

ACADEMIA
DE ȘTIINȚE
SOCIALE
ȘI POLITICE
A REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

CU PRIVIRE LA ÎNCEPUTUL INSURECȚIEI DIN AUGUST 1944, DESPRE
PRELIMINARIILE ARESTĂRII LUI ION ANTONESCU

VASILE PĂRVANU

IMPLICAȚII ECONOMICE ȘI POLITICE ALE CRIZEI PROBLEMELE REPA-
RAȚIILOR DIN ANUL 1923

EMIL NASTOVICI

SITUAȚIA ECONOMICĂ ȘI STRUCTURA SOCIALĂ A ȚĂRĂNIMII DIN
ANGLIA ÎN SECOLELE XIII—XV

RADU MANOLESCU

VASILE PĂRVAN ȘI FILOZOFIA ISTORIEI (50 DE ANI DE LA MOARTE)

VASILE VETIȘANU

DOCUMENTAR

DEZBATERI

„ALIANȚELE SOCIAL-POLITICE ÎN ISTORIA PARTIDULUI COMUNIST
ROMÂN”

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI
CONTEMPORANE

RECENZII

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

ÎNSEMNĂRI

9

TOMUL 30

1977

SEPTEMBRIE

www.dacoromanica.ro
EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ARON PETRIC (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*); NICHIȚA ADĂNILOAIȚE; LUDOVIC DÉMENY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei nr. 125, sector 1.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM—Departamentul Export-Import presă, P.O. BOX 136—137. Telex 11226 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”.

Apare de 12 ori pe an.

Adresa redacției:
www.dacoromanica.ro
București, tel. 50.72.41

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 30, NR. 9,
septembrie 1977

SUMAR

	<u>Pag.</u>
VASILE LIVEANU, Cu privire la începutul insurecției din August 1944. Despre preliminariile arestării lui Ion Antonescu	1587

★

EMA NASTOVICI, Implicații economice și politice ale crizei problemei reparațiilor din anul 1923	1607
RADU MANOLESCU, Situația economică și structura socială a țărănimii din Anglia în secolele XIII—XV	1625

★

VASILE VETIȘANU, Vasile Pârvan și filozofia istoriei (50 de ani de la moarte)	1649
---	------

DOCUMENTAR

VICTOR ESKENASY, O precizare asupra politicii externe a Țării Românești în vremea lui Radu cel Frumos	1665
ION RANCA, Istoria românilor în viziunea unui savant francez din a doua jumătate a secolului al XIX-lea	1669

DEZBATERI:

„Alianțele social-politice în istoria Partidului Comunist Român”	1681
--	------

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

„Neam” și „națiune”. Unirea politică a țărilor române sub Mihai Viteazul. Critica unor interpretări. (Constantin Rezachevici)	1709
---	------

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

A X-a întâlnire a Comisiei interacademice de problemă „Istoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și a revoluțiilor socialiste ce au urmat” (Gh. I. Ioniță); Colocviul Asociației internaționale de studii sud-est europene. Comisia „Balcanii și contemporaneitatea” (Eliza Campus); A doua sesiune a Comisiei istorice româno-polone (Fl. Constantiniu)	
---	--

RECENZII

- MARCELA F. IOVANELLI, *Industria românească 1934—1938*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1975, 222 p. + 17 anexe (*Ilie Puia*) 1735
- EMILIAN BOLD, *De la Versailles la Lausanne (1919—1932). Activitatea diplomației românești în problema reparațiilor de război (Contribuții)*, Iași, Edit. Junimea, 1976, XXVI + 226 p. (*Constantin Iordan-Sima*) 1737
- * * * *Mubadele. An Ottoman — Russian Exchange of Ambassadors*, University of Chicago Press, Chicago and London, 1972, X + 262 p. (*Dan A. Lăzărescu*) 1741
- A. D. CIKVAIDZE, *Angliiskii kabinet nakanuhe vtoroi mirovoi voini*, Tbilisi, Izd. Mețnie-reba, 1976, 231 p. (*Gheorghe Pașcălu*) 1746

ÎNSEMNĂRI

- Istoria României.** — * * * *George Bariț și contemporanii săi*, Ediție îngrijită de Ștefan Pascu, Iosif Pervain (coordonatori), Ioan Chindriș, Dumitru Suci, Mircea Popa și Gelu Neamțu, vol. III, București, Editura Minerva, 1976, 498 p. + 14 pl. (*Victor Neumann*); I. M. ȘTEFAN, *De la Podul Mogoșoaiei la Calea Victoriei*, Timișoara, Edit., Facla, 1977, 248 p. + 28 il. (*Traian Ionescu*); VASILE CĂRĂBIȘ, *Sate de moșneni din Valea Jaleșului*, Craiova, Edit. Scrisul românesc, 1976, 184 p. (*Pelre Ardeiu*) **Istoria Universală.** — RAYMOND AUBERT, *Journal d'un bourgeois de Paris sous la Révolution 1791—1796*, Paris, Editions France-Empire, 1974 (*Fl. Constantiniu*); DAVID ROBIN WATSON, *Georges Clemenceau A Political Biography*, London, Eyre Methuen, 1974, 463 p. (*Nicolae Dascălu*); VALERIAN BYSTRICKÝ, LADISLAV DEÁK, *Europa na prelome*, Bratislava, Nakladatelstvo pravda, 1974, 436 p. (*Gh. I. Florescu*) 1753

REVISTA DE ISTORIE

TOME 30, N°. 9,
septembre 1977

SOMMAIRE

	Page
VASILE LIVEANU, A propos du commencement de l'insurrection d'août 1944. Les préliminaires de l'arrestation de Ion Antonescu	1587
★	
EMA NASTOVICI: Implications économiques et politiques de la crise du problème des réparations de l'année 1923	1607
RADU MANOLESCU, La situation économique et la structure sociale de la paysannerie d'Angleterre aux XIII ^e —XV ^e siècles	1625
★	
VASILE VETIȘAN, Vasile Pârvan et la philosophie de l'histoire (lors du cinquantenaire de sa mort)	1649
DOCUMENTAIRE	
VICTOR ESKENASY, Une précision sur la politique extérieure de la Valachie à l'époque de Radu le Beau	1665
ION RANCA, L'histoire des Roumains dans la vision d'un savant français de la seconde moitié du XIX ^e siècle	1669
DÉBATS :	
„Les alliances socio-politique dans l'histoire du Parti Communiste Roumain”	1681
PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE (ETUDES DOCUMENTAIRES)	
„Peuple” et „nation”. L'union politique des pays roumains sous le règne de Michel le Brave. La critique de quelques interprétations (<i>Constantin Rezachevici</i>)	1709
LA VIE SCIENTIFIQUE	
La X ^e réunion de la Commission interacadémique de problème „L'histoire de la Grande Révolution Socialiste d'octobre et des révolutions socialistes qui lui ont suivi” (<i>Gh. I. Ionișă</i>) Le colloque de l'Association internationale d'études sud-est européennes. La Commission „Les Balkans et le monde contemporain” (<i>Eliza Campus</i>) ; La deuxième session de la Commission historique roumano-polonaise (<i>Pl. Constantiniu</i>)	1729

COMPTES RENDUS

- MARCELA F. IOVANELLI, *Industria românească* (L'industrie roumaine) Bucarest, Editions de l'Académie de la R.S. de Roumaine, 1975, 222 p. + 17 anexes (*Ilie Puia*) 1735
- EMILIAN BOLD, *De la Versailles la Lausanne (1919—1932). Activitatea diplomației românești in problema reparațiilor de război (Contribuții)* (De Versailles à Lausanne. (1919—1932). L'activité de la diplomatie roumaine dans le problème des réparations de guerre (Contributions), Jassy, Editions „Junimea”, XXVI + 226 p. (*Constantin Jordan-Sima*) 1737
- * * * *Mubadele. An Ottoman-Russian Exchange of Ambassadors*, University of Chicago Press, Chicago and London, 1972, X + 262 p. (*Dan A. Lăzărescu*) 1711
- A. D. CIKVAIDZE, *Angliiskii Kabinet nakanune vtoroi mirovoi vojni*, Izd. „Meșniereba”, Tbilisi, 1976, 231 p. (*Gheorghe Pașcalău*) 1716

NOTES

- L'histoire de la Roumanie.** — * * * *George Bariș și contemporanii săi*, (George Bariș et ses contemporains), Editions parue par les soins de Ștefan Paseu, Iosif Pervain (coordonateurs), Ioan Chindriș, Dumitru Suceiu, Mircea Popa și Gelu Neamțu. tome III, Bucarest, Editions Minerva, 1976, 498 pg. + 16 pl. (*Victor Neumann*); I. M. ȘTEFAN, *De la Podul Mogoșoaiei la Calea Victoriei* (De Podul Mogoșoaiei à Calea Victoriei), Timișoara, Editions „Facla”, 1977, 318 p. + 28 il. (*Traian Ionescu*); VASILE CĂRĂBIȘ, *Sate de moșneni din Valca Jaleșului* (Villages de „moșneni” sur la vallée de Jaleș), Craiova, Editions „Serisul românesc”, 1976, 184 p. (*Petre Ardeiu*); **L'Histoire Universelle**: RAYMOND AUBERT, *Journal d'un bourgeois de Paris, sous la Révolution 1791—1796*, Paris, Editions France-Empire, 1974, 634 p. (*Fl. Constantiniu*); DAVID ROBIN WATSON, *Georges Clemenceau A Political Biography*, London, Eyre Methuen, 1974, 463 p. (*Nicolae Dascălu*); VALERIAN BYSTRICKÝ, LADISLAV DEÁK, *Europa na prelome*, Bratislava, Nakladatelstvo pravda, 1974, 436 p. (*Gh. I. Florescu*) 1733

CU PRIVIRE LA ÎNCEPUTUL INSURECȚIEI DIN AUGUST 1944. DESPRE PRELIMINARIILE ARESTĂRII LUI ION ANTONESCU

DE
VASILE LIVEANU

După cum se știe, consfătuirea din noaptea de 13—14 iunie 1944¹ și perfectarea acordului de constituire a B.N.D. la 20 iunie 1944 au marcat acceptarea formală de către palat, grupul generalilor și ofițerilor superiori antihitleriști aflați în legătură cu acesta, Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal a propunerilor P.C.R. privind pregătirea răsturnării prin forță a dictaturii antonesciene și a ridicării întregii armate și întregului popor la lupta împotriva Germaniei hitleriste — deci a orientării spre insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă.

Condițiile istorice generale ale îmfăptuirii insurecției — intensificarea luptei coalizate a forțelor antihitleriste și patriotice interne iar pe plan extern victoriile Uniunii Sovietice și ale celorlalte Națiuni Unite sînt cunoscute. Arestarea mareșalului Ion Antonescu „conducătorul statului” și a colaboratorilor lui apropiați avea o însemnătate-cheie pentru victoria insurecției. În articolul de față ne propunem să contribuim la lămurirea unora din împrejurările imediat premergătoare arestării lui Ion Antonescu, discutînd în lumina criticii istorice unele probleme ridicate de cei care au scris despre actul de la 23 August.

PREVEDERILE INIȚIALE PRIVIND DATA INSURECȚIEI ȘI ARESTAREA LUI ION ANTONESCU

La ședința din 15 iunie 1944, la care au participat E. Bodnaraș și militari antihitleriști s-au discutat variante ale arestării lui Ion Antonescu².

La întîlnirea din 24 iulie cu colonelul D. Dămăceanu, membru al comitetului militar care lucra la pregătirea insurecției, E. Bodnaraș, reprezentant al conducerii P.C.R., i-a înmînat o listă cuprinzînd principalele probleme politice și militare care trebuiau rezolvate, în legătură cu

¹ La consfătuire au participat reprezentanții P.C.R., ai generalilor și ofițerilor antihitleriști și ai palatului, aceștia din urmă avînd legătură și cu liderii P.N.Ț. și P.N.L. Zezi și „Cronica unor zile istorice”, București, 1971, lucrare elaborată de un colectiv al Institutului N. Iorga, în care sînt abordate unele din problemele tratate în articolul de față.

² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, an 1944, dosar 58, notele luate de E. Bodnaraș la ședința și dosar 204 f. 8 cuprinzînd explicațiile pe care le-a dat cu prilejul predării documentului la Arhiva C.C. al P.C.R.

declanșarea insurecției³. Printre acestea se menționa „Ion și Mihai Antonescu. Trei ipoteze”. Era vorba de arestarea celor doi, pentru a cărei executare se prevedeau atunci trei variante. Nota redactată de E. Bodnaraș ca rezultat al ședinței⁴, indica în mod detaliat acțiunile care urmau a fi efectuate în ajunul și în ziua insurecției; nota prevedea „arestarea persoanelor ostile acțiunii” și consemna ca punct special „I. și M. Ant. aduși cu convoiul regal și apoi predați”.

Credem că prin acest punct se avea în vedere arestarea lui Ion și Mihai Antonescu de militari din garda regală și predarea lor formațiilor patriotice înarmate organizate de Partidul Comunist.

Aceeași notă menționa desigur pentru a se putea pregăti arestările „urmărirea activității zilnice a persoanelor categ. I. I. și M.A. + Gerstenberg + C.Z.V. Categ. II, Pant. Șteflea gen. E. Gr. Elef ... inclusiv P. Șeic, I. Răd.”⁵, adică a lui Ion și Mihai Antonescu, a generalului Gerstenberg șeful misiunii aviatice germane din România și a generalului C.Z. Vasiliu, subsecretarul de stat de la Interne însărcinat cu Ordinea Publică (Poliția, Siguranța, Jandarmeria) socotite persoane periculoase de primă însemnătate; apoi a persoanelor periculoase de categoria doua, ministrul de război, generalul Pantazi, șeful Marelui Stat Major, generalul Șteflea, prefectul poliției Capitalei colonelul Elefterescu și în sfârșit Pamfil Șeicaru directorul ziarului „Curentul” și Ilie Rădulescu, director al ziarului „Porunca Vremii”.

Demnitarii români aflați pe această listă — cu excepția generalului I. Șteflea a cărui atitudine se pare că ulterior a evoluat sub influența generalului C. Sănătescu⁶ au și fost precum se știe, arestați în după amiaza zilei de 23 August 1944.

Urmărirea persoanelor care trebuiau arestate cădea nu numai în sarcina militarilor antihitleriști ci și a comisiei de informații a C.C. al P.C.R. — organ special al conducerii partidului⁷.

Întucit cercurile palatului și liderii P.N.Ț. și P.N.L. manifestau tendința de a tergiversa declanșarea acțiunii, Partidul Comunist Român a trebuit să recurgă la deosebite insistențe și chiar la un ultimatum pentru a obține stabilirea datei precise a insurecției. Potrivit expunerilor cu caracter memorialistic ale generalilor C. Vasiliu-Rășcanu⁸ și D. Dămăceanu⁹, la ședința din noaptea de 27 spre 28 iulie 1944, la care au participat E. Bodnaraș, L. Pătrășcanu, generalul C. Sănătescu și cei doi memorialiști, Gr. Niculescu Buzești, I. Mociony-Stîrcea — E. Bodnaraș a cerut și a obținut să se stabilească ziua de 15 august drept ultim termen al declan-

³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, an 1944, dosar 92, dosar 204, f. 9.

⁴ *Loc. cit.*, fond 1, an 1944, dosar 93 și dosar 204, f. 9.

⁵ *Loc. cit.*, fond 1 an 1944, dosar 93.

⁶ *România în războiul antihitlerist — 23 august 1944 — 9 mai 1945*, București, 1966, p. 44. În 23 august 1944 generalul Șteflea comanda armata a IV-a.

⁷ *Loc. cit.*, fond. 1, an 1944, dosar 204 f. 7—8, 11. Informații de acest fel furnizate de comisia C.C. al P.C.R., în dosarele 39, 73, 77, 83, 94, 95.

⁸ Biblioteca Institutului de Istorie „N. Iorga”, fond manuscris dosar 1435.

⁹ *Loc. cit.*, dosar 1434 și Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, an 1944, dosar 199 f. 15. Amin-tim că după 23 august 1944 colonelii D. Dămăceanu. E. Ionescu, R. Rusescu au fost înaintați generali.

șării acțiunii pentru răsturnarea lui Antonescu. Potrivit expunerilor memorialistice ale generalului Dămăceanu, reprezentantul P.C.R. a dat atunci cererii sale un caracter ultimativ declarînd că în cazul refuzului celorlalți parteneri de a trece imediat la fapte, Partidul Comunist va declanșa singur acțiunea, pentru care este pregătit¹⁰.

O publicație a P.C.R. relatează la mai puțin de jumătate de an după evenimente că „la 1 august (1944) Partidul Comunist a dat o declarație ultimativă care cerea trecerea imediată la acțiune, avertizînd că în caz contrar își va lua libertatea de acțiune singur”¹¹. (Credem că P.C.R. avea în vedere o acțiune în cadrul Grupului Patriotic Antihitlerist din care făcea parte P.C.R., P.S.D., Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților, Madosz, Partidul Socialist-Țărănesc sau mai curînd a Coaliției Național Democratice din care făceau parte pe lângă formațiile de mai sus (fără Madosz), Partidul Național Liberal-Tătărăscu și Partidul Naționalist Democrat¹²).

La o ședință din noaptea de 9 spre 10 august 1944, la care au participat aceleași persoane ca la ședința precedentă la care s-au mai adăugat M. Ioanițiu și generalul C. Anton, Gr. Niculescu-Buzești, consilier apropiat al regelui și strîns legat de I. Maniu, a propus o nouă amîinare, cu două săptămîni, a declanșării acțiunii. Potrivit unor informații, E. Bodnaraș, în numele P.C.R. a arătat că aceasta era ultima amîinare pe care partidul său o acceptă, în caz contrar asumîndu-și răspunderea acțiunii pe cont propriu¹³.

În urma declarațiilor ultimative ale reprezentantului P.C.R. ofițerii antihitleriști l-au convins pe rege, la 10—11 august, să accepte ziua de 26 august 1944 ca dată a declanșării insurecției¹⁴.

În urma ședinței de la palat din noaptea de 20 spre 21 august, întrunită de urgență în urma declanșării ofensivei sovietice pe frontul Iași-Chișinău și la care au participat regele și consilierii săi politici, reprezentanții partidelor din B.N.D. (L. Pătrășcanu, C. Titel Petrescu, I. Maniu, D. Brătianu), militari (generalii C. Sănătescu și C. Vasiliu-Rășcanu, colonelii D. Dămăceanu și E. Ionescu) s-a confirmat decizia de declanșare a acțiunii la 26 august 1944 (fapt asupra căruia toate sursele — respectiv memorialiștii din rîndurile militanților P.C.R. și ai militarilor — sînt

¹⁰ Vezi sursele citate în nota precedentă.

¹¹ „Almanahul Poporului” 1945, București, 1944, p. 43.

¹² Vezi și p. 1600

¹³ Relatarea asupra acestei ședințe aparține generalului C. Vasiliu Rășcanu și anume expunerii memorialistice mai vechi aflate la Arhiva C.C. al P.C.R. fond 1, an 1944, dosar 199 f. 203 și expunerii memorialistice din 1968 (Biblioteca Institutului de Istorie „N. Iorga”, fond manuscrite, dosar 1435). În prima din aceste expuneri se afirmă că ziua de 15 august ca dată a declanșării insurecției a fost stabilită la o ședință din 7 iulie 1944, iar data de 26 august la ședința din noaptea de 27 spre 28 iulie 1944. În cea de a doua expunere prezentarea a fost corectată, în sensul celor reținute de noi în text. În prima expunere, ședinței din noaptea de 27 spre 28 iulie 1944 i s-ar atribui deci o hotărîre luată de fapt la ședința din noaptea de 9 spre 10 august. Notăm că *ambele* ședințe s-au desfășurat în timpul unor bombardamente aeriene (de noapte anglo-americane și au prilejuit declarații ultimative ale reprezentantului P.C.R., ceea ce ar putea explica unele inadvertențe.

¹⁴ Arhiva C.C. al P.C.R. fond 1, an 1944, dosar 199 (amintirile generalului C. Vasiliu-Rășcanu, f. 205—209; dosar 197 (amintirile generalului R. Rusescu) f. 35; dosar 96 (amintirile generalului E. Ionescu), f. 140. În 5 august A. Cretzianu a trimis lui I. Maniu și regelui un mesaj avertizîndu-i să nu conteze pe o sosire a trupelor americane în România (E. Preda, *Săritura de piscă*, București, Edit. militară, 1974, p. 235. Acest fapt a influențat, firește, decizia regelui.

de acord) cu eventualitatea unei devansări cel mai devreme la 24 august ¹⁵. În ceea ce privește ziua de 23 august 1944, aceasta fusese rezervată negocierilor pentru stabilirea definitivă a componenței noului guvern care trebuia să-l înlocuiască pe cel antonescian.

În problema modalităților concrete ale arestării lui Ion Antonescu, — chiar dacă militarii hotărâseră în orice caz predarea lui ulterioară în miinile formațiilor patriotice — atât în consfăturile dintre generali și ofițerii superiori antihitleriști, cât și în consfăturile directe aceștia și reprezentanții P.C.R., s-au discutat diverse variante ale fazei inițiale a acestei acțiuni, inclusiv posibilitățile arestării la palatul regal de la București sau la castelul Peleş, a arestării fie în timpul parcurgerii drumului spre Președinția Consiliului de Miniștri, fie pe front, fie la reședința de la Snagov ¹⁶. La ședința din noaptea de 20 spre 21 august 1944 D. Dămăceanu a expus planul arestării lui Ion Antonescu în timpul unei alarme aeriene false, în timpul căreia unitățile militare urmau să captureze nu numai pe „conducătorul statului”, dar și pe alți colaboratori ai lui ¹⁷.

După unele informații, s-a decis însă invitarea lui Ion Antonescu la palat și arestarea lui acolo ¹⁸. După alte relatări, care nu le contrazic pe cele anterioare, precizarea definitivă a modalităților arestării urma a se face chiar în preziua acțiunii — la 25 august 1944 ¹⁹ — ceea ce pare a fi logic, căci nu se știa dacă mareșalul va accepta chemarea în audiență regală sau va fi pe front, la București, la Snagov.

În orice caz, cert este că pentru orice eventualitate se prevăzuse și ca o echipă de militari ai gărzii palatului, să-l aresteze la nevoie pe mareșal la palat, predându-l ulterior unei formații patriotice ²⁰. În fapt, modalitățile concrete de arestare a lui Ion Antonescu au fost influențate de o împrejurare neprevăzută — audiența mareșalului la palat în ziua de 23 August 1944.

DE CE A FOST DEVANSATĂ INSURECȚIA ?

Pentru victoria unei insurecții, alegerea momentului pentru declanșarea acțiunii are o importanță hotărâtoare (sînt cunoscute în acest sens scrierile lui Lenin în problema momentului la care trebuia declanșată

¹⁵ Arhiva C. C. al P.C.R., fond 1, an 1944, dosarele 196, f. 16 și 199, f. 211 ; fond 49, dosar 9269, f. 162. (Declarații ale lui C. Agiu la ședința din 21 ianuarie 1945 a Consiliului F.N.D.); „Jurnalul de dimineață” din 25 decembrie 1944 (articolul lui I. Massof, bazat pe un material redactat de L. Pătrășcanu la care ne-am referit și în alte studii ale noastre), „Universul” din 14 octombrie 1944 (declarațiile generalului A. Aldea).

¹⁶ Arhiva C. C. al P.C.R., fond 1, an 1944, dosar 196, f. 140 ; Biblioteca Institutului de Istorie N. Iorga, fond manuscrise, dosarele 1434, 1435 și 1436 amintirile generalilor D. Dămăceanu, C. Vasiliu-Rășcanu, E. Ionescu. Într-o însemnare a colonelului D. Dămăceanu privind pregătirile pentru insurecție, discutate la o consfătuire ulterioară datei de 15 iunie 1944,

— front
— dispersiune
— imposibil palat

(Arhiva C.C. al P.C.R. fond. 1, an 1944, dosar 63) ceea ce arăta că în acel moment nu se considera realizabilă arestarea lui Ion Antonescu la palat — părere asupra căreia s-a revenit.

¹⁷ *Loc. cit.*, dosar 199, f. 109.

¹⁸ „Jurnalul de dimineață”, 25 decembrie 1944.

¹⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, an 1944, dosar 199, f. 209.

²⁰ Biblioteca Institutului de Istorie, fond manuscrise, dosarele 1434, 1436.

insurecția socialistă la Petrograd). O întârziere, sau o devansare, de câteva zile sau chiar de câteva ore, poate decide soarta unei insurecții. Or, începerea insurecției naționale antifasciste, stabilită cum am văzut pentru 26 august, a fost devansată cu trei zile și îndreptățirea acestei decizii a fost în mod strălucit confirmată de victoria insurecției.

Devansarea insurecției cu trei zile, prin arestarea lui Ion Antonescu la 23 August a fost urmarea faptului că dictatorul a putut fi „prins” atunci, ca urmare a venirii sale la palat. În unele materiale referitoare la actul de la 23 August se afirmă că Ion Antonescu a fost în acea zi *invitat* la palatul regal. Dintre materialele în acest sens despre care sîntem informați, primul în ordine cronologică este raportul atribuit unui corespondent sovietic din Ankara, reprodus în ziarul elvețian „*Neue Zürcher Zeitung*” din 28 august 1944, potrivit căruia „miercuri după amiază (23 august), regele Mihai l-a chemat prin ordin la el pe dictatorul care tocmai se întorsese dintr-o inspecție pe front, pentru a-i raporta situația.”²¹

Nu cunoaștem sursa acestei informații. Este lesne însă de înțeles că la 26—27 august la Ankara nu se putea ști cu exactitate ce se petrecuse mai înainte cu câteva zile la București²².

Audiența lui Ion și Mihai Antonescu la rege, din după amiaza zilei de 23 august este prezentată și într-un material intitulat „Cum a ieșit România din războiul Axei”, apărut în periodicul „*Solia Dreptății*, datat „Bobotează 1945”. „*Solia Dreptății*” apărea la Orăștie și a acordat o bună parte a puținelor sale coloane materialelor cu caracter istoric, memorialistic, scrise de fruntașul național țărănist Aurel Vlad, fondatorul și proprietarul ziarului.

După autorul anonim al reportajului, regele l-a invitat pe Ion Antonescu în dimineața zilei de 23 august 1944, să se prezinte la palat, dar dictatorul ar fi răspuns: „să mă lase în pace”. La o a doua chemare a regelui, Ion Antonescu ar fi acceptat însă să se prezinte la palat. Reportajul conține diverse afirmații cu totul neverosimile și infirmate de mărturiile celor aflați în dimineața zilei la palat — ca de pildă aceea că audiența ar fi fost înregistrată pe disc. În relatarea din *Solia Dreptății* se afirmă că noul guvern a fost constituit în seara zilei de 22 august ceea ce este fals²³. Întreaga relatare, pentru a cărei reproducere nu dispunem de spațiu — are un aspect care nu inspiră încredere²⁴.

Despre invitarea lui Ion Antonescu de către rege la palat, la 23 august 1944, au scris și persoane care puteau furniza, de altminteri,

²¹ Citat la Hans Kissel, *Die Katastrophe in Rumänien*, 1944, Darmstadt, 1964, p. 107.

²² A. Cretzianu, ministrul de atunci al României la Ankara, relatează că la 24 august a sosit la Ankara cu avionul, colonelul Niculescu, trimis de generalul C. Sănătescu, care i-a spus că declanșarea acțiunii stabilită pentru 26 august s-a efectuat la 23 august din cauză că Ion Antonescu a venit la palat (A. Cretzianu, *The lost Opportunity*, London, 1957, p. 148). Este posibil ca personalul legației României să fi pus în circulație o versiune care — conștient sau inconștient — accentua rolul regelui în arestarea lui Antonescu.

²³ Vezi studiul nostru publicat în „*Revista de Istorie*”, 29 (1975), nr. 10.

²⁴ Este suficient să arătăm că potrivit „*Soliei Dreptății*”, ultimele cuvinte ale regelui în prezența celor doi Antonești, s-ar fi adresat gărzii și ar fi fost: „Vax ! (sic !) Luați-i de aici. Să vie generalul Sănătescu !” Treccem peste expresia colocvială pe care regele n-ar fi utilizat-o în nici un caz, în fața ostașilor din gardă. Subliniem însă că potrivit tuturor relatărilor, generalul C. Sănătescu a fost prezent în camera de audiență în tot timpul întîlnirii dintre Mihai și cei doi Antonești și deci regele nu avea de ce să-l mai cheme în cameră după arestare (care de altfel s-a executat după ce monarhul părăsise camera de audiență).

informații de prima mână, ca de exemplu Arthur Gould Lee, ofițer superior britanic, membru al misiunii militare engleze venite în România după 23 August²⁵. Arthur Gould Lee a intrat în legături personale cu Mihai și sub titlul *Crown against Sickle* a publicat ulterior o biografie a ultimului rege al României, foarte favorabilă lui. Într-o lucrare scrisă înainte de 30 decembrie 1947, el vorbea despre *chemarea* lui Ion Antonescu la palat de către rege la 23 august 1944²⁶.

La împrejurările arestării lui Ion Antonescu se referă și memoriile inedite ale lui Ionel Mocionyi Stircea²⁷, care în anii 1944 a fost unul din cei mai apropiați consilieri ai lui Mihai, iar în ziua de 23 august 1944 se găsea la palat și a participat la adoptarea deciziei de devansare a arestării lui Ion Antonescu. Mocionyi-Stircea afirmă în memoriile sale că a aflat de la șeful cabinetului militar al conducătorului statului că Ion Antonescu intenționează să plece a doua zi pe front pentru a rămâne mai mult timp acolo; deoarece plecarea marelui din București ar fi făcut imposibilă arestarea lui la 26 august 1944, Mocionyi Stircea ar fi insistat pe lângă rege în dimineața zilei de 23 august 1944 să-l invite chiar în dimineața aceea pe mareșal la palat. Memoriile extrem de voluminoase ale lui Mocionyi-Stircea amestecă informații corecte cu povestiri dubioase. Faptul că prin aserțiunile citate autorul revendica inițiativa invitării lui Ion Antonescu la palat, ca și implicațiile favorabile regelui ale prezentării lui Lee, nu justifică, firește, de la sine, respingerea lor. Sînt însă, după cum vom vedea, puternice temeiuri care impun această respingere.

În legătură cu împrejurările arestării lui Ion Antonescu, istoricul Mihai Ionescu²⁸ a adus în discuție și o interesantă consemnare cuprinsă în Jurnalul de operații al Armatei a IV-a române. Și anume, potrivit înregistrărilor din Jurnal, în ziua de 23 august 1944 la ora 9,30, șeful statului major al Armatei, colonelul N. Dragomir, l-a anunțat telefonic pe generalul C. Sănătescu că armata, pe care Ion Antonescu și germanii o împiedicau să se retragă spre sud, era amenințată cu încercuirea și l-a rugat să „rezolve situația” contînd pe absoluta noastră credință românească. Generalul Sănătescu a răspuns potrivit Jurnalului de operații, că față de gravitatea situației „voi determina pe Majestatea Sa ca cel mult într-o oră, să fie chemat domnul mareșal Antonescu la palat și să i se impună a alege între demisie și semnarea armistițiului”²⁹.

Convorbirea înregistrată în Jurnalul de Operații a Armatei a IV-a arată că palatul a fost bine informat asupra evoluției situației trupelor române pe front, unde se dezvoltă victorios ofensiva sovietică și asupra necesității *imediate* a ieșirii României din războiul hitlerist. Știrile pri-

²⁵ Vezi mai jos p. 1605.

²⁶ Arthur S. Gould Lee, *Special Duties. Reminiscences of a Royal Air Force Staff Officer in the Balkans, Turkey and the Middle East*, London, I.A., p. 207. Cartea a fost publicată înainte de 30 decembrie 1947.

²⁷ Memoriile se află la Arhiva Institutului de studii istorice, și social politice de pe lângă C.C. al P.C.R.

²⁸ „Revista de Istorie”, XXVII (1974), nr. 8, p. 1249.

²⁹ Extrasul din Jurnalul de operații al Armatei a IV-a a fost publicat de H. Zincă în *Și a fost ora H*, București, 1971, p. 113 și redat la S. S. Biriuzov, *Sovetskii soldat na Balkanah* Moskva, 1963, p. 148—149.

mite direct de la conducerea trupelor de pe front au confirmat previziunile anterioare, și au avut desigur un rol important în adoptarea la 23 august la București a deciziilor corespunzătoare. Considerăm însă necesare următoarele observații.

O consemnare ca cea de mai sus putea fi trecută în Jurnalul de Operații al Armatei a IV-a române numai *după* înlăturarea lui Ion Antonescu de la conducerea statului.

Apoi, nu credem ca generalul C. Sănătescu, cu ponderea și precauția lui, atât de necesare pregătirii unei acțiuni ca cea de la 23 august 1944, să fi considerat posibil și necesar a-și dezvălui într-o convorbire telefonică foarte probabil interceptată și în orice caz interceptabilă, de agenții antonescieni, intenția de a provoca imediata demitere a lui Ion Antonescu. Toată grija celor care participau la pregătirea acțiunii era tocmai de a evita ca la cunoștința lui Ion Antonescu să ajungă informații despre modalitățile concrete prevăzute pentru înlăturarea lui !

În amintirile sale, generalul Emilian Ionescu aflat la palat în dimineața zilei de 23 august 1944, consemnează și dînsul convorbirea generalului C. Sănătescu cu colonelul N. Dragomir, dar contestă că mareșalul palatului și-ar fi declarat intenția de a determina invitarea lui Ion Antonescu la palat ³⁰.

Dacă totuși, ceea ce ni se pare cu totul improbabil — generalul C. Sănătescu a găsit de cuviință să-l anunțe pe colonelul N. Dragomir, la 9,30 dimineața (*înaintea* tuturor celorlalți factori implicați în declanșarea insurecției !) de intenția invitării lui Ion Antonescu la palat pentru a i se cere demisia, iar Mocionyi-Stircea l-a convins în adevăr pe rege să-l invite în aceeași dimineață pe marșal la palat — nu avem încă dovada că o astfel de invitare a rămas pînă la urmă necesară și a fost în adevăr lansată. Căci o cercere de audiență din partea lui Ion Antonescu, venită între timp, putea face (și, după cum vom vedea, a și făcut), ca realizarea eventualei intenții de a i se adresa o invitație la palat să devină inutilă.

Declarații publice cu privire la evenimentele din ziua de 23 august 1944 au fost făcute, la mai puțin de două luni după insurecție de generalul A. Aldea — aflat în relații strînse cu P.N.Ț. și devenit în vara anului 1944 unul din consilierii regelui. Iată ce a declarat el presei, în problema tratată aici: „Lovitura era proiectată pentru ziua de 26 august cînd aveam speranța că puteam avea la dispoziția noastră pe mareșalul Antonescu, a cărui rămînere în libertate atrăgea, cu siguranță, intervenția armatei germane. În dimineața zilei de 23 August după un Consiliu de Miniștri ale cărui hotărîri nu le aflasem încă, am luat cunoștință de la M. S. Regele că în după amiaza aceleiași zile urma să se prezinte în audiență mareșalul Antonescu. După dejunul care a avut loc la palat și la care a participat d. general Sănătescu, Gr. Niculescu-Buzești, d. Mocionyi-Stircea și cu mine, a urmat o consfătuire în care s-au analizat motivele pentru care mareșalul Antonescu a cerut audiență M.S. Regelui” ³¹.

Deci, în acest caz, este menționată limpede cererea de audiență la palat, *venită din partea lui Ion Antonescu.*

³⁰ Biblioteca Institutului de Istorie N. Iorga, fond manuscrise, 1436.

³¹ „Universul” din 14 octombrie 1944. Subliniat de V.L.

În articolul lui I. Massof deja citat, și care în problema pe care o discutăm reproduce de fapt informațiile primite de L. Pătrășcanu de la palat la amiaza zilei de 23 august 1944, se spune că în acea zi Antoneștii au cerut audiență pe neașteptate ³².

În declarații făcute presei la mai puțin de două săptămâni după arestarea lui Ion Antonescu, C. Titel-Petrescu arăta că în dimineața zilei de 23 august 1944 președinții P.N.Ț., P.N.L. și P.S.D., întruniți la locuința lui Dinu Brătianu, l-au rugat pe Gheorghe Brătianu să se ducă la Ion Antonescu și să-i repete propunerea făcută în seara zilei precedente de Ion Mihalache, de a încheia de urgență armistițiul. Gheorghe Brătianu s-a executat și în cursul întâlnirii din aceeași dimineață cu mareșalul „i-a sugerat să se prezinte imediat la palat pentru a discuta toată chestiunea cu M. S. Regele” ³³.

În același sens, la procesul membrilor guvernului Antonescu, în mai 1946 Gheorghe Brătianu vicepreședinte al P.N.L., a declarat că în ziua de 23 august 1944, dimineața, „D-nii Dinu Brătianu, Iuliu Maniu și Titel-Petrescu, — dl. Pătrășcanu era urmărit de poliție și nu putea fi găsit — ca reprezentanți ai partidelor din Blocul Național Democrat, mi-au dat însărcinarea să mă duc la Snagov ³⁴ și să vorbesc cu dl. mareșal Antonescu pentru încheierea imediată a armistițiului, aceasta în urma evenimentelor petrecute pe frontul din Moldova. Am executat această însărcinare, am fost la Snagov și am vorbit cu d-nii mareșal Antonescu și Mihai Antonescu. Adaug că înaintea mea fusese în același scop dl. Ion Mihalache. Detaliile discuțiilor nu interesează, interesează în special concluzia. În timpul cât se discuta, *d-nii Mihai Antonescu și mareșalul Antonescu au avut inițiativa unei audiențe la palat și chiar s-a telefonat fiind de față acolo, în acest scop*” ³⁵. În continuare, Gh. Brătianu a declarat că mareșalul i-a cerut asentimentul scris al șefilor opoziției că sint de acord să încheie el armistițiul în condițiile cunoscute, în care caz va încheia armistițiul indiferent de răspunsul germanilor. După discuția cu Gh. Brătianu, Ion Antonescu și Mihai Antonescu au reintrat în ședința consiliului de miniștri din care ieșiseră pentru a discuta cu mesagerul partidelor. Vicepreședintele P.N.L. s-a întors la București, a discutat cu șefii celor trei partide care-l trimisese la mareșal (demersul a fost întreprins, după cum a arătat Gh. Brătianu, fără știrea Partidului Comunist), iar la ora 15 a revenit la Snagov și i-a comunicat lui M. Antonescu că în

³² „Jurnalul de dimineață” din 25 decembrie 1944.

³³ „Libertatea” din 5 septembrie 1944. C. Titel-Petrescu pretindea în declarațiile sale că vizita lui Gh. Brătianu, ca și cea a lui Ion Mihalache, la Ion Antonescu s-a făcut cu asentimentul P.C.R. După ce la 10 ianuarie 1945 C. Titel Petrescu a repetat această aserțiune, Lucrețiu Pătrășcanu a desmințit-o public. („Jurnalul de dimineață” din 12 ianuarie 1945) fără ca președintele P.S.D. să mai insiste asupra chestiunii. De altfel, chiar din declarațiile sale și din cele ale lui Gh. Brătianu (vezi mai departe) reiese că mandatul *formal* de a-l determina pe Ion Antonescu să încheie armistițiul a fost dat numai de președinții P.N.Ț., P.N.L. și P.S.D. Iuliu Maniu a afirmat că mandatul încredințat lui Gh. Brătianu de a discuta cu Ion Antonescu „era dat în numele și pentru partidele național-țărănesc și național-liberal” (*Procesul marii trădări naționale. Stenograma dezbaterilor de la Tribunalul Poporului asupra guvernului Antonescu*, București, 1946, p. 212).

³⁴ În urma bombardamentelor aeriene, la Snagov și Butimanu se amenajaseră vile de evacuare a guvernului (*Procesul marii trădări naționale...*, p. 83).

³⁵ *Ibidem*, p. 187. Subliniat de V.L.

cursul zilei va aduce asentimentul scris cerut de mareșal și că de acest asentiment poate face uz în timpul audienței la palat ³⁶.

Ion și Mihai Antonescu, care la procesul lor au contestat exactitatea unor relatări ale martorilor, nu au contestat exactitatea celor declarate la proces de Gheorghe Brătianu, Iuliu Maniu, Dinu Brătianu, Ion Mihalache în declarațiile făcute ca martori ³⁷ s-au referit la unele aspecte atinse de Gheorghe Brătianu, fără a-i contrazice relatarea reprodușă mai sus. Din dezbaterile procesului, ca și din declarațiile lui C. Titel-Petrescu, se desprinde concluzia că cererea de audiență a lui Ion Antonescu la palat a fost făcută telefonic, de la Snagov, în dimineața zilei de 23 august 1944, în prezența lui Gh. Brătianu, venit din partea șefilor săi cu însărcinarea de a-l convinge să încheie imediat armistițiul.

Într-o expunere cu caracter memorialistic, generalul Emilian Ionescu, aflat la palat în calitate de colonel aghiotant regal, arată că în 23 august 1944 dimineața „am fost chemat la telefon, într-un birou vecin aceluia în care se găseau regele și persoanele din jurul său, de către colonelul Radu Davidescu, directorul de cabinet militar al mareșalului Ion Antonescu. Acesta îmi comunica că Ion Antonescu solicită o audiență în după amiaza acelei zile la ora 16. Rugându-l să aștepte la telefon, am raportat regelui audiența solicitată” ³⁸. Puțin mai târziu a cerut audiență telefonic și Mihai Antonescu. Aceste informații corespund expunerii memorialistice publicate ulterior ³⁹.

La 10 august 1945, generalul C. Vasiliu Rășcanu, atunci ministru de război, i-a cerut generalilor Aldea și Emilian Ionescu și lui I. Mocionyi-Stircea rapoarte scrise asupra celor petrecute la 23 august 1944. I. Mocionyi-Stircea i-a comunicat că în dimineața acelei zile el l-a căutat pe Ion Antonescu. Dar și din informațiile generalului C. Vasiliu-Rășcanu reiese că la ora 10 dimineața colonelul Radu Davidescu a cerut prin telefon colonelului Emilian Ionescu acordarea unei audiențe regale pentru mareșalul Ion Antonescu ⁴⁰.

Confruntarea informațiilor de care dispunem ne duce deci la concluzia că indiferent de eventuala intenție a lui I. Mocionyi-Stircea sau a generalului C. Sănătescu de a determina pe rege să-l invite la palat pe Ion Antonescu, în ziua de 23 august 1944, acesta, la orele 10 a.m., a soli-

³⁶ *Ibidem*, p. 187—188; 57, 81—82.

³⁷ *Ibidem*, p. 193 și urm., 199 și urm.; „Dreptatea” din 19 mai 1946 (mărturia scrisă depusă de Ion Mihalache).

³⁸ Biblioteca Institutului de Istorie N. Iorga, dosar 1436. Notăm că, întrucât multe din evenimentele legate de arestarea lui Ion Antonescu au fost de natura celor care nu lasă deloc sau decît puține documente directe, iar aceste eventuale documente directe sînt în mare parte pierdute sau inaccesibile cercetătorului, izvoarele memorialistice au o pondere mare în tratarea chestiunii ce ne preocupă. Verificarea relatărilor memorialistice de după 1950 este înlesnită de faptul că autorii lor (generalii C. Vasiliu Rășcanu, D. Dămăceanu, E. Ionescu, R. Rusescu) au împărtășit relatări similare lui Ion Massof, care ne-a comunicat acest fapt și care prin articolele sale din „Momentul” din 9—11 martie 1945 și „Jurnalul de dimineață” din 25 decembrie 1944 le-a supus practic unei confruntări publice.

³⁹ Emilian Ionescu, *Antoneștii în seiful Castelului Alb*, în „Magazin istoric”, 1967, nr. 5, p. 7. În acest articol se arată că audiența a fost cerută la ora 10 a.m.

⁴⁰ Biblioteca Institutului de Istorie „N. Iorga”, fond manuscrite dosar 1435. Cererea de audiență a lui Ion Antonescu a intervenit deci la 30 de minute după convorbirea general C. Sănătescu — colonel N. Dragomir.

citat din proprie inițiativă audiență regelui la indemnul lui Gh. Brătianu, mesagerul celor trei președinți de partide.

Regele și oamenii din jurul lui știau că refuzînd audiența solicitată de Ion Antonescu, riscau să nu-l mai poată aduce la palat în vederea arestării, ceea ce ar fi pus probleme foarte dificile pentru înlăturarea lui. Or, în condițiile noii ofensive sovietice, cercurile palatului considerau că ieșirea imediată a României din războiul cu Uniunea Sovietică și aliații ei era absolut necesară pentru a evita ca zdrobirea militară a fascismului să însemne și prăbușirea imediată a monarhiei.

Pe de altă parte, consilierii regelui nu excludeau posibilitatea ca Ion Antonescu să-și ofere de bunăvoie demisia sau să accepte imediată încetarea a ostilităților⁴¹. De aceea, regele, la sfatul celor din jurul lui, a acordat audiența cerută. Astfel, audiența cerută de Ion Antonescu a fost rezultatul acțiunii pe care într-o ultimă încercare de evitare a insurecției liderii P.N.Ț. și P.N.L. au întreprins-o fără a informa nici Partidul Comunist, nici palatul. A fost o ironie a istoriei, izvorită tocmai din logica ei, că această ultimă încercare de evitare a insurecției, precipitînd evenimintele, a dus dimpotrivă la devansarea acțiunii.

După cum relatează generalul Emilian Ionescu⁴² — și după cum generalul Sănătescu l-a informat ulterior pe generalul C. Vasiliu Rășcanu⁴³, Mocionyi-Stîrcea a fost trimis de palat să ceară avizul conducerii Partidului Comunist, care prin L. Pătrășcanu și C. Agiu i-a transmis mesajul devansării insurecției, a arestării lui Ion Antonescu și a declanșării acțiunii chiar în aceeași zi de 23 august.

La acest episod consemnat și în articolul citat al lui I. Massof, bazat pe relatările lui L. Pătrășcanu, s-a referit în repetate rînduri și C. Agiu. La mai puțin de șase luni de la evenimente, în ședința din 31 ianuarie 1945 a Consiliului F.N.D., C. Agiu spunea: „Împrejurările au făcut ca acțiunea să înceapă la 23 august cu două zile mai înainte de data pe care o fixasem noi organizatoric peste tot. Și cum s-a pus chestiunea? Ne-am întrebat dacă în acea zi trebuie să călcăm regula, sau să așteptăm, după regula fixată, cu riscul ca să nu mai putem face nimic niciodată. Dacă afla Maniu — pentru că tot ce afla el se ducea pe gîrlă — atunci nu mai putem face nimic⁴⁴. Și atunci am stat de vorbă cu tovarășul Pătrășcanu și ne-am întrebat ce e de făcut. Depindea de noi dacă într-o parte s-ar fi rupt frontul și reușeam să facem să înceteze acolo războiul. Urma să luăm o hotărîre asupra atitudinii noastre. Și pe linia aceasta pe care a vorbit

⁴¹ Generalul A. Aldea arăta în continuarea declarațiilor citate mai sus că în discuțiile consilierilor regelui în dimineața zilei de 23 august 1944 s-au făcut trei supoziții privind intențiile pe care le va exprima Ion Antonescu în timpul audienței stabilite pentru după amiaza zilei: „1. Demisia guvernului pe care M. S. Regele ar fi acceptat-o imediat. 2. Continuarea războiului în care caz trebuia să urmeze imediat arestarea marelui. 3. Cererea pentru încheierea unui armistițiu care nu putea fi acceptată decît dacă pregătirea politică a guvernului Antonescu ar fi fost desăvîrșită, iar timpul ar fi permis tratative care să fie terminate înainte de sosirea trupelor ruse la București”. („Universul” din 14 octombrie 1944. Cf. E. Ionescu, *art. cit.*, p. 7).

⁴² E. Ionescu, *Antoneștii în seiful Castelului Alb*, . . . , p. 8. Biblioteca Institutului de istorie „N. Iorga”, fond manuscrise, dosar 1436.

⁴³ Loc. cit., dosar 1435.

⁴⁴ C. Agiu considera că, dacă ar fi aflat de planul arestării lui Ion Antonescu la 23 august 1944, președintele P.N.Ț. ar fi încercat s-o împiedice.

tovarășul Luca ⁴⁵, am spus fie ce-o fi, ne-am consfătuیت și cu tovarășul Titel-Petrescu, și am pornit înainte și a fost bine” ⁴⁶.

Într-o expunere memorialistică din 5 iunie 1952, C. Agiu arăta că, împreună cu L. Pătrășcanu, în dimineața zilei de 23 august 1944, la locuința lui Sabin Manuilă, se întâlneau cu I. Maniu și C. Titel-Petrescu pentru a discuta componența noului guvern care urma să-l înlocuiască pe cel antonescian. Președintele P.N.Ț. a respins propunerile celorlalți de a se constitui un guvern al celor patru partide din B.N.D., dar în fața insistenței partenerilor a promis că după ce va avea alte întâlniri, va trimite răspunsul definitiv la locuința lui Sabin Manuilă unde reprezentanții F.U.M. trebuiau să-l aștepte. La ora 1 relata în continuare C. Agiu — a venit I. Mocionyi-Stircea, care, tremurând, a spus că vrea să-i comunice ceva lui L. Pătrășcanu. A spus că s-a anunțat audiența Antoneștilor și regele cere avizul asupra arestării lor și întreabă dacă Partidul Comunist va putea asigura deținerea lor, într-o casă conspirativă. Reprezentanții P.C.R. s-au pronunțat pentru arestarea imediată și au asigurat că se vor însărcina cu preluarea căpeteniilor fasciste ⁴⁷.

Într-o expunere din 13 iulie 1956, C. Agiu a prezentat lucrurile în același sens ⁴⁸.

Avizul Partidului Comunist a încurajat palatul să pășească la arestarea lui Ion Antonescu și a colaboratorilor lui cei mai apropiați.

Deoarece insurecția fusese prevăzută pentru 26 august, a fost greu să se ia imediat legătura cu persoanele din Comandamentul Militar al Capitalei pe de o parte, și din comandamentul formațiilor de luptă patriotice pe de altă parte, pentru a se asigura declanșarea insurecției în Capitală chiar în după amiaza aceleiași zile. S-a ajuns în unele momente la situații dramatice, dar problema vitală a alertării aparatului militar pe care se bazuia insurecția a fost în cele din urmă rezolvată. Complicațiile suplimentare astfel create ar fi fost evitate dacă Gheorghe Brătianu și cei care l-au trimis la Ion Antonescu în efortul lor de ultimă oră de a evita recursul la insurecție ⁴⁹, n-ar fi acționat fără știrea (și împotriva înțelegerilor) cu comuniștii și cu ofițerii superiori antihitleriști care lucrau la pregătirea insurecției și chiar fără cea a regelui și consilierilor săi politici ⁵⁰.

⁴⁵ Referire la o expunere făcută de V. Luca în ședința din 31 ianuarie 1945.

⁴⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 9269, f. 162—163. Prezența lui C. Titel-Petrescu o explicăm mai jos. Președintele P.S.D. nu a vorbit delegaților P.C.R. despre acordul lui cu demersul lui Gh. Brătianu pe lângă Ion Antonescu.

⁴⁷ Arhiva C. C. al P.C.R., fond 1, an 1944, dosar 194, f. 6.

⁴⁸ Ibidem, f. 17—18. Despre relatarea acestui episod în publicații ale P.C.R. din 1944—1945, vezi V. Liveanu, *Rolul P.C.R. în pregătirea insurecției naționale antifasciste armate* (în lumina izvoarelor publicate în anii 1944—1947), în „Revista de Istorie” XXVII (1974), nr. 8, p. 1162.

⁴⁹ Despre motivele acestei atitudini a liderilor politici burghezi vezi V. Liveanu, *Le problème du pouvoir dans l'insurrection armée antifasciste et antitotalitariste en Roumanie*, în „Revue des études sud-est européennes XII (1974), nr. 4, p. 479.

⁵⁰ Dintre consilierii politici ai regelui aflați la 23 august 1944 la palat și care s-au pronunțat pentru acceptarea audienței lui Ion Antonescu-Gr. Niculescu Buzești, generalul A. Aldea, I. Mocionyi-Stircea erau legați de Partidul Național-Țărănesc. Ei n-au știut de demersul inițiat de președintele P.N.Ț. prin Gh. Brătianu și care s-a soldat cu cererea de audiență la palat. Abia în cursul după-amiezii I. Maniu a transmis palatului informații asupra celor întimplate. Generalul Ion Gheorghe, până la 23 august 1944 ministru al României la Berlin, afirma că Gr. Niculescu Buzești era neliniștit de șovăiala lui I. Maniu, temându-se ca Germania să nu desco-

CONFRUNTĂRI ÎN PROBLEMA IEȘIRII DIN RĂZBOIUL HITLERIST ȘI A ARMISTIȚIULUI

Discuțiile din timpul audienței la palat din după amiaza zilei de 23 august 1944, în urma căreia Ion Antonescu a fost arestat, au avut ca obiect esențial problema ieșirii din războiul hitlerist și a încheierii armistițiului. De aceea se impune analizarea ei aici. Evoluția poziției diverselor forțe politice din România în această problemă în toată perioada 1941—1944, depășește însă cadrul studiului de față. Ne vom concentra numai asupra unor aspecte nemijlocit legate de adoptarea deciziei de arestare a lui Ion Antonescu. Problema ieșirii României din războiul hitlerist era desigur legată de problema încheierii armistițiului și apoi a păcii. Acordul de constituire a B.N.D. prevedea la primul său punct „încheierea fără întârziere, în baza ofertei făcute de aliați, a unui armistițiu cu Națiunile Unite (Uniunea Sovietică, Marea Britanie, Statele Unite ale Americii), căutînd a obține condițiile posibile cele mai bune pentru interesele țării”⁵¹.

După cum se știe, condițiile de bază ale armistițiului preconizate de U.R.S.S., Anglia și S.U.A. fuseseră comunicate la 12 aprilie 1944 atît partidelor național țărănesc și liberal (respectiv lui B. Știrbei la Cairo), cît și guvernului antonescian (respectiv lui F. Nanu, ministrul României la Stockholm⁵².

Conducerile P.N.Ț. și P.N.L. au considerat, pînă la 20 august 1944, că semnarea unui act prevăzînd condițiile armistițiului trebuia neapărat să preceadă declanșarea acțiunii pentru răsturnarea lui Antonescu și ieșirea din războiul hitlerist. După A. Cretzianu, această acțiune ar fi putut fi „fizicește” executată mai dinainte, dar I. Maniu nu a dorit-o pentru că dorea să obțină în prealabil o asigurare valabilă concretizată în definitivarea unor clauze de armistițiu avînd și semnăturile Angliei și Statelor Unite⁵³.

Definitivarea textului acordului de armistițiu înainte de răsturnarea guvernului antonescian ar fi fost, desigur, de dorit din punctul de vedere al

pere „complotul”; de aceea, a acționat peste capul președintelui P.N.Ț., împingînd la arestarea lui Ion Antonescu la 23 august în loc de 26 august (Ion Gheorghe, *Rumäniens Weg zum Satellitenstaat*, Heidelberg, 1952, p. 279, paginația am indicat-o după traducerea românească dactilografiată, aflată la unele biblioteci, textul original neputîndu-l găsi). Indiferent dacă consilierii regelui legați de P.N.Ț. au acționat sau nu din proprie inițiativă trebuie să observăm următoarele: 1. din ipotezele de acțiune expuse de generalul A. Aldea (vezi nota 41) reiese că, dinșii, ea și I. Maniu, ar fi acceptat alternativa semnării armistițiului de către Ion Antonescu, dacă acesta s-ar fi dovedit pregătît s-o facă (este drept că ei acordau mai multă atenție decît I. Maniu pregătirii practice pentru armistițiu a guvernului antonescian); 2. străduindu-se pînă în ultimul moment să împingă lucrurile spre semnarea armistițiului de Ion Antonescu, și spre evitarea insurecției, președinții P.N.Ț. și P.N.L. erau de acord atunci cu înlăturarea de îndată a mareșalului, dacă acesta refuza *imediată* semnare a armistițiului.

⁵¹ „România liberă”, 10 august 1944. Mai pe larg asupra semnificației acestei clauze vezi V. Liveanu, *Asupra elaborării și semnificației declarației de constituire a B.N.D.* în „Revista Arhivelor”, an. LIII, 19 vol. XXVIII, nr. 3, p. 317 și urm.

⁵² În legătură cu negocierile de armistițiu de la Cairo și Stockholm vezi Tr. Udrea, *Rolul forțelor politice interne din România în restabilirea independenței și suveranității naționale în preajma insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din august 1944* în „Revista de istorie”, XXVIII, 1975, nr. 12.

⁵³ A. Cretzianu, *op. cit.*, p. 146—147.

României, dar realizarea acestui deziderat depindea de un complex de factori nu numai interni ci și externi. Partidul Comunist considera negocierile de armistițiu necesare și utile⁵⁴. Totodată însă, în concepția partidului comunist, esențială era lupta forțelor interne pentru eliberarea României de fascism și scoaterea țării din războiul hitlerist, victoria acestor lupte fiind cea mai bună cale pentru asigurarea unor condiții de armistițiu favorabile. Forța și acțiunile mișcării antihitleriste din țară era, în concepția comuniștilor, un factor esențial de care depindea ca reprezentanții acestei mișcări să poată obține condiții de armistițiu favorabile. La consfătuirea din noaptea de 13—14 iunie 1944. E. Bodnaraș, expunând punctul de vedere al P.C.R., a declarat în esență : „Clica trădătoare trebuie lovită din plin, ieșirea țării din război trebuie realizată cu arma în mână, situația în care ne găsim cere să trecem neapărat, fără șovăială, la lupta împotriva nemților. Pentru aceasta nu există decît o singură posibilitate organizarea unei acțiuni care să cuprindă mase largi populare și armata. Numai în această situație aliații ne vor acorda atenție, vor sta la masa tratativelor pentru a discuta cu noi încheierea armistițiului”⁵⁵. Este de notat și poziția Partidului național-liberal Tătărescu cu care partidul comunist și aliații săi apropiați încheiaseră în mai 1944 Coaliția Național Democrată⁵⁶. La 28 iulie 1944 Gh. Tătărescu a adresat regelui un memoriu în care cerînd urgentarea acțiunii pentru încheierea armistițiului, preconiza formarea unui nou guvern, al păcii, care să declare ieșirea României din războiul cu Națiunile Unite și să înceapă tratative pentru încheierea armistițiului și a unui pact de colaborare cu U.R.S.S. ; un astfel de guvern aprecia fostul prim ministru, nu va mai fi privit cu neîncredere de aliați⁵⁷.

Pentru a se înlesni încheierea armistițiului și colaborarea forțelor insurecționale române cu acțiunile Națiunilor Unite s-a decis, în principiu, după formarea B.N.D., trimiterea unor plenipotențitari ai forțelor antihitleriste în U.R.S.S.

⁵⁴ Înainte de a pleca la Cairo, Barbu Știrbei a luat contact și cu Partidul Comunist Român considerînd că acesta îi va întări poziția în negocierile cu U.R.S.S. (vezi relatările lui B. Brănișteanu în „Jurnalul de dimineață” din 24 decembrie 1944 și 26 august 1946). La prima sa întîlnire de la Cairo cu lordul Moyne ministrul britanic rezident în Orientul Mijlociu, Barbu Știrbei a pretins că misiunea sa are și sprijinul Partidului Comunist Român (L. Woodward, *British Policy, in the Second World War*, vol. III, London, 1971, p. 137). Această aserțiune nu corespundea realității căci Partidul Comunist Român nu-și putea da girul unor tratative asupra cărora nu era informat și consultat în permanență și presa sa ilegală a avut o poziție critică față de concepția partidelor burgheze asupra negocierilor de la Cairo, subliniind că nu aceste negocieri, ci numai acțiunile din țară puteau asigura răsturnarea prin forță a dictaturii antonesciene de care depindea scoaterea țării din războiul hitlerist („România liberă”, 22 martie 1944). Partidul Comunist Român s-a pronunțat însă pentru folosirea contactelor stabilite la Cairo și Stockholm în vederea coordonării acțiunii forțelor antihitleriste din țară cu acțiunile Națiunilor Unite la cunoscuta consfătuire din noaptea de 13—14 iunie 1944 a reprezentanților P.C.R., palatului și ofițerilor antihitleriști adoptîndu-se hotărîrea de a se anunța aliații la Cairo și Stockholm asupra pregătirii insurecției (Arhiva C.C. al P.C.R. fond 1, an 1944, dosar 58, cuprinzînd notele lui E. Bodnaraș asupra consfătuirii ; și dosarul 196 f. 8 (amintirile generalului D. Dămăceanu) ; cf. „Anul politic intern” în „Almanahul poporului”, 1945, p. 43 și declarațiile lui C. Titel-Petrescu în „Libertatea” din 5 septembrie 1944.

⁵⁵ D. Dămăceanu, *O consfătuire istorică*, în „Magazin istoric”, III, 1969, nr. 6, p. 7.

⁵⁶ Din această coaliție făceau parte P.C.R., P.S.D., Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților, P.N.L. Tătărescu și aliatul acestuia Partidul Naționalist democrat.

⁵⁷ „Drapelul” din 3 iulie 1945 (Expunerea lui Gh. Tătărescu la Congresul general al P.N.L.)

Ca răspuns mesajelor insistente prin care I. Maniu îi cerea să obțină de la aliați semnarea imediată a acordului de armistițiu, B. Știrbei comunica la 19 iulie 1944 la București că reprezentanții aliați nu au instrucțiuni, dar își exprimă regretul de a nu se fi dat curs propunerii lor — formulată încă la 25 mai 1944 — cu privire la trimiterea unui general care să ia contact cu comandamentul sovietic, pentru coordonarea acțiunii antihitleriste române cu operațiile armatei sovietice⁵⁸. La 24 iulie 1944, la o întâlnire cu regele și consilierii lui, Gr. Niculescu-Buzești a anunțat că la Cairo anglo-americanii declaraseră lui Știrbey și Vișoianu că era necesar ca românii să ia contact direct cu guvernul sovietic⁵⁹.

Ofițerii superiori antihitleriști care aveau legături cu regele îl convinseseră încă din mai 1944 să trimeată peste linia frontului un general (alegerea s-a oprit asupra generalului Victor Dombrowschi), pentru a stabili legături cu guvernul și comandamentul sovietic⁶⁰. După constituirea B.N.D., în urma discuțiilor din comitetul militar și dintre reprezentanții partidelor și ai palatului s-a decis să fie trimiși în august 1944 peste linia frontului, generalul A. Aldea însoțit de colonelul E. Ionescu, cu plenipotență din partea regelui și a B.N.D. pentru a discuta cu autoritățile sovietice, definitivarea condițiilor de armistițiu și coordonarea acțiunilor rezistenței românești cu cele ale Armatei Sovietice⁶¹. Liderii partidelor istorice au tergiversat însă ratificarea mandatului plenipotențiarilor români⁶².

La începutul lunii august B.N.D. a cerut prin consilierul legației din Stockholm, Duca, agreementul guvernului sovietic pentru trimiterea generalului Aldea în U.R.S.S.⁶³.

Între timp, la începutul lunii iulie 1944, Gh. Tătăărăscu a transmis guvernului sovietic (prin Franasovici și Beneș) un mesaj în care exprima în numele Coaliției Național-Democrate hotărârea de a scoate România din război și de a trimite acolo unde va dori U.R.S.S. delegați care să discute condițiile armistițiului. La 29 iulie Franasovici, aflat în continuare în Elveția, a fost înștiințat de Beneș — și el a transmis prin legația României la Berna, Ministerului de Externe pentru Gh. Tătăărăscu informația — că guvernul sovietic invită la Moscova delegații opoziției, inclusiv ai grupării lui Tătăărăscu — pentru a discuta condițiile armistițiului și calea de ieșire a României din războiul hitlerist. Dar M. Antonescu și Gr. Niculescu-Buzești, la sfatul lui Maniu nu au transmis-o lui Gh. Tă-

⁵⁸ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (Arh. M.A.E.), dosar special privind negocierile de armistițiu de la Cairo. Copii după mesaje trimise de Barbu Știrbei la 25 mai și 19 iulie 1944. Cf. T. Udrea, *op. cit.*, p. 1825.

⁵⁹ Biblioteca Institutului de Istorie N. Iorga, fond manuscrise, dos. 1436, amintirile generalului C. Vasiliu-Râșcanu.

⁶⁰ Arhiva C.C. al P.C.R. fond 1, an 1944, dosar 197, f. 192 (Amintirile generalului V. Dombrowschi) și f. 27—28 (amintirile generalului R. Rusescu).

⁶¹ *Loc. cit.*, dosar 199, f. 203—204, 208—210 (amintirile generalului C. Vasiliu-Râșcanu), dosar 196, f. 136 (amintirile generalului Emilian Ionescu); „Universul” din 14 octombrie 1944, (declarațiile generalului A. Aldea).

⁶² V. Liveanu, *Rolul P.C.R. în pregătirea insurecției naționale antifasciste armate în lumina izvoarelor publicate în anii 1944—1947*, în „Revista de istorie”, VIII, 1974, p. 1161.

⁶³ Vezi sursele citate în nota 64.

tărăscu⁶⁴. La 20 iulie, Alexandra Kollontai ministrul U.R.S.S. la Stockholm a răspuns cererii de agrement pentru primirea generalului A. Aldea că pentru a se pronunța în această chestiune, guvernul sovietic dorește să cunoască și poziția lui Gh. Tătăărăscu și a Coaliției Național-Democrate⁶⁵. În această situație, Gr. Niculescu-Buzești a comunicat la 18 august lui Gh. Tătăărăscu mesajul trimis de Franasovici pe care-l reținuse pînă atunci⁶⁶.

Potrivit unor informații, în discuțiile din 18—20 august 1944 dintre Pătrășcanu, reprezentanții palatului și președintele P.N.Ț. s-a pus din nou, din inițiativa delegatului P.C.R., problema trimerii generalului Aldea peste linia frontului⁶⁷ iar în dimineața zilei de 20 august s-ar fi decis trimiterea generalului Aldea peste linia frontului la 23 august 1944⁶⁸. („Jurnalul de dimineață”, 25 dec. 1944). Desfășurarea evenimentelor în 20—23 august nu a mai lăsat timp pentru rezolvarea problemei.

În aceste condiții, la 20 august 1944 pentru forțele politice antihitleriste era clar că România trebuia să înceteze imediat ostilitățile contra Uniunii Sovietice și aliaților ei, *fără a mai aștepta definitivarea și semnarea acordului de armistițiu* și anunțind public acceptarea condițiilor de armistițiu deja oferite de Națiunile Unite. În acest sens, proclamația regală redactată de L. Pătrășcanu și adoptată la consfăturile din nopțile de 20—21 august și 21—22 august amintite mai sus și citită la radio în seara zilei de 23 august începea prin a sublinia că „nu este decît o singură cale pentru salvarea țării de la o catastrofă totală : ieșirea noastră din alianța cu puterile Axei și *imediată* încetare a războiului cu Națiunile Unite”. Mai departe se arată : „România a acceptat armistițiul oferit de Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Statele Unite ale Americii. *Din acest moment încetează lupta și orice act de ostilitate împotriva armatei sovietice precum și starea de război cu Marea Britanie și Statele Unite*”⁶⁹. În continuare se subliniază că Națiunile Unite garantau independența țării și neamestecul în treburile interne și retrocedarea nordului Transilvaniei.

A. Crețianu consemna și dînsul că atunci cînd a început ofensiva sovietică din 20 august 1944, Iuliu Maniu care așteptase pînă atunci semnarea acordului de armistițiu de cele trei mari puteri aliate și-a dat seama de necesitatea imediatei ieșiri din război și a sfătuit pe rege în consecință⁷⁰. Ceea ce Ion Mihalache în seara zilei de 22 august 1944 și Gh. Brătianu în dimineața zilei de 23 august — într-un ultim efort de a evita insurecția—au cerut lui Ion Antonescu era tocmai ieșirea imediată din

⁶⁴ Despre mesajele primite și transmise de Gh. Tătăărăscu vezi „Drapelul” din 3 iulie 1945 ; amintirile diplomatului cehoslovac J. Kopecki publicate în *Dejini a vocausnest*, VI, 1964, nr. 9, p. 27—28 (traduse la Institutul de Istorie N. Iorga de Tr. Ionescu-Nișcov) ; Tr. Udrea, *Sur les relations politiques roumaino-tcheques durant les années 1940—1944* în „Revue roumaine d’Histoire”, VII, 1968, nr. 1, p. 83—84.

⁶⁵ Tr. Udrea, *op. cit.*, p. 84.

⁶⁶ „Drapelul” din 3 iulie 1945.

⁶⁷ „Jurnalul de dimineață”, 25 decembrie 1944.

⁶⁸ Arhiva C.C. al P.C.R. fond 1, an 1944, dosar 199, f. 209—210, (amintirile generalului C. Vasiliu Rășcanu). Nu se putea prevedea cu totul cursul evenimentelor. La pregătirea insurecției s-a considerat că la 24 ore după înlăturarea guvernului antonescian se va declanșa ofensiva sovietică în Moldova (Vezi E. Preda, *Op. cit.* p. 239 și declarațiile lui E. Bodnaraș în Arh. C.C. al P.C.R. fond. 1, an 1944, Dos. 204, f. 19.

⁶⁹ „Universul” din 25 august 1944. Subliniat de V.L.

⁷⁰ A. Crețianu, *op. cit.*, p. 147.

Axă ⁷¹ și „încheierea *imediată* a armistițiului în urma evenimentelor petrecute pe frontul din Moldova” ⁷².

Nu știm dacă asentimentul scris pe care l-au promis lui Ion Antonescu, I. Maniu și D. Brătianu reflecta revenirea președinților P. N. Ț. și P. N. L la ideea aminării ieșirii din războiul hitlerist pînă la semnarea armistițiului. Am arătat însă ⁷³ că în acea dimineață la palat, consilierii regelui legați de P. N. Ț., considerau acceptabilă ipoteza încheierii armistițiului de către Ion Antonescu numai dacă acesta pregătise condițiile pentru *imediată* lui semnare și încetare a războiului cu Uniunea Sovietică. Este drept că monarhia, care prin poziția ei în stat fusese mai implicată în războiul hitlerist decît partidele burgeze de opoziție, era mai interesată decît acestea într-o „reabilitare” prin imediata încetare a ostilităților cu Națiunile Unite.

Chiar și în forma arătată, varianta socotită acceptabilă de palat (așteptarea ieșirii din război pînă la presupusa rapidă semnare a armistițiului de către Ion Antonescu) nu corespundea liniei de acțiune stabilite în înțelegere cu P. C. R. S-a dovedit însă că orientarea Partidului Comunist era cea mai realistă, concepțiile lui Ion Antonescu, legat de politica prohitleristă, despre o eventuală ieșire din războiul hitlerist, fiind contrare atît exigențelor naționale ale momentului cît și intereselor exponenților politici ai burgheziei nefasciste.

Cu toate că ofensiva sovietică era în plină desfășurare victorioasă și scoaterea României din războiul hitlerist era o problemă care trebuia rezolvată de îndată, o problemă de zile și de ore, Ion Antonescu nu accepta și întregul lui trecut politic îl împiedica să accepte — imediată și necondiționată încetare a operațiilor militare împotriva Armatei Sovietice. El considera necesar mai întîi să arunce pe front, toate rezervele, să ceară Germaniei consimțămîntul de a înceta războiul și să aștepte răspunsul lui Hitler, deși această cerere, alertînd Wehrmachtul, primejduia acțiunea de ruptură cu Germania.

În seara zilei de 22 august 1944 Ion Antonescu — în prezența lui Mihai Antonescu și a generalului Pantazi, a avut o importantă convorbire cu Clodius ⁷⁴, care, din mai 1944, devenise însărcinat oficial cu negocierile economice româno-germane și fusese promovat de Hitler principal reprezentant politic al Germaniei la București ⁷⁵.

La procesul său, fostul dictator, din motive lesne de înțeles, a afirmat că a comunicat atunci prin Clodius Germaniei că trebuie să iasă din război. În realitate însă, declarația sa nu a avut acest caracter categoric — așa cum reiese din informațiile transmise superiorilor de reprezentanții germani care nu aveau motive să ascundă șefilor conținutul declarațiilor făcute de șeful guvernului român. Iată cum sînt rezumate declarația lui Ion Antonescu și concluziile lui Clodius (desigur pe baza raportului acestuia) într-o notă a ministerului de externe german adresată la 24 august 1944 Comandamentului Suprem al Wehrmachtului: „Cu toată instabili-

⁷¹ *Procesul marii trădări naționale...* p. 211.

⁷² *Ibidem*, p. 187. Subliniat de V.L.

⁷³ Vezi nota 41.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 57—58, 189.

⁷⁵ A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 191.

tatea situației după retragerea diviziilor germane, el (Antonescu) va arunca în luptă ultimele rezerve pentru a-i opri pe sovietici la Iași și pe Bug ⁷⁶. Din situație rezultă însă o problemă politică și anume : după ce, din loialitate, a respins condițiile lui Wilson la Cairo, în ciuda prezumției sale frontul sudic a continuat să slăbească considerabil. De aceea el este nevoit să ceară din nou libertatea politică de acțiune. Impresia plenipotențiarului Clodius a fost aceea că numai în cazul prăbușirii frontului mareșalul ar dori să aibă mână liberă pentru a face o încercare disperată de a ieși din război” ⁷⁷.

Ceea ce a cerut Ion Antonescu nu a fost deci asentimentul Germaniei pentru ieșirea imediată din război, ci recunoașterea libertății de acțiune a guvernului român. Această libertate de acțiune implica posibilitatea ieșirii în viitorul depărtat sau apropiat a României din război și revendicarea ei era suficientă pentru a alarma pe naziști și a atrage imediat contra-măsurile germane care ar fi complicat enorm acțiunea antihitleristă.

Totodată, și aceasta reflecta contradicțiile în care se zbătea regimul antonescian aflat în pragul falimentului, mareșalul nu intenționa să înceteze imediat războiul contra Uniunii Sovietice.

Angajamentul luat față de Clodius la 22 august, de a arunca pe front toate rezervele de care dispunea, repeta promisiunea făcută în dimineața aceleiași zile generalului Friessner, comandantul grupului de armate german Ucraina de Sud de a aduce toate rezervele românești disponibile pe linia fortificată Focșani-Nămoloasa-Galați ⁷⁸ și corespundea intențiilor reale ale lui Ion Antonescu.

În ședința Consiliului de Miniștri restrîns din dimineața zilei de 23 august 1944, din care Gh. Brătianu l-a scos pentru un timp pe Ion Antonescu a ordonat măsuri pentru continuarea luptei și organizarea unor linii succesive de rezistență, mai întii de-a lungul fortificațiilor din zona Focșani-Galați apoi din Oltenia pînă în Bihor, cu evacuarea instituțiilor principale în Hațeg ⁷⁹.

La procesul său, Ion Antonescu a declarat că atît declarația făcută la 22 august 1944 lui Clodius cît și dispozițiile date în dimineața zilei de 23 august pentru organizarea liniilor succesive de luptă „totul intra în cadrul principiilor de conducere a războiului... Operația aceasta de a crea centre de rezistență succesivă este o datorie pentru orice comandant militar” ⁸⁰. În concepția lui Ion Antonescu, pînă la începerea negocierilor de armistițiu și apoi pînă la obținerea unui rezultat satisfăcător din punctul său de vedere, operațiile militare trebuiau continuate cu orice sacrificiu. Aplicarea acestei concepții ar fi condamnat țara la dezastru și ar fi transformat-o în teatrul unui război pustiitor.

⁷⁶ Greșeală în documentul original, probabil confundarea Bugului cu Prutul.

⁷⁷ „Revista Arhivelor”, XXXXVI, 1969, nr. 1, p. 26, Kurt Velkish, atașatul de presă german știa de o notă adresată legației germane prin care guvernul antonescian își rezerva libertatea de acțiune (N. I. Lebedev, *op. cit.*, p. 106). Cf. intervenția lui Mihai Ionescu, în „Revista de istorie”, (XXV) 1974, nr. 8, p. 1249.

⁷⁸ Hans Friessner, *Verräter Schlächten. Die Tragödie der deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungarn*, Hamburg, 1956, p. 73–80.

⁷⁹ *Procesul marii trădări naționale*. . . , p. 58–59, 128, 249. „Națiunea” din 10 mai 1946 ; depoziția generalului Mardare, la 23 august 1944 subșef al Marelui Stat Major.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 58.

Este drept că Ion Antonescu nu a dezvăluit lui Clodius toate intențiile și acțiunile sale. În dimineața zilei de 23 august — în care a discutat cu Gh. Brătianu problema armistițiului, Ion Antonescu a aprobat să se expedieze la Ankara un mesaj în care declara că pentru a-și relua libertatea de mișcare și a încheia armistițiul România are nevoie de sprijinul unui desant de trupe anglo-americane pe teritoriul ei⁸¹. După cum remarcă mai târziu ministrul României la Ankara, pe care Ion Antonescu l-a folosit pentru contacte cu anglo-americanii, „obsedați de răspunderea ce și-o asumaseră lansând armatele lor în adincul stepelor ruse, amiralul Horthy și mareșalul Antonescu nu puteau vedea nici o altă cale de ieșire decît să-i solicite pe aliații occidentali să ocupe cei dintîi țările lor”⁸².

Pe de altă parte, în dimineața zilei de 23 august 1944 (în care a discutat cu Gh. Brătianu problema armistițiului), cu acordul mareșalului, Mihai Antonescu a trimis la Stockholm un curier diplomatic cu un mesaj pentru ministrul României. Acesta era împuternicit de mareșal să ia contact cu reprezentanța sovietică din Stockholm și în cazul confirmării condițiilor de armistițiu anterioare, să stabilească locul și data începerii negocierilor⁸³. Guvernul Antonescu întreprinsese și mai înainte sondaje și negocieri de armistițiu, pe care le-a întrerupt prin refuzul acceptării condițiilor oferite de Națiunile Unite. Nu se poate spune cît de departe ar fi dorit să meargă în noile condiții din a doua decadă a lunii august 1944.

Ministrul României la Stockholm F. Nano, care a fost utilizat de Antonești pentru contactele de sondaj cu diplomații sovietici aprecia pe bună dreptate că „mareșalul Antonescu voia în teorie încheierea armistițiului cît timp actul era un proiect îndepărtat. Dar el totdeauna s-a dat înapoi de la saltul imediat, mai ales în brațele rușilor”⁸⁴.

Fapt este că, în așteptarea desantului anglo-american, a începerii tratativelor de armistițiu și a rezultatelor lor, mareșalul Ion Antonescu era decis — și chiar în dimineața zilei de 23 august 1944 luase măsuri speciale să continue războiul cu Națiunile Unite pe teritoriul țării, cu prețul tuturor distrugerilor și nenorocirilor ce ar fi decurs de aici — și aceasta după ce prin Clodius alertase Germania hitleristă care avea pregătit un plan de represii împotriva României⁸⁵.

Asentimentul scris cerut de dictator celor trei partide, prin intermediul lui Gh. Brătianu, intenționa să-l folosească — independent de dorințele opoziției burgheze — nu pentru imediata ieșire din războiul hitlerist ci tocmai pentru înfăptuirea politicii sale.

Declarațiile lui Ion Antonescu în timpul audienței la palat în după amiază zilei de 23 august 1944 reflecta tocmai nedorința sau neputința

⁸¹ Arhiva M.A.E., fond 71. *Al doilea război mondial, 1939—1944*, dosar XX.

⁸² Tot în august 1944, după vizita la Hitler, Ion Antonescu a trimis la Istanbul doi emisari care au declarat reprezentanților comandamentului aliat din Orientul Mijlociu că „guvernul de la București este gata să semneze un armistițiu în momentul în care trei divizii anglo-americane vor sosi la Dunăre (A. Cretzianu, *op. cit.*, p. 146.)

⁸³ F. Nano, *The first Soviet Double Cross. A Chapter in the Secret History of World War II*, in „Journal of Central European Affairs” XII, 1952, p. 254—255.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 257.

⁸⁵ Este vorba de planul de ocupare „Margarethe II”, pentru a cărui eventuală aplicare H. Friessner primise instrucțiuni verbale de la Comandamentul Suprem al Wehrmachtului în prima decadă a lunii august (H. Friessner, *op. cit.*, p. 23).

dictatorului și a regimului său de a scoate *imediat* țara din războiul hitle-rist, fără a mai aștepta negocierile diplomatice și rezultatele lor ⁸⁶.

În audiența de la palat, Ion Antonescu a apreciat că situația mili-tară este gravă dar nu disperată, a expus măsurile luate pentru organiza-rea „liniilor de rezistență”, a declarat că pentru a încheia armistițiul dorește să aștepte răspunsul la cererea adresată Germaniei prin Clodius de a-i recunoaște libertatea de acțiune și să ducă negocierii cu aliații ⁸⁷. Reieșea că mareșalul *refuza* încetarea imediată a ostilităților cu Uniunea Sovietică, că nu era pregătit să încheie imediat armistițiul și că prin discuția cu Clo-dius alertase deja Reichul.

După Arthur Gould Lée care ulterior a avut, precum s-a arătat, relații personale cu Mihai — mareșalul Antonescu i-a declarat în audiența din 23 august 1944 că va încheia armistițiul numai dacă anglo-americanii vor debarca în România și-i vor acorda garanții contra Rusiei. La remarcă regelui că această propunere este absurdă, Ion Antonescu a răspuns că fără astfel de garanții va retrage armata în Transilvania și va organiza acolo o linie de rezistență ⁸⁸ — ceea ce scotea în evidență refuzul lui de a pune capăt imediat războiului alături de Germania.

Regele și consilierii săi (care ascultau convorbirea cu Ion Antonescu) au mai fost cu deosebire îngrijorați de o concluzie desprinsă din declarațiile „conducătorului statului”. Unul din acești consilieri arăta la mai puțin de două luni după evenimente : „Mareșalul Antonescu a expus M. S. Regelui, în audiența pe care a avut-o, hotărîrea de a încheia armistițiul adăugînd că despre acest lucru i-a vorbit și ministrului Clodius. Pregătirea politică era inexistentă, iar comunicarea făcută unui ministru german aflat pe terito-riul nostru ducea sigur la o ocupație totală a țării, cu pericolul de a fi fost ridicat și transportat din țară M. S. Regele și toți oamenii politici care sprijineau activitatea Suveranului” ⁸⁹.

Faptele demonstau deci lipsa de realism a speranțelor acelor cercuri politice burgheze care, credeau că Ion Antonescu va fi convins în ultimul moment să scoată imediat țara din războiul alături de Germania înainte ca uraganul de foc al frontului sovieto-german, să atingă Capitala țării, să pustiască teritoriul României. În aceste împre-jurări Ion Antonescu a fost arestat ⁹⁰. Singura soluție realistă chiar pen-

⁸⁶ Cu anumite deosebiri față de Ion Antonescu, atît ministrul de război generalul Pantazi (*Procesul marti trădării naționale*, . . . p. 84) cît și Mihai Antonescu, concepeau și ei ieșirea din războiul hitlerist ca urmare numai a unor noi negocieri cu aliații.

⁸⁷ Relatarea acestor discuții se bazează pe informațiile strînse în august 1945 de generalul C. Vasiliu-Rășcanu de la persoanele aflate la 23 august 1944 la palat (vezi pagina 1595) și care în timpul audienței au stat într-o cameră alăturată biroului regal și despărțită de acesta printr-o draperie grea (Emilian Ionescu, *Antoneștii în seiful Castelului Alb* . . . , p. 8). Informațiile menționate corespund materialului publicat în 25 decembrie 1944 de „Jurnalul de dimi-nează”.

⁸⁸ Arthur G. Lée, *op. cit.*, p. 208.

⁸⁹ Declarațiile generalului A. Aldea în „Universul” din 14 octombrie 1944. A. Cretzianu (*op. cit.*, p. 149), relatează că a fost informat de colonelul Niculescu, că audiența lui Ion Antonescu a arătat că acesta va informa pe germani de pregătirile întreprinse de palat împotriva lor, fapt care a impulsionat arestarea lui. Lucrarea citată a lui Markham spune de asemenea că din audiența lui Ion Antonescu a reieșit că el va preveni pe germani, ceea ce a împins la arestarea lui.

⁹⁰ Desfășurarea amănunțită a arestării, a fost prezentată în diverse lucrări, pe care nu le mai reluăm.

tru cercurile palatului, s-a dovedit a fi cea a Partidului Comunist Român, care de atâtea ori pînă atunci, se pronunțase inclusiv după ce a fost anunțat de solicitarea audienței lui Antonescu, pentru încetarea imediată a războiului cu Națiunile Unite și întoarcerea armelor împotriva hitlerismului, prin declanșarea insurecției.

A PROPOS DU COMMENCEMENT DE L'INSURRECTION D'AOÛT 1944. LES PRÉLIMINAIRES DE L'ARRESTATION DE ION ANTONESCU

RÉSUMÉ

L'étude examine de manière critique des sources relatives au déclenchement de l'insurrection. Après l'accord intervenu entre le Parti Communiste Roumain et le palais et la constitution le 20 juin 1944 du Bloc National Démocrate (composé des partis communiste, social-démocrate, national-paysan et national-libéral) par suite des insistances du P.C.R., le 10 — 11 août fut décidé le déclenchement de l'insurrection le 26 août 1944. L'insurrection devait commencer par l'arrestation de Ion Antonescu. On avait décidé la cessation immédiate des hostilités avec l'URSS sans plus attendre la signature de l'armistice. Dans la matinée du 23 août 1944, les leaders des partis national-paysan et national-libéral ont fait une dernière tentative d'éviter l'insurrection. Sans informer le parti communiste et le palais ils ont entrepris une démarche auprès de Ion Antonescu pour le déterminer à signer l'armistice et le convaincre de demander dans l'après-midi du même jour une audience près le roi afin de discuter ce problème. Ion Antonescu, rattaché à l'Allemagne, considérait qu'il devait discuter d'abord avec celle-ci, mener des négociations avec les alliés et jusqu'à la fin de ces négociations et le parachutage de troupes anglo-américaines en Roumanie continuer la guerre avec l'Union Soviétique sur le territoire de la Roumanie. L'audience d'Antonescu au palais a démontré qu'il ne désirait guère mettre fin immédiatement à la guerre avec l'Union Soviétique. L'audience précipita les événements et par suite de l'accord intervenu entre le palais et le P.C.R. l'on décida l'arrestation du dictateur et le déclenchement de l'insurrection trois jours plus tôt que prévu, le 23 août 1944.

IMPLICAȚII ECONOMICE ȘI POLITICE ALE CRIZEI PROBLEMEI REPARAȚIILOR DIN ANUL 1923

DE

EMA NASTOVICI

Problema reparațiilor de după primul război mondial, aspect de importanță majoră al relațiilor internaționale interbelice, a format, prin implicațiile ei, obiectul unor serioase înfruntări încă din timpul Conferinței de pace de la Paris conturându-se, într-un mod revelator, dificultățile viitoare. Cu acest prilej au fost puse în lumină contradicțiile existente nu numai între învingători și învinși dar și între statele învingătoare înseși.

Motivarea juridică, stabilirea vinovăției Germaniei și foștilor ei aliați pentru declanșarea războiului, ca justificare a plăților ce trebuiau să li se impună, a format unul din primele aspecte ale problemei reparațiilor. Vinovat, evident, de dezlănțuirea războiului mondial, imperialismul german nu era singurul răspunzător dar stabilirea culpabilității Germaniei trebuia să constituie, în concepția învingătorilor, nu numai baza juridică pentru obținerea reparațiilor ei și absolvirea de responsabilitate a celorlalte state imperialiste. Învingătorii au înscris în Tratatul de pace de la Versailles, articolul 231, vinovăția Germaniei și aliaților ei pentru toate „pierderile și toate pagubele suferite de guvernele aliate și asociate și de naționalii lor”¹.

Dezbaterile aprinse și îndelungate în problema cuantumului obligațiilor ce trebuiau impuse învinșilor au subliniat și ele, pe de o parte, pozițiile diferite existente între învingători în atitudinea față de Germania iar, pe de altă parte, dorința de a recupera cât mai mult din pagubele suferite pe seama învinșilor. Solvabilitatea Germaniei, deși a preocupat Conferința, fiind cunoscută situația economică precară a acesteia la sfârșitul războiului, nu a fost de natură să ducă la propuneri mai realiste, mai ales din partea Franței, și ca atare nici la o punere de acord asupra cuantumului, modalităților de plată, cotelor sau sancțiunilor ce trebuiau aplicate în caz de nerespectare a obligațiilor. Aceasta a făcut ca problema reparațiilor să fie încredințată *Comisiei de reparații*, organism creat acum, și care avea ca sarcină principală, conform articolului 234 din Tratatul de pace de la Versailles², studierea resurselor și capacității de plată ale Germaniei, pînă la 1 mai

¹ *Tratat de pace între Puterile aliate și asociate și Germania și protocol semnat la Versailles la 28 iunie 1919*. Imprimeria Statului, București, 1920, p. 54.

² *Ibidem*

1921, când urma să se stabilească volumul total al plăților și modalitățile de efectuare a lor ³.

Sarcinile puse în seama Comisiei de reparații nu au fost deloc ușor de rezolvat. Aceasta o demonstrează abundența notelor, memorandumurilor și altor documente schimbate între șefii de state sau miniștrii țărilor interesate privind clarificarea sau precizarea unor probleme ca și impresionantul număr de conferințe interaliate sau internaționale avînd ca obiect problema reparațiilor din anii imediat următori. Printre cele mai importante conferințe, prin elementele concrete aduse în rezolvarea sarcinilor fixate, amintim pe cea de la Spa, 15—16 iulie 1920, care a fixat cotele părți ale fiecărei țări învingătoare ⁴, și cea de la Londra, 28 aprilie 1921, care a stabilit cuantumul reparațiilor la 132 miliarde mărci aur ⁵.

Reprezentanții României, care încă din timpul Conferinței de pace au sesizat și protestat împotriva tratamentului inechitabil aplicat foștilor aliați mai mici ai Antantei, tratați ca state cu „interese speciale” sau „limitate” ⁶, și-au manifestat din nou nemulțumirea atît față de cota de numai 1% ce i-a fost repartizată țării noastre la Spa, cît și de recunoașterea a numai 31 de miliarde din suma totală de 72 miliarde lei-aur cheltuită pentru ducerea războiului. De altfel, guvernul român a protestat și împotriva faptului că i s-a impus, într-o formă brutală, achitarea unei sume importante din „cota de eliberare” (235 milioane franci aur) iar în ceea ce privește cota de 1% de la Spa a refuzat să o primească, ca fiind departe de a reflecta pagubele suferite de poporul român în timpul războiului și ca urmare a ocupației germane. În anii următori, România, prin reprezentanții săi, a perseverat în a-și apăra drepturile ⁷.

Germania, care a trebuit să accepte obligațiile impuse de învingători, sub amenințarea ocupării militare, a făcut, încă din timpul Conferinței de pace de la Paris, nenumărate demersuri vizînd ușurarea situației ei, în sensul micșorării obligațiilor, mizînd și pe dimensiunile dintre învingători. Fără îndoială că situația economică și politică din Republica de la Weimar, unde în fruntea statului se afla social-democratul Ebert iar luptele revoluționare nu erau numai o amintire a trecutului, a preocupat puterile învingătoare și s-a răsfrînt și asupra poziției mai moderate a unora dintre ele care doreau menținerea Germaniei ca element de echilibru în

³ Pînă la 1 mai 1921 Germania trebuia să achite o primă tranșă în contul reparațiilor de 20 miliarde mărci aur, sumă ce putea fi acoperită fie în monedă aur, fie în prestații în natură, în mărfuri, vase sau alte modalități.

⁴ S-au fixat următoarele cote: Franța 52%; Marea Britanie 22%; Italia 10%; Belgia 8%; Japonia 0,75%; Portugalia 0,75%; Serbia 5%; România 1%; Grecia 0,40%; restul alte țări.

⁵ La această sumă se adăugau patru miliarde reprezentînd datoria de război cerută de Belgia și o dobîndă de 5%. În schimb din ea nu s-au scăzut restituirile făcute de Germania în contul celor 20 miliarde, care se ridicau acum la 8 miliarde mărci aur și nici cheltuielile pentru întreținerea trupelor de ocupație. Suma includea și „reparațiile orientale” (ale Ungariei, Bulgariei, Austriei și Turciei) fără a se face, cu excepția Bulgariei, precizări relative la obligația fiecăreia.

⁶ Vezi I.I.C. Brătianu, *Situația internațională a României*, Imprimeria Independența, București, 1919, p. 20.

⁷ Pentru cunoașterea detaliată a implicațiilor problemei reparațiilor pentru România a se vedea lucrarea lui Emilian Bold, *De la Versailles la Lausanne (1919—1932)*, Iași, Edit., „Junimea”, 1976.

Europa împotriva tendințelor hegemoniste ale Franței. Aceasta nu a însemnat însă renunțarea de a obține cât mai mult posibil pe seama învinsului.

Guvernele care s-au perindat la conducerea Germaniei între 1919 — 1923 s-au aflat în permanență sub presiunea agravării conflictelor social-politice interne cât și a celei ce viza achitarea obligațiilor astfel că problema reparațiilor a constituit, într-un fel, „piatra de încercare” pentru fiecare dintre ele. Dar poziția mai „maleabilă” sau mai „dură” în această problemă și-a pus amprenta asupra relațiilor internaționale imediat după Conferința de pace provocând încordări și culminând cu primul moment de criză din anul 1923.

Către sfârșitul anului 1922, în timpul guvernului Cuno, unul din reprezentanții grupului Stinnes, marii monopolști germani au hotărât să adopte o poziție mai dură în chestiunea reparațiilor, impunând guvernului respingerea tuturor notelor Comisiei reparațiilor referitoare la neefectuarea plăților, invocând situația grea economică a Germaniei.

Ei au mizat din nou pe accentuarea neînțelegerilor dintre Franța, care insista asupra executării riguroase a obligațiilor asumate de Germania, și Anglia și Statele Unite care erau tot mai favorabile reducerii substanțiale a acestora, găsind întemeiate argumentele guvernului german⁸.

Încercarea de înțelegere între aliați eșuând, la 1 ianuarie 1923, Comisia de reparații, în care majoritatea o aveau francezii, a adoptat o rezoluție în care se arăta că guvernul german nu-și îndeplinește obligațiile din reavoință. La 10 ianuarie Germania a declarat și ea că nu poate plăti obligațiile. Rezultatul a fost ocuparea, la 11 ianuarie 1923, de către o armată de 60.000 de oameni, aparținând Franței și Belgiei, a regiunii Ruhr sub pretextul apărării comisiei franceze de ingineri și tehnicieni însărcinată cu supravegherea livrărilor.

Ocuparea militară a regiunii Ruhr a produs o bruscă schimbare în evoluția problemei reparațiilor, în relațiile dintre Germania și învingători ca și în relațiile dintre învingători înșiși.

Trebuie spus că încă înainte ca primul soldat francez să fi trecut pe teritoriul german, primele măsuri de ripostă au și fost luate. La 9 ianuarie orele 19, bătrînul industriaș Kirdorf a deschis la Essen o reuniune extraordinară a membrilor Sindicatului cărbunelui avînd drept scop evitarea supravegherii activității Kholensyndicatulului de către ocupanți. Cu cîteva excepții, cei prezenți au fost de acord ca birourile autorității centrale a industriei cărbunelui să fie mutate la Hamburg. Chiar în cursul nopții arhivele și cea mai mare parte din cei 600 salariați au fost îmbarcați în trenuri și camioane⁹.

După ce ocupația a devenit un fapt împlinit cancelarul german și-a rechemat miniștrii de la Paris și Bruxelles și a suspendat orice livrări în natură. Guvernul german a ordonat tuturor inginerilor, muncitorilor

⁸ N.Z. Lupu, *Gustav Stresemann, în Diplomați ilustrți*, vol. III, București, Edit. Politică, 1973, p. 386.

⁹ Favez, Jean-Claude, *Le Reich devant l'occupation franco-belge de la Ruhr en 1923*, Geneve, Librairie Droz, 1969, p. 65.

mineri, funcționarilor de orice fel să refuze a se supune autorităților străine de ocupație. Adoptarea acestei tactici de așa zisă „rezistență pasivă”, ceea ce efectiv însemna declanșarea unei mari greve, a avut consecințe nu numai pentru ocupanții străini, ci, mai ales, pentru viața economică și socială a țării, agravată și pînă acum de greutăți economice care au impus multe privațiuni oamenilor muncii, avînd în vedere că numai între 1 noiembrie — 1 decembrie 1922 șomajul sporise cu 72 % lăsînd să se întrevadă o gravă criză pe piața muncii ¹⁰.

Invația începută la Essen, Gelsenkirchen, Baner s-a extins în zilele următoare cuprinzînd aproape 2/3 din zona industrială cea mai importantă. A fost ocupată o suprafață de aproximativ 2.100 km², cu 3 milioane locuitori, care reprezintă 70 % din cărbuni, 54 % din fierul brut, 53 % din oțel ¹¹. Faptul că în această regiune lucrau aproape 30.000 de muncitori străini (danezi, austrieci, maghiari, cehoslovaci, iugoslavi, polonezi, italieni, belgieni etc.) ceea ce însemna 5,07 % din numărul total al muncitorilor ¹², a contribuit la complicarea contradicțiilor sociale și naționale. Pierderile suferite de către Germania au dus la zdruncinarea întregii vieți economice a țării, la adîncirea crizei economice, la saltul fantastic al inflației, la creșterea considerabilă a numărului șomerilor.

Lansată sub lozincă „patria în primejdie”, politica „rezistenței pasive” a fost marcată de la început de un puternic caracter de clasă. Burghezia germană a fost sprijinită substanțial de guvern în timp ce muncitorii, micii producători, angajații sufereau cumpănit de pe urma creșterii prețurilor cărora salariile și lipsa de capital nu le puteau ține piept ¹³.

Deși datele diferă în lucrările de specialitate, toate reflectă prăbușirea valorii mărcii germane, scăderea permanentă a puterii de cumpărare a maselor în condițiile haosului economic al saltului brusc și spectaculos al prețurilor ¹⁴.

¹⁰ *Ibidem*, p. 63—64.

¹¹ Wolfgang Ruge, *Deutschland von 1917 bis 1933*, Berlin, Deutsche Verlag, 1967, p. 205.

¹² Otto Henike, *Die Rote Ruhrarmee*, Verlag des Ministeriums für Nationale Verteidigung, Berlin, 1956, p. 10.

¹³ După date germane evoluția inflației a fost următoarea: mijlocul lunii iunie 1923 1 dolar = 100.000 mărci; sfîrșitul lui iulie: 1 dolar = 1 milion de mărci; sfîrșitul lui august: 1 dolar = 10 milioane mărci; mijlocul lui septembrie 1 dolar = 100 milioane mărci; mijlocul lui noiembrie: 1 dolar = 4,2 milioane mărci (Wolfgang Ruge, *Op. cit.*, p. p 212—213).

¹⁴ Dacă după 1918 prețurile erau de 3 ori mai ridicate față de 1914, iar în 1920 se aprecia că pentru a ajunge nivelul lor ar trebui ca salariile să fie dublate, din 1923 ele au crescut enorm. Între februarie 1923 și începutul lunii septembrie a aceluiași an, de pildă, la carnea de viță prețul a crescut de la 3400 mărci livre la 280 miliarde mărci, la unt de la 7.000 mărci livra la 210 miliarde mărci, la ouă, între 29. X. — 5. XI, de la 1,6 miliarde la 39 miliarde mărci bucata. Ritmul devalorizării a fost așa de rapid încît salariul pe o zi nu permitea a doua zi să cumperi decît 2/3 sau chiar 1/2 din alimentele ce puteau fi cumpărate în ajun. La sfîrșitul lui octombrie 1923, prețul unei livre de unt era egal cu salariul unui muncitor pe 2 zile; o pereche de pantofi costa 1 1/2 lună de muncă; o livră de margarină salariul pe ore de muncă. Primarul Berlinului însuși a fost obligat să recunoască starea de cruntă mizerie a maselor muncitoare din această perioadă. Într-o broșură oficială, publicată la sfîrșitul anului 1922, scria că în cartierul Pankow 22% din băieții și 25% din fetele care termină școala nu au nici greutatea nici talia normală; în cartierul Schöneberg numărul copiilor tuberculoși a crescut de la 8% în 1913 la 15%; foarte mulți copii mici nu aveau nici o picătură de lapte; mulți copii nu frecventau școlile din lipsă de îmbrăcăminte (citat de Gilbert Badia, *Histoire de l'Allemagne contemporaine 1917—1963*, Tome I, Paris: Editions Sociales, 1962, p. 186—187).

Fără îndoială că această situație a fost baza marilor mișcări sociale din Germania îndreptate nu numai împotriva ocupanților străini ci și împotriva nedreptăților sociale din interior.

Acțiunea franco-belgiană a provocat, cum era de așteptat, o anumită încordare și în relațiile dintre Aliați, al cărei motiv era perspectiva reparațiilor germane. O observație interesantă desprindem dintr-un memoriu adresat lui I. I. C. Brătianu după ocuparea Ruhrului. Între altele, în documentul citat se afirma că acum se punea întrebarea nu numai dacă Franța și Belgia vor reuși să scoată veniturile scontate ci și dacă „aceste venituri fi vor ele împărțite între toate statele interesate, după cotele stabilite, sau Franța și Belgia vor pretinde un drept de prioritate care va face ca reparația celorlalte state să fie nu numai aminată la calendele grecești, dar să devie chiar și problematică din cauza secăturii Germaniei?”¹⁵. De asemenea, sînt formulate îndoieli în legătură cu primirea de către România a părții de 1% acordată la Spa. Aceasta cu atît mai mult cu cît Comisia de reparații hotărîse să recunoască României dreptul de a primi reparații în natură dependent de stabilirea bilanțului între creanțele și datoriile ei rezultînd din tratatele de pace. Dacă bilanțul se încheia cu un sold pasiv România trebuia să plătească „efectiv în bani livrările deja efectuate pe anii 1922, 1923. Or, Comisia de reparații arăta tendințe de a încărca cît poate contul debitor al României”¹⁶.

Acțiunea militară unilaterală franco-belgiană din ianuarie 1923 a stîrnit îngrijorare în cercurile politice conducătoare și a altor state mai mici. De pildă, după cum informa N. Titulescu, Eduard Beneș a insistat pe lângă conducătorii politici din Anglia și Franța pentru o politică de înțelegere între cele două puteri subliniind importanța ei pentru Europa centrală¹⁷.

Anglia nu s-a declarat oficial împotriva acțiunii franco-belgiene dar, scria Titulescu, neretragerea trupelor engleze de pe Rin și a delegatului lor din Comisia de reparații „nu însemna o politică favorabilă și bine stabilită, ci mai curînd o politică de expectativă”¹⁸. Tot el aprecia, după unele informații ce le avea, că Bonar Law era convins de ineficacitatea acțiunii franceze dar, în același timp „foarte îngrijorat de consecințe” și mirat de faptul că Poincaré, a putut face să se creadă la Paris că Anglia ar fi de acord cu el”¹⁹. Dacă Bonar Law s-a izolat în rezerva sa față de evenimente, Curzon, de la Foreign Office, a trimis notă după notă guvernului francez în care demonstra nelegimitatea intervenției. După Baldwin, acțiunea franceză însemna „un cuțit în mecanismul de precizie al economiei germane”.

Cu toată încordarea situației speranțele într-o posibilă înțelegere nu dispăruseră. Eduard Beneș, în urma unor convorbiri cu Poincaré, Baldwin și Curzon, conchidea că „de ambele părți se vor face încă eforturi ca să se ajungă la o înțelegere în problema reparațiilor”. El considera posibil un compromis între Anglia și Franța în sensul că „sau Franța își va reduce

¹⁵ Arhiva Istorică Centrală (în continuare se va cita A.I.C. București) Fond Casa regală, *Memoriu asupra chestiunii reparațiilor*, Trimis de la Ministerul Afacerilor Străine lui I. I. C. Brătianu, Dos. nr. 6/1923, f. 3.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, Edit. Politică București, 1967, p. 117.

¹⁸ *Ibidem*, p. 101.

¹⁹ *Ibidem*, p. 102.

ocupația la ceea ce se numește o ocupație invizibilă sau Anglia se va asocia pe față ocupației, invocând necesitatea de a controla acțiunea militară a Franței ca nu cumva aceasta să urmărească a-și realiza scopurile sale milita-riste”²⁰. Beneș a sesizat însă și un alt aspect care vădea fragilitatea rela-țiilor dintre aliați și anume dezacordul existent chiar între Franța și Belgia deși acționaseră în comun împotriva Germaniei. Dacă Franța, spunea Beneș, condiționa părăsirea Ruhrului de plățile în bani sau în natură, Belgia urmărea să obțină numai remiterea de bonuri de tezaur germane garantate de băncile aliate sau neutre²¹, ceea ce firește putea fi speculat de Germania, pe de o parte, și fisura alianța franco-belgiană, pe de altă parte, provocând eșecul acțiunii inițiate în comun.

Guvernul american nu a susținut poziția franceză, iar curînd după ocuparea Ruhrului, în februarie 1923, trupele de ocupație americane au fost retrase din Renania. Deși nu s-a făcut o declarație oficială în acest sens, măsura oglindea o decizie de acțiunea franco-belgiană²². Ea putea constitui, în același timp, un stimulent pentru politica de rezistență a Germaniei.

O vie nemulțumire a provocat oficialilor francezi și belgieni condam-narea de către papalitate a invadării Ruhrului. Ambasadorii Franței și Belgiei pe lângă cardinalul secretar de stat au intervenit pentru a împiedica publicarea scrisorii papale sau, în cel mai rău caz, pentru a-i atenua conți-nutul. Jonnart, ambasadorul francez, s-a adresat direct suveranului pontif, după instrucțiunile primite din Quai d’Orsay, informîndu-l despre proasta impresie produsă în Franța de scrisoarea papală publicată în ofi-ciosul Vaticanului. Fără a contesta dreptul de a primi reparații al marilor puteri învingătoare, papalitatea se îndoia însă de eficacitatea „gajurilor teritoriale” pe care le considera „costisitoare pentru ambele părți”, sugerînd în locul ocupației de teritorii „alte garanții mai nimerite”²³.

Franța nu era însă dispusă să renunțe la politica sa, respectiv la „gajul teritorial” obținut acum prin ocupația Ruhrului, după cum declara Jonnart, pînă cînd Germania „nu o va despăgubi complet de daunele sufe-rite”²⁴. Se putea lesne trage concluzia asupra unei ocupații ce se anunța de lungă durată, avînd în vedere situația critică economică a Germaniei, dar și provocatoare de complicații după cum se manifestau ceilalți aliați.

Ambasadorul Belgiei, baronul Beyens, a atras și el atenția Cardina-lului secretar de stat că în țara sa scrisoarea a produs o impresie nefavora-bilă și că ea „nu a avut alt rezultat decît acela de a încuraja rezistența pa-sivă a Germaniei — rezistență a cărei încetare era condițiunea prealabilă și indispensabilă a oricărui aranjament în chestiunea reparațiilor — și de a înteți săvîrșirea atentatelor criminale și a actelor de sabotaj împotriva trupelor belgiene și franceze din regiunea Ruhr”²⁵.

²⁰ *Ibidem*, p. 118.

²¹ *Ibidem*, p. 119.

²² Emilian Bold, *op. cit.*, p. 46.

²³ A.I.C. București, Fond Casa regală, dos. 28/1922, *Raport trimis din Paris de Penescu lui I.G. Duca ministrul afacerilor străine al României*, f.1.

²⁴ *Ibidem*, f. 2.

²⁵ *Ibidem*, f. 3.

Vaticanul, surprins de protestele franco-belgiene și de eventualele lor consecințe, s-a arătat dispus să atenueze efectele provocate de scrișoarea publicată.

După multe întrevederi între Pacelli, nunțiu papal la Berlin, și cancelarul german, acesta din urmă „s-a arătat dispus să dezaprobe formal actele criminale săvârșite în teritoriile ocupate” și să publice un comunicat oficial în care, între altele, se punea că „Guvernul este de acord cu Sf. Scaun pentru a condamna aceste acte criminale”²⁶.

Vaticanul a intervenit și cu alte lămuriri prin care s-a străduit să îndepărteze orice suspiciune privind poziția sa în problema nu atât a ocupației franco-belgiene cât a recunoașterii vinovăției Germaniei și necesității de a plăti pagubele săvârșite.

Poincaré, în dezbaterile Parlamentului francez pe marginea scrisorii papale, a ținut să asigure că „punctul de vedere al guvernului în chestiunea reparațiilor rămâne neschimbat” și că „nu admite amestecul nici unei puteri temporale sau spirituale în politica internă sau externă a Franței”²⁷.

Uniunea Sovietică a condamnat cu hotărîre acțiunea franco-belgiană, calificînd-o drept agresiune, ca un act de forță care ar putea duce la un nou război²⁸.

În Ruhr ocupații franco-belgieni au încercat să organizeze producția și transportul prin intermediul „Misiunii interaliate de control a Uzinelor și Minelor” (MICUM). Acest lucru a fost însă din ce în ce mai greu de realizat ca urmare a agravării generale a situației economice-social-politice din Germania după ocuparea Ruhrului.

Politica „rezistenței pasive” a fost însoțită de numeroase acțiuni de sabotaj sau atentate împotriva ocupanților fapt ce a determinat o înăsprire a relațiilor nu numai între ocupanți și localnici ci și între masele muncitoare, exasperate de situația lor grea materială, și oficialitățile locale și centrale. Partidul Comunist din Germania, conducătorul acțiunilor muncitorești de amploare din această perioadă, în apelul adresat maselor, de luptă împotriva ocupanților, din ianuarie 1923²⁹, atrăgea atenția că guvernul Cuno purta aceeași răspundere ca și imperialiștii francezi pentru situația din Ruhr. „Lovii pe Poincaré pe Ruhr și pe Cuno pe Spree”³⁰ a fost lozincă la ordinea zilei lansată de comuniștii germani.

În cuvîntarea ținută cu prilejul deschiderii lucrărilor Congresului al VIII-lea al Partidului Comunist din Germania, (28.I — 2. II 1923 Leipzig) Clara Zetkin a analizat cu profunzime cauzele și consecințele ocupației Ruhrului, demascînd atât complicitatea imperialiștilor cât și pericolul ce plana asupra popoarelor din care rezulta necesitatea luptei comune pentru evitarea unui nou război mondial.

În ceea ce privește ieșirea din situația creată de ocuparea Ruhrului, Clara Zetkin atrăgea atenția că ea nu se putea face prin țipete despre încălcarea tratatelor „nu le stă bine imperialiștilor germani să țipe cu indignare

²⁶ *Ibidem*, f. 4.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ I. F. Ivașin, *Contribuții la istoria politicii externe a U.R.S.S.*, București, Edit. Politică, 1960, p. 120.

²⁹ *Dokumente und Materialien zur Geschichte der Deutsche Arbeiterbewegung*, Band VII, Dietz Verlag, Berlin, 1966, p. 207.

³⁰ *Ibidem*, p. 210.

morală despre încălcarea tratatelor” fiindcă cit de puțin contează apelul la tratate au demonstrat-o chiar ei în august 1914 când „toate apelurile la încălcarea neutralității Belgiei nu au fost în stare să oprească șuvoiul trupelor germane care s-a revărsat pustiitor peste Belgia”³¹. Germania, arăta ea, nu avea de așteptat ajutor din partea Angliei fiindcă aceasta își va folosi întreaga putere și toate mijloacele ca Franța să nu devină un concurent puternic pentru dominația ei asupra Europei și unei mari părți a lumii; dar dacă Anglia este interesată ca Germania să rămână o bună piață pentru mărfurile ei și să se întărească într-un viitor apropiat în așa măsură încât să imobilizeze tendințele de dominație a imperialismului francez, ea nu va tolera însă capitalismului german să devină din nou un concurent primejdios. De aceea, afirma Clara Zetkin, Germania joacă în planurile imperialismului englez „nu mai mult decât rolul monedei cu care pot cumpăra mai bine concesiile de la imperialismul francez”³².

Și mai puțin era de așteptat, spunea militanta comunistă germană, un ajutor din partea imperialismului american care, deși vedea cu plăcere refacerea pieții germane pentru produsele și banii lui, aceasta va costa mult poporul german. Oamenii de afaceri americani contau pe folosirea mîinii de lucru ieftine a proletariatului german, fiindcă, după unele date oficiale, muncitorul german obținea numai o pătrime sau chiar numai o șesime din salariul real al unui muncitor american³³.

În ceea ce privește politica „rezistenței pasive” a guvernului Cuno, comuniștii germani au apreciat-o numai ca o „ațîțare naționalistă a maseilor cu dublul scop : de presiune și mijloc de schimb în tratativele dintre imperialiștii germani și francezi³⁴. Calea de a scoate Germania din situația critică economică și politică a fost văzută de comuniștii germani în lupta unită a maselor muncitoare împotriva exploataților interni și asupritorilor străini, în alianță cu proletariatul internațional. De altfel, proletariatul german s-a manifestat deschis prin luptă împotriva ocupației străine. La 31 martie 1923, în ciocnirile de la uzinele Krupp au căzut 13 morți stîrnind protestul opiniei publice internaționale. Dar și cu acest prilej Anglia și Statele Unite s-au găsit pe poziții identice. Dacă presa oficială franceză nu a pomenit nimic despre incident, cea engleză și americană a fost aproape la fel de indignată ca și cea germană. S-a apreciat că aceasta „este calea de a face să crească rezistența Germaniei, nu de a-i pune capăt”³⁵.

Guvernul Cuno a trebuit să facă față unei creșteri puternice a mișcărilor de masă din întreaga țară dar mai ales din regiunea Ruhrului. Proletariatul german, în fața ofensivei organizațiilor de dreapta sprijinite și stimulate de virfurile monopoliste germane, a trecut la organizarea

³⁰ *Ibidem*, p. 210.

³¹ Clara Zetkin, *Ausgewählte Reden und Schriften*, Dietz Verlag, Berlin, 1960, p. 612.

³² *Ibidem*, p. 617.

³³ *Ibidem*, p. 618.

³⁴ *Ibidem*, p. 619.

³⁵ William Manchester, *Armele lui Krupp*, Edit. Politică București, 1973, p. 409.

propriilor formațiuni de apărare ³⁶ împotriva represiunii burgheziei care nu s-a lăsat mult așteptată. În mai 1923 au avut loc mișcări de mare amploare cu participarea a sute de mii de muncitori ³⁷.

Neliniștită de amploarea mișcărilor, burghezia germană nu a ezitat să ceară Comandamentului francez permisiunea de a trece trupele Reichswehrului în Ruhr pentru a „restabili ordinea”. Primarul din Düsseldorf a scris generalului francez Degoutte : „aș vrea să vă amintesc că în timpul comunei din 1871 Comandamentul german a venit în ajutorul trupelor franceze pentru a reprimă împreună mișcarea. Vă rog să ne susțineți în același fel dacă nu doriți ca în viitor să se creeze situații periculoase” ³⁸. Demascînd tirgul dintre imperialiștii germani și francezi, Partidul comunist din Germania s-a adresat poporului francez. Chemarea din 1 iunie 1923 spunea : „În amintirea celor care au fost împușcați la Zidul Federațiilor vă chemăm să ridicați protestul vostru împotriva ajutorului dat de Poincaré lui Stines și Krupp. Vă chemăm să faceți totul ca nici un soldat francez să nu tragă în muncitorul german dacă el luptă pentru o bucată de piine” ³⁹.

Încă la 2 mai 1923, Germania, la îndemnul Angliei nemulțumită de politica Franței, a făcut propuneri pentru reglementarea reparațiilor prin reducerea datoriei sale la 30 miliarde mărci aur, plătibile în trei perioade, cu ajutorul unui împrumut internațional ⁴⁰. Concomitent a declarat că își va menține politica „rezistenței pasive” (deși aceasta fusese încălcată de mult) atîta timp cît va dura ocupația Ruhrului. Această poziție a dat lui Poincaré pretextul pentru întreruperea tratativilor și respingerea propunerii germane ⁴¹.

Guvernul Cuno, prins între presiunea mișcărilor populare și refuzul aliaților de a accepta propunerile sale, a înclinat tot mai mult spre moderație. La 7 iunie, a făcut o nouă propunere în care cuantumul datoriei rămînea tot cel din nota precedentă dar oferea gajul căilor ferate germane care trebuiau să emită obligațiuni de 10 miliarde mărci aur cu o dobîndă de 5%, plătibilă de la 1 iulie 1927; afară de aceasta, se mai oferea o ipotecă de 10 miliarde mărci aur asupra întregii economii naționale, cu o dobîndă de 5% pe an, adică cu un venit anual de 500 milioane mărci aur; de asemenea, pentru garantarea acestor prestații,

³⁶ Încă în ianuarie 1923, cu prilejul adunării orășenești a Comitetelor revoluționare din fabrici și uzine, din Berlin, comuniștii au propus și s-a adoptat hotărîrea de a se crea detașamente proletare înarmate pentru lupta împotriva bandelor fasciste. Aceste detașamente au fost expresia unității de acțiune pe deasupra deosebirilor politice, ideologice, de vîrstă, sex sau naționalitate a oamenilor muncii. La 1 mai 1923 a avut loc prima demonstrație a aproximativ 25.000 de membri ai acestor detașamente.

³⁷ La sfîrșitul lunii mai, greva organizată de partidul comunist în regiunea Ruhrului a antrenat peste 400.000 de oameni. Mișcări asemănătoare au avut loc și în Silezia unde în iunie se aflau în grevă peste 100.000 minieri și metalurgiști; la Berlin unde greva a cuprins 100.000 de metalurgiști; în Schleswig-Holstein, muncitorii de pe 60 de moșii au declarat grevă ș.a.

³⁸ Gilbert Badia, *Op. cit.*, p. 190.

³⁹ *Dokumente und Materialien...*, p. 348.

⁴⁰ *Deutsche Geschichte*, Band III, Deutsche Verlag den Wissenschaften, Berlin, 1968, p. 72.

⁴¹ *Ibidem*.

mai oferea produsul vămilor și al taxelor asupra alimentelor de lux și a tutunului, berei, vinului, zahărului⁴².

Poincaré a refuzat însă să examineze această nouă propunere înainte de a înceta „rezistența pasivă”.

Neputința guvernului german de a găsi o cale care să scoată țara din marasmul economic în care se zbătea, de a determina o schimbare de atitudine în politica marilor puteri, pe de o parte, iar pe de altă parte, creșterea continuă a mișcărilor populare, a făcut ca autoritatea acestuia să scadă atât pe plan intern cât și extern. Oficiosul englez „Daily Telegraph” numea guvernul Cuno „cel mai stupid din lume” iar organul City-ului englez „Statist”: „personificarea stupidității”. J. M. Keynes a apreciat nota guvernului german de la începutul lui mai ca expresie a „nutriției cu cartofi” a autorilor ei. Lloyd George afirma că în acest moment națiunea germană, care de-a lungul istoriei a avut mereu oameni capabili s-o conducă, acum era o creatură fără cap, cu șira spinării ruptă, care nu știa încotro se duce⁴³.

Pe drept cuvânt se aprecia într-un document al Partidului Comunist din Germania că guvernul Cuno a devenit „batjocura întregii lumi”, exprimându-se, în același timp, indignarea că tocmai un asemenea guvern se ridica împotriva poporului german care lupta în mod real pentru a scoate țara din impas⁴⁴.

Marii capitaliști germani, speriați de creșterea avântului revoluționar, de neputința guvernului Cuno de a-i face față, de eșecul propunerilor sale ca și de catastrofa financiară din țară, inclinau tot mai mult spre renunțarea la politica „rezistenței pasive”, pentru a putea relua tratativele cu Aliatții și, după cum afirma Stinnes în organul marelui capital german „Deutsche Allgemeine Zeitung”, să studieze împreună măsurile care se impuneau pentru a salva Germania, Europa și lumea de la catastrofa care altfel era inevitabilă⁴⁵.

La 5 iunie 1923, Germania s-a raliat ideii lui Hughes de a accepta, în problema reparațiilor, hotărârile unui organ internațional. Practic însă lucrurile s-au tergiversat încă un timp și numai agravarea situației economice și politice interne a împins la o asemenea rezolvare.

Luna august a anului 1923 a fost marcată de ascuțirea maximă a conflictelor interne, urmare a acțiunilor demare ampolare desfășurate de proletariatul german susținut și de alte categorii sociale sărăcite, ruinate de politica catastrofală a guvernului Cuno și a marelui capital. Sperind în oprirea avântului revoluționar, guvernul Cuno a luat o serie de măsuri antipopulare, antidemocratice în flagrantă contradicție chiar cu constituția de la Weimar. Dar efectul a fost opus celui scontat. În zilele următoare au avut loc mari demonstrații și greve care au antrenat peste 3 milioane de muncitori și angajați, desfășurate sub conducerea

⁴² Victor Slăvescu, *Problema reparațiilor*, Imprimeria Independența București, 1932, p. 15, vezi și *Deutsche Geschichte seit dem Ersten Weltkrieg*, Band III, D.V.A, Stuttgart, 1971, p. 339.

⁴³ *Dokumente und Materialien...* p. 335.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Gilbert Badia, *Op. cit.*, p. 197.

Partidului Comunist din Germania și a programului elaborat de muncitori⁴⁶. Aceste mișcări au fost cauza principală care a dus la căderea guvernului Cuno. S-a format un guvern de „largă coaliție” în frunte cu Stresemann. Din guvern au făcut parte și patru social-democrați între care și Hilferding.

Numirea lui Stresemann în fruntea guvernului nu a fost de loc ușoară dată fiind poziția sa față de social-democrați ca și față de Franța. Dar, cum el reprezenta pentru mulți „speranța salvării Germaniei burgheze”⁴⁷ au cedat. Declarația făcută de Stresemann în fața reuniunii industriașilor germani, la 23 august 1923, în sensul că este hotărît să nu dea înapoi „nici în fața măsurilor dictatoriale, dacă asemenea măsuri vor fi necesare pentru „salvarea Germaniei”⁴⁸, a întărit încredere burgheziei germane în el. Pentru aplicarea programului său, Stresemann a cerut să-i fie acordate puteri excepționale pe o perioadă de cinci luni. În ceea ce privește politica externă, Stresemann a declarat într-un discurs, că „Germania este dispusă să primească propunerea de a supune chestiunea legalității ocupației Ruhrului unui tribunal internațional” fiind sigur „de o hotărîre imparțială care va retroceda Germaniei bazinul industrial”⁴⁹. Astfel, spunea el, Germania „întoarsă la condițiuni mai bune, va face toate eforturile de a plăti reparațiile”⁵⁰. După această declarație s-a aprobat moțiunea de încredere în cabinetul Stresemann cu 240 voturi pentru, 75 voturi împotriva și 25 de abțineri, ca și un proiect de lege privind un împrumut intern în aur⁵¹.

Poziția sa a fost, fără îndoială, încurajată de nota guvernului englez, din august 1923, către guvernul francez în care afirma că „ocuparea Ruhrului este contrară prevederilor Tratatului de la Versailles”, subliniind că ea nu a fost hotărîtă de toți aliații. În aceeași notă se cerea și încetarea „rezistenței pasive” pentru a se putea restabili în regiunea respectivă, de către aliați, starea de lucruri anterioară. De asemenea, guvernul englez era de părere că o comisie de experți, în care să fie incluși și reprezentanți ai Germaniei, să examineze capacitatea de plată a acesteia⁵².

Pe plan intern, Stresemann a trecut la măsuri severe. Un important număr de muncitori revoluționari au fost arestați, ziua de lucru de 8 ore a fost anulată oficial; Reichswehrul ca și elementele fasciste au fost folosite împotriva mișcării revoluționare. Măsurile au fost luate în condițiile

⁴⁶ La 11 august 1923 s-a ținut la Berlin Conferința Comitetelor de fabrică și uzină la care au participat 2.000 de delegați și care a hotărît organizarea unei greve generale de 3 zile; cu acest prilej s-a elaborat un amplu program de revindicări ce trebuiau obținute prin lupta maselor: demisia imediată a guvernului Cuno; confiscarea tuturor produselor alimentare; recunoașterea imediată oficială a consiliilor de control; anularea interzicerii detașamentelor proletare; stabilirea unei retribuții fixe de 60 pfeningi pe oră calculată în aur; încadrarea tuturor șomerilor în producție; încetarea stării excepționale; anularea interzicerii demonstrațiilor; eliberarea imediată a tuturor deținuților politici (*Dokumente und Materialien*... p. 402).

⁴⁷ N. Z. Lupu, *Op. cit.*, p. 389.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 388.

⁴⁹ A. I. C. București, Fond Casa regală, Dos. nr. 19/1923, *Telegrama de presă nr. 1998 din august 1923*, către Ministerul Afacerilor Externe al României, Berlin, f. 18.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² N. Z. Lupu, *Op. cit.*, p. 389.

în care situația economică generală se agrava⁵³ iar nemulțumirea maselor era în plină creștere, constituind un real pericol pentru stabilitatea politică. În acest context, la 24 septembrie, de la tribuna Reichstagului, Stresemann a anunțat sfârșitul „rezistenței pasive” motivînd că ea „n-a fost niciodată un scop în sine, ci doar un mijloc de a dovedi puterilor ocupante că nu vor putea exploata în mod eficient Ruhrul”⁵⁴.

Adevărul este că „rezistența pasivă” ajunsese la capăt, se epuizase ca formă de a determina părăsirea Ruhrului, fără a atinge acest scop. Ca atare trebuia abandonată dacă se dorea ieșirea din impas și găsirea unei alte soluții, convenabilă pentru ambele părți, pentru a împinge înainte carul împotmolit care se numea reparații. Acest lucru a fost cu atât mai necesar cu cât pe plan intern guvernul Stresemann a trebuit să facă față nu numai mișcărilor populare de mare amploare ci și recrudescenței tendințelor separatiste, încurajate din umbră de imperialismul francez.

Semnificativ apare faptul că în aceste condițiuni critice pentru existența Republicii de la Weimar și a unității naționale a statului, clasa muncitoare, comuniștii germani au jucat un rol deosebit de important în anihilarea tendințelor separatiste ale reacțiunii germane.

Deși guvernul german renunțase la politica „rezistenței pasive” și Poincaré declarase că în acest caz va relua tratativele, acum el condiționa reluarea lor de necesitatea ca Germania să pună căile ferate din regiunile ocupate la dispoziția aliaților, prilej de noi tergiversări și disensiuni.

La 11 octombrie 1923, guvernul american s-a declarat gata să urmeze propunerea făcută de Hughes, care sugerase colaborarea Statelor Unite cu aliații în vederea scoaterii din impas a problemei reparațiilor. În același sens s-a exprimat și Anglia la 12 octombrie 1923, cu prilejul Conferinței imperiale de la Londra, adresînd un apel public la colaborare cu Statele Unite. La 16 octombrie, Hughes anunța condițiile de colaborare, dar Statele Unite refuzau să lege problema datorilor interaliate de cea a reparațiilor.

În 26 octombrie guvernul francez s-a declarat de acord cu formarea unei comisii de experți pentru a analiza problema reparațiilor și a modalităților de plată, dar a fost împotriva participării și a reprezentanților Germaniei; de asemenea, considera că ea trebuie să aibă un rol consultativ, fără a fi împuternicită să facă concesii Germaniei. Toate aceste rezerve formulate de guvernul francez au făcut ca inițiativa lui Hughes să eșueze pentru moment, iar acesta din urmă să se pronunțe asupra inutilității unei asemenea comisii⁵⁵.

⁵³ Numai pentru politica de „rezistență pasivă” a fost necesară o sumă fabuloasă 2.400.000.000.000.000 mărci, cifră fără denumire în vorbirea obișnuită. 300 fabrici de hirtie produceau bancnote de hirtie; 150 tipografii cu 2 000 de prese lucrau zi și noapte, dar, cînd ajungeau a fi transportate, de multe ori bancnotele erau deja devalorizate și atunci erau înzecite, înșutate cu vopsea, muncitorii și angajații luau salariile în ruksacuri și coșuri de rufe trebuind să-și cheltuiască imediat fiindcă altfel se devaloriza. În ce privește salariul, se afirmă sigur că el s-a aflat mult sub 50 % chiar 20 %, față de cel antebelic (Wolfgang Ruge, *Op. cit.*, p. 224 și 257).

⁵⁴ N. Z. Lupu, *Op. cit.*, p. 391; vezi și Jean Caude, *Farez op. cit.*, p. 321.

⁵⁵ Edouard Herriot, *Pagini de Jurnal*, Editura Politică, București, 1968, p. 119.

Accentuarea nemaivăzută a crizei financiare din Germania din toamna anului 1923 a avut consecințe dintre cele mai grave în viața social-politică a țării. Aproximativ 60% din muncitorii germani erau șomeri, lipsiți de mijloace elementare de existență, dar chiar și cei care lucrau, cu cele 126 milioane mărci, cit primea un muncitor calificat pe săptămână, abia puteau trăi două zile. Pe de altă parte, colaborarea dintre industriașii germani și cei străini, sprijinul de care s-au bucurat din partea guvernului în luarea unor măsuri vizând condițiile de muncă ale muncitorilor, au contribuit și ele la agravarea situației acestora din urmă. De remarcat faptul că dacă tratativele dintre oficialitățile germane și Aliați trenau încă, în relațiile directe între industriași germani și francezi se ajunsese la unele încheieri favorabile atît imperialiștilor germani cît și celor francezi. La 5 octombrie 1923, a avut loc o întrevvedere între reprezentanții monopolurilor germane Stinnes, Vogler, Klükner și generalul Degoutte, în care primii au obținut asentimentul generalului de a impune muncitorilor prelungirea zilei de lucru începînd chiar cu ziua următoare.⁵⁶ La 8 octombrie s-a încheiat un acord între trustul Otto Wolf, Phoenix și MICUM pentru reluarea livrărilor de cărbuni către Franța. Asemenea acorduri s-au încheiat și cu alți industriași⁵⁷.

Încurajați de atitudinea conciliantă a guvernului, marii capitaliști din Germania au declanșat o ofensivă atît antimuncitorească, de anulare a cuceririlor obținute prin luptă, cît și de consolidare a pozițiilor lor pe seama și în dauna statului însuși. Astfel, la 8 octombrie 1923, 923 dintre cei mai mari capitaliști din Germania (Borsig, Bosch, Düsberg, Klökner, Thissen, Simens, Stinnes etc.) au prezentat guvernului un memorandum în care au cerut: prelungirea zilei de lucru, abrogarea numeroaselor avantaje sociale, suprimarea subvențiilor pentru prime, reparticularizarea căilor ferate, plata cărbunelui rechiziționat de autoritățile franceze de la începutul ocupării Ruhrului, suprimarea impozitului pe cărbune, dreptul de a negocia cu industriașii străini ș.a.⁵⁸

Pentru clasa muncitoare germană, în condițiile amintite mai sus, nu existau decît două posibilități: fie să se împace cu politica guvernului Stresemann,⁵⁹ fie să treacă la luptă hotărîtă de eliberare națională și socială. Sub conducerea partidului comunist, ea a ales calea luptei. Luna octombrie a fost marcată de creșterea în amploare a mișcării muncitorești, culminînd cu acțiunile din portul Hamburg unde activa cunoscutul comunist și activist revoluționar Ernst Thälmann.

Atitudinea claselor dominante din Germania față de mișcarea revoluționară a încurajat, fără îndoială, acțiunile antidemocratice ale elementelor de extremă dreaptă. În noiembrie 1923, guvernul Stresemann a trebuit să facă față încercărilor grupării extremiste, aflată sub conducerea lui Kahr, Hitler și Ludendorff, de a crea un nou guvern al Reichului la München, unde Hitler a proclamat începutul „revoluției naționale”. Îngrijorat de fărămișarea forțelor burgheze, guvernul a dovedit indulgență lăsînd ca problema să fie rezolvată de Reichswehr, dînd lui von Seeckt depline

⁵⁶ Gilbert Badia, *Op. cit.*, p. 198.

⁵⁷ *Ibidem.*

⁵⁸ *Ibidem.*

⁵⁹ Este vorba de al doilea guvern Stresemann remaniat la 6 octombrie cînd ministrul de finanțe, socialistul Hilferding, a fost constrins să demisioneze sub presiunea dreptei, fiind înlocuit cu populistul Luther.

puteri. După cum se știe măsurile represive au fost minime, formale și de scurtă durată. Această poziție a guvernului a fost însă revelatoare pentru perspectivele politice ce le pregăteau Germaniei marile monopoluri ale căror interese coincideau tot mai mult cu cele ale extremei drepte, pe care au încurajat-o și susținut-o material tot mai mult după acest moment. Frământările sociale și politice, persistența haosului economic și financiar, găsirea cu greutate a unor soluții de echilibrare a bugetului au fost tot atâtea cauze care au dus la lipsa de încredere în guvernul Stresemann, apoi la căderea lui și formarea, după ce la 23 noiembrie votul de încredere i-a fost refuzat, a unui nou cabinet în frunte cu cancelarul Wilhelm Marks, care îl avea la externe pe fostul cancelar Stresemann. Imediat după numire, W. Marks și-a exprimat dorința de a obține o reglementare „amiabilă” cu Aliții.

Încă de la 11 noiembrie, Poincaré încredințase Comisiei de reparații misiunea de a alcătui un comitet de experți care să analizeze din nou posibilitățile și modalitățile de plată a datoriei de către Germania. După cum afirmă E. Herriot, sarcina a fost foarte dificilă mai ales ca urmare a opoziției delegatului englez care, nemulțumit de poziția Franței, afirma că aceasta „cere pilule împotriva cutremurelor de pământ”.⁶⁰

La 30 noiembrie 1923, Comisia de repartiții a hotărât crearea a două comitete de experți aparținând Puterilor Aliate și Asociate. Un comitet trebuia să studieze problema echilibrului bugetar și a stabilității monetare a Germaniei, altul să examineze problema capitalurilor evazioniste. La 14 ianuarie 1924 au sosit în Germania 15 experți francezi, englezi, americani, belgieni, italieni pentru a cerceta situația. Ei s-au împărțit în două comitete după scopurile urmărite, având în frunte pe Charles Dawes, fost general în armata americană și expert financiar și Reginald Mackenna, fost ministru de finanțe al Angliei. La 9 aprilie 1924, cele două comitete și-au prezentat rapoartele Comisiei de repartiții care le-a adoptat în unanimitate și le-a comunicat guvernelor interesate și Comisiei germane „Kriegslasten Komision”. Cu acest prilej Louis Barthou a apreciat că lucrările acestor două comitete „au deschis o eră nouă în istoria atât de frământată a păcii instabile în condițiile căreia omenirea își căuta echilibrul”.⁶¹

Germania, care se restabiea treptat de pe urma haosului economic-financiar și al frământărilor sociale, a început să ducă o politică externă care i-a adus nu numai o revedere a obligațiilor ei în contul reparațiilor ei și recunoașterea treptată a revenirii ei în rîndul marilor puteri europene. Această recunoaștere a fost o necesitate impusă de realitatea concretă existentă la data respectivă în Europa cit și de eșecul unei politici ce s-a dovedit nefastă nu numai pentru Germania ci chiar și pentru inițiatorii ei. Căci, așa cum afirmă istoricul francez Jacques Madaule referindu-se la ocupația din Ruhr: „operația în sine putea reuși cu condiția să dureze pînă în momentul în care oboseala avea să se facă simțită la germani, care predicau rezistența pasivă. Dar și pentru Franța era obositor să continue efortul militar patru ani după sfîrșitul ostilităților. Politica Ruhrului presupunea că Franța să-și asume aproape singură poliția militară a Europei. Or, poporul francez, cînd se apărase împotriva agresiunii, nu nutrise

⁶⁰ Edouard Herriot, *Op., cit.*, p. 120.

⁶¹ *Ibidem*, p. 123.

nici o clipă asemenea ambiții. De aceea, alegerile din 11 mai 1924 au fost un dezastru pentru majoritatea care susținuse pe Poincaré și pentru politica față de Ruhr”.⁶²

Poporul francez în general, și clasa muncitoare în special, și-au făcut auzită vocea, prin protestul hotărât împotriva politicii claselor dominante franceze în problema reparațiilor și a ocupării Ruhrului. Sub conducerea Partidului Comunist Francez au avut loc numeroase mitinguri și demonstrații de masă ale proletariatului francez de solidaritate cu oamenii muncii din Germania și împotriva ocupației străine din Ruhr. Împreună cu Partidul Comunist din Germania, Partidul Comunist din Franța a editat o gazetă pe care a difuzat-o în rândurile trupelor de ocupație îndemnând la solidaritate cu poporul german, fapt pentru care comuniștii francezi au fost acuzați de înaltă trădare de autoritățile franceze.

Firește că toate acestea au contribuit la eșecul politicii lui Poincaré, cu atât mai mult cu cât și alte forțe sociale au fost nemulțumite de politica lui, deși din alte considerente decât ale clasei muncitoare. O serie de politicieni și oameni de afaceri francezi și-au dat seama că nu pot face Germania să plătească dacă ea se va afla în neputința efectivă, datorată haosului economic și financiar, de a plăti. Acest lucru l-a avut în vedere și Edouard Herriot care l-a înlocuit pe Poincaré după alegerile din mai 1924.

Problema reparațiilor germane, ca și atitudinea în general ce trebuia adoptată în tratamentul aplicat Germaniei, a format obiectul discuțiilor dintre Aliați, mai ales dintre Anglia și Franța, și după acordul de principiu al Comisiei de reparații, din 17 aprilie 1924, privind ratificarea planului Dawes de statele interesate. Spre sfârșitul lunii iunie 1924 au avut loc convorbirile de la Chequers dintre E. Herriot, prim-ministrul francez și Ramsay Mac Donald, prim ministrul britanic, însoțiți de numeroși experți. Cu acest prilej Edouard Herriot s-a pronunțat împotriva știrbirii drepturilor comisiei de reparații, propunând ca acestea să-i fie încredințată sarcina de a fixa data evacuării economice a Ruhrului. Evacuarea urma să se facă numai după ce organele de control erau bine instalate, aceasta fiind, după Herriot, „un minim necesar”⁶³. Intenția era ușor de sesizat dacă avem în vedere locul și rolul delegațiilor francezi în Comisia de reparații.

Problema evacuării militare a Ruhrului s-a pus și acum dar nu atât de categoric legată de plata reparațiilor ca pe timpul lui Poincaré, căzându-se de acord asupra caracterului cât mai „invizibil” al ocupației și numai în punctele esențiale; de asemenea, o eventuală retragere parțială a trupelor pe măsura plății reparațiilor. Astfel, temându-se să nu rămână izolată, Franța a făcut concesii aliaților dar în același timp a încercat să-și ia măsuri de prevedere pentru cazul în care Germania din nou nu-și respecta obligațiile asumate. Ea a obținut acordul lui Mac Donald ca în caz că Germania „refuză să se execute”, să accepte încheierea unui fel „de pact solidar de garanție între Franța și Marea Britanie”⁶⁴.

Teama față de consecințele refacerii economice și militare a Germaniei, care puteau duce la refuzul de a plăti sau la forțarea pe cale militară

⁶² Jacques Madaule, *Istoria Franței*, E. P., București, 1973, p. 138.

⁶³ Edouard Herriot, *op. cit.*, p. 129.

⁶⁴ *Ibidem*

a renunțării la plata reparațiilor, deci un nou război în care caz Franța era prima vizată, a determinat punerea în discuție a problemei posibilității încheierii unui tratat de garanții și securitate în care să fie atrasă și Germania. Mac Donald s-a declarat în principiu de acord, dar a sugerat ca problema să fie discutată ulterior după ce vor fi rezolvat problemele economice rezultând din aplicarea planului Dawes. Totuși el a fost de acord să se remită Germaniei o notă din care să rezulte acordul celor două puteri (Anglia și Franța) și să atragă atenția Germaniei asupra necesității de a respecta noile obligații. Nota, cu acest conținut, a fost adresată Germaniei la 22 iunie 1924 sub semnătura celor doi miniștri ⁶⁵. Insistențele franceze pentru obținerea de garanții nu erau întimplătoare dacă avem în vedere, pe de o parte, opoziția existentă în Anglia față de angajamente ce ar fi obligat-o față de Franța, iar, pe de altă parte, refacerea potențialului economic și militar al Germaniei și începutul politicii conciliante, în principal al unor forțe politice și economice din Anglia, față de imperialismul german. În dezbaterile din parlamentul englez, ce au avut loc premergător conferinței interaliatate de la Londra care urma să hotărască modul de punere în aplicare a planului Dawes, s-a sugerat ca orice garanție ce se va acorda Franței să-i fie dată sub egida Societății Națiunilor; de asemenea, astfel de garanții să fie date și Germaniei care să fie admisă în societatea Națiunilor ⁶⁶. Deci barierele între fostul învins și fostul aliat au început să dispară, apăreau jaloanele politicii externe a Imperiului britanic pentru perioada ce a dus la cel de al doilea război mondial.

La 16 iulie 1924 s-a deschis la Londra Conferința interaliată la care, în urma insistențelor delegației americane, la 2 august a fost invitată să participe și o delegație germană. Conform hotărârilor Conferinței, la 1 septembrie 1924 a intrat în vigoare „planul Dawes” care a fost nu numai un plan de reglementare a datoriei germane, ci a marcat un moment deosebit de important în evoluția relațiilor internaționale. El încheia o etapă în desfășurarea problemei reparațiilor, caracterizată prin ieșirea din izolare a Germaniei, prin afirmarea ei din nou în viața economică și politică internațională, obligând marile puteri să țină seama și s-o admită în rîndurile lor inclusiv în organismul internațional postbelic Societatea Națiunilor.

IMPLICATIONS ÉCONOMIQUES ET POLITIQUES DE LA CRISE DU PROBLÈME DES RÉPARATIONS DE L'ANNÉE 1923.

RÉSUMÉ

L'article qui fait partie d'une étude intitulée „Le problème des réparations allemandes dans les années 1919—1924”, résultat de l'investigation de fonds d'archives et d'ouvrages historiographiques, se propose

⁶⁵ *Ibidem*, pp. 135—136.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 142.

de relever quelques aspects importants de l'évolution du problème des réparations allemandes aussi bien pour la vie économique et politique d'Allemagne que pour les rapports internationaux après la première guerre mondiale. L'auteur examine, d'une part, l'aggravation de la situation économique, politique et sociale de la République de Weimar à la veille et après l'occupation du Ruhr, soulignant ses implications en ce qui concerne les masses laborieuses et leur attitude et, d'autre part, l'aggravation des contradictions entre les vainqueurs et les vaincus, de même qu'entre les grandes puissances victorieuses et les anciens alliés „plus petits”, inclusivement la Roumanie, mécontents de la continuation du traitement inéquitable auquel ils étaient soumis, ce qui contribua à ce qu'ils continuent la lutte pour la défense de leurs droits.

L'étude qui s'arrête à l'année 1924 laisse entrevoir, de par ses conclusions, le caractère temporaire des réglementations intervenues par le Plan Dawes, ce qui contribua à ce que le problème des réparations continue de gréver, jusqu'à sa liquidation en 1932, sur les relations internationales, provoquant de nouveaux moments de crise.

SITUAȚIA ECONOMICĂ ȘI STRUCTURA SOCIALĂ A ȚĂRĂNIMII DIN ANGLIA ÎN SECOLELE XIII—XV

DE

RADU MANOLESCU

IZVOARELE

Izvoarele privind viața rurală în Anglia în secolele XIII-XV cuprind date despre economia agrară, tehnica agricolă, structura și organizarea domeniului și a gospodăriei țărănești, raporturile dintre țărani dependenti și feudali, lupta antifeudală a țărănimii¹.

O importantă categorie de izvoare o constituie inventarele, socotelile și registrele judiciare ale marilor domenii engleze, Anglia fiind țara din Europa cu cele mai bogate surse de acest gen.

Inventarele cuprind descrieri amănunțite ale rezervei senioriale și ale loturilor țăranilor dependenti, menționându-se, pentru fiecare în parte, suprafețele de pământ arabil, de pășune, de livadă, de pădure, construcțiile, numele, condiția juridică și obligațiile țăranilor dependenti, veniturile proprietarului domeniului etc. Inventarele care cuprind obligațiile feudale ale țăranilor dependenti stabilite pe baza datinei juridice sau cutumei locale poartă numele de *Custumals*; cele în care sînt înscrise rentele în bani sau censurile date de țărani dependenti sînt numite *Rentals*.

Socotelile domeniiale, ținute de obicei de administratorul domeniului, cuprind înregistrarea veniturilor domeniiale, provenite din producția rezervei senioriale, din redevențele în produse și în bani ale țăranilor de pe domeniu, din taxe felurite, vînzările de produse domeniiale etc.

Registrele judiciare ale curților domeniiale cu drept de justiție cuprind mențiuni despre judecarea la curtea seniorială a unor litigii între locuitorii domeniului sau a unor „delicte” ale țăranilor față de seniori sau administrația domeniială, ca neîndeplinirea unor obligații în muncă, produse sau bani, încălcarea unor drepturi senioriale, forme de împotrivire față de slujbașii domeniiali etc.

Date bogate privitoare la domenii și la țărănime cuprind și o serie de izvoare cadastrale întocmite de stat, îndeosebi din considerente fiscale.

¹ Pentru analiza izvoarelor privind lumea rurală engleză în secolele XIII—XV, vezi îndeosebi E. A. Kosminsky, *Studies in the agrarian history of England in the thirteenth century*, Edited by R. H. Hilton. Translated from the Russian by R. Kisch, Oxford, 1956, p. 1—67; R. H. Hilton, *A medieval society. The West Midlands at the end of the thirteenth century*, Londra, 1966, p. 66—88; R. Manolescu, *Societatea feudală în Europa apuseană*, București, 1974, p. 131—134.

Cel mai detaliat izvor cadastral englez din perioada de care ne ocupăm îl constituie „Registrul sutelor” (*Hundred Rolls*), care datează din anii 1279—1280 și consemnează situația din 700 de domenii din comitatele centrale ale Angliei.

Izvoarele fiscale, întocmite în vederea recenzării contribuabililor, oferă date privitoare la capacitatea economică și la numărul de membri ai gospodăriilor țărănești contribuabile, ca recensămintele de „capitație” (*Poll Tax*) pentru anii 1377, 1379, 1380.

Numeroase și variate date oferă și actele privind stăpînirea și transferurile de bunuri funciare, chartele de colonizare, actele de eliberare din șerbie, de arendă etc.

Pentru cunoașterea tehnicii agricole a epocii sînt prețioase tratatele agronomice, ca *Agricultura (Husbandry)* lui Walter of Henley, scris pe la 1270.

Izvoarelor scrise se adaugă cele iconografice, îndeosebi miniaturile unor manuscrise ale epocii, ca, de pildă, *Psaltirea Luttrell*, datînd de pe la 1340 și urmele materiale, ca locuințe, unelte, obiecte felurite, păstrate sau scoase la iveală prin săpături arheologice².

CADRUL RURAL

Ca și în restul Europei apusene³, secolele XII—XIII au constituit pentru Anglia o perioadă de avînt a colonizării rurale. Caracteristica colonizării rurale engleze o constituie extinderea pămînturilor de agricultură din localitățile deja existente la sfîrșitul secolului al XI-lea, constatate documentar pe baza „Cărții Judecății de Apoi” (1086) și mai puțin întemeierea de noi așezări.

Datorită numărului mare de așezări rurale din Anglia la sfîrșitul secolului al XI-lea și a fondului funciar relativ restrîns al țării, satele întemeiate ulterior au luat naștere de obicei în regiunile periferice sau cu soluri mai sărace sau mlăștinoase din nordul și vestul țării, majoritatea lor datînd din secolele XII—XIII. Extinderea terenurilor de agricultură s-a făcut îndeosebi în cadrul fondului funciar al așezărilor rurale deja existente, prin defrișare și mai ales prin destelenire. Extinderea pe aceste căi a pămînturilor de agricultură se întîlnește, pe o scară mai largă sau mai restrînsă, în toate comitatele din Anglia, inventarele domeniiale din secolele XII—XIII consemnînd frecvent „sporirea” fondului funciar al rezervelor senioriale și al gospodăriilor țărănești de pe domenii. Astfel, în inventarul de bunuri funciare al bisericii sfîntul Paul, în paginile rezervate domeniului Ardeleigh din comitatul Hertford, se consemnează pentru anul 1222, la rubrica „pentru curătura veche” (*de essarto veteri*) gospodăriile care, în afară de lotul deținut anterior prin destelenire, mai dețineau și o „sporire” (*augmentum, incrementum*), obținută prin darea în folosință a unor terenuri pînă atunci nelucrate⁴.

Tot ca urmare a acțiunilor de defrișare și de destelenire în cadrul domeniului, ogoarele deținute de țărani dependenți de pe domeniul Holme, aparținînd abației engleze de la Ramsey, din comitatul Huntingdon,

² Cf. K. J. Allison, *Deserted Villages*, Londra, 1970.

³ R. Manolescu, *Societatea feudală în Europa apuseană*, p. 134—173.

⁴ J. Z. Titow, *English rural society, 1200—1350*, Londra, 1969, p. 140—143.

au crescut de la 183 ha. la sfârșitul secolului al XII-lea la 242 ha. la sfârșitul secolului al XIII-lea⁵, adică cu aproximativ o treime.

Extinderea, în cadrul colonizării interne, a suprafețelor agricole, ca și creșterea, în condițiile îmbunătățirii tehnicii agricole, a producției agricole, au creat condiții prielnice pentru sporirea populației Angliei; cum populația țării era, în imensa ei majoritate, aproximativ 90%, rurală, această creștere demografică a însemnat, implicit, o creștere a populației țărănești. Astfel dacă în jurul anului 1000 populația insulelor britanice (Anglia, Țara Galilor, Scoția, Irlanda) era de aproximativ 2 milioane de locuitori, iar a Angliei de circa 1 1/2 milioane, către mijlocul secolului al XIV-lea, în jurul izbucnirii epidemiei de ciumă din 1348—1349, populația insulelor britanice era de aproximativ 5 milioane, iar a Angliei de 3 757 000 locuitori⁶.

De la sfârșitul secolului al XIII-lea — începutul secolului al XIV-lea, lumea rurală din Anglia a intrat într-o epocă de criză, care s-a prelunțat până către mijlocul secolului al XV-lea. Ea s-a reflectat în declinul mișcării de colonizare internă, oprirea extinderii suprafețelor cultivate, iar apoi treptata lor reducere, în părăsirea de gospodării și sate de colonizare sau mai vechi, în stagnare, iar apoi regres demografic.

Cauzele acestei crize sînt multiple. Unii istorici au căutat explicația ei în înrăutățirea condițiilor climatice în secolele XIV—XV. Compararea datelor climatologice pentru secolele XI—XIII și XIV—XV nu justifică însă această ipoteză⁷, în condițiile climatice neintervenind schimbări esențiale. Explicația crizei trebuie de aceea căutată în condițiile social-economice ale epocii. În secolele XII—XIII, deștelenirile și defrișările avuseseră ca urmare creșterea suprafeței agricole, dar totodată și reducerea celei a pășunilor și a pădurilor. În condițiile tehnicii agricole a epocii trebuia însă păstrat un anumit echilibru între ogoare, pășuni și păduri. Multe ogoare fuseseră obținute prin deștelenirea unor soluri sărace, care, în condițiile tehnicii agricole și ale lipsei de îngrășăminte, dădeau recolte slabe, se vlăguiau repede și trebuiau lăsate să se refacă prin înierbare. Nerentabile sau puțin rentabile, ele au fost părăsite printre cele dintîi. Deștelenirea pămînturilor acoperite cu ierburi a avut totodată ca urmare reducerea suprafeței pășunilor naturale trebuitoare creșterii animalelor, creînd astfel mari dificultăți îndeosebi gospodăriilor țărănești. Extinderea agriculturii nu se putea însă face fără creșterea corespunzătoare a animalelor trăgătoare. În același timp, dezvoltarea vieții urbane a dus la sporirea cererii de carne, lapte, unt, brînzeturi, piei, lînă, necesare ca hrană populației și ca materii prime pentru meșteșuguri, ducînd astfel la lărgirea creșterii animalelor. La rîndul lor, pădurile necesare pentru obținerea de lemne de foc și construcție sau pentru producerea cărbunilor de lemn,

⁵ G. Duby, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*, Paris, 1962, p. 152.

⁶ J. C. Russell, *Population in Europe, 500—1500*, Londra, 1969, (*The Fontana Economic History of Europe*, vol. I, sect. 1), p. 19; B. H. Slicher van Bath, *The agrarian history of Western Europe, A. D. 500—1850*, Londra, 1966, p. 88.

⁷ În Anglia în perioada 1000—1300 s-au înregistrat: 42 ani cu ierni aspre și zăpezi mari; 62 ani foarte ploioși; 31 ani foarte secetoși. În perioada 1300—1450 s-au înregistrat: 20 ani cu ierni aspre și zăpezi mari; 31 ani foarte ploioși; 12 ani foarte secetoși. (B. H. Slicher van Bath, *op. cit.*, p. 161).

dar tot mai reduse ca suprafață, au devenit mai prețioase și au început să fie exploatate cu mai multă chibzuință.

Necesitatea păstrării unui anumit echilibru între ogoare, pășuni și păduri și cerințele tot mai diversificate de alimente și de materii prime au avut de aceea ca urmare oprirea extinderii suprafețelor cultivate, iar apoi restrângerea lor și modificări în raportul dintre culturile cerealiere, culturile specializate și creșterea animalelor, urmate de transformări în evoluția așezărilor rurale și demografică.

În Anglia, reducerea suprafețelor cultivate s-a datorat îndeosebi procesului, caracteristic acestei țări, de înlocuire a ogoarelor cu pășuni pentru creșterea oilor. Creșterea oilor a luat extindere începînd cu secolul al XIII-lea și a continuat în secolele următoare. Spre sfîrșitul secolului al XIII-lea numărul oilor din Anglia se ridica la 15—18 milioane, iar exportul anual de lînă engleză însuma în prima jumătate a secolului al XIV-lea 30—40 000 saci de lînă ⁸.

Transformarea ogoarelor în pășuni pentru oi a fost mai intensă în centrul Angliei, unde existau pășuni excelente, ca în comitatele Oxford, Northampton, Warwick, Leicester, Lincoln, York. Începînd cu secolul al XIV-lea, proprietarii funciari procedau la comasarea pămînturilor, la deposedarea și la alungarea țăranilor dependenți sau arendași, la uzurparea drepturilor de folosire de către țărani a bunurilor comunale; pămînturile erau apoi îngrădite, de unde denumirea de „îngrădiri” sau „împrejmuiri” (*enclosures*), sub care este cunoscut acest proces și transformate în pășuni. Astfel în comitatul Warwick, proprietarul funciar William Cope a luat în stăpînire în 1498 pămînturile din satul Wormleighton, deținute de mai multe familii de țărani liberi arendași, a transformat 240 acri sau 96 ha. în pășuni, a dărîmat 12 case și 3 colibe și a lăsat fără mijloace de trai 60 de persoane, care au fost silite să părăsească satul ⁹.

Depopularea sau chiar dispariția unor sate au fost agravate la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al XIV-lea de un șir de epidemii de ciumă, dintre care cea mai gravă a fost cea din 1348—1349. Adusă din Crimeea sau din Orientul Apropiat de corăbieri italieni, ciuma s-a răspîndit cu repeziciune în vestul și centrul Europei. În Anglia ea a avut o virulență deosebită. Henry Knighton relatează în „Cronica” sa că în Anglia „după ciumă, multe clădiri, atît mari cît și mici din toate orașele și ținuturile cădeau în ruină din lipsă de locuitori, iar multe sate și cătune ajunseseră pustii” ... ¹⁰. Slujbași regali însărcinați cu stringerea impozitelor raportau în 1359 că, de pildă, în satul Tilgardesle din comitatul Oxford, „nu mai trăiește nimeni și nici nu a mai trăit din al douăzecișitreilea an de domnie al actualului rege¹¹, an în care toți oamenii satului au murit”¹².

⁸ J. Z. Titow, *op. cit.*, p. 45.

⁹ K. J. Allison, *op. cit.*, p. 38.

¹⁰ R. B. Dobson, *The Peasants' Revolt of 1381*, Londra, 1970, p. 62.

¹¹ Eduard al III-lea (1327—1377), deci din 1349.

¹² K. J. Allison, *op. cit.*, p. 29—30.

În aceste condiții, populația Angliei (fără Țara Galilor, Scoția și Irlanda) a urmat între mijlocul secolului al XIV-lea și mijlocul secolului al XV-lea o curbă demografică descendentă¹³.

ECONOMIA AGRARĂ

Progresele economiei agrare din Anglia s-au manifestat, chiar în condițiile restrîngerii suprafețelor cultivate din secolele XIV—XV, în diversificarea culturilor agricole, în extinderea creșterii animalelor, în îmbunătățirea tehnicii agricole, în sporirea randamentului agricol.

La muncile agricole, țăraniii foloseau atît boi cît și cai. Walter of Henley considera în tratatul său *Agricultura* că boii sînt de preferat cailor, care sînt mai rezezi, dar a căror întreținere costă mai mult¹⁴. Către mijlocul secolului al XIV-lea miniaturile Psaltirii Luttrell, datînd de pe la 1340, arată că boii erau folosiți cu precădere la arat, iar caii la lucrările agricole de întreținere și la transport¹⁵.

Lucrarea pămîntului se făcea în sistemele asolamentelor bienal și trienal, în funcție de sol. Walter of Henley constata în tratatul său agronomic că „asolamentul bienal sau trienal este un element esențial al unei bune exploatare agricole”¹⁶, ceea ce arată că în a doua jumătate a secolului al XIII-lea cele două sisteme erau răspîndite în aceeași măsură. În secolele XIV—XV, asolamentul trienal a înlocuit treptat pe cel bienal.

Randamentul agricol, deși a crescut față de feudalismul timpuriu, a rămas în secolele XIII—XV încă scăzut și mai ales fluctuant, în funcție de condițiile pedologice și climatice, utilaj, tehnică agricolă.

Walter of Henley menționează în manualul său agronomic următoarele raporturi între cantitatea însămînțată și cea recoltată pentru Anglia: grîu — 1 : 5; seară — 1 : 7; orz — 1 : 8; ovăz — 1 : 4¹⁷.

Pornind de la statistici întocmite pe o perioadă mai lungă de timp, unii istorici ai agriculturii medievale consideră că raporturile date de Walter of Henley reprezintă raporturi optime, care ar putea fi emendate astfel: grîu — 1 : 4 — 4,4; seară — 1 : 5,5 — 6,1; orz — 1 : 3,5 — 4; ovăz — 1 : 3 — 3,3¹⁸.

Persistența formelor de viață ale obștii sătești, chiar cînd aceasta se afla sub dependența feudală și existența unor bunuri funciare de folosință comună, ca pădurea, pășunile, pămînturile nelucrate, apele, au făcut ca în practicile agrare ale satului, atît liber cît și dependent, să se păstreze elemente de organizare colectivă puternice și statornice, reglementate și supravegheate de comunitatea satului și de senior. În afară de reglemen-

¹³ 1348 — 3.757.500 locuitori

1350 — 3.127.500 ”

1360 — 2.745.000 ”

1369 — 2.452.500 ”

1377 — 2.223.500 ”

1400 — 2.100.000 ”

1430 — 2.100.000 ”

(B. H. Slicher van Bath, *op. cit.*, p. 88).

¹⁴ J. Z. Titow, *op. cit.*, p. 38—39.

¹⁵ Vezi reproduceri din Psaltirea Luttrell în Radu Manolescu, *Societatea feudală în Europa apuseană*, p. 64, fig. 2.

¹⁶ Joan Thirsk, *The Common Fields* în „Past and Present” nr. 29 (1964), p. 19.

¹⁷ B. H. Slicher, van Bath, *op. cit.*, p. 172.

¹⁸ *Ibidem*, p. 172.

tarea accesului la bunurile de folosință comună, ca pădurea, pășunile, apele, exista și o reglementare a folosirii bunurilor aflate în posesiunea fiecărei gospodării. Ogoarele, pînă la stringerea recoltei și finețele, pînă la cositul finului, erau împrejmuite cu îngrădituri mobile; după recoltat sau cosit, îngrăditurile erau ridicare, iar animalele satului erau lăsate să pască pe terenurile neîngrădite. Această practică agrară, larg răspîdită în Anglia pînă în secolul al XIV-lea, cînd a început să se extindă sistemul „împrejmuirilor”, era cunoscută sub numele de „cîmpuri deschise” (*open fields*) sau „cîmpuri comune” (*common fields*)¹⁹. Astfel, țăranilor dependenți de pe domeniul Shepshed le era îngăduit către mijlocul secolului al XIII-lea să-și pască animalele pe cîmpurile mănăstirii Garendon de care depindeau, numai „cînd cîmpurile sînt deschise și vecinii trebuie să le folosească în comun cu vecinii”²⁰.

Pe domeniul Broughton, din comitatul Huntingdon, este amintit în 1290 „pămîntul lăsat pîrloagă, unde țăranii liberi și șerbi trebuie să aibă pășunea lor comună”²¹.

DOMENIUL ȘI SATUL

Ca urmare a ritmului feudalizării, procesul de deposedare de pămînt și de aservire a țăranimii libere era considerabil mai avansat în Anglia și mai puțin înaintat în Țara Galilor, Scoția și Irlanda. În Anglia, țăranii liberi și mici proprietari funciari (*yeomen*) trăiau fie în sate libere, locuite numai de o atare categorie de țărani, fie, mai ales, în sate în care populația era formată din țăranime liberă și din țăranime dependentă. Satul avea, de obicei, cîteva zeci de gospodării. Potrivit datelor consemnate în „Registrele sutelor” (*Hundred Rolls*) din 1279—1280, dintre satele din comitatul Warwick 45 % aveau sub 150 locuitori, 45 % între 150—300 locuitori și 10 % peste 300 locuitori²².

Țărănimea liberă și cea dependentă din Anglia au continuat să păstreze și în feudalismul dezvoltat forme încă viabile ale organizării de obște sătească. În satele aservite, unde pămîntul se transformase din proprietate țărănească în stăpînire feudală, practicile de obște se exercitau în vederea organizării și desfășurării lucrărilor agricole, a folosirii în comun a pășunii, pădurii sau a pămîntului nelucrat, aflate în uzul sătenilor, a întrajutorării lor la muncile agricole, a îndeplinirii unor redevențe și prestații senioriale care implicau întovărășirea mai multor gospodării. Obștea s-a menținut totodată și ca o manifestare a solidarității sătenilor care puteau să se împotrivescă cu forțe unite apăsării senioriale. Obștea continua de asemenea să-și exercite și unele atribuții mărunte de administrație și justiție în cuprinsul satului.

Persistența obștilor și a funcțiilor lor în Anglia în feudalismul dezvoltat se oglindește atît în terminologia izvoarelor vremii, în care obștile continuă a fi indicate cu numele latin de *communitas*, cît și în menționarea lor ca atare. Astfel, în 1281, cinci săteni din satul Romsley, aparținînd

¹⁹ J. Thirsk, *op. cit.*, passim; J. Z. Titow, *Medieval England and the Open Field system*, în „Past and Present”, nr. 32 (1965), p. 86—102.

²⁰ J. Thirsk, *op. cit.*, p. 18.

²¹ *Ibidem*, p. 18.

²² R. H. Hilton, *op. cit.*, p. 92.

abației din Halesowen, acționînd „în numele lor și al obștii satului” (*communitate ville*) au pîrît la curtea manorială de judecată din Halesowen pe un oarecare Walter arcașul, pentru că acesta și-a păscut animalele pe „pășunea comună”, deși „nu făcea parte din obștea lor și nu avea bunuri agrare din care să decurgă drepturi de folosință comune”²³. Așadar, sînt menționate explicit atît obștea cît și practicile comunitare folosite în cadrul obștii, în sensul că bunurile comune ale ei (pășune, pădure, ape, pămînturi nelucrate etc.) puteau fi folosite numai de un membru al obștii.

Accentuarea în perioada feudalismului dezvoltat a mobilității proprietății feudale a făcut ca între domeniul feudal (*manor*) și satul aservit să se adîncească lipsa de coincidență teritorială constatată în perioada feudalismului timpuriu. Studii făcute pe baza datelor cadastrale din „Registrelle sutelor” arată că din 784 sate dependente înregistrate, 351 coincideau cu domeniul de care depindeau, iar 433 nu coincideau²⁴. Lipsa de coincidență consta, de regulă, în împărțirea satului între stăpînirile mai multor proprietari feudali. Uneori proprietarii feudali ai unui sat puteau fi destul de numeroși, fiecare stăpînînd o parte din sat, fără însă ca să aibă neapărat și o curte domenală în partea de sat care îi forma domeniul. Astfel satul Harbury din comitatul Warwick era împărțit în 1279—1280 între 9 proprietari funciari, din care 5 laici și 4 eclesiastici; dintre ei 7 aveau reședința domenală în sat, iar 2 numai țărani dependenți²⁵. Lipsa de coincidență putea însă să conștească și în gruparea mai multor sate învecinate într-un domeniu, care avea funcția de centru administrativ și judiciar pentru satele dependente care îl constituiau. Așadar, în timp ce satul s-a păstrat, în linii mari, ca o unitate teritorială și ca o comunitate demografică distinctă, domeniul și-a accentuat caracterul de mobilitate, fiind supus la fluctuațiile împărțirilor și regrupărilor, scăderilor sau adăugirilor rezultate din succesiuni, moșteniri, căsătorii, înfeudări, vinzări sau cumpărări.

În Anglia, păstrarea unor bogate izvoare cadastrale, ca „Registrelle sutelor” din 1279—1280, permite să se cunoască mai bine decît în alte țări raportul dintre rezervele senioriale și loturile țăranilor dependenți de pe domeniu. Datele se referă la cîteva comitate, ca Huntingdon, Cambridge, Bedford, Buckingham, Oxford și Warwick, care, prin nivelul dezvoltării relațiilor feudale, pot fi considerate drept tipice pentru regimul domenal. În domeniile din aceste comitate rezerva seniorială reprezenta, în medie, 32% din pămîntul arabil al domeniului, iar loturile țăranilor dependenți 68%²⁶. Aceste date arată că în Anglia în a doua jumătate a secolului al XIII-lea rezerva seniorială era încă însemnată, reprezentînd aproximativ $\frac{1}{3}$ din pămîntul arabil al domeniului și că exploatarea directă a domeniului avea încă un rol important în activitatea domenală. Exploatarea rezervei senioriale se făcea atît prin claca țăranilor de pe domeniu, care s-a păstrat de aceea cu o pondere însemnată în cadrul obligațiilor feudale ale țăranimii, cît și prin munca lucrătorilor agricoli.

²³ R. H. Hilton, *op. cit.*, p. 150.

²⁴ E. A. Kosminsky, *op. cit.*, p. 74.

²⁵ R. H. Hilton, *op. cit.*, p. 125—126.

²⁶ E. A. Kosminsky, *op. cit.*, p. 90—91.

Gospodăria țărănească din Anglia a suferit de asemenea însemnate transformări. În secolele XI—XIII, sporul demografic, migrațiile de populație în cadrul colonizării rurale, atragerea gospodăriei țărănești în schimbul de mărfuri intern, au avut ca urmare o intensificare a procesului de reducere a înzestrării cu pământ a gospodăriei țărănești și de diferențiere a țărănimii după avere. Creșterea demografică din secolele XI—XIII — Anglia și-a triplat în această perioadă populația — petrecută în condițiile stăpînirii de către feudalitate a imensei majorității a fondului funciar, a dus, în ciuda extinderii suprafețelor cultivate și a reducerii ponderii rezervei senioriale, la o adevărată „foame de pământ” a țărănimii engleze, cu urmări din cele mai grele pentru situația ei economică.

În ultimele decenii ale secolului al XIII-lea, potrivit datelor oferite de „Registrele sutelor” din 1279—1280, înzestrarea cu pământ a țărănimii dependente din comitatele centrale ale Angliei, ca Huntingdon, Cambridge, Bedford, Buckingham, Oxford și Warwick, era următoarea.

Pământul deținut de țărani șerbi (*villani*), ale căror gospodării înregistrate se ridicau la 15 902, era repartizat astfel (în *virgates* ²⁷, în procente): Peste 1 *virgate* : 1%; 1 *virgate* : 25%; 1/2 *virgate* : 36%; 1/4 *virgate* : 9%; Sub 1/4 *virgate* : 29%.

Pământul deținătorilor liberi (*freeholders*), ale căror gospodării înregistrate se ridicau la 5 789, era repartizat astfel (în *virgates*, în procente): Peste 1 *virgate* : 8%; 1 *virgate* : 15%; 1/2 *virgate* : 18%; 1/4 *virgate* : 12%; Sub 1/4 *virgate* : 47% ²⁸.

Aceste statistici oglindesc un stadiu avansat de stratificare a țărănimii aflătoare pe domeniul feudal, cu o însemnată pondere a țărănimii cu gospodării mijlocii, de jumătate de *virgate*, adică cca. 15 acri sau 6 ha., (36% din totalul șerbilor și 18% din cel al deținătorilor liberi) și cu gospodării mici, de un sfert și sub un sfert de *virgate*, adică cca. 7,5 acri sau 3 ha. și sub această suprafață (38% din totalul șerbilor și 59% din cel al deținătorilor liberi).

Procesul de stratificare a țărănimii engleze și de creștere a ponderii gospodăriilor cu pământ puțin a continuat și în secolele următoare. Astfel statisticii întocmite pe baza unor registre manoriale ale domeniului Bishop's Waltham arată că între 1259 și 1332 ponderea țăranilor de pe acest domeniu cu gospodării sub 10 acri sau 4 ha. a crescut de la 42,6% la 51,5% ²⁹.

Cercetări recente ale unor istorici englezi au urmărit să stabilească întinderea medie de pământ necesară unei gospodării țărănești pentru a-și putea duce existența și a îndeplini obligațiile feudale. J. Z. Titow, pornind de la producția medie de cereale a unei gospodării țărănești cu o familie de 4,5 persoane, consideră că înzestrarea minimă cu pământ se ridică în condițiile asolamentului bienal la 13,5 acri sau 5,4 ha., iar în condițiile asolamentului trienal, la 11,25 acri sau 4,5 ha. ³⁰.

Statisticile întocmite pe baza „Registrelor sutelor” arată că 38% din totalul șerbilor și 59% din cel al deținătorilor liberi aveau 7,5 acri

²⁷ *Virgate* sau *yarland*, unitate de suprafață de circa 30 acri sau 12 ha.; 1 acru = circa 0,400 ha.

²⁸ E. A. Kosminsky, *op. cit.*, p. 216, 223; B. H. Slicher van Bath, *op. cit.*, p. 135.

²⁹ J. Z. Titow, *op. cit.*, p. 79.

³⁰ *Ibidem*, p. 89—90.

sau 3 ha., și sub această întindere, adică sensibil sub minimul necesar, iar 36 % din totalul șerbilor și 18 % din cel al deținătorilor liberi, care aveau cca. 15 acri sau 6 ha, nu depășeau cu mult minimul necesar. Numai aproximativ un sfert din țărani dependenti, adică 26 % din totalul șerbilor și 23 % din cel al deținătorilor liberi, care aveau cca. 30 acri sau 12 ha, sau peste această întindere, pot fi considerați înstăriți.

Pământul redus de care dispuneau, în marea lor majoritate, gospodăriile țărănești dependente le crea mari dificultăți și pentru întreținerea animalelor. Lipsa de pământ a gospodăriei țărănești făcea ca numai o parte redusă să fie lăsată ca fâneață pentru animale. Unii țărani nu aveau deloc fâneață, iar accesul la pășunea sau pădurea de pe rezerva seniorială era limitat și impus la sarcini suplimentare. Astfel, la începutul secolului al XIV-lea pe domeniul Cam al familiei Berkeley, din 62 de țărani dependenți, 36 aveau numai ogoare, iar 26 aveau ogoare și finețe, din care numai unul avea o fâneață mai mare de 1 acru sau 0,4 ha³¹. Posibilitățile de întreținere a animalelor de către țărani fiind proporționale cu întinderea pământului deținut, deci și a fineții, înzestrarea gospodăriei țărănești dependente cu vite trăgătoare și cu alte animale era în genere slabă, ceea ce avea urmări negative atât pentru efectuarea muncilor agricole cât și pentru alimentația familiei țărănești.

Pentru a-și completa resursele, țărani cu pământ insuficient erau de aceea nevoiți să ia în arendă pământ seniorial sau să se angajeze ca lucrători agricoli.

CATEGORIILE ȚĂRĂNIMII

În secolele XIII—XV, țărănimea din Anglia avea o structură socială complexă, aflindu-se totodată într-un proces de neîncetată transformare.

Ca urmare a pierderii proprietății și a intrării în variate grade de dependență a țărănimii, țărani liberi și proprietari de pământ (*yeomen*) se redusese considerabil ca număr. În același timp, ca urmare a accelerării procesului de diferențiere a țărănimii libere, în sinul ei s-a format o pătură subțire de țărani înstăriți, stăpînitori de pământ mai mult, care pentru a-l lucra foloseau și lucrători agricoli și o pătură tot mai numeroasă cu pământ puțin, care, pentru a-și completa resursele de existență, erau nevoiți să ia pământ în arendă sau să se angajeze temporar ca lucrători agricoli. A crescut de asemenea, mai ales din secolul al XIV-lea, numărul țărănilor liberi lipsiți cu totul de pământ, care ajungeau, în marea lor majoritate, lucrători agricoli permanenți.

Țărănimea dependentă era formată, ca și în primele secole ale feudalismului dezvoltat, din două categorii — țărani șerbi, lipsiți de libertate personală și țărani deținători de pământ seniorial, juridic liberi, dar dependenți social-economic de feudali pentru pământul pe care îl dețineau de la aceștia (*free holders, free tenants*).

Deosebiri existente în cuprinsul fiecăreia dintre cele două categorii ale țărănimii dependente făceau ca distincția dintre șerbi și deținătorii de pământ liberi să fie atenuată, iar hotarul dintre ei să fie adesea instabil. Între șerbii aflați într-o servitute mai atenuată și țărani deți-

³¹ R. H. Hilton, *op. cit.*, p. 118.

nători de pământ liberi ajunși într-o dependență mai grea distincțiile erau adesea greu de făcut.

Șerbia s-a generalizat și s-a înăspriț în Anglia după cucerirea franco-normandă din 1066, care a fost urmată de o accelerare a deposedării de pământ și a aservirii țărănimii libere, de o trecere în rîndurile șerbilor a unor categorii de țărani dependenți care își păstraseră libertatea personală și de o agravare a statutului social-juridic al țărănimii dependente în genere. Din secolul al XII-lea, renașterea și răspîndirea dreptului roman, care făcea o deosebire categorică între liberi și neliberi, a avut ca urmare o distingere mai netă decît înainte între oamenii lipsiți de libertate personală, adică șerbii, și oamenii care se bucurau de libertate personală, chiar dacă se aflau în variate grade de dependență feudală. Această concepție se oglindește, de pildă, în culegerile de datini juridice și de legiuiri întocmite și comentate de juriștii Ranulf Glanville, *Despre legile și datinile juridice ale regatului Angliei* (cca. 1187—1189) sau Henry de Bracton *Despre legile și datinile juridice ale Angliei* (cca. 1250—1258).

Existența unei rezerve senioriale întinse, a cărei exploatare cerea o mîină de lucru numeroasă și legată de domeniu, a avut ca urmare menținerea șerbiei și în secolele XIII—XIV. Oglindind această poziție a feudalilor de menținere a șerbiei și de ostilitate față de revendicarea libertății de către șerbi, o glosă în versuri latine de pe un registru judiciar manorial al abației din Leicester de la 1270 îi considera pe șerbi rînduiți din tată în fiu servituții și trudei : „*Quid faciet servus nisi serviet et puer eius? / Purus servus erit et libertate carebit*”³².

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, criza de brațe de muncă, datorată efectelor ciumei din 1348—1349, a provocat o reacțiune feudală, manifestată prin mărirea clăcii și înăsprirea șerbiei. Păstrarea șerbiei în forme apăsătoare în a doua jumătate a secolului al XIV-lea se oglindește și în faptul că principala revendicare a țărănilor englezi răsculați în 1381 era desființarea ei³³.

În Anglia, pentru șerbi erau folosiți fie termeni obișnuiți Europei apusene, ca *servus* sau *nativus* (în sensul transmiterii șerbiei prin naștere), fie termenul specific *de villanus*, care în Anglia nu definea pe locuitorul în genere al unui sat (*villa*), ci pe șerb; de aceea și șerbia era cunoscută îndeosebi prin denumirea de *villanagium*, *villenagium*. Termenii englezi corespunzători erau de *serf*, *neif*, *villein* precum și *bondman* (în sensul de om legat de stăpîn și de pământ).

Ca și în celelalte țări ale Europei apusene³⁴, lipsa de libertate și dependența personală a șerbilor de ambele sexe față de stăpînii lor feudali se oglindește în supunerea lor unor „servituți personale”, care apăsau asupra persoanei lor și la sarcini feudale teoretic nelimitate, impuse potrivit necesităților stăpînilor lor.

Deoarece în secolele XIII—XIV rezerva seniorială era încă întinsă și necesita o rentă în muncă mare, feudalii s-au străduit să-și asigure forța de muncă necesară prin menținerea legării de pământ a șerbilor.

³² R. H. Hilton, *Freedom and villetnage*, în „Past and Present”, 31 (1965) p. 19; idem, *The decline of serfdom in medieval England*, Londra, 1969, p. 26.

³³ R. Manolescu, *op. cit.*, p. 220—232.

³⁴ *Ibidem*, p. 176—181.

Legăți de pământ, șerbii de ambele sexe nu se puteau strămuta decât cu încuviințarea stăpînului, care o acorda cu greu și în schimbul unor taxe grele de strămutare sau nu o încuviința. Șerbii care plecau fără învoirea stăpînului domeniului pierdeau drepturile asupra lotului lor de pământ și, pe celorlalte bunuri imobile sau mobile și puteau fi urmăriți și readuși „legal” pe domeniul de unde plecaseră.

Pentru a-i urmări și readuce pe domeniu, feudalii laici și eclesiastici cereau sprijinul curților judiciare din comitate sau chiar al regalității, care emiteau charte potrivit cărora stăpînii puteau să urmărească și să readucă pe șerbii fugari. O astfel de chartă regală primea, de pildă, priorul mănăstirii din Tynemouth, 1271³⁵. Uneori curțile judiciare manoriale făceau presiuni asupra rudelor șerbilor fugari, pentru a-i determina să se reîntoarcă. Astfel în 1331 curtea manorială din Cuddington dădea de știre că dacă cei 5 șerbi fugari de pe acest domeniu nu se vor reîntoarce pînă la viitoare sesiune judiciară manorială, rudelor lor le vor fi confiscate bunurile funciare pe care le dețineau pe domeniu³⁶.

Legarea de pământ a șerbilor de ambele sexe și dependența personală a șerbilor față de stăpînii lor aveau consecințe și asupra căsătoriei lor, pentru a cărei încheiere era necesară învoirea seniorului, dată în schimbul plății unei taxe speciale, numită în Anglia *merchet*. Referindu-se la această taxă, judecătorul Belknap remarcă în 1342 că „nu există nici o obligație pe lume care să dovedească atît de evident că un om este șerb, ca plata taxei pentru căsătorie”³⁷.

Șerbii avînd asupra gospodăriei lor numai un drept de folosință și fiind considerați ca depinzînd personal de stăpînii lor feudali, transferurile bunurilor lor imobile și mobile erau supuse unei riguroase supravegheri și reglementări senioriale. Astfel, în secolul al XIV-lea călugării mănăstirii Vale Royal din Cheshire susțineau că șerbii lor „nu puteau să facă testament, nici să dispună de ceva, nici să aibă să dea ceva din bunurile lor, ci toate bunurile lor trebuie să rămînă în întregime seniorului . . .”³⁸.

La moartea șerbului, bunurile sale erau considerate a fi de „mîină moartă”, în sensul că dreptul șerbului de posesiune asupra lor se stinsese odată cu moartea sa. Pentru a intra în posesiunea lor, urmașii săi în linie directă erau obligați să plătească o taxă de răscumpărare sau de „mîină moartă”, numită în Anglia *heriot* și care consta, de obicei, din vita cea mai bună din gospodărie. Astfel în 1345, pentru averea unui șerb decedat de pe domeniul Barchester, văduva sa a fost nevoită să dea ca *heriot* un bou în valoare de 8 shilingi și o vacă în valoare de 5 shilingi. Dar din lipsă de mijloace de a lucra lotul de pământ rămas de la soțul său, lotul a fost preluat de proprietarul domeniului³⁹.

Ca o expresie a dependenței personale a șerbului față de stăpînul său feudal, șerbul era obligat și la plata unei taxe pentru „capul” său, numită, ca și în Franța, *chevage*; uneori aceasta era percepută numai

³⁵ H. S. Bennett, *Life on the English Manor. A study of peasant conditions, 1150—1400*, Cambridge, 1969, p. 307 (prima ediție în 1937, retipărită de mai multe ori între 1938—1969).

³⁶ *Ibidem*, p. 307.

³⁷ *Ibidem*, p. 240.

³⁸ *Ibidem*, p. 250.

³⁹ *Ibidem*, p. 146.

de la șerbii care obțineau de la senior îngăduința de a se deplasa sau a trăi în afara domeniului ⁴⁰.

Dependența personală a șerbului avea ca urmare și judecarea sa de către stăpînul său feudal. În Anglia, reformele judiciare ale lui Henric al II-lea de la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XII-lea, aplicate și în secolele următoare, care prevedeau accesul tuturor oamenilor liberi la tribunalele regale comitale, îl interziceau șerbilor, în virtutea prevederii „cu excepția șerbiei” (*exceptio villenagii*).

De asemenea șerbii nu puteau deveni clerici fără incuviințarea stăpînului lor ⁴¹.

Dependența personală a șerbului se manifesta de asemenea și prin faptul că prestațiile în muncă și redevențele în produse și în bani la care era obligat față de stăpînul său feudal nu erau stabilite riguros, ci erau fixate după bunul plac al seniorului sau reprezentau o îmbinare între bunul plac al acestuia și legea cutumiară a domeniului. În izvoarele engleze din secolele XIII – XV se menționează că obligațiile șerbilor erau fixate fie „după bunul plac al seniorului” (*ad voluntatem domini*), „după bunul plac al seniorului în fiecare an” (*ad voluntatem domini quolibet anno*), fie „după bunul plac al seniorului și potrivit legii cutumiare a domeniului” (*ad voluntatem domini et secundum consuetudinem manerii*) ⁴². De aceea, apăsați de taxa în bani (*tallia, tallagium*), impusă de stăpînii lor feudali țărani șerbi ai mănăstirii din Dunstable se plîngeau în 1299 că „ar voi, mai curînd să meargă în iad decît să fie apăsați de o astfel de talie” ⁴³.

Supunerea șerbului la sarcini nelimitate față de senior oglindind pregnant dependența sa personală față de stăpînul său feudal, a fost considerată de oamenii vremii drept o trăsătură caracteristică a șerbiei. De aceea Henry de Braeton în tratatul său *Despre legile și datinile juridice ale Angliei* definea : „aceea este șergie deplină, cînd se prestează o muncă nesigură și nedeterminată, adică atunci cînd nu se poate ști seara ce muncă trebuie să fie făcută în dimineața următoare” ⁴⁴.

Care era raportul procentual între șerbi și deținătorii de pămînt liberi? Constatarea generală a lui H. S. Bennett că pe la 1350 mai mult de jumătate din populația rurală a Angliei era formată din șerbi ⁴⁵, pare a fi confirmată și oricum nuanțată în studiile apărute în ultimii ani, îndeosebi cele ale lui R. H. Hilton ⁴⁶. În ultimele decenii ale secolului al XIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIV-lea, acest raport avea variații regionale destul de mari, în genere, ponderea șerbilor fiind mai mare în comitatele de mai intensă dezvoltare a domeniului și mai scăzută în regiunile periferice, deși variații destul de mari se întîlneau și în cuprinsul fiecărui comitat. Astfel în comitatele Huntingdon, Cambridge, Bedford, Buckingham, Oxford, Warwick, Leicester, pentru care există posibilitatea unei evaluări statistice pe baza „Registrelor sutelor” din 1279 – 1280, ponderea deținătorilor liberi (*free tenants*) de pămînt

⁴⁰ *Ibidem*, p. 307.

⁴¹ *Ibidem*, p. 290.

⁴² *Ibidem*, p. 138, 305.

⁴³ *Ibidem*, p. 139.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 103.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 277.

seniorial era de circa 40% din totalul populației rurale dependente, șerbii reprezentând majoritatea țărănimii dependente. Ponderele deținătorilor liberi varia însă de la comitat la comitat: 20% în comitatul Oxford, 28% în comitatul Leicester, 55 — 70% în unele „sute” ale comitatelor Cambridge și Bedford⁴⁶. Variații mari existau chiar în cuprinsul aceluiași comitat; în comitatul Leicester, de pildă, în satul Mowsley deținătorii liberi constituiau marea majoritate a populației dependente, în timp ce în satul Aylestone populația era șerbă⁴⁷. Fără a putea fi evaluată statistic, ponderea țărănimii șerbe era predominantă și în alte comitate sudice și centrale, ca în comitatele Hamp, Berks, Dorset, Wilts, Somerset, Devon, Gloucester, Worcester, sau nordice, ca în Lancashire sau în Northumbria⁴⁸.

În lumea rurală engleză din secolele XIII — XV, alături de șerbi și de deținătorii de pământ liberi, se găsea și un mare număr de lucrători agricoli (*labourers*). Ca urmare a diferențierii țărănimii, din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, izvoarele menționează tot mai des categoria țăranilor liberi sau dependenți având pământ neîndestulător sau lipsiți de pământ, care se angajau ca lucrători agricoli permanenți sau sezonieri, ca acei „colibași săraci (*pauperes cotarii*) care își câștigă hrana prin munca cu miinile”⁴⁹. Ei lucrau fie pe rezervele senioriale, alături de șerbi, fie în gospodăriile țăranilor înstăriți.

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, scăderea populației, ca urmare a epidemiei de ciumă din 1348 — 1349, a dus la rărirea miinii de lucru și la o urcare a salariilor lucrătorilor agricoli. Creșterea salariilor lor a provocat reacția tuturor aceluia care foloseau forța lor de muncă pentru a-și exploata pământul și în primul rînd, a proprietarilor funciari feudali. Apărind interesele proprietarilor feudali, ordonanța regelui Eduard al III-lea din 1349 și „Statutul celor care lucrează” (*The Statute of Labourers*), emis în Parlament în 1351 și renouit în 1361 și în anii următori, menționau că după ciumă lucrătorii agricoli „nu primeau să muncească decît cu salarii foarte ridicate” și stabileau că „lucrătorii agricoli, atît bărbați cit și femei, să fie siliți să muncească pentru salariile și plățile care erau obișnuite”, în cursul anilor 1346 — 1347. Statutul prevedea că lucrătorii agricoli erau obligați să muncească în satul în care locuiau, deplasarea făcîndu-se numai cu învoirea lordului sau a autorităților locale, iar cei care ar fi încălcat prevederile statutului erau amenințați, în funcție de „vina” lor, cu amenzi, punerea în lanțuri sau întemnițarea pe diverse termene⁵⁰. Intervenind în conflictele dintre proprietarii funciari și lucrătorii agricoli, tribunalele locale, aflate în mîna nobilimii, au judecat între 1349 și 1377 circa 9000 de procese intentate lucrătorilor agricoli care nu se supuneau prevederilor statului⁵¹. Asprimea prevederilor „Statutului celor care lucrează” a trezit o puternică împotrivire în rîndurile lucrătorilor agricoli. Într-o petiție a feudalilor adresată Parlamentului în 1376, ei se plîngeau că atunci cînd proprietarii își arată nemulțumirea față de

⁴⁶ R. H. Hilton, *The decline of serfdom in medieval England*, p. 17—26.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 19.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 19.

⁴⁹ E. A. Kosminsky, *Studies in the agrarian history of England...* p. 296.

⁵⁰ R. B. Bobson, *op. cit.*, pp. 63—68.

⁵¹ R. H. Hilton, H. Fagan, *The English Rising of 1381*, Londra, 1950, p. 27.

felul în care își fac munca sau îi plătesc potrivit tarifelor prevăzute, lucrătorii agricoli părăsesc lucrul și se duc să se angajeze în altă parte sau se ridică cu arma în mână împotriva proprietarilor ⁵².

O trăsătură caracteristică a feudalismului englez din secolele XIII — XIV o constituie, așadar, menținerea șerbiei și folosirea pe scară largă a muncii lucrătorilor agricoli. Aceasta făcea ca proprietarii funciari feudali să fie deopotrivă de interesați atât în menținerea șerbiei și a rentei în muncă, cât și în întrebuintărea, cu salarii scăzute, a forței de muncă a lucrătorilor agricoli, împletire de interese care a atins punctul critic în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, ducând la o puternică ascuțire a contradicțiilor de clasă în lumea rurală engleză.

SARCINILE FEUDALE ALE ȚĂRĂNIMII DEPENDENTE. RENTA FEUDALĂ

Ca și în secolele precedente, sarcinile țărănimii dependente față de stăpînii feudali au evoluat în raport cu dezvoltarea economică, cu structura domeniului feudal, cu condiția social-juridică a țăranilor, cu rezistența opusă de țărănime față de obligațiile feudale.

Ca și în restul Europei apusene, șerbii erau supuși atât „servituților personale” cât și obligațiilor impuse pentru deținerea lotului de pământ și pentru folosirea bunurilor de uz comun, ca pășunea, pădurea etc., și unele și altele nelimitate. Țăranii deținători de pământ liberi erau supuși numai la sarcinile feudale pentru lotul de pământ și pentru accesul la bunurile de folos comun, care totodată, erau stabilite.

Principala formă a sarcinilor feudale ale țărănimii dependente o constituia renta feudală, care consta din renta în muncă, în produse și în bani ⁵³.

Renta în muncă era prestată sub forma efectuării tuturor lucrărilor agricole pe o suprafață determinată din rezerva seniorială dată în grija unui țăran dependent și, mai ales, sub forma prestării unor lucrări agricole felurite — arat, semănat, întreținere de culturi, secerat, treierat, cosit etc. — pe rezerva seniorială. Păstrarea în Anglia în secolele XIII — XV a unei rezerve senioriale întinse, de aproximativ o treime din suprafața domeniului, a făcut ca exploatarea ei să necesite un volum încă mare de muncă. Astfel, în cadrul sarcinilor feudale ale țărănimii dependente, valoarea medie echivalată a prestațiilor în muncă reprezenta în ultimele decenii ale secolului al XIII-lea circa 39% în comitatele estice și sud-estice și 23 — 24% în comitatele centrale ale țării ⁵⁴. Această pondere ridicată a rentei în muncă se datora, aproape în exclusivitate, șerbilor și cu totul sporadic deținătorilor liberi, ceea ce a determinat pe unii istorici englezi să considere prestarea rentei în muncă ca un atribut al șerbiei ⁵⁵. Șerbii de pe domeniul Buckland in the Avon, aparținând abației sfântului Petru din Gloucester, erau obligați să presteze în anul agricol 1266 — 1267 următoarele munci: de arat și de însămînțat 1 acru primăvara, de deștelenit 2 acri cu plugul,

⁵² R. B. Dobson, *op. cit.*, p. 72—74.

⁵³ K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea 2, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 736—765.

⁵⁴ E. A. Kosminsky, *op. cit.*, p. 191.

⁵⁵ R. H. Hilton, *Freedom and Villeinage in England*, p. 13—19.

6 zile la plivit grâu, 4 zile la cosit fin, 4 zile la întors și la clădit fin, 1 zi transport cu carul, 5 zile săptăminal în lunile august și septembrie, de treierat 2 busheli⁵⁶ de grâu, orz, mazăre sau fasole sau 4 busheli de ovăz⁵⁷.

Renta în muncă trezea o vie opoziție din partea țărănimii; de aceea țărani nu lucrau cu interes, ceea ce făcea ca munca lor să aibă un randament scăzut, sau chiar refuzau s-o îndeplinească. Oglindind nemulțumirea stăpînilor feudali față de felul în care țărani șerbi prestau renta în muncă, Walter of Henley consemna în tratatul său agronomic că „șerbii nu își îndeplinesc cum trebuie munca lor și este nevoie de a se păzi de înșelătoria lor”⁵⁸.

Renta în produse sau în natură era percepută, în principiu, din toate produsele agricole, animale și uneori ale industriei casnice țărănești. Existența în Anglia a unei rezerve senioriale încă întinse, care procura stăpînului domeniului cantități însemnate de produse agricole și animale pentru consumul curții și pentru vânzare, a avut ca urmare convertirea timpurie în bani a rentei în produse, care în ultimele decenii ale secolului al XIII-lea avea o pondere redusă în ansamblul rentei feudale.

Complicațiile pe care le generau efectuarea rentei în muncă și perceperea rentei în produse — personal de supraveghere, sistem de evidență, rezistența țărănimii față de clacă — au determinat pe stăpînii feudali să treacă treptat la convertirea prestațiilor în muncă și a redevențelor în produse în censuri în bani plătite la termene stabilite. Convertirea lor în bani implica însă și condiții economice noi. Referindu-se la premisele economice ale apariției rentei în bani, Karl Marx sublinia că „transformarea, la început sporadică, apoi pe scară mai mult sau mai puțin națională a rentei în produse în rentă în bani presupune deja o dezvoltare mai însemnată a comerțului, a industriei orășenești și în genere a producției de mărfuri, prin urmare și a circulației bănești”⁵⁹. Atari condiții economice s-au creat și în Anglia începînd cu secolele XII — XIII, ca urmare a dezvoltării vieții urbane, a intensificării schimbului și a circulației monetare, ceea ce a dat țărănilor posibilitatea să-și desfacă produsele gospodăriei și să-și procure numerar pentru plata censului seniorial. La rîndul lor, cu banii rezultați din censuri, feudali puteau să înlocuiască renta în muncă a șerbilor cu munca unor lucrători agricoli, al căror număr era în creștere din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, ca urmare a stratificării țărănimii și deci și a existenței unui număr crescînd de țărani cu pămînt insuficient sau lipșiți de pămînt.

Convertirea rentelor în muncă și în produse în rentă în bani era condiționată de încuviințarea stăpînului feudal, care putea să păstreze prestațiile în muncă sau redevențele în produse sau să le înlocuiască cu plăți în numerar, în funcție de interesele sale. Astfel încă din a doua jumătate a secolului al XII-lea, în registrul de rente al abației din

⁵⁶ 1 bushel = 36,250 l.

⁵⁷ R. H. Hilton, *A medieval society. The West Midlands*, p. 134.

⁵⁸ H. S. Bennett, *op. cit.*, p. 279.

⁵⁹ K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea 2, p. 750.

Evesham se indica pentru fiecare țăran dependent de pe domeniile minăstirii dacă era impus „la clacă” (*ad opus*) sau „la cens” (*ad censum*). Aceeași practică se constată și în registrele de rente ale prioratului de Worcester în 1240 sau ale episcopatului de Worcester în 1299⁶⁰. În ceea ce privește încuviințarea stăpînului domeniului pentru convertire, în cartularul abației de la Ramsey, din comitatul Huntingdon, se menționa, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, în chip expres, „clăcile pot fi înlocuite cu cens după voința stăpînului”⁶¹.

Spre sfîrșitul secolului al XIII-lea — începutul secolului al XIV-lea, renta în bani plătită de un țăran dependent era de 4 — 10 pence pentru un acru⁶².

Amănuștile cadastre funciare engleze din secolele XIII—XV și în primul rînd „Registrele sutelor” din 1279 — 1280 au dat posibilitatea unor istorici să încerce stabilirea raportului dintre cele trei forme coexistente ale rentei feudale. Potrivit acestor evaluări, în ultimile decenii ale secolului al XIII-lea, raportul era următorul: renta în bani era predominantă, ponderea ei reprezentînd circa 2/3 din valoarea rentei feudale, renta în muncă, deși s-a păstrat mai mare decît în celelalte țări ale Europei apusene, reprezenta aproape 1/3, iar renta în produse era redusă, ponderea ei reprezentînd numai cîteva procente⁶³.

Cercetările efectuate pe baza datelor „Registrelor sutelor” din 1279 — 1280 au dat totodată posibilitatea să se stabilească valoarea medie și repartitia rentei feudale plătită de cele două categorii ale țăranimii dependente engleze — șerbii și deținătorii de pămînt liberi — din comitatele Bedford, Buckingham, Huntingdon, Cambridge și Oxford.

Tabelul întocmit⁶⁴ indică valoarea medie a rentei în bani și a rentei în muncă echivalată bănește, exprimată în shilingi (sh.) și pence (p)⁶⁵, în raport cu suprafețele lotului deținut, exprimate în *virgate* (virg) și acri (acr.)⁶⁶.

Din datele comparative înfățișate se constată că, la suprafețe asemănătoare, șerbii, care erau supuși la sarcini feudale nelinite, aveau obligații mai mari decît deținătorii liberi, care aveau sarcini feudale stabilite. De asemenea, se constată că, atît la șerbi cît și la deținătorii liberi, obligațiile nu erau direct proporționale cu suprafața lotului deținut, țăranii dependenți cu loturi mai mici fiind proporțional mai împovărați decît cei cu loturi mai mari. Împovărarea mai mare a șerbilor în raport cu cea a deținătorilor liberi oglindește exploatarea feudală mai aspră la care erau supuși șerbii, ceea ce făcea ca situația lor materială să fie mai grea decît cea a deținătorilor liberi. Totodată, împovărarea mai mare a gospodăriilor țăranesti cu pămînt mai puțin a grăbit diferențierea după

⁶⁰ R. H. Hilton, *A medieval society. The West Midlands*, p. 138.

⁶¹ E. A. Kosminsky, *op. cit.*, p. 156.

⁶² R. H. Hilton, *A medieval society. The West Midlands*, p. 145.

⁶³ E. A. Kosminsky, *op. cit.*, p. 152 — 196; idem, *L'évolution des formes de la rente féodale en Angleterre de XI-e au XV-e siècles*, în „Recherches internationales à la lumière du marxisme”, nr. 37, mai-juin, 1963, p. 67—92.

⁶⁴ Potrivit datelor din: E. A. Kosminsky, *Studies in the agrarian history of England*, p. 244 — 245.

⁶⁵ 1 liră = 20 shilingi = 240 pence.

⁶⁶ 1 *virgate* — cca. 30 acri, 1 acru = cca. 0,40 ha.

Șerbit

Suprafața lotului	1 virg.	½ virg.	1/4 virg.	Sub 5 acr.
Valoarea rentei	10 sh. 8 p.	7 sh. 9 p.	4 sh. 3 p.	2 sh. 1 p.

Deținătorii de pământ liberi

Suprafața lotului	Peste 1 virg.	1 virg.	½ virg.	1/4 virg.	Sub 5 acr.
Valoarea rentei	5 sh. 9 p.	4 sh. 5 p.	3 sh. 1 p.	2 sh. 2 p.	1 sh. 6 p.

avere în satul englez și mărirea numărului țărănilor cu pământ puțin sau fără pământ.

De la mijlocul secolului al XIV-lea, scăderea numărului de brațe de muncă, ca urmare a efectelor ciumei de la 1348—1349 și creșterea, datorată crizei de mână de lucru, a salariilor lucrătorilor agricoli, au determinat pe proprietarii de domenii din Anglia să revină frecvent asupra convertirii unor prestații în muncă în redevențe în bani, impunând țărănilor dependenți și îndeosebi șerbilor o rentă în muncă sporită față de cea din prima jumătate a secolului al XIV-lea ⁶⁷.

Convertirea rentei în produse și, în parte, a rentei în muncă în rentă în bani a avut, în ansamblu, consecințe pozitive pentru evoluția economico-socială. Ea a avut ca urmare întărirea legăturii gospodăriei țărănești cu piața, în vederea procurării numerarului necesar plății censului seniorial. În același timp, posibilitatea desfacerii prisosurilor a stimulat intensificarea muncii și a inițiativei țăranului, interesat în obținerea cât mai multor produse pentru vânzare. Legătura cu piața a favorizat însă îndeosebi pe țăranii care aveau loturi de pământ mai mari, animale mai numeroase și utilaj mai bun, ceea ce le îngăduia să producă mai mult și să dispună pentru vânzare de cantități mai mari de produse.

În afară de cele trei forme ale rentei feudale, țăranii de pe domenii mai erau supuși la un șir de obligații și taxe suplimentare variate. Ei erau obligați să plătească taxe în bani sau redevențe în produse pentru accesul la bunurile de folosință comună, ca pășunea sau pădurea. În afară de cens, seniorii mai percepeau, la început pentru nevoi deosebite, o taxă suplimentară numită talie (*tallia*, *tallagium*), pe care apoi au permanentizat-o. Țăranii șerbi erau obligați să folosească, în schimbul unor taxe, moara, cuptorul de pâine sau teascul seniorial, să dea, cu prilejul deplasărilor, găzduire seniorului și suitei, asigurând și hrană pentru oameni și furaje pentru cai, să facă unele corvezi pentru construirea și întreținerea castelului, a podurilor sau a drumurilor, să facă de pază, să participe la vânătorile senioriale ca gonaci etc.

⁶⁷ R. H. Hilton, *The decline of serfdom*, p. 40—41.

Totodată șerbii depindeau de justiția seniorială, ceea ce constituia pentru senior nu numai un mijloc de a-și menține și întări poziția de clasă, ci și de a-și procura, prin amenzile date pentru felurile delictelor, venituri suplimentare⁶⁸.

DECLINUL ȘI DISPARIȚIA ȘERBIEI „Servituțiile personale” ducând la o exploatare și opresiune a șerbilor mai grele decât ale deținătorilor de pământ liberi, șerbii au căutat să se elibereze prin felurite mijloace.

Uneori obțineau eliberarea din șerbie prin răscumpărare; juristul Britton arăta pe la 1291 că „un șerb poate fi eliberat prin încuviințarea lordului său, anume dacă lordul său îl recunoaște de a fi liber la o curte judiciară...”⁶⁹.

Alteori încercau să iasă din șerbie străduindu-se să dovedească în justiție că sînt juridic liberi, potrivit procedurii „*de libertate probanda*”. Caracterul de clasă al justiției feudale făcea însă ca aceste încercări ale șerbilor să fie arareori încununate de succes, stăpînilor feudali întărîndu-li-se de obicei drepturile asupra șerbilor; astfel, în 1302 judecătorul Brumpton, respingînd încercarea unui șerb de a-și dovedi libertatea, îi comunica stăpînului sentința în termeni categorici și duri „apucă-l de grumaz ca pe șerbul tău, pentru totdeauna, pe el și urmașii săi”⁷⁰.

De aceea șerbii recurgeau adesea la fuga de pe domeniu, așezîndu-se pe alte domenii sau în orașe. Legislația din secolele XII—XIII prevedea că dacă un șerb rămînea în oraș un an și o zi fără a fi revendicat de stăpînul său, devenea om liber pe veci. Uneori însă stăpînii își urmăreau șerbii și căutau să-i readucă în șerbie și după o trecere îndelungată de vreme; astfel Simon, care părăsise satul Necton din comitatul Norfolk, fusese recunoscut locuitor liber al Londrei în 1288 și ajunsese negustor cu stare și membru în consiliul municipal al orașului, venind în 1306 să-și vadă satul, a fost arestat de administratorul fostului său stăpîn și i-a fost recunoscută libertatea numai în urma unui proces⁷¹.

Spre deosebire de alte țări din Occident, ca Italia sau Franța, unde eliberările din șerbie s-au intensificat din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, în Anglia eliberarea din șerbie s-a desfășurat, ca un proces pe scară mai largă, ceva mai târziu, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Menținerea mai îndelungată a șerbiei s-a datorat unor condiții specifice, în primul rînd, păstrarea unei rezerve senioriale întinse, exploatată parte prin munca șerbilor, parte prin aceea a lucrătorilor agricoli salariați⁷².

Din a doua jumătate a secolului al XV-lea s-au manifestat un șir de factori, unii mai vechi, care și-au intensificat acțiunea, alții noi, creînd condițiile declinului iar apoi ale dispariției șerbiei în Anglia⁷³.

⁶⁸ H. S. Bennett, *op. cit.*, p. 129—150.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 287.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 311.

⁷¹ *Ibidem*, p. 301.

⁷² R. Manolescu, *Unele probleme privitoare la șerbii din Anglia în ultimele secole ale feudalismului dezvoltat*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 577—581.

⁷³ H. S. Bennett, *op. cit.*, p. 275—317; R. H. Hilton, *The decline of serfdom*, p. 32—43.

Unul din efectele cele mai însemnate ale epidemiei de ciumă din 1348—1349 a constat nu numai într-o curbă demografică descendentă, ci și într-o accentuare a mobilității populației rurale. Țăranii, șerbi sau deținători liberi, plecau din satele lor pentru a prelua loturile rămase neocupate ca urmare a decesului deținătorilor anteriori sau pentru a se angaja ca lucrători agricoli. Alții se îndreptau spre orașe, unde de asemenea populația se rărise și era nevoie de mână de lucru. Scăderea populației și mobilitatea ei au avut ca urmare pustiirea a numeroase sate, ocuparea parțială a gospodăriilor sau schimbarea deținătorilor lor. Astfel în satul Fornsett din comitatul Norfolk, în anii 1376—1378 gospodăriile neocupate de deținători liberi reprezentau 20—25 %, iar cele ale șerbilor 76 %; vechile familii de deținători de pământ fuseseră înlocuite cu altele noi, în proporție de 3/4 în satul Thaxted din comitatul Essex între 1348 și 1393 și de 4/5 în satul Alciston din comitatul Sussex între 1433 și 1489 etc.⁷⁴. Alți țărani migrau la oraș, ca șerbul Adam Adams denumit Candurner și fiul său Richard, menționați în 1412 că plecaseră de pe domeniul Upleadon din comitatul Gloucester și se așezaseră în orașul Gloucester, devenind meșteșugari cușitari⁷⁵.

Eforturile proprietarilor feudali de a reține sau de a readuce pe șerbii fugari nu au dat rezultate nu numai ca urmare a generalizării acestui fenomen la scara aproape a întregii țări, ci și datorită faptului că proprietarii de domenii, în criză de brațe de muncă, care se străduiau să-și rețină proprii deținători ofereau, totodată, condiții avantajoase noilor veniți, pentru a ocupa gospodăriile părăsite; orașele, a căror populație scăzuse, erau de asemenea interesate în atragerea unei noi forțe de muncă din mediul rural.

În criză de brațe de muncă, proprietarii de domenii au urmărit totodată să mențină sau să sporească obligațiile în muncă ale șerbilor sau chiar să revină asupra convertirii anterioare a acestora în rentă în bani. Aceste încercări au trezit însă o vie opoziție din partea țăranimii dependente, atestată frecvent în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, ca, de pildă, conflictele agenților domeniiali ai arhiepiscopilor de Canterbury cu țăranii dependenți din Wingham, Otford sau Northfleet⁷⁶.

Astfel încercările proprietarilor feudali de a menține șerbia, de a reține pe șerbi pe domenii și de a le păstra sau chiar spori obligațiile în muncă s-au lovit de o rezistență crescândă a țăranimii, care i-a silit ca, treptat, să înlocuiască dependența servilă și renta în muncă cu alte forme de exploatare a domeniilor.

Din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, cererea tot mai mare de lină pentru piața internă și externă ca și dificultățile întâmpinate în cultivarea cu cereale a rezervei senioriale, ca urmare a crizei de brațe de muncă, au determinat pe tot mai mulți proprietari de domenii să practice în mai mare măsură procedeul „împrejmuirii” pământurilor și al transformării acestora din ogoare în pășuni. Deoarece însă „împrejmuirea” implica adesea și scoaterea deținătorilor de pe pământurile lor, proprietarii domeniilor au

⁷⁴ R. H. Hilton, *The decline of serfdom...*, p. 34.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 35, nota 2.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 40.

trecut la înlocuirea formelor de deținere a pământului pe baza dreptului cutumiar cu arenda și la înlocuirea deținătorilor cutumiari (*customary tenants*), șerbi sau liberi, care nu puteau fi scoși de pe loturile lor decât în anumite condiții, cu țărani arendași, pe bază de contract, pe termen limitat. Așadar, tot mai numeroși proprietari feudali erau interesați în înlocuirea formelor cutumiare de deținere a pământului cu forme noi, care implicau renunțarea la șerbie.

Intensificarea în secolele XIV—XV a circulației bănești în lumea satelor a dat, în același timp, țăranilor șerbi posibilitatea să stringă bani, îndeosebi în cazul celor mai înstăriți, sau să se împrumute pentru a-și procura sumele de bani necesare pentru plata răscumpărării din șerbie.

Criza de brațe de muncă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea a dus la o scădere a veniturilor nobilimii într-o epocă în care cheltuielile sale creșteau. Astfel, potrivit estimării unor istorici englezi, veniturile marii nobilimi scăzuseră în anul 1370 cu 10 % față de anul 1340⁷⁷. Scăderea veniturilor a silit pe proprietarii feudali să caute noi forme de exploatare a domeniilor, ca extinderea „împrejuirilor” și arenda și totodată să accepte solicitările tot mai insistente de eliberare din șerbie ale țăranilor, în schimbul unor sume de răscumpărare care, în genere, erau ridicate.

În același timp, opoziția față de șerbie a luat forme de manifestare tot mai variate și mai categorice. Paralel cu juriștii care căutau s-o justifice, apăreau și opinii care oglindeau opoziția față de șerbie și susțineau ideea libertății naturale a oamenilor; astfel în 1309 juristul Herle scria că „la început, fiecare om de pe lume era liber și legea este atât de prielnică libertății, încât acela care dovedește odată la o curte de judecată că este liber și de condiție liberă, trebuie să fie considerat liber pentru totdeauna, în afară doar de cazul când ajunge șerb printr-o acțiune ulterioară, izvoită din propria sa voință”⁷⁸.

Dacă opiniile juriștilor au avut o circulație mai restrinsă, în schimb ideologia „eretică” lollardă, care oglindea, într-o haină religioasă, aspirațiile social-politice de libertate și egalitate ale maselor populare, a avut o răspândire și un ecou mult mai amplu. Cronicarul Thomas Walsingham relatează că unul dintre cei mai infocați adepți ai ideologiei lollarde, predicatorul popular John Ball, spunea într-o predică rostită la 12 iunie 1381, la începutul răscoalei țărănești condusă de Wat Tyler, că „la început toți oamenii au fost zămisliti egali prin natura lor, iar șerbia a fost introdusă prin nedreapta și crunta apăsare a oamenilor, împotriva voinței lui Dumnezeu”⁷⁹.

Principalul obiectiv al răscoalei țărănești din 1381, care oglindea aspirațiile întregii țărănime șerbe, era desființarea șerbiei, revendicare consemnată în numeroase izvoare engleze sau străine ale vremii; astfel cronicarul francez Jean Froissart menționează că răsculații au început tratative cu regele Richard al II-lea „pentru ca fiecare să fie liber, căci ei voiau să nu mai fie nici un șerb în Anglia”⁸⁰.

⁷⁷ G. A. Holmes, *The estates of the higher nobility in fourteenth century England*, Cambridge, 1957, p. 114—115.

⁷⁸ H. S. Bennett, *op. cit.*, p. 309.

⁷⁹ R. B. Dobson, *op. cit.*, p. 375.

⁸⁰ Jean Froissart, *Chroniques*, ed. G. Raynaud, tom. X, Paris, 1897, p. 100.

Deși șerbia și renta în muncă puteau constitui încă mijloace de exploatare a domeniului și de realizare a veniturilor senioriale, randamentul scăzut al muncii servile, formele noi de exploatare a domeniului, ca „împrejmuirile”, arenda sau folosirea lucrătorilor agricoli, rezistența crescândă și tot mai hotărâtă a țăranimii față de clacă și de șerbie, precum și posibilitatea stoarcerii de către feudali a unor mari taxe pentru eliberarea din șerbie au constituit factori care, de la sfârșitul secolului al XIV-lea, au acționat tot mai puternic în sensul eliberărilor din șerbie, ducând la declinul și apoi la dispariția ei.

Taxele plătite de țărani pentru eliberarea din șerbie se ridicau la sume însemnate, care reprezentau pentru feudali un mijloc substanțial de sporire a veniturilor. Sumele plătite pentru eliberare erau variabile, în funcție, de regulă, de pământul deținut de șerb și de averea acestuia; de pildă, un șerb de pe domeniul Oddington, din comitatul Gloucester, plătea în 1414 o răscumpărare de 6 lire, 13 shilingi și 4 pence⁸¹, șerbii de pe domeniile abăției Ramsey plăteau în aceeași vreme sume de răscumpărare variind între 10 și 20 lire de persoană etc.⁸².

Declinul șerbiei s-a accelerat în cursul secolului al XVI-lea, în condițiile formării relațiilor capitaliste și a pătrunderii lor în agricultură. Dispariția sa poate fi plasată în al treilea sfert al secolului al XVI-lea. Dacă în programul răscoalei țăărănești din 1549 condusă de Robert Kett figura încă revendicarea înlăturării ultimelor rămășițe ale șerbiei, cerindu-se ca „orice șerb trebuie eliberat”, în schimb, William Harrison în *Description of England* (1577), referindu-se la categoriile sociale ale țării, menționa „cît despre sclavi și șerbi noi nu avem nici unul”⁸³.

După eliberarea din șerbie prin răscumpărare, țăranii eliberați au continuat să rămână lipsiți de drept de stăpînire asupra loturilor de pământ pe care le dețineau. Ei dețineau loturile de pământ sub două forme de bază. În cazul deținerii potrivit datinei feudale a domeniului, țăranilor li se elibera o copie după actul de intrare în posesie, de unde denumirea de *copyholders* dată acestei categorii de deținători de pământ seniorial. Deținînd pământul pe baza datinei feudale a domeniului, ei aveau asigurată deținerea lotului și plăteau o rentă în bani fixă. În cazul arendei, practicăată și anterior, dar care a luat extindere în secolele XIV—XV, țăranii primeau loturile de pământ pe bază de contract. Durata arendării era variabilă. Arenda pe termen scurt era mai avantajoasă pentru proprietarii de domenii, care, la expirarea contractului, puteau revizui durata, prețul sau clauzele ei. Cercetări întreprinse asupra arendării rezervelor senioriale ale unor domenii din comitatele Warwick și Leicester în anul 1411 arată că durata arendării era variată, între 3 și 60 de ani⁸⁴.

★

⁸¹ 1 liră (360 gr. argint) 20 shilingi 240 pence, ceea ce arată că taxele de răscumpărare erau grele.

⁸² R. H. Hilton, *The decline of serfdom*, p. 51—55.

⁸³ *Ibidem*, p. 55—56.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 45.

Ca urmare a transformărilor care au avut loc în rîndurile țărănimii engleze în ultimele secole ale feudalismului dezvoltat, spre sfîrșitul secolului al XV-lea, structura sa socială era următoarea :

— țărani liberi și proprietari de pămînt (*yeomen*), al căror număr era în scădere ;

— deținători de pămînt pe baza datinei feudale a domeniului (*copy-holders*) a căror pondere era în scădere în raport cu cea a țăranilor arendași ;

— deținători de pămînt pe bază de arendă, al căror număr era în creștere ;

— țărani șerbi (*serfs, villeins, neifs, bondmen*), în curs de dispariție ;

— lucrători agricoli (*labourers*), al căror număr sporea.

Mobilitatea structurii sociale și stratificarea țăranimii engleze, oglindite în scăderea ponderii *yeomenilor* și îndeosebi a șerbilor, ca și a *copy-holderilor* în raport cu cea a țăranilor arendași și în creșterea celei a lucrătorilor agricoli, au constituit, la sfîrșitul feudalismului dezvoltat și la începutul feudalismului tîrziu, în condițiile destrămării relațiilor feudale și ale formării relațiilor capitaliste, o premiză favorabilă pentru pătrunderea și dezvoltarea relațiilor capitaliste în agricultură în cursul secolelor XVI și XVII⁸⁵.

LA SITUATION ÉCONOMIQUE ET LA STRUCTURE SOCIALE DE LA PAYSANNERIE D'ANGLETERRE AUX XIII-e — XV-e SIÈCLES

RÉSUMÉ

S'appuyant notamment sur les ouvrages des historiens anglais des deux dernières décennies, l'étude présente les problèmes fondamentaux de la situation économique et de la structure sociale de la paysannerie d'Angleterre au cours des derniers siècles du féodalisme développé.

L'examen des problèmes concernant le cadre rural et démographique de même que la vie économique ont permis de préciser certains traits caractéristiques du monde rural anglais au cours des XIII-e — XV-e siècles, le déroulement du mouvement de colonisation non pas tant par la création de nouveaux villages, mais par l'extension de ceux existants, le commencement du processus de „enclosures” et de transformation des champs en pâturages au XIV-e siècle, la courbe démographique ascendante enregistrée pendant la période comprise entre le XII-e siècle et la première moitié du XIV-e siècle, de même que la crise démographique de la seconde moitié du XIV-e siècle, la persistance de certaines formes du régime de

⁸⁵ R. Manolescu, *Declinul relațiilor feudale și pătrunderea relațiilor capitaliste în agricultură în Europa apuseană*, în „Studii și articole de istorie”, vol. XXV, 1974, pp. 17—28.

communauté villageoise, dont le système agraire des „champs ouverts”, la conservation d’une réserve seigneuriale relativement grande et la dotation de la paysannerie en superficies de terre en générale réduites.

L’analyse de la structure sociale de la paysannerie d’Angleterre reflète une composition sociale complexe : paysans propriétaires de terre, serfs, détenteurs libres de terre seigneuriale, ouvriers agricoles. Un trait caractéristique du féodalisme anglais des XIII-e — XIV-e siècles est constitué par le maintien du servage, dû à l’existence d’une vaste réserve seigneuriale et au taux encore élevé de la rente en travail, étroitement lié à l’utilisation dans une large échelle du travail des ouvriers agricoles.

En étudiant l’évolution de la rente féodale, l’auteur relève que vers la fin du XIII-e siècle le taux de la rente en espèces était élevé (environ 2/3 de l’ensemble de la rente féodale), celui de la rente en travail était encore important (environ 1/3) étant généralement prêtée par les serfs, alors que la rente en produits était réduite.

Dans la dernière partie de l’étude sont examinés le déclin et la disparition du servage presque dans son ensemble au cours du XV-e siècle.

VASILE PÂRVAN ȘI FILOZOFIA ISTORIEI

(50 de ani de la moarte)

DE

VASILE VETIȘANU

1. *Temeiurile unui mod de a gândi.* În cercetările de pînă acum, cu puține excepții, analiza îndreptată asupra vieții și operei lui Vasile Pârvan s-a fixat cu precădere asupra contribuțiilor sale majore în sfera arheologiei, diminuîndu-se astfel liniile de forță care pot contura imaginea despre creator și gînditor. Situația aceasta ne pare explicabilă, dacă ne gîndim că în atitudinile luate față de activitatea lui Pârvan s-a operat mai mult cu materialul rezultat din investigațiile sale de teren, redus, apoi, la o simplă cunoaștere de specialitate. Astfel că, sub aspect metodologic, era neglijat faptul, după care chiar observațiile concrete nu pot rămîne niște rezultate în sine, deoarece presupun o interpretare și o explicare a lor printr-o concepție despre existență înțeleasă în totalitatea ei.

Pârvan e o mărturie în direcția de mai sus. El a folosit fiecare rezultat concret, istoric, arheologic sau izvoare scrise, pentru a consolida temeierile unui mod de a gîndi, într-o legătură de esență a gîndirii cu realitatea lumii înconjurătoare¹. Cugetător adînc, doctrinarul unei filozofii și terminologii filozofice creatoare, înrudit prin spiritul său căutător cu mării înțelepți ai antichității, Pârvan poate fi considerat un reformator al gîndului în spiritualitatea românească din primele trei decenii ale secolului nostru. Înzestrat cu o neobișnuită putere de a esențializa, care se răsfrînge activ pe mai multe planuri, gînditorul român revitalizează teritoriile reflecției subiective, din interferența căreia cu datul concret, factologic, ne dezvăluie ritmurile și devenirile creației umane. Așa se explică de ce în amplele cercetări întreprinse, Pârvan situează rezultatele sale directe la zona de contact cu cele mai diverse domenii, aparent disparate, dar care conlucrează la alcătuirea unei imagini de ansamblu atotcuprinzătoare, despre fenomenul cercetat. El consideră că temeierile unui mod de a gîndi se realizează numai în unitatea internă a unor motivații de structură, aparținînd numeroaselor discipline ale spiritului uman,

¹ Vasile Pârvan, în *Istoria filozofiei moderne*, vol. V. *Filozofia românească de la origini pînă azi*, de N. Bagdasar, Traian Herseni și S.S. Bărsănescu, *Omagiu profesorului Ion Petrovici*, Societatea română de filozofie, București, 1941, p. 351. În capitolul despre V. Pârvan, N. Bagdasar, referindu-se la acesta, scrie : că „avem în el exemplul savantului care nemulțumit de limitele înguste ale specialității lui vrea s-o cuprindă total și s-o înglobeze într-o viziune despre lume”. (p. 352). La o concluzie similară ajunge și un discipol al lui Pârvan și bun cunoscător al operei acestuia, Radu Vulpe, cînd are în vedere gîndirea filozofică și activitatea științifică a profesorului său, în revista „Studii”, nr. 3, 1957 și : Vasile Pârvan, *Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*, București, Edit. științifică, 1972, p. 19.

în care conceptul nu prevalează efectiv asupra materialului experienței. Pe această cale, Pârvan își extinde mereu aria preocupărilor sale, de la psihologia etnică și literatura istorică, la istorie și arheologie, de la epigrafie și istoria religiilor, la o filozofie a vieții și a omului, la artă și morală, la pedagogie și teoria culturii, asigurându-și astfel elementele necesare în constituirea unei concepții filozofice despre lume. Cu acest sentiment a despiciat el trecutul nostru protoistoric, atras, ca și Cantemir și Hasdeu, de magia unor *începuturi* de viață materială și spirituală autohtonă, asupra cărora se pronunță, doct, tocmai atunci când, pentru unii din contemporanii săi, ele păreau iremediabil pierdute. Răscolește straturile de viață apuse, nu numai cu gândul, reconstituind epoci și momente ale civilizațiilor trecute, care au dăinuit pe teritoriul țării noastre, ajungând până în anii celui de al doilea mileniu î.e.n.; adună material documentar arheologic de o inestimabilă valoare; reia un proces de viață istorică și comparativ ajunge la elaborarea unor sinteze teoretice de sine stătătoare. În mod consecvent, Pârvan se orientează în activitatea sa către problemele fundamentale ale filozofiei istoriei, teoriei culturii și ale unei filozofii a omului sau a vieții, domenii în care se concretizează definitiv cercetările sale către sfârșitul celui de al doilea deceniu din secolul nostru. Preocupările filozofice au stat în atenția sa din perioada debutului în publicistică, în anul 1900 când, elev fiind, se pronunță asupra psihologiei poporului român, într-o anchetă lansată de „Noua revistă română”, prin filozoful Constantin Rădulescu-Motru, G. Coșbuc, Anghel Demetrescu și O. Denșușianu.

În stabilirea temeiurilor unui mod de a gândi. Pârvan s-a îndoit întotdeauna de valabilitatea în sine a conceptelor, acordînd o valoare de conținut faptului cunoscut în mod direct. Din această încredere în realitatea nemijlocită a vieții izvoarește cultul său pentru tot ce înseamnă descoperire nouă, într-un domeniu dat. Pe de altă parte, e adevărat că el s-a întors mereu spre trecut, chiar și în ceea ce privește filozofia, nu numai istoria, dar prin această tendință a sa nu se poate spune că de „filozofia modernă și contemporană era străin”². Să ne gândim numai la studiul programatic: *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane*, pe care l-a publicat în 1919, unde face o analiză critică a celor mai reprezentative doctrine de gândire socială din epocă. Evident, în acest studiu critica lui Pârvan este tributară concepției sale raționalist-spiritualiste, dar în raport cu preocupările anterioare în acest domeniu, el lărgeste sistemul de referință asupra unor probleme fundamentale pe care le ridică diverse orientări filozofice în istorie și în cultură. Dacă, totuși, s-a întors la filozofia antichității, simțindu-se atras de stoicism, aceasta nu a însemnat altceva decît o reluare a motivelor clasice ale filozofiei, în care un loc central îl ocupă relația dintre om și cosmos. În cuprinsul acestei filozofii s-a întîlnit el cu problemele de totdeauna ale cugetării, care ținteau valoarea acțiunii umane, posibilitățile acesteia de a pătrunde în esența lucrurilor și în rosturile ultime ale vieții, idei prin care, același Pârvan, și-a consolidat temeiurile unui mod de a gândi.

2. *Itinerariul unei vieți și al unei opere.* Vasile Pârvan, acest „model academic”, cum l-a numit Dimitrie Gusti, s-a născut la 28 septembrie

² *Istoria filozofiei moderne*, ed. cit., p. 352.

1882, în cătunul Perchiu, aparținând comunei Huruiesti, din fostul județ Tecuci, azi în jud. Bacău. Tatăl său, Andrei Pârvan, fiind atunci un tânăr și destoinic învățător de sat, iar mama sa era vară cu Vasile Conta³, în memoria căruia i s-a dat lui Pârvan numele „Vasile”. Conta murise în 1882. Urmează cursurile școlii primare în localitatea sa natală, apoi se înscrie la liceul clasic din Birlad, pe care îl termină în anul 1900.

Cursurile universitare le face la București, la secția de istorie și filologie clasică a Universității, avind ca profesori pe Ion Bogdan, Dimitrie Onciul și Nicolae Iorga. Ca student, dovedește calități deosebite, fiind atras de înțelegerea evului mediu românesc, de personalitățile de seamă ale istoriei și culturii românești. În perioada studenției elaborează lucrări și studii, cum ar fi: *Activitatea politică a lui Alex. Papiu Ilarian* (1903), *Alexăndrel Vodă și Bogdan Vodă: șapte ani din istoria Moldovei 1449—1455*, (1904), *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria* (1905) și altele. Proaspătul licențiat este trimis la studii în Germania, la Iena, Berlin și Breslau (azi Wrocław, în R. P. Polonă) între 1904 și 1909 specializându-se în istoria antică. La Breslau, în 1909, își ia doctoratul, cu teza *Die Nationalität der Kaufleute im römischen Kaiserreiche* (Naționalitatea negustorilor din imperiul roman). În aceeași perioadă, Pârvan publică lucrarea sa despre Marc Aureliu, atras de filozofia acestuia, de înțelepciunea și morala stoică, pe care încearcă s-o interpreteze. Abia întors în țară, Pârvan este ales membru corespondent al Academiei Române, numit profesor universitar în locul lui Gr. Tocilescu și director al Muzeului Național de Antichități. Au urmat anii de profunde căutări, de inițiative rodnice în serviciul culturii, de organizare și îndrumare a învățământului superior.

Alături de activitatea sa ca profesor de istorie antică la Universitatea din București, Pârvan conduce Muzeul Național de Antichități, inițiind, treptat, cunoscutele cercetări de arheologie și epigrafie din ținutul dobrogean, în Moldova și Oltenia. Lucrările elaborate acum au ca titlu: *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman* (1911), *Cetatea Tropaeum* (1912), *Cetatea Ulmetum* (1912—1915 patru tomuri), *Știri nouă din Dacia Malvensis* (1913) alături de numeroase studii publicate în reviste de specialitate. În 1913, este ales membru activ al Academiei Române, devenind ulterior vicepreședinte și apoi secretar perpetuu al acestui înalt for de cultură.

Intervine în diferite probleme sociale ale vremii sale, avind o poziție înaintată față de răscoala țăranilor din 1907, susținind cauza țăranimii, deși se afla în străinătate, redactind un memoriu în această problemă. Când țara noastră se afla în preajma primului război mondial, urmind să se decidă participarea ei la marele conflict, Pârvan a atras atenția asupra condițiilor nefavorabile în care ne găseam, nefiind suficient de pregătiți în această direcție, dar considerind inevitabilă intervenția împotriva Austro-Ungariei. A suportat cu multă dîrzenie atacurile dezlănțuite asupra sa, ca și acuzațiile de „trădător de neam”, rezumindu-și ideile în broșura: *Părerile unui trădător de neam* (1914).

³ Cf. Dimitrie Gusti, *Personalitatea lui Vasile Pârvan. Un model academic*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, București, 1938, p. 338, și în Vasile Pârvan, *Dacia. Civilizațiile antice din țăările carpato-dunărene*, Ediția a cincea. Notă biografică de Radu Vulpe, București, Edit. științifică, 1972, p. 7

Patriotismul său sincer a ieșit la iveală imediat după război, trecind la organizarea culturii și învățămîntului nostru, în condițiile întregirii statului român. El n-a scăpat de starea confuză de după război, cînd luptele dintre diferitele clase sociale l-au pus în derută, oscilînd mereu de la o poziție la alta, rămîbind însă constant în problema clasei fără-nești și în problema libertății sociale, așa cum se poate observa în studiul: *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane*, scris în 1918, în care se îndoieste de valoarea ideilor socialiste ca și de cele ale societății capitaliste, omologîndu-le, în mod arbitrar.

Reluîndu-și activitatea la catedră, în martie 1919, propune un program detaliat în scopul organizării Universității naționale a Daciei Superioare, pentru ca, în 1919 să țină prelegerea care a inaugurat în mod solemn Universitatea din Cluj, cu titlul sugestiv: *Datoria vieții noastre*. În 1921 e numit director al *Școlii Române din Roma*, creată de el, pe baza unei legi elaborată împreună cu N. Iorga apoi cu D. Gusti și M. Simionescu-Râmniceanu, în același an, întemeiază Societatea de editură „Cultura Națională”, cu rol deosebit în promovarea valorilor spirituale ale națiunii.

Participă, între 1922—1925 la diferite Congrese internaționale istorice, publică „Anuarul Școlii Române din Roma”, avînd ca titlu: *Ephemeris Dacoromana*, ține ulterior lecții la universitățile din Cambridge, Londra și Paris, paralel cu o strălucită activitate didactică în țară. Gînditorul și savantul Pârvan s-a aplecat întotdeauna către cei mulți, umiliți pe nedrept, către țărănime, căci vedea în ea o mare forță socială și era convins că reprezintă singura clasă autentică a națiunii române. S-a spus, și poate pe bună dreptate, că „în învățămîntul universitar, el era alături de Simion Mehedinți reprezentantul rurarilor”⁴.

Lucrările care îl definesc ca filozof al istoriei sînt: *Ideii și forme istorice* (1920), sintetizînd căutările sale de cîteva decenii în știința istorică, *Memoriale* (1923), *Getica. O încercare de protoistorie a Daciei* (1926) și altele. La 26 iunie 1927, încetează din viață, în mod prematur, ca o tragică urmare a unei intervenții chirurgicale nereușite.

3. *Filozofia istoriei*. Concepția lui Pârvan despre istorie a fost deseori raportată, dintr-o obișnuință frecventă, la anumite școli de gîndire ca cea kantiană sau neokantiană, hegeliană sau posthegeliană, cu care are numai note adiacente, dar nu și de esență. Vasile Pârvan concepe istoria în ideea programatică a totalității, potrivit filozofiei clasice de a interpreta lumea în unitatea și în dezvoltarea ei complexă. În acest scop, ne vom opri numai la două probleme fundamentale pe care le ridică filozofia istoriei a lui Pârvan, anume: a) ritmul istoric; b) valorile istorice.

Întrebările pe care și le pune Pârvan în legătură cu istoria în genere se diversifică pe măsura cunoașterii și ele sînt următoarele: „Ce e sensul, subiectiv și obiectiv, istoric; ce e forma și conținutul istoric; ce e percepția istorică; ce e real și ce e aparent istoric; ce e temporalul și spațialul istoric; care e raportul între material (economic) și spiritual (istoric), dintre masă și personalitate, dintre vibrație și ritm, în sfîrșit care e natura faptelor, exponenților și factorilor istorici, cărora avem a le aplica sistema-

⁴ Marin Popescu-Spineni, *Instituții de înaltă cultură*, „Datina românească”, Vălenii de Munte, 1932, p. 64.

tizarea pe categorii istorice”⁵. Toate răspunsurile lui Pârvan la aceste întrebări intră în conținutul unei concepții raționalist-spiritualiste despre istorie, în ciuda faptului că el însuși spune că are în vedere „muntele enorm de fapte”⁶. În analiza pe care el o face fenomenului istoric acesta îi apare ca expresie a unei energii spirituale în continuă mișcare. Ideea fundamentală care se răsfringe în adincul conștiinței noastre când cercetăm realitatea istorică este aceea a participării noastre la un întreg, la o ordine cosmică, prin care istoria însăși cunoaște o desfășurare continuă. Fenomenul istoric îi apare lui Pârvan condiționat de neîncetata devenire universală a existenței în genere, în care „eternul omenesc este identic cu cosmicul. Vibrarea și ritmul vieții omenești, e cosmică. Va fi real istoric, devenire omenească adevărată și exclusivă, aceea ce va rezista la ciocnirea cu piatra de încercare a valabilității cosmice : perfecta armonie dintre marile linii ale devenirii universale și micile linii ale devenirilor Umanității”⁷. Situându-se în planul permanentei determinări a vieții istorice la o realitate exterioară nouă, de natură cosmică, Pârvan atribuie fenomenelor istorice un ritm specific, datorat creației umane, spiritului conceput ca „energie universală, care însuflețește materia inertă”⁸. Afirmatia trebuie bine înțeleasă, întrucit, după același autor, „pentru istoric cultura e singurul obiect posibil, căci numai unde începe cultura, adică manifestarea reformatoare umană în mediul natural cosmic, acolo începe istoria”⁹, ceea ce înseamnă că spiritului uman îi revine rolul de a face o tranzacție de la natură la istorie, prin acțiune directă, creatoare. Același spirit acționează în mod specific, în istorie, dar nu dinafara ei, ca ceva absolut, predeterminat în sensul hegelian, ci în multitudinea aspectelor reale și manifestărilor umane care o caracterizează. E adevărat că Pârvan introduce în realitatea istorică principiul antropomorfist, în baza căruia, spune el : „un fenomen de viață omenească e în sine indiferent și neutru, ca orice fenomen al vieții cosmice. El devine « religios », « artistic » ori « istoric » după atitudinea ce o luăm noi față de el. Iar această atitudine, conchide gânditorul român, dă fenomenului cosmic un „aspect uman” deși „el rămâne înainte de toate, esențial cosmic, iar aspectul său general, ritmic”¹⁰. Subiectivizînd procesul istoric, Pârvan îl raportează numai la atitudinea creatoare umană, care se înscrie, la rîndul ei, în același ritm ce dirijează întreg universul, contrapus, în cele din urmă, unor deveniri istorice parțiale. Ritmul istoric apare ca un rezultat al aceleiași tendințe de antropomorfizare a realității. Ca atare, noi nu „apercepem ritmic decît ceea ce e valorabil prin propriul nostru ritm uman”¹¹. Rămîne, deci, o parte insesizabilă a mișcării, care nu intră în obișnuința ritmului uman, în cuprinsul său. Pârvan a sesizat această notă specifică a ritmului, dar atenția lui s-a îndreptat, pornind de la ritmul istoric, spre o posibilă și necesară teorie a dezvoltării și a devenirii în istorie. Acesta e meritul

⁵ Vasile Pârvan, *Idci și forme istorice*, București, Editura Cartea Românească, MCMXX, p. 68.

⁶ *Ibidem*, p. 50.

⁷ *Ibidem*, p. 72.

⁸ *Ibidem*, p. 73.

⁹ *Ibidem*, p. 53.

¹⁰ *Ibidem*, p. 49—50.

¹¹ *Ibidem*, p. 131.

principal al concepției sale, întrucît el depășește sistemul categorial static, în funcție de care poate fi înțeleasă și interpretată istoria în ansamblul ei.

Concepția lui Pârvan despre ritmul istoric se integrează deci într-o teorie a dezvoltării neîntrerupte a formelor de existență materială și spirituală pe baza unor energii vibratorii care străbat întreaga existență. O uriașă înclăștare de forțe, biruitoare sau învinse, strivite sau înaintînd către împlinire, nimicind sau în posibilitatea de a se realiza, dau intensitate ritmului, îl accelerează. Viața se reface și sporește prin această devenire, și ea este ritm, după Pârvan.

Ritmul istoric include dialectica lucrurilor, permanenta lor schimbare și alcătuire. În ceea ce privește colectivitatea umană, Pârvan se întreabă dacă avem de-a face cu simple ritmuri biologice, asupra cărora urmează să acționeze spiritul, sau aceste deveniri sînt ritmate spiritual, iar structura greoaie a materiei le împiedică în manifestarea lor. Accentul cade pe evidența ritmului spiritual — activ sau pasiv — prin care are loc detașarea omului de restul vieții organice. Ritmul activ preia ideea creatoare, aceea care animă și însuflețește, salvînd-o de la o determinare absolută, de ordin general, care i-ar anula originalitatea și posibilitatea ei de afirmare.

Pârvan teoretizează în mod contradictoriu problema ritmului pasiv și activ. Noțiunea de ritm presupune intensitate, afirmare și dezvoltare intensivă, într-o anumită ordine. În acest caz, noțiunea de *ritm* pasiv ridică o nedumerire, întrucît elementul pasiv poate fi cosubstanțial însăși ideii de *ritm*. Un ritm se poate manifesta mai încet, dar nu pasiv. Tudor Vianu avea să obiecteze, într-un mod propriu concepției sale, asupra acestei probleme a ritmului pasiv, asupra unor neclarități pe care le ridică, punîndu-l sub semnul problemelor discutabile.

Pârvan se referă și la *natura* ritmului istoric, unde distinge trei nuanțe: *sentimentală, voluntară și rațională*, acceptate din punct de vedere psihologic. Aceste trei nuanțe ale ritmului stau într-un raport nemijlocit cu dezvoltarea întregii materii organice, stăpînită de voința cosmică a evoluției și creșterii permanente, spune Pârvan, în acord, uneori, cu Schopenhauer. Din ciocnirea ritmului cu o serie de elemente care participă la creștere se naște *ritmul accidental*, învăluit în haina sentimentelor și pasiunilor omenești, care-i dau culoare și perspectivă.

Ritmul activ rămîne să definească viața istorică, deoarece „adevă-rata natură a ritmului *activ* nu e nici cea voluntară, nici cea sentimentală, ci cea rațională, căci, viața umanității e, ca ritm, o imensă *sinritmie*” (...), în armonia poliritmică a vieții creatoare spirituale”, care „nu se poate însă obține decît printr-o rațională coacordare a diferitelor ritmuri, adică prin cunoașterea și stăpînirea interdependențelor ritmice”¹². Exemplele lui Pârvan în această direcție sînt o revenire continuă la ideea armoniei totale cosmice.

Pârvan acordă rațiunii omenești o putere de coordonare și orientare a ritmului istoric, dar în direcție spiritualistă. Rațiunea devine la el un *tact al Totului* desprins din acesta din urmă, dar exercitîndu-se asupra colectivităților umane. Chiar în deosebirile dintre aceste colectivități, ca și dintre individualități, prezidate de legi cosmice, se manifestă preferințe

¹² *Ibidem*, p. 148.

pentru anumite nuanțe ale ritmului spiritual. De pildă, el consideră că în colectivitatea arienilor sudici există o înclinare către ritmul rațional, spre deosebire de cei nordici care sînt sentimentali, mistici și nebuloși. Indienii sînt stăpîniți de filosofii și religiile lor tradiționale, iranienii de ideea monarhică, iar elenii de raționalismul filosofic și religios, față de romanii ce introduc ideea politică, legea și dreptul. Sentimentul voluntar îl adoptă semitii, printr-o exagerare pînă la caricatural ori monstros a valorilor artistic-plactice, ideologice-sociale și un sensualism religios, poetic, cruzime politică, misticism exasperat, negînd viața actuală. Exagerînd și forțînd notele de psihologie socială, colectivă sau individuală, Pârvan acordă ritmurilor spirituale active funcții determinante sociale.

E adevărat că, în ultimă instanță, Pârvan urmărește și ideea interferenței dintre nuanțele psihologice ale ritmului activ. El derulează uriașa devenire a civilizațiilor, de la năvălirile dorienilor, pînă în secolul al V-lea al Greciei, care pregătește „larga undulație civilizatorie a secolului al IV-lea”¹³.

În toate fazele sale, ritmul activ a cunoscut o interferență a diferitelor nuanțe, în legătura lor cu faptul spiritual. Un eveniment religios sau unul social au presupus participarea sentimentală și voluntară la realizarea lor, căci ritmul este dependent de ideea care-l susține. Din acest motiv, Pârvan crede că trebuie să se acorde un rol important cunoașterii *ideilor ritmului*. Aceste idei ar coordona principalele noastre activități făcîndu-le *conservator-vitale* și *generator-vitale*, întrucît ele se fixează asupra celor două realități fundamentale: „amenințarea morții, bucuria vieții”¹⁴. Cum se desfășoară aceste realități? Pârvan răspunde: „ritmul istoric al ideilor conservator-vitale va fi îndeobște greoi și lipsit de varietate: curbele devenirilor lui vor fi aproape banal de asemănătoare la popoare și în timpuri foarte depărtate unele de altele. Dimpotrivă, ritmul istoric al ideilor generator-vitale, va fi de o ușurință, varietate, noutate, eleganță și grație, continuu evolutivă, în domeniul sensoriu al bucuriei vieții — de o penetrație și intensitate convingătoare și emoționantă pînă la filosofic și tragic, în domeniul reflexiv al energiei vieții”¹⁵.

În plus, Pârvan acordă o prioritate ideilor generator-vitale, acestea reușind să activeze viața, prin alte două ritmuri, denumite *ornamental* și *monumental*. Primul ține de o concepție hedonistă asupra vieții, iar cel de al doilea are tendința de a eterniza viața și a birui ideea morții. Cele două ritmuri însoțesc creațiile spiritului în artă, poezie, muzică etc. *Ritmul monumental* ar fi dus la realizarea marilor sinteze ale artei umanității, prin creațiile unui Phidias, Michelangelo, Beethoven, în „vibrația pură a sufletului lor transfigurat prin revelația eternului”¹⁶. Gîndirea și sentimentul au conlucrat aici în aceeași direcție, pentru a reda spiritul artei. Ornamentalul se manifestă într-o înflorire continuă a aspectelor pe care le îmbrățișează viața, în vreme ce monumentalul e sinteza care o cuprinde pe aceasta în totalitatea aspectelor sale.

Indiferent de ordinea și succesiunea ritmurilor, la clasificările făcute, Pârvan le racordează, în cele din urmă, la ritmul „eternității cosmice”,

¹³ *Ibidem*, p. 152.

¹⁴ *Ibidem*, p. 158.

¹⁵ *Ibidem*, p. 159.

¹⁶ *Ibidem*, p. 161.

care prefigurează dezvoltarea tuturor ritmurilor istorice, în diversele lor ipostaze.

Ca și filozoful Conta, „unchiul meu dinspre mamă”, cum îl numea Pârvan, acesta era preocupat de problema undulației universale a formelor vieții, de *undele ritmice*, pe care le introduce în explicarea devenirii istorice. Curbele ondulatorii alcătuiesc realitatea „vibratoriu spirituală”, dându-ne posibilitatea, după gânditorul român, să deosebim *ritmurile de repetiție de ritmul de compensație*. Undele ritmice se manifestă prin două aspecte: static și dinamic. Prin conținutul lor, undele care intră într-un ritm static, sînt de natură filosofică, artistică și științifică. Aceste unde pătrund încet în conștiința umanității, solicitînd o oarecare adaptare pe linie profesională. Deseori, ele rămîn într-un cerc închis. La polul opus, se află undele de vibrație rară și cu lungime maximă, care pătrund ușor și se generalizează, cum e în cazul concepției religioase ori a mimetismurilor culturale. Aceste unde „exercită o acțiune dinamică asupra tuturor sufletelor omenești individuale și colective, undele lui (a ritmului acestei energii spirituale — n.n.) sînt așa de largi încît nici o formă a vieții omenești organizate nu scapă înriuririi lor”¹⁷.

În ciuda acestor considerații, care delimitează sfera de influență a undelor ritmice, Pârvan admite că ele acționează și convergent, edificînd un ritm de creștere a *energiei general umane*, o creștere prin conservare a energiei biologice acumulate treptat, o creștere și o multiplicare a energiei spirituale acumulate, prin creație spirituală.

Analiza pe care gânditorul român o face *ritmurilor de tradiție și celor de inovație* nu iese din sfera concepției sale generale despre ritm. Specific *ritmului tradițional* ar fi o statornicie *temporală* în cadrul unei culturi, iar *ritmul de inovație* presupune „reluări” permanente de gânduri și idei. Astfel că „în ritmul acesta de inovație, nu partea constructivă, evolutiv compensatoare, de care vorbeam mai înainte, cînd caracterizam ritmul de compensație, e elementul caracteristic, ci partea explozivă, distructivă a inerției ori a lenei de mișcare, linia nebună de protuberanță solară, proiectată în infinit, e hotărîtoare pentru valorificarea undulației spirituale universal-omenești, perpetuu înnoitoare”¹⁸. Ajungem, așadar, la aceleași legi cosmice, la un determinism cosmic, care, uneori, împrumută accente de fatalism.

Ritmul de tradiție păstrează valorile și le apără, *ritmul de inovație*, „provoacă” realitatea omenească la o vibrație nouă și maximă, dar ambele „constituie divină sinritmie a culturii omenești creatoare, armonioasa undulație ritmică a culturii omenești conștiente de sine însăși”¹⁹.

În cadrul fiecărei forme creatoare, Pârvan găsește un stil, echivalent cu voința ce imprimă creștere și rațiune în interiorul acestor forme. Există chiar și *stiluri ritmice*, evidente în spațiul diferitelor culturi, întrucît forța rațional-ordonatoare influențează stilurile diferitelor ritmuri. Teza este aplicată de Pârvan și personalităților care se conformă unui „stil ritmic”, propriu epocii lor. Fie că avem de-a face cu amplitudinile mari ale stilurilor legate de ritm, ori cu *stilul ritmic* al individualităților, „toate stilurile

¹⁷ *Ibidem*, p. 167.

¹⁸ *Ibidem*, p. 171.

¹⁹ *Ibidem*, p. 172.

ritmice sînt influențate, armonizate, valorificate etern-omenesc, conchide Pârvan, de un singur stil: stilul intensiv”²⁰. Rolul lor este acela de a unifica în mișcarea universală a totului, atît intensitatea individual-creatoare, cît și pe cea „colectiv sinritmică”. Punctul final în cercetarea diferitelor ritmuri, a naturii lor, ca și a diferitelor aspecte pe care le au, ne îndeamnă, după Pârvan, să căutăm *spiritul ritmului*, prin care ni se va lămuri faptul că „ideile transcendente hărăzite nouă de Cosmos, ca parte integrantă din el — și ele ca și noi — Infinitul și Eternitatea, își cer formă umană; iar forma e, ca și în Cosmos, vibrație. Vibrarea însă, pînă la sentimentul coborîrii zeului în noi, e relația spiritului ritmului”²¹, la care se cere să ajungem.

Noțiunile specifice de teoria cunoașterii în istorie, constituie un preambul la teoria lui Pârvan despre valorile istorice. Devenirile pe plan istoric nu pot fi înregistrate decît ca valori istorice. Prin aceste valori istorice în al căror conținut întîlnim experiența omenească istoria însăși dobîndește un înțeles.

Valorile istorice sînt puse întotdeauna în serviciul unei acțiuni umane, de aceea ele apar într-un mediu specific, într-un spațiu oarecare, terestru, social sau cosmic. Dacă ne referim la acțiunea valorilor în mediul terestru, respectiv în mediul natural, vom observa că „schimbarea aspectului natural al spațiului terestru prin activitatea culturală a omului va crea o serie întregă de fenomene cu largă rezonanță spirituală”²². Observăm că valorile istorice se intersectează cu existența reală, în concepția lui Pârvan, că ele n-au o altă semnificație în afara acesteia, așa cum le concepuseră neokantienii, la care valoarea se suprapune existenței concrete, istorice. Posibila afirmare a valorilor istorice, concepute sintetic, este legată de o realitate și se întemeiază pe aceasta. Întrucît fenomenele omenești iau un aspect istoric, ele se manifestă și ca valori. În această manifestare pasivă sau activă, întreaga activitate omenească se definește prin aceea că participă la realizarea valorilor, constituite ca *deveniri*, și nu ca entități ideale, așa cum le apreciază reprezentanții școlii de la Baden, Windelband și Rickert. În termeni direcți, Pârvan apreciază că „în dualitatea *natură* — *cultură*, orice fenomen transformator al naturii, fie ea neînsuflețită, fie organică sau omenească, devine o valoare culturală”²³. E adevărat că valorile culturale pot fi identice cu cele istorice, dar această identitate a lor are la Pârvan o semnificație aparte, dîndu-i posibilitatea să le urmărească în spațiul lor evolutiv, pentru a le putea apoi diferenția după mediul concret în care apar.

În cazul mediului terestru, Pârvan se referă la acțiunile omului, menite să ducă la o dominație asupra naturii. Din această transformare vor rezulta valori istorice specifice, probate de străduința întregii umanități de a progresa în direcția de mai sus. „Aici, spune Pârvan, intră de pildă toată cultura așa zisă materială a umanității, toate descoperirile, invențiile și aplicările tehnicii, tot așa numitul progres științific al omenirii”²⁴. În acest spațiu terestru, valorile istorice sintetizează o muncă

²⁰ *Ibidem*, p. 174.

²¹ *Ibidem*, p. 175.

²² *Ibidem*, p. 81.

²³ *Ibidem*, p. 80.

²⁴ *Ibidem*, p. 81.

uriașă de cunoaștere și de acțiune practică. Cu toate acestea, forța de manifestare a valorii istorice este mărginită, și abia în spațiul uman, aceste valori își găsesc o formă superioară de afirmare.

În spațiul uman avem de a face cu gândurile și faptele omenești în devenirea lor, dar și în aspectele lor sociale, politice, etice și estetice. Între toate aspectele enunțate, Pârvan caută o proporționare reciprocă, în care ceea ce este etic nu se deosebește de ceea ce este politic. În desfășurarea celor patru aspecte care caracterizează valorile istorice în spațiul uman avem de a face cu un „univers pentru sine, perfect armonios”²⁵. Depinde de noi îmbinarea nenumăratelor forme și manifestări individuale sau sociale, pentru a le înțelege ca un tot, în sistemul valorilor.

În fine, spațiul cel mai înalt în care sînt plasate gândurile omenești, în devenirea lor permanentă, este cel cosmic. „Toate valorile istorice spune Pârvan, de caracter metafizic, religios ori de filosofie a științei, adică prelungirea gândului nostru creator peste *limitele naturale* ale simțurilor, și înțelegerii omenești, nu vor putea fi valorificate deplin decât prin așezarea în mediul cosmic a ființei noastre individuale și generale, omenești”²⁶. Concordanța, în ultimă instanță, a tuturor devenirilor gândurilor noastre cu legile cosmice duce la o supunere față de acestea. Pârvan condiționează întreaga evoluție mereu în imediată apropiere de factorii cosmici, prin care situează personalitatea umană la nivelul înalt al devenirii spiritului și energiilor cosmice. Explicațiile lui Pârvan tind către această idee a dominării forțelor umane de către o putere în care acționează energii universale. Le-am putea considera aceste energii ca pe niște realități preexistente, în tiparul cărora intră întreaga efortare omenească, căci ceea ce se verifică în cazul valorilor istorice, nu este numai gândul omenească concretizat în fapte, ci modul specific de participare al nostru la desfășurarea marilor energii universale, de natură cosmică.

Pe de altă parte, caracterul acestor realități preexistente este anulat de faptul că esența valorilor istorice este evolutiv-creatoare, adică ele cunosc o dezvoltare treptată, în diferite spații, după cum pot fi caracterizate și prin natura lor particulară, care este subiectivă. Ceea ce primează în desfășurarea valorilor istorice este aceeași vibrare maximă a spiritului uman în fața puterilor cosmice, cărora li se încorporează, întrucît facem parte din tot și sîntem o parte a lui. Supuse acestor puteri, valorile istorice cunosc un continuu proces de subordonare față de o realitate obiectivă exterioară lor.

Pârvan consideră că valorile istorice pot fi incluse în trei ordine sau categorii : a) biologic-utilitare, b) ritmic-vitale și c) raționale. Fiecare compartiment al acestor valori își păstrează o relativă independență, fără a se determina sau influența în mod absolut.

În cadrul valorilor istorice biologic-utilitare, ne întîlnim cu însăși condițiile primordiale ale existenței, cu nevoia de conservare și apărare instinctuală a speciei. Determinațiile sînt pur biologice, iar valorile istorice decurg din modalitatea în care ele servesc păstrării și continuării vieții biologice. Energia biologică reglează o serie de activități, legate de

²⁵ *Ibidem*, p. 81.

²⁶ *Ibidem*, p. 82.

momentele cele mai importante ale vieții individului, de începuturile lui de viață, câștigând în lupta cu natura și cu animalele. Devenirile biologice au produs mutații de structură în sistemul de referință al individului, dar același individ a înzestrat viața cu meșteșugurile sale cele mai îndrăznețe. Valorile istorice constituite au servit înaintării pe mai departe. Pârvan crede că însăși organizarea familiei, a statului, dreptului și religiei s-ar fi datorat acestei forme biologice de existență a cărei putere de acțiune nu poate fi contestată. De pildă, în ciuda unor caracterizări eronate, care-l declarau „mistic”, Pârvan crede că sentimentul religios apare în cadrul acelorași deveniri biologice, exprimând neputința omului de a înțelege și a stăpîni pe deplin forțele exterioare. Omul s-ar fi simțit amenințat în condiția lui biologică, de existența în mijlocul naturii. Sentimentul religios îi apare, deci, apropiat de o explicație științifică ca „rezultat direct al groazei de necunoscut, identică la animale și la om, sistemul întunecat apotropaeic al religiei de apărare sălbatică, prin sacrificii singeroase și neumane, împotriva nenorocirilor ce ar veni de la puterile tainice, dușmane omului”²⁷. Valorile istorice biologic-utilitare s-ar fi constituit într-o permanentă eliberare a omului de sub ordinea impusă lui, de o forță necunoscută. Pârvan subliniază faptul că „religia nu discută rațional”, deși ea caută „să se țină mereu în curent cu progresele rațiunii profane”²⁸. Omul însă a căutat în mod rațional de a se elibera de presiunile sentimentului religios, chiar în cadrul devenirilor biologice, folosind energia de care dispune, fizic și intelectual, „suprimînd, dărîmînd, revalorînd pe baza cunoștințelor științifice, a purificării etice, a imperativelor logice, a necesităților metafizice, toată mulțimea aceea amorfă de fantasmе ridicul-antropomorfe, ori monstruos-animalice, ale sentimentului religios subconștient”²⁹. Valorile istorice biologic-utilitare sînt și ele valori sociale, au o origine în structura unei societăți date, într-o fază a evoluției ei.

Un înțeles deosebit comportă valorile ritmic-vitale, care s-ar racorda direct la „ritmul vieții”³⁰. Ele țin de individ, de lumea lui interioară, de realizarea sa. Aceleași valori se adecvează la o ritmică universală. Valorile istorice ritmic-vitale au funcțiuni creatoare, stimulînd inițiativa proprie, căreia îi dau curs de afirmare. Prin exteriorizarea sentimentelor omenești, valorile istorice ritmic-vitale cîștigă în substanță. Omul caută firul continuității sale în timp, și-l descoperă în creațiile artistice, în imaginile și simbolurile de care se folosește, pentru a da realității în care trăiește un plus de viață. Atunci, notează Pârvan, „în strigăt ritmat, în mișcare ritmată, în ornamentare ritmată (punctele și liniile repetate ale primelor ornamente omenești nu sînt decît tacte pictate, zgîriate ori săpate), omul se pune, instinctiv, sentimental, formal, prin geniu încă subconștient în armonie cu ritmica universală”³¹. În devenirile ritmic-vitale se creează o parte din bogățiile spirituale ale omenirii.

La un nivel superior, Pârvan plasează valorile sau devenirile raționale, „crescute din conștiința despre sine și despre lume a omului”³².

²⁷ *Ibidem*, p. 84.

²⁸ *Ibidem*, p. 107—108.

²⁹ *Ibidem*, p. 106—107.

³⁰ *Ibidem*, p. 84.

³¹ *Ibidem*, p. 84.

³² *Ibidem*, p. 85.

Pe măsură ce sporește actul reflexiv conștient, îndreptat asupra realității, omul ajunge la disocierea binelui de rău, și învinge „utilitarul”. Valorile raționale au rolul de a sistematiza cunoștințele noastre despre lumea în care trăim, biologic și social. Mai mult, ele concentrează într-un tot cele mai diverse aspecte ale existenței, pătrunzând în ceea ce îi este caracteristic și specific. De aceea, omul poate „introduce ordinea, logica, rațiunea, în haosul ciocnirilor de forțe oarbe, întunecat-animalice din umanitatea vegetativă”³³. Pârvan ar fi trebuit să urmărească mai direct acest proces de trezire a omului la „reflexia conștientă”, de elaborare a valorilor raționale, pe parcursul unor epoci de viață istorică. Planul în care se fixează uneori, este numai cel al analogiilor în care omul ar atribui Cosmosului rațiuni similare cu cele ale noastre. Care sînt etapele acestei deveniri raționale?

O primă etapă, aceea care ar fi determinat apariția atitudinilor filozofice și istorice, ține de modul în care s-au constituit concepțiile raționale despre lume și viață. Metafizica, istoria, arta și tradițiile intră în cadrul acestor deveniri logice sau raționale.

Într-o a doua etapă, Pârvan repune în discuție raportul dintre ritmul creator, conștient și „simplul ritm al intuiției geniale subconștiente”³⁴. În cazul celui dintîi, apare arta cu conținut, exprimată printr-o intensă manifestare a notelor raționale. Ea reprezintă momentul cînd ritmul vital creator de artă ajunge la conștiința de sine, printr-o puternică spiritualizare. Ea mai înseamnă „putința de însuflețire, prin genul subiectiv genial, a operei unei epoci, cu maximum de gînd și emoție, astfel că nu numai acea vreme, dar toate epocile vieții istorice să-și găsească în ea idealul de expresie sublimă a propriului lor suflet”³⁵. Așadar, valorile raționale pot acționa îndelungat asupra evoluției societății umane, deși ele se verifică numai prin forța lor de a spiritualiza o realitate dată.

Pe diferite planuri, cum ar fi cel religios, social, politic, metafizic, Pârvan acceptă același principiu al organizării formelor de viață individuală, a atitudinilor și motivelor de acțiune, prin valorile istorice raționale. Dar puterea acestor valori este absolutizată, întrucît, arată Pârvan, „nu necesitățile existenței, ci *ideile pure*, teoretice și ireductibile, hotărâse de soarta umanității”³⁶. Valorile istorice raționale se verifică în acest cîmp rațional al ideilor, în puterea lor de a reforma și a acționa în viața noastră care „e în chip firesc socială”³⁷.

În mod firesc, Pârvan nu se îndepărtează niciodată de aceeași viziune de ansamblu raționalist-spiritualistă. Treapta ultimă a realizării individuale în cadrul valorilor raționale „iar prin continuele cuceriri ale științelor exacte raporturile dintre om și Cosmos, clarificîndu-se din ce în ce mai mult, se creează seria devenirilor raționale, în ordinea pur metafizică”³⁸ (în sens filozofic — n.n.).

Meritul lui Pârvan este acela de a fi condiționat realizarea valorilor istorice de existența umană, subiectivă. Individul acționează sub impulsul

³³ *Ibidem*, p. 85.

³⁴ *Ibidem*, p. 86.

³⁵ *Ibidem*, p. 86.

³⁶ *Ibidem*, p. 87.

³⁷ *Idem*, *Memoriale*, Cultura Națională, București, 1923, p. 115.

³⁸ *Idem*, *Ideii și forme istorice*, ed. cit. p. 88.

unor valori, care nu se substituie realității existente, ci se formează și se alcătuiesc în cadrul existenței. În aceste valori istorice, biologic-uitare, ritmic-vitale sau raționale, se încorporează o experiență umană, după cum tot prin ele se obiectivează forțele subiective. Cu toate acestea, Pârvan discută valorile istorice și în dependență de legile cosmice. Subliniind că „devenirile raționale precumpănesc în istorie”³⁹. Pârvan găsește și consecințele nefaste ale acestei precumpăniri. El crede că autoritarismul social, exclusivismul și robirea individului la o anumită concepție, s-ar datora „raționalismului absolut antiindividual”⁴⁰, concretizat în valorile raționale pe care le promovează, numai pentru indivizii săi o societate și un stat. Civilizația modernă a avut grijă să pietrifice o serie de valori raționale, să le prezinte ca garanții pentru libertatea generală, dar îndărătul lor se înalță interesele pur pragmatice, de stăpânire și sufocare a oricărei tendințe spre libertate individuală.

În situația de mai sus, Pârvan conchide că valorile raționale au fost prezentate drept valori ideale, menite să drapeze interesele de grup și de clasă. Drepturile devin datorii, iar datoriile cumulează o singură posibilitate, aceea de a acționa pentru drepturi ideale, niciodată realizabile.

Referindu-se în mod direct la societatea contemporană, Pârvan devine echivoc și confuz. În acest sens, spune el „lupta se dă între « individualismul » apărător al libertății creatoare și « socialismul » apărător al libertății consumatoare: cel dintâi accentuează egalitatea datoriilor interumane, cel de al doilea reliefează mai ales egalitatea de drepturi”⁴¹. De o parte, avem o tendință de a valorifica potențele creatoare ale individului lăsând la o parte condițiile lui generale, de ordin social, de cealaltă parte, o încercare de a-l lega pe individ de condițiile lui sociale, uitându-le pe cele specifice relațiilor interumane. Pârvan n-a înțeles că tocmai în cadrul social-general, în care valorile raționale, politice, etice sau filozofice se interconstruiesc, individul are posibilitatea să se identifice, ca ființă socială, cu drepturi și libertăți, care rezultă din însăși structura societății respective.

Astfel își fundamentează Pârvan câteva din problemele filosofiei istoriei, legate de ritmul istoric și de valorile istorice, sprijinindu-se pe ideea unui *dinamism spiritual*, creator de forme și idei istorice, relevând eforturile umanității spre mai bine, în dezvoltarea ei progresivă, în sfera istoriei și culturii.

În genere, Vasile Pârvan se situează pe o poziție raționalist-spiritualistă, dinamic-energetistă, în interpretarea fenomenului istoric, urmărind continua lui devenire și dezvoltare.

Istoria îi apare gânditorului român ca un întreg, ca o totalitate de manifestări umane creatoare în care acționează legi de natură cosmică. Cunoașterea vieții istorice este posibilă, dar numai în actul subiectiv al antropomorfizării, deci în mod limitat. Pe de altă parte, intervenția activ-creatoare a omului în realitatea istorică nu-i anulează acesteia

³⁹ *Ibidem*, p. 100.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 111.

⁴¹ *Ibidem*, p. 112.

legitatea și cursul ei general obiectiv, supus aceluiaș determinism universal, care asigură dezvoltarea formelor și ideilor istorice. Pârvan se referă și la importanța factorilor sociali și economici în istorie, considerind, însă, că factorii spirituali au un rol de seamă în explicarea acesteia.

Meritul lui Pârvan este acela de a fi introdus în dezbaterile filozofiei istoriei problema valorilor istorice și a ritmului istoric, urmărindu-le în procesualitatea lor, în șirul contradicțiilor și manifestărilor lor specifice. Problema ritmului în istorie a stat în atenția unor gânditori din antichitate, pînă la un G. Vico sau H. Spencer, în epoca modernă, sau la I. Eliade Rădulescu, Hădeu și Blaga în filozofia românească. Pârvan însă acordă ritmului o funcție creatoare, determinantă în raport cu realitatea istorică.

Activitatea teoretică a lui V. Pârvan a influențat în mod pozitiv preocupările de filozofia istoriei în gândirea românească, prin materialul documentar pe care l-a lăsat, dar mai ales prin sugestiile pe care le oferă cercetării. În același timp, Pârvan a fost modelul spiritual pentru generațiile în formare, prin erudiția și stăruitoarea lui muncă în descoperirea valorilor națiunii și a trecutului istoric, fapt pentru care operă lui se cere valorificată critic în zilele noastre. Să nu uităm că ideile lui Pârvan, legate de rolul acțiunii și a individualității creatoare în istorie, au fost denaturate de către unele tendințe iraționaliste ale filozofiei românești dintre cele două războaie mondiale, după încetarea sa din viață. Trebuie reținut faptul că Pârvan a condamnat fanatismul și extremismul în sfera vieții naționale, scriind, pe bună dreptate, că „șovinismul e desfigurarea naționalității și rezultatul direct al egoismului național”. Această afirmație înlătură opiniile nejustificate și arbitrare care, preluind formulele altor epoci, au etichetat gândirea lui Pârvan ca fiind „mistică”, determinată de un „pantragism aristocratic” și un „misticism național”⁴², fără a se face disocierile de rigoare în această direcție.

În contextul actual, valorificarea critică a filozofiei lui Pârvan ne permite să desprindem liniile directoare ale acesteia, avînd în vedere contribuția sa valoroasă la descifrarea sensului constructiv pe care-l are istoria și progresul în viața socială.

VASILE PÂRVAN ET LA PHILOSOPHIE DE L'HISTOIRE

RÉSUMÉ

L'étude se propose de relever le remarquable apport de Vasile Pârvan à la définition du phénomène historique, à l'explication et à l'interprétation de celui-ci dans la perspective de la philosophie de l'histoire. Dans ce but on examine les éléments théoriques fondamentaux de la conception de Pârvan concernant l'histoire qui tiennent compte du rythme et des valeurs

⁴² Vezi „Revista de filozofie”, nr. 1, 1976, p. 23, și „Era Socialistă”, nr. 9, 1973.

historiques suivis dans leur genèse et leurs modalités spécifiques de manifestation dans la sphère de la vie humaine.

Se référant à la philosophie de Pârvan, considérée sous l'aspect méthodologique comme rationaliste — spiritualiste, l'auteur souligne les limites de celle-ci dans l'essai d'embrasser et de comprendre l'existence dans son ensemble. En outre, on met en évidence une série d'idées à caractère de programme qui se font jour dans la conception de Pârvan concernant l'histoire, comme par exemple le rapport entre la nature et l'histoire avec les lois spécifiques correspondantes, l'évolution historique et la possibilité du progrès, l'action créatrice dans l'histoire et les valeurs historiques et finalement le rapport entre l'homme et le cosmos dans une vision du monde et de la vie.

On examine sur différents plans, notamment historique, social, métaphysique, politique, religieux, etc., les modalités par lesquelles Pârvan a essayé d'interpréter l'attitude humaine créatrice à directe référence à la vie historique.

O PRECIZARE ASUPRA POLITICII EXTERNE A ȚĂRII ROMÂNEȘTI ÎN VREMEA LUI RADU CEL FRUMOS

DE
VICTOR ESKENASY

Istoria medievală a țărilor române necesită noi și minuțioase investigații pentru lămurirea unui șir de evenimente între care și cele apar en mai puțin însemnate pot contribui la înțelegerea cit mai precisă a cadrului real de desfășurare a unor fapte. Unul dintre aceste evenimente a cărei necesită un plus de lămuriri este legat de activitatea politică a lui Radu cel Frumos.

După înlăturarea lui Vlad Țepeș în 1462, următorii doi ani, pînă la cucerirea Chilieii în ianuarie 1465, par a fi lipsiți de evenimente de mare însemnătate. Dacă au fost luați în considerare pînă acum, faptul s-a datorat numai încercării de a adăuga un argument în plus pentru ușurința surprinzătoare cu care a fost ocupată cetatea Chilia, după doar o singură zi de luptă. Între explicațiile date acestui eveniment s-a aflat și aceea a schimbării atitudinii orașenilor din Chilia față de Radu cel Frumos în urma unei pretinse participări a sa la campania antiotomană desfășurată de Matei Corvin în Bosnia, în toamna anului 1464. De teama unei intervenții militare a otomanilor împotriva domnului Țării Românești, cei din Chilia ar fi facilitat trecerea cetății sub stăpînirea lui Ștefan cel Mare¹.

Premisa acestei argumentări a fost știrea păstrată în cronica *Düsturname* a lui Enveri, contemporan participant la expediție. Relatarea sa amintește că atunci: „cînd au trecut dincolo de localitatea Jaice / dușmanul, sosind la Zvornik, a dat lupta” / și că „erau împreună și cehul și alamanul și ungurul, / deasemenea era și cel din Țara Românească <Eflak> și bosniacul ...”².

Traducerea printr-o perifrază a ceea ce în enumerarea din izvor indică probabil o etnie și ar fi trebuit tradusă ca atare, prin „valahul”, a favorizat interpretarea potrivit căreia personajul în cauză ar fi Radu cel Frumos. Întemeiați pe această înțelegere a textului cei care l-au folosit au lărgit interpretarea faptului adăugînd că participarea voievodului a fost urmarea bunelor relații de vecinătate cu Matei Corvin.

Realitatea însă este ceva mai complexă și impune nuanțări în sens restrictiv aprecierii formulate asupra atitudinii lui Radu cel Frumos în cursul războiului otomano-ungar. Deși relațiile dintre Țara Românească și regatul ungar păstrau aspectul unei bune vecinătăți, urmașul lui Vlad

¹ *Istoria României*, vol. II, București, Edit. Academiei 1962, p. 495—496.

² *Cronici turcești privind țările române*, Extrase, vol. I, București, 1966, p. 44.

Țepeș nu a depășit în atitudinea sa față de Ungaria această limită și nu s-a anagajat ca fratele său într-o politică de alianță cu Matei Corvin. Conjunctura politică impunea prudență și unuia și celuilalt în relațiile lor de vecinătate. Matei Corvin silit de presiunea otomană să intervină militar în Bosnia, așa cum nu o făcuse cu un an înainte, în 1462 în favoarea lui Vlad Țepeș, dorea să-și asigure neutralitatea unui partener politic cunoscut pentru poziția sa apropiată de otomani. În același timp Radu cel Frumos, cunosător al rolului jucat de regele maghiar în împrejurările înlăturării fratelui său, urmărea în mod firesc să evite un eventual conflict cu acesta.

Dar oricum, dincolo de aceste aprecieri, anul 1464 nu poate fi considerat unul de relații „cordiale”. Nu ar fi de amintit în această privință decît perspectiva ce se contura în acest an a pierderii definitive a posesiunilor transilvănene care aparțineau tradițional domnilor români. Făgărașul împreună cu toate satele sale fusese dăruit de Matei Corvin în 1464 lui Ioan Gereb de Vingard și urmașilor săi³, în vreme ce Amlașul trecea tot printr-o hotărîre regală în stăpînirea altui nobil transilvănean, Ștefan de Hederfaia⁴. Evident aceste măsuri ale regalității ungare nu puteau face parte dintr-un context de relații de apropiere politică, așa cum s-a susținut. Făgărașul și Amlașul luate Țării Românești exemplificau încă o dată semnificația politică acordată celor două posesiuni, expresie a unor relații de colaborare, statut afirmat expres de Matei Corvin în actul din 1467 prin care provinciile amintite sînt considerate ca aparținînd regelui pînă în momentul în care se va considera oportun a fi date unui voievod român⁵.

Acestei improbabilități deduse din observațiile asupra naturii relațiilor dintre Matei Corvin și Radu cel Frumos i se adaugă, și nu ca argument secundar însăși cronologia desfășurării campaniei, care pune sub semnul întrebării alăturarea domnului român armatei trimisă în expediția din Bosnia.

Matei Corvin a pornit în cea de a doua expediție antiotomană după 7 septembrie 1464, data ultimului document emis din Buda. După ce armata regală a traversat riul Sava, în preajma datei de 8 octombrie, ea își instala tabăra la Zvornik la 19 octombrie. Campania a mai durat pînă la 9 noiembrie, cîteva zile mai tîrziu, la 14 noiembrie, regele revenind la Buda⁶. Deci, în mod firesc, Radu cel Frumos ar fi trebuit să se afle în Bosnia în intervalul aproximativ 19 octombrie — 9 noiembrie 1464. Or, în acest răstimp voievodul se afla în țară, la București, de unde la 28 octombrie emitea o reîntărire de danii în favoarea mănăstirii Snagov⁷.

Acestea ar fi datele cunoscute ale situației și în care s-a creditat totuși ideea participării lui Radu cel Frumos la o campanie militară care implica de altfel o poziție politică fermă, cu îndepărtarea de la linia de acțiune care îl consacrase la domnie, prin intermediul otomanilor.

³ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, 1, p. 155.

⁴ Ioan Moga, „Marginea”. *Ducatul Amlașului și scaunul Săltiștei*, în vol. *Scriseri istorice (1926—1946)*, I, Cluj-Napoca, 1973, p. 66.

⁵ Hurmuzaki, *loc. cit.*, p. 179.

⁶ L. Thallóczy, *Jayczs Története (1450—1527)*, în *Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria*, vol XL, Budapest, 1915, p. CXIV și CCCXXXVI.

⁷ *Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească*, vol. I, p. 215—219.

Cheia acestei situații aparent numai contradictorie o dă însă o relație contemporană de origine raguzană, nefolosită pînă acum.

Cronica raguzanului Junius Resti relatează în felul următor evenimentele din toamna anului 1464 : „Regele Matiaș, increzător în urma victoriei de la Jaice împotriva tureilor, a pus la cale războiul împotriva lor. Pentru aceasta aduna oameni și bani. *A venit și voievodul Moldovei, aducînd cu sine pe aceia care au vrut să-l urmeze*” ; („Mathia re, accesosi per la vittoria di Jaize contro li Turchi, macchinò la guerra contro d'essi. Perciò faceva raccolta di genti e di denari. Venne anche il voievoda de Moldavia, conducendo seco quelli che volessero seguirlo”)⁸. Și cronica relatează în continuare evenimentele ce au culminat cu asediul localității Zvornik.

Nu este greu de presupus cine era acel voievod al Moldovei care potrivit cronicii raguzane se alăturase regelui maghiar la expediție. Evident nu era Ștefan cel Mare, ale cărui relații cu regatul maghiar urmau la acea dată calea unei iremediabile deteriorări ce avea să culmineze cu episodul de la Baia din 1467.

Rămîne Petru Aron, fostul voievod al Moldovei pentru identificarea personajului din relația raguzană. Adăpostit inițial în secuime, după alungarea sa din Polonia, Petru Aron devenise practic instrumentul de presiune al politicii maghiare împotriva acțiunilor lui Ștefan cel Mare. Incursiunea lui Ștefan în secuime din iulie 1461, urmată de tratatul încheiat de el în primăvara anului următor cu Polonia, vizînd în mod expres recuperarea Chilieii, au avut ca urmare aducerea lui Petru Aron la curtea de la Buda, în cadrul măsurilor preconizate de regele Ungariei față de Moldova⁹.

Sucesiunea faptelor este bine cunoscută. Luptele cu otomanii în sudul Dunării au aminat pentru un timp scurt planurile maghiare privitoare la subordonarea Moldovei lui Ștefan. În contextul războiului din Bosnia din anii 1463 — 1464 împotriva otomanilor, alături de alte forțe aliate regatului maghiar a fost folosit și pretendentul moldovean adăpostit la curtea de la Buda, împreună cu acei puțini boieri susținători ai săi care au consimțit să-l urmeze.

Evident, informația cronicii raguzane nu face decît să precizeze încă una din fațetele mai puțin conturate ale istoriei mijlocului veacului al XV-lea. Implicit însă ea cere o reconsiderare a politicii Țării Românești în timpul lui Radu cel Frumos¹⁰, ale cărui acțiuni încadrîndu-se pe linia unor necesități obiective ale vremii reușesc să mențină echilibrul politic al țării între două mari puteri cu tendințe vizibile de a subordona statul de la sud de Carpați. În orice caz, în complexitatea factorilor care au determinat ocuparea Chilieii de către Ștefan cel Mare în ianuarie 1465¹¹, contribuția lui Radu cel Frumos prin presupusa sa participare la campania antiotomană din Bosnia trebuie exclusă.

⁸ *Chronica Ragustna Junii Resti Item Ioannis Gundulae, (1451—1484)*, în *Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*, vol. 25, Zagreb, 1893, p. 371.

⁹ Șerban Papacostea, *Une épisode de la rivalité polono-hongroise au XV-e siècle : la campagne de Mathias Corvin en Moldavie (1461) à la lumière d'une source inédite*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, VIII, 1966, nr. 6, p. 968—969.

¹⁰ Nestudiată special de la articolul lui Al. Lapedatu, *Radu cel Frumos (Iunie 1462 — Ian. 1474)*, în „Transilvania”, XXXIII, 1902, p. 13—39.

¹¹ Pentru întregul complex istoric legat de Chilia vezi mai recent : Șerban Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismond de Luxembourg*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XV, 1976, nr. 3, p. 421—426.

ISTORIA ROMÂNILOR ÎN VIZIUNEA UNUI SAVANT FRANCEZ DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

ION RANCA

În a doua jumătate a veacului trecut, cînd savanți de reputație europeană încercau, la capătul unor îndelungați ani de cercetări, să des cifreze cele mai reale sensuri ale originii popoarelor și civilizațiilor vechiului continent, între cei care-și propuseseră s-o facă „*sine ira et studio*” se înscrie și savantul Émile Picot, fost viceconsul al Franței la Sibiu și Timișoara.

Născut la Paris în 13 septembrie 1844, după încheierea studiilor liceale și universitare Émile Picot se consacră dreptului. Reputația ce-și câștigă în acest domeniu recomandîndu-l cercurilor politice ale epocii, în deceniul al șaptelea al secolului trecut, printr-un concurs de împrejurări, ajunge pentru scurt timp secretar particular al Regelui Carol I al României¹. Nu după mult timp contrastul dintre orientarea prorusacă a lui Carol și concepția liberală cu accente democratice a lui Picot, îl va determina să treacă în diplomatie, calitate care îl va reține, la începutul deceniului următor 2—3 ani în Transilvania și Banat. Apropiindu-se cu sinceritate și interes de frământările românilor, cea mai obidită dintre națiunile Transilvaniei în pofida faptului că era cel mai vechi și mai numeros, le studiază trecutul și obiceiurile și apoi, convins de dreptatea cauzei lor, încearcă să le facă cunoscută în țara sa, istoria.

În timpul activității sale diplomatice din Transilvania și Banat, dominat de spiritul echității — trăsătură fundamentală a caracterului său — nu se va apropia de aroganta aristocrație locală ci, dimpotrivă, se va orienta cu precădere spre intelectualitatea românească, aflată atunci, în efervescența luptei naționale cu un regim al terorii naționale, instaurat de noua guvernare austro-ungară, consfințită prin actul dualist de la 1867.

Contactul direct cu realitățile din Transilvania, cu Vicențiu Babeș fostul redactor al „Albinei” în special, cunoscut ca om de mare cultură și eminent patriot român, îl vor face pe Émile Picot să cunoască și să aprecieze drepturile și năzuințele naționale ale românilor, lupta dusă de-a lungul mai multor secole pentru păstrarea ființei lor naționale.

¹ M. Dan, L. Maior, *Émile Picot și românii din Transilvania*, în Anuarul Institutului de istorie Cluj, XIII, 1970 p. 189.

La rindul său, și Vicențiu Babeș, prin largul său orizont politic dă dovadă de atașament pentru Franța greu încercată la începutul deceniului al optulea, când trupele prusace au cotropit-o pricinuind mari suferințe poporului francez. „Albina” — condusă de Babeș devine în acest timp o adevărată tribună de la care se vor exprima sentimentele filofranceze ale românilor ardeleni care sperau că o Franță victorioasă se va îngriji și de soarta lor². Ca și la București și în Transilvania se colectează bani pentru ajutorarea prizonierilor francezi din Prusia. Redacția „Albina” este centrul de acțiune al acestui gen de solidaritate. Din scrisoarea lui Babeș care avea să însoțească banii colectați trimiși prizonierilor francezi, se pot desluși încă din acel timp preocupările lui Émile Picot : „*Avînd fericirea de a vă cunoaște ca pe unul carele de mai mulți ani studiați și cultivați limba și naționalitatea romînă cu o plăcere și seriozitate și cu un succes ce pururea am admirat*”.

Plecarea lui Picot la Viena în 1872 unde interesele Franței îl chemau, n-a curmat legăturile lui cu românii, dovadă că acest contact îl vor determina să pregătească și să facă să apară apoi din teascurile unei tipografii pragheze, în anii 1878—1885, *Cronica lui Grigore Ureche*³ ediție bilingvă româno-franceză, de inestimabilă valoare pentru difuzarea în Apus a realităților frămîntatului ev mediu românesc⁴.

Cîtiva ani mai tîrziu, în 1882 Émile Picot, va face să apară la Viena, monografia despre Alexandru cel Bun⁵, lucrare meritorie pentru informarea publicului din Apus, despre istoria noastră medievală. Ea apărea atunci cînd lupta românilor pentru emanciparea lor națională cunoștea accente pronunțate, oferind ocazia reținerii atenției opiniei publice franceze asupra năzuințelor lor.

În anii grei ai luptei noastre pentru independență, Émile Picot rămîne cu gîndul la România, la vechii lui prieteni ardeleni cărora le va scrie cuvinte însuflețitoare, expresie a solidarității lui cu lupta pe care aceștia o duceau în acel timp.

Vestea victoriilor repurtate de armata română împotriva turcilor în 1877 a găsit un ecou favorabil în conștiința lui Picot, care, entuziasmat, într-o scrisoare adresată tinerimii române din Pesta, scrie : „Sînt mîndru de partea ce au luat românii în luptele sîngeroase de la Plevna”⁶.

Un moment mai important al legăturilor lui Picot cu românii ardeleni l-a constituit lupta lor împotriva terorii naționale din anii ulteriori dualismului austro-ungar de la 1867, anume momentul „*Memorialului*” din 1881, document-manifest cu caracter protestator difuzat de români în străinătate pentru ca opinia publică să ia cunoștință de realitățile tragice din Transilvania aceluși timp.

² Ibidem.

³ Ibidem, p. 191 ; *Émile Picot Chroniques de Moldavie depuis le milieu du XIV-e siècle jusqu'a l'an 1594*. Paris, Ernest Leroux, editeur 1878, apărută în Publications des L'École des langues orientales vivantes. Numele imprimeriei din Praga și anii imprimării se află indicați la sfrîșitul volumului, p. 662 (cf. M. Dan și L. Maior).

⁴ Ibidem, p. 190

⁵ Ibidem, p. 191 ; Émile Picot, Georges Bengesco, *Alexandre le Bon Prince de Moldavie*. (1401—1433), Vienne Adolph Holzhaue, 1882 (Cf. M. Dan și L. Maior).

⁶ M. Dan, Liviu Maior, *art. cit.* p. 189.

Ecoul european al „*Memorialului*” din 1881 a găsit în Émile Picot un stilp trainic. Ziare europene de mare tiraj luau atitudine față de politica de deznaționalizare impusă românilor din Transilvania de monarhia bicefală. Picot li s-a alăturat și din condeiu lăi a ieșit articolul de fond „*Roumains et Magyars*” apărut în jurnalul „*Le bien public de Paris*”⁷ articol care se încheie cu profeția de bun augur: „*Români nu vor fi singuri*” (în lupta lor pentru libertatea națională n.n. — I.R.).

O scurtă analiză a ideilor cuprinse în articolul „*Roumains et Magyars*” este în măsură să ne transpună în sfera preocupărilor și a cunoștințelor lui Émile Picot despre istoria românilor. Spre deosebire de celelalte împrejurări ale solidarității lui Picot cu românii, sprijinirea și popularizarea „*Memorialului*” se preta mai mult la etalarea cunoștințelor lui despre trecutul lor, ceea ce face redactând articolul din „*Le bien public de Paris*”.

Aici, raportându-se la realitățile demografice ale Transilvaniei atât în evul mediu cât și în timpul său, Picot demonstrează modul cum poporul român a căzut în starea de iobăgie consfințită prin „*Unio trium nationum*” la 1437 — orînduire draconică ce avea să se repercuteze grav în toate sectoarele existenței lui. „*Dans l'état d'abaissement créé par ce pacte — scria Picot, — Les Roumains se trouvèrent non seulement soumis aux lois qui regissaient alors la féodalité, mais on alla jusqu'à imaginer contre eux des mesures de rigueur spéciales qui les atteignèrent dans leur religion, dans leurs meurs et jusqu'à leur langue*”⁸.

În continuare articolul prezintă geneza și evoluția tendințelor guvernanților austro-unguri, de maghiarizare a elementului românesc din Transilvania, proces asupra căruia nu insistăm aici, reținînd doar excelenta documentare a autorului în materie, faptul dovedind un real și permanent contact, întreținut cu sursele din țară și cu personalitățile culturale și politice românești din acel timp.

Este evident deci că interesul unui atare savant pentru istoria românilor a fost de natură să atragă atenția cercetării istorice românești încă din primele decenii ale secolului nostru.

În lucrarea lui N. Georgescu-Tistu apărută la 1925, *Émile Picot et ses travaux relatifs aux Roumains*⁹ autorul se ocupă, în afara lucrărilor publicate, și de proiectele de lucrări, menționînd în dreptul manuscrisului „*Histoire des Roumaine*” că aceasta ar consta dintr-o serie cronologică de fișe conținînd indicații asupra evenimentelor istoriei românești de la origină pînă în secolul al XVIII-lea. Este vorba de vre-o 200 de fișe ordonate cronologic și numerotate conținînd note dispersate, sursele utilizate fiind foarte cunoscute. după cum susține autorul¹⁰.

Reluînd cercetarea manuscriselor lui Émile Picot aflate la Biblioteca Națională din Paris în Departamentul de manuscrise¹¹, cu ocazia unei recente călătorii de studii, constatăm că lucrările parțiale sau monografiile privind istoria românilor l-au condus pe savant la concluzia necesității

⁷ *Le bien public de Paris*, 12-e année — 3 — me Serie Numero 181 Lundi 11 Decembre 1882 — articol de fond, pe col. 1—4 ale primei pagini a ziarului.

⁸ Ibidem

⁹ *Mélanges de l'École Roumaine en France*, 1925 Première partie Paris, Gamber, éditeur, 7, Rue Danton, 7. p.

¹⁰ Ibidem, p. 253

¹¹ *Mélanges de l'École Roumaine en France*, 1925 Première partie, Paris, p. 181—276.

prezentării ei într-o manieră unitară, ceea ce o face alcătuind și sistematizând o impresionantă documentație după cum rezultă din cele cinci volume ale manuscriselor consultate de noi. Nu reușește însă decât parțial să le dea o formă definitivă. Primul din aceste volume¹² depășind 600 de file, este o bibliografie a istoriei literaturii românilor, de la începutul textelor imprimate până în a doua jumătate a secolului trecut. Volumele al doilea și al treilea sînt, cum însuși autorul le intitulează: „*Istoria Românilor*” de la începuturi până în epoca lui Alexandru cel Bun. Volumele al patrulea și al cincilea conțin extrase, fișe și materiale disparate, privind de asemenea istoria literaturii române.

Aprecierea sumară și nesensizarea de către N. Georgescu-Tistiu a intenției lui Picot de a elabora o istorie a românilor, ne face să credem că n-a avut la dispoziție manuscrisul în întregime lui, sau în forma lui actuală, deoarece manuscrisul la care ne referim se deschide cu titlul distinct „*HISTOIRE DES ROUMAINS*” I, Origine des Roumains. Pe fila imediat următoare sînt inserate capitolele Cărții I și a II-a astfel: Livre I §1 La Dacie avant les Roumains-Conquête romane. §2 Abandon de la Dacie par Aurélian (270). Que devient la population romane? — Systèmes divers de Thunmann, Sulzer, Engel, P. Maior, Safarik, Miklosich, Rösler, Tomaschek, Jung, Bidermann, Hunfalvy, Pič¹³. §3. Les Roumains transdanubiens, leur origine et leur histoire du III-e au XIII-e siècle. 4 § Les Roumains de la Dacie au moyen âge. — Origines de la principauté de Moldavie. Livre II. §1 Première princes de Moldavie jusqu'a Alexandre le Bon. §2 Alexandre le Bon. § Les successeurs de Al(exandre) la B(on) jusqu'a Etienne. Livre III...¹⁴.

Considerăm că premergătorul nostru avînd în mină acest plan al Cărții I-a și a II-a a *Istoriei românilor* lui Émile Picot n-ar fi comis eroarea de a aprecia manuscrisul numai drept „Serie cronologică de fișe...” ceea ce a îndrituit cercetarea noastră istorică ulterioară să nu reia problema în vederea studierii ei mai temeinice. Este posibil ca aceste manuscrise să fi fost depuse la actualul depozit, ulterior cercetărilor efectuate de N. Georgescu-Tistiu, sau, cel puțin să se fi constituit în volume, prin compactare, ulterior, cînd cei care au sistematizat materialul au plasat capitolele finalizate a istoriei românilor în prima parte a primului volum de fișe istorice. Oricum este cert că autorul susmenționat n-a cunoscut existența manuscrisului la care ne referim, deoarece ar fi făcut chiar și o vagă mențiune despre el.

★

Ne rezumăm aici să prezentăm numai acele fragmente din volumul întii al „*Istoriei Românilor*”¹⁵ care ni s-au părut ca fiind redactate definitiv, rezultînd aceasta din urmele lăsate pe manuscris în procesul de elaborare¹⁶.

¹² Ibidem, p. 253

¹³ Prima variantă a titlului capitolului al treilea radiată în original de autor a fost: „Perpetuité. Le plus grande partie de la population romane qui s'était développée en Dacie reste sur le rive gauche du Danube”.

¹⁴ Capitolele cărții a treia n-au fost formulate.

¹⁵ *Mélanges de l'Ecole Roumaine en France*, 1925 Première partie Paris, p. 181—276.

¹⁶ Vezi notele editoriale de la traducerea capitolului din anexă.

În economia volumului, fragmentele reținute de noi privind continuitatea românilor în Dacia sînt componente ale capitolului al doilea intitulat : „*Abandon de la Dacie par Aurélien (270). Que devient la population Romaine?*”

În procesul de redactare Émile Picot este foarte exigent cu prelucrarea informației, preferînd un text sintetic, fluid, concludent, elaboratul său definitiv caracterizîndu-se prin acuratețea frazei, eliberată de repetări, sublinieri sau aglomerări, constatări ușor de observat în originalul ce ni s-a păstrat.

Lectura capitolelor elaborate definitiv din acest manuscris ne-a introdus în sfera preocupărilor savantului francez, într-o perioadă cînd istoriografia românească, aflată încă în prima etapă a dezvoltării ei, se străduia să combată teorii neștiințifice născute din interese politice și generate de tendința perpetuării dominației peste poporul nostru a unor imperii al căror viitor era demult pecetluit.

Considerăm că valoarea de document pe care o au fără îndoială manuscrisele lui Émile Picot, rezidă nu numai din adevărul concludent și excelent argumentat, privind continuitatea românilor din Dacia, din procesul ce-l întentează falselor teorii ale adepților sistemului röslerian de la sfîrșitul secolului trecut, ci mai ales prin faptul că acest eveniment științific are loc pe coordonate geografice diferite de cele ale locului de origine a poporului român, a cărui dreptate o susține concomitent, dar independent de acțiunea inițiată pe aceeași direcție, de tînăra — pe atunci — istoriografie românească.

A N E X A

ISTORIA ROMÂNILOR

(Traducere)

Prosperitatea provinciei Dacia n-a fost de lungă durată. La începutul secolului al III-lea goții au înaintat pînă la Marea Neagră, iar de atunci coloniștii n-au mai avut nici o odihnă. Către anul 250 goții au trecut Dunărea și s-au răspîndit în Peninsula Balcanică. Victoria repurtată la Niș de către împăratul Claudiu în anul 269 n-a oprit incursiunile lor. Doi ani mai tîrziu împăratul Aurelian ^{a1} pentru a asigura cel puțin frontiera Dunării, a luat hotărîrea de a părăsi Dacia. Retragerea românilor ^{a2} a fost oare completă? ^{a3} coloniștii care s-au așezat sub protecția legiunilor, dacii care au adoptat limba și instituțiile Romei, au plecat ^{a4} cu toții ^{a5} în Moesia sau că ^{a6} parte din această populație a refuzat să emigreze și a reușit să se mențină în provincia în care s-a dezvoltat? ^{a7}

Pentru a deosebi notele autorului, vom aplica în fața numerelor notelor noastre litera „a”,

^{a1}, Urmează patru cuvinte radiate de autor, ilizibile.

^{a2}, Urmează 11 cuvinte radiate de autor, ilizibile.

^{a3}, Idem, trei cuvinte radiate.

^{a4}, Inițial „elle”, apoi radiat.

^{a5}, Urmează șase cuvinte radiate : „entiere sur la rive droite du”.

^{a6}, Urmează patru cuvinte radiate : „une rasta-t-elle en”.

^{a7}, Idem, cuvintele : „Telle est la question qui”.

Românii de azi se trag direct din coloniștii rămași în Dacia și din dacii romanizați sau se trag⁸⁸ din coloniștii transferați în Moesia și din tracii⁸⁹ pe care românii au reușit să-i asimileze? Aceste două chestiuni sînt discutate mai ales de doi ani cu o veritabilă pasiune.

p. 2

Textul⁹⁰ lui Vopiscus¹ care la început părea foarte explicit nu prezintă de loc mai puține obscurități, iar ceilalți istorici, Sextus Rufus² și Eutropius³ nu sînt de loc mai preciși. Vopiscus⁹¹ relatează că armata și provincialii⁹² „au fost rechemati din Dacia; dar chiar înainte de a cerceta dacă o evacuare în masă este posibilă și dacă în asemenea caz, aceasta⁹³ nu este decît o sigură clasă de locuitori pe care interesul⁹⁴ și dorința conservării ei o face de a se pune în siguranță, sîntem în drept a ne întreba cui i se aplică termenul general de provinciali și dacă se pot cuprinde sub aceeași denumire coloniștii propriu ziși și barbarii deveniți romani prin limbă și obiceiuri⁹⁵.

p. 3

Părăsirea completă a unei țări atît de întinsă ca Dacia, de către o populație desigur foarte numeroasă, ar fi un fapt atît de anormal, atît de surprinzător încît avem dreptul de a pretinde dovezi foarte categorice; or aceste dovezi nu rezultă pentru toată lumea din textele la care vom face trimiteri.

Primul autor care a făcut cercetări critice asupra românilor din evul mediu: Jean Thunmann se arată foarte rezervat în concluziile sale. După ce a examinat toate pasajele în care istoricii bizantini vorbesc despre populația de limbă romană răspîndită în Peninsula Balcanică constată că tracii rămași, cu toate invaziunile succesive ale barbarilor, în proprietatea țării pe care o locuiau de la început, s-au amestecat cu coloniștii romani și au dat astfel naștere la acei valahi atît de numeroși în secolul al XI-lea în Tracia, în Macedonia și în Tesalia.

p. 5

În ce priveste pe românii din stînga Dunării iată cum îi caracterizează Thunmann: „Ei sînt frați, zice el, cu cei de pe celălalt țarm și descind din tracii, care au jucat un rol atît de mare sub numele de geți și de daci. În epoca dominației romane ei au adoptat în mod egal limba și obiceiurile Romei iar după ce Caracalla le-a dat dreptul de cetățenie s-au numit români”.

Nu se poate susține că au fost transportați cu toții de către Aurelian pe țarmul opus al Dunării, au rămas desigur destui într-o țară atît de sălbatică și atît de muntoasă. Pe timpul invaziunii vandalilor, goților, hunilor, gepizilor, avarilor și a bulgarilor ei s-au refugiat în munți unde au rezistat de a nu fi exterminați, dar prin aceasta ei înșiși au devenit nomazi.

⁸⁸, Idem, cuvintele: „au contraire”.

⁸⁹, Idem, cuvintele: „qui adopté.”

⁹⁰, Fraza inițială cu care începea acest aliniat a fost radiată: „En 270 Aurelien est force d'abandonner la Dacie”.

¹, Aurelian 39: „Cum vastatum Illyricum ac Moesiam deperditam videret, provinciam Transdanuvinam Daciam a Traiano constitutam, *sublato exercitu et provincialibus* reliquit, desperaus eam posse retineri, abductosque ex ea populos in Moesia conlocavit appellavitque suam Daciam quae nunc daus Moesias dividit”.

², Breviar, 4 VIII: „Dacia Gallieno Imperatore amissa est et per Aurelianum translatis exinde Romanis duae Daciae in regionibus Moesiae et Dardaniae factae sunt”.

³, Eutrope (IX, 15) a puisé a la même source que Vopiscus: „Provinciam Daciam ... intermisit vastato omni Illyrico et Moesia desperans eam posse retineri, abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit appellavitque eam Daciam, que nunc duas Moesias dividit et est in dextra Danubio in mare fluenti, cum anea fuerit in laeva” Se borne a traduire Eutrope (urmează textul original grec) după care: Cf. G. Syncellus (ed. de Bonn, 271) Malalas (Chronogr. 359, 398) Jordanes (De regnorum et temporum succ. 233). Los passages sont cités par Rösler, Rom. Studien, 67.

⁹¹, Radiat în original: „non dit”.

⁹², Radiat în original: „répasserent”.

⁹³, Radiat în original: „ne sont”.

⁹⁴, Radiat în original: „pousse a se mettre en sureté”.

⁹⁵, Urmează în original: „L'émigration” radiat.

4, *Untersuchungen*, 360.

Pe timpul sosirii ungarilor în 894, ei erau stabiliți în Transilvania și în Ungaria de dincoace de Dunăre (Cisdanubiana).

După cum se vede, Thumann nu crede într-o părăsire completă a Daciei romane pe timpul lui Aurelian; abia în lucrarea lui Sulzer²¹⁷ publicată la Viena în 1781—1782 a apărut această²¹⁸ teorie²¹⁹ nouă. După cum a remarcat L. Pic⁶, Sulzer a petrecut cei mai buni ani ai vieții în Transilvania, unde exercita funcții judiciare. Foarte versat în studiul vechiului drept sășesc el a emis ideea, că românii stabiliți pe teritoriul acordat sașilor n-au venit decât după aceștia din urmă și într-o epocă când privilegiile emise de regii Ungariei permit a-i determina. El crede că se poate referi la toată țara de la țărmul stîng al Dunării, observație care în realitate nu se aplică decât la o parte a Transilvaniei. Plecînd de la acest principiu el respinge autoritatea lui Nestor și al notarului anonim al regelui Bela și declară de neverosimil că românii, care pe timpul invaziunilor succesive ale barbarilor s-au amestecat cu atîtea popoare diferite, n-au păstrat în limba lor nici o urmă de idiomuri vorbite de acești vecini înțilniți și concludă dimpotrivă că marea asemănare care se constată între dialectele daco-roman actual și dialectul macedonian, implică o origine comună. Așa se poate explica tăcerea istoricilor și absența documentelor privitoare la românii din Dacia, în timpul evului mediu. Abia după secolul al X-lea și se poate chiar al XI-lea o populație de limbă română a ieșit din Tracia și din Macedonia îndreptîndu-se spre țările colonizate odinioară de Traian.

„Noi am adunat destule fapte — spune el —⁶ pentru a susține și a crede că valahii au venit din partea aceasta, mai întîi în grupe mici, din cauza vecinătății și pe cînd erau folosiți ca mercenari în timpul campaniilor frecvente întreprinse în Dacia apoi în număr mai mare și probabil în triburi și familii în momentul celor două mari revoluții: întîi cînd către secolul al XI-lea fiind oprimați de Isac Angelos, ei s-au unit cu cumanii, apoi cînd în 1243 tătarii mongoli au deopulat Cumania și au părăsit-o ei înșiși”.

Sistemul lui Sulzer a fost adaptat fără dificultăți de Engel în Comentariul său asupra expedițiilor lui Traian⁷ și a fost reproduș în mod sumar de către acest autor în a sa Istorie a Ungariei⁸ și Istoria Moldovei și Țării Românești⁹; numai Engel consideră de a putea apropia plîna la începutul secolului al IX-lea data probabilă a reîntoarcerii valahilor în vechea Dacie. El o coboară plîna la victoria repurtată de către teribilul²²⁰ principe bulgar Krum asupra împăratului Nichifor (26 iulie 811). Krum²²¹ care conform cronicilor²²² bizantine¹⁰ a dus în sclavie un număr în mare de oameni²² și i-a transportat împreună cu episcopii lor departe de țara lor, i-a stabilit în Țara Românească (Valahia — n. tr.) de astăzi.

Astfel existența politică a românilor a început în robie, dar ei au adus cu ei cel puțin în noua lor patrie religia creștină.

Primii scriitori români care au încercat a studia originile naționale, /ale poporului lor/ Petru Maior¹¹ și Sîncal¹² au protestat împotriva unei teorii care făcea ca strămoșii lor să sufere o dublă emigrație. Sistemul expus de Sulzer și de Engel le-a părut atît de neverosimil încît ei s-au mărginit numai a-l respinge, fără a intra într-o lungă controversă. Șafarik care s-a ocupat de valahi și de raporturile lor cu slavii n-a ezitat a declara că părerea lui Engel nu avea nici un fond istoric. După el cele două ramuri de români s-au dezvoltate paralel în urma

²¹⁶, Urmează textul: „qui les empêcherent leur”, care a fost radiat.

²¹⁷, Urmează textul: „qu'on recontre” radiat.

²¹⁸, Urmează: „nouvelle” care a fost radiat.

²¹⁹, Urmează: „qui devait être soutenue plus tard par tant” care a fost radiat.

⁵, *Über die Abstamm der Rum.*, 4

², *Geschichte des Transalpinischen Daciens* Von E. Jos. Sulzer, Wien, Rud [olf] Gräfer, 1781—1782, 3 vol în 8 (ouvréaux resté inachevé).

⁷, *Commentation de expeditionibus Trajan ad Danubium et origne Valachorum* (Vindobonae, 1794, în 8), 287.

⁸, *Geschichte des ungarischen Reichs* I, 325, 328.

⁹, I, 39

²²⁰, Urmează: „empereur” radiat,

²²¹, Urmează: „avait fait” radiat.

²²², Urmează un cuvînt indescifrabil, radiat

²²³, Urmează: „les aurau” care a fost radiat.

¹⁰, Pour les renvois aux sources, voy: Le Beau, *Histoire du Bas Empire*, VI, 577 et Sîncal, I., 147.

¹¹, În lipsa operei de referință autorul a păstrat locul pentru a-l completa ulterior. Probabil, Istoria pentru începutul Românilor din Dacia. (n.n. — I.R.)

¹², I, 30

p. 9 amestecului tracilor și a geților cu romanii. Acestea au fost dimpotrivă popoare slave pe care cuceritorii bulgari i-au transportat în nordul Dunării, unde s-au amestecat încetul cu încetul^{a24} cu valahii^{13 a25}.

După un interval de 25 de ani, în care timp chestiunea n-a fost deloc agitată, dl. Miklosi a reluat-o din punct de vedere lingvistic și s-a pronunțat cu siguranță în același sens ca Sulzer și Engel^{a26}.

p. 10 Principalul argument pe care îl valorifică în sprijinul acestei teze, este asemănarea limbii vorbite de românii din Macedonia cu aceea care este folosită în Dacia. El nu poate admite ca cele două dialecte să aibă o origine diferită^{a27}. Pe de altă parte el privește ca probabil faptul că venirea slavilor în secolul al V-lea a contribuit mai ales în a diviza pe români în mai multe grupe, unii fiind împinși în nordul Dunării, în timp ce ceilalți s-au îndreptat spre Grecia.

Este greu de a nu fi frapați la prima vedere de neverosimilitatea acestui sistem. Dacă separația^{a28} celor două grupe principale românești se poate duce înapoi până în secolul al V-lea și dacă dialectele pe care le vorbesc ele sînt și astăzi atît de apropiate unele de altele, se pune întrebarea pentru ce separația nu s-ar cobori înapoi pînă în secolul al III-lea.

p. 11 Este^{a29} de altfel surprinzător de a vedea două dialecte aparținînd unor populații separate una de alta, conservîndu-și timp de patru secole caracterele înruderii cele mai strînse, decît a vedea aceste două idiomuri născîndu-se izolat și de a-și trage asemănarea din identitatea elementelor lor constitutive.

Aceasta este reflecția pe care a făcut-o Tomaschek, care vede în țintarii sau românii din Macedonia pe descendenții tracilor romanizați în secolul al IV-lea¹⁴. Este adevărat că același savant a aderat astăzi la opinia pe care a combătut-o odinioară.

Autorul care a contribuit cel mai mult a se accepta ideile emise de Sulzer, este Robert Rösler^{a30} al cărui nume de acum este legat de teoria dublei migrațiuni a românilor¹⁵. Dl. Pič¹⁶ a dat despre cartea lui Rösler un rezumat, pe care noi nu putem face mai bine decît de a-l reproduce în părțile sale esențiale. Rösler înfățișează mai întîi un tabel geografic și istoric a populațiilor trace, gete și dace, pînă în epoca imperiului roman, apoi studiază invaziile barbarilor cu scopul de a dovedi că Dacia părăsită de Aurelian, a devenit prada goților, hunilor, gepizilor, avarilor, bulgarilor, maghiarilor și a pecenegilor. Cîm le-a fost posibil românilor de a se menține în mijlocul atîtor popoare diferite?^{a31}

Este adevărat că mai multe dovezi atestă prezența lor în Dacia la o dată foarte îndepărtată din evul mediu în momentul venirii maghiarilor, dar Rösler se apucă să combată aceste dovezi. Pentru el notarul anonim al regelui Bela nu merită nici o încredere; pasajul din

^{a24} Inițial a fost scris Roumains care a fost radiat și înlocuit cu Valaques.

¹³ *Sebrané Spisi* (v. Praze, 1863, în 8.) II *Slovanské Stažiti nosti*, II, 221. *Slawische Alterthümer. Deutsch von Mosig von Aehrenfeld* (Leipzig, 1813—1814, 2 vol. în 8) II, 205.

^{a25} Textul: „Après un intervalle de vingteinq ans pendant” a fost radiat. De asemenea în procesul redactării a fost radiat o frază întregă care datorită adăugirilor și modificărilor își pierduse sensul, refăcînd-o în aliniatul următor.

^{a26} Textul: „Si dit-il² on examine les pays actuellement habités par les Roumains, on est appelé à se demander comment, et quand ils ont été refoulés de la Dacie abandonnant quitan la Dacie de la rive droite du Danube ils ont été refoulés vers le nord. Il nous paraît probable que la cause de cet événement doit être recherchée” a fost radiat, fiind mai jos, reformulat.

^{a27} Urmează textul: „Toutefois. Mais pour le rémarquer immédiatement il faut cependant, comme il croit que l'arrivée des Solvènes du V. e siècle fut la cause principale de la division en plusieurs groupes de la population romane qui s'était développés dans la peninsule. Il faut avouer que les rapports intimes qui existent entre les dialectes” care a fost radiat pentru a fi reformulat mai jos.

^{a28} Cuvîntul: „certaines” radiat și înlocuit cu „deux principaux”.

^{a29} Aliniatul urma să înceapă inițial cu o frază al cărui început constînd din textul: „Le fait de deux idiomes qui pendant quatorze ou seize siècles aurai” care a fost radiat.

¹⁴ *Ueber Brumalia und Rosalia*. Aus den Sitzungsberichten der philo-hist. Classe der K. Akademie der Wiss (Wien, 1869, în 8.)

^{a30} Urmează textul: „qui a vu après donné à l'étude de l'origine des Roumains des développement considérables” care a fost radiat.

¹⁵ *Romanische Studien* (Leipzig, 1871, în 8).

¹⁶ P. 12—14.

^{a31} Urmează textul: „Comme il y a cependant centaine, quelques témoignages qui constatent la presence des Rou” care a fost radiat, fiind reformulat în aliniatul următor.

eronica lui Nestor unde se vorbește despre români, nu se referă la români, etc. Primele mențiuni pozitive pe care le folosește nu sînt decît de după anii 1222, 1223 și 1234. Românii n-au format atunci decît un grup mic, izolat, care au locuit în munții din sudul Transilvaniei; or fiindcă este imposibil ca din acest grup să fi ieșit toată națiunea română, trebuie să fi existat o imigrație venită din sud. Pe de altă parte, difuziunea actuală a țințarilor care s-au răspîndit în toată peninsula și numele imperiului româno-bulgar, dar imperiului al doilea bulgar, indică o mare expansiune a elementului românesc pe malul drept al Dunării. Această populație s-a răspîndit în Tesalia, în Macedonia, în Iliricum, în Meorsia și în Scitlia ²⁰² în urma părăsirii Daciei de către împăratul Aurelian și a formării noilor așezări românești: de aici au plecat coloniștii care mai târziu au cucerit Maramureșul, Moldova și Țara Românească, cea mai mare parte a Transilvaniei și numeroase districte din Ungaria meridională.

p. 13
D. 14
Cartea lui Rösler care a făcut mare vîlvă cînd a apărut, a dat loc în 1872 unei interesante respingeri (argumentate) a lui M. Tomasehek, autorul unei lucrări din Iași, dl. A. D. Xenopol ¹⁸ și un profesor din Innsbruck dl. Julius Jung ¹⁹ au combătut-o fiecare din partea lui prin argumente diferite.

Nu vom insista asupra acestor respingeri despre care avem de gînd să ne folosim în notele care vor urma. Vom spune numai atît că în 1876 și 1877 dl. Tomasehek a revenit asupra chestiunii, și după ce s-a arătat șovăitor ²⁰ el a adoptat deodată teoria pe care mai înainte a respins-o analizînd cartea lui Rösler ²¹.

p. 15
D. 16
Savantul ²⁰³ care susține azi cu cea mai mare ardoare originea transdanubiană a românilor este dl. Paul Hunfalvy, care și-a expus succesiv teoria în limbile maghiară, germană și franceză. Atîta zel în apărarea unei teze istorice este surprinzător ²⁰⁴, iar ideea preconcepută de ponegrire a românilor este prea vizibilă în scrierile sale, pentru ca noi să nu-i întoarcem reproșul pe care l-a adresat de curînd unuia dintre noi, acuzîndu-l că nu ascultă decît de pasiunea sa ²².

Ca și Rösler, dl. Hunfalvy ²⁰⁵ își fixează ca principiu că nu mai exista Dacie independentă după cucerirea romană și că după romani au succedat goții, hunii, gepizii și avarii. În lipsa documentelor istorice el consideră că se poate referi la filologia comparată. El com-

²⁰², Urmează textul: „que une nombreuse population romane s'était formée avait pris naissance” care a fost radiat în vederea reformulării.

¹⁷, Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien, 1872.

¹⁸, *Convorbiri literare* IX (1875—1876), 159—220, M. Xenopol reproduit actuellement cette critique avec de nouveaux développements dans la „*Revista pentru istorie, arheologie și filologie*”, I, (1883) 409—418, etc.

¹⁹, *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien* 1875—1876. Les articles de M. Jung, revues et augmentés ont été réunis sous le titre suivant: *Römer und Romanen in Donauländern* (Innsbruck, 1877, in 8.)

²⁰, *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*, 1876, 342—346.

²¹, Ibidem, 1877 (Critique de l'ouvrage de Jung.)

²⁰³, Autorul sintetizează în acest aliniat ideile din textul anterior care a fost radiat: „Un ouvrage récent de M. H.-J. Biedermann (6). Les diverses branches de la famille en Macedoine et en Dacie y ont présentées comme ayant une origine commune, celto-ligure. Quant bien même on adopterait cette hypothèse qui nous paraît plus que contestable, ou pourrait encore la concilier soit avec l'un soit avec l'autre des deux systèmes que nous venons d'exposer. Les partisans de Rösler ne peuvent donc pas invoquer pour eux l'autorité de M. Biedermann qui — dans ses travaux sur les Ruthiens de la Hongrie insiste au contraire sur l'ancienneté de la présence des Roumains dans les Carpathes meridionalux. Le plus fervent défenseur de l'origine”.

²⁰⁴, În textul original nota 1 a fost suprimată prin radiere, în schimb pe reversul paginii 16/28 face următoarele însemnări bibliografice: *Etnographie Ungarn's*. Ins Deutsche übertragen von Prof. H. Schwicker (Budapest, 1877, in 8).

A rumun Nyelv (Budapest, 1878 in 8)

M. Paul Hunfalvy. *Le Peuple roumain ou valaque etude sur son origine et celle de la langue qu'il parle. Extrait des Comptes-rendus du Congrès tenu a Vienne par la Société française d'archéologie en septembre 1879.* (Tours, Imprimerie Paul Bouserez in 8 de 52 pp.)

Die Ungern oder Magyaren (Wien und Teschen, 1881, in 8 11—13).

Die Rumunen und ihre Ansprüche (Wien, 1883, in 8)

²², *Literarische Berichte aus Ungarn* I, (1877), 273—296;

²⁰⁵, Urmează textul: „adopte les conclusions de Rösler. Comme lui il” care a fost eliminat prin radiere.

D. 17 pară mai întâi dialectul daco-roman cu dialectul macedonian și constată că ^{a36} românii din Munții Pindului și românii din Bucovina vorbesc aceeași limbă, a cărei origine nu se poate găsi în două țări diferite, prin urmare în Transilvania și Macedonia ²³.

Toate ne fac să credem că acest idiom nu s-a putut forma decât în Peninsula Balcanică, de exemplu cuvântul *biserica* (gr. ΒΑΣΙΛΙΚΗ), opus latinescului *ecclesia*, adoptat de germani (Kirche) și de slavi (crkva), articolul așezat ca la albanezi și bulgari, denumirile numerelor, formarea viitorului. Trezind apoi la comparația limbii maghiare cu limba română dl. Hunfalvi observă numeroase împrumuturi făcute de la unguri de către români, „în timp ce l. română n-a avut nici cea mai mică influență asupra formării limbii maghiare”. Acest punct este deosebit de slab. Mai întâi dl. Hunfalvi uită de a remarca că cele mai multe din cuvintele maghiare care figurează în lexiconul român sunt provincialisme folosite în regiunile locuite numai de populații mixte; ^{a37} apoi el atribuie unei influențe maghiare un fapt care în mod evident este datorat populației slave, folosirea pronumelui enclitic (din parte-mi, în mîna-î etc.).

După ce și-a dezvoltat aceste argumente, dl. Hunfalvi trage desigur concluzia că românii și-au petrecut cea mai mare parte a evului mediu pe țărmul drept al Dunării. El spune că în privilegiul dat de regele Andrei al II-lea cavalerilor teutoni, se află prima mențiune asupra românilor din Transilvania.

Restul memoriului d-lui Hunfalvi nu conține decât considerații destul de vagi asupra cavalerilor teutoni, asupra situației Transilvaniei. În ultimul paragraf el aruncă o privire destul de tristă asupra acestei țări unde românii au asimilat (absorbit) pe slavi, în timp ce „sașii cu toate că nu sînt numeroși au rezistat prin cultura și industria lor”, dar secuii, mai numeroși rezistară mai bine încă, însă ungerii propriu zisă cărora le aparține, aristocrația, nobilii români înșiși, care înainte de 1848 au făcut parte din aristocrația maghiară, s-au desprins de ei, în mai multe județe”. Nici cel mai mic document nou nu ne-a părut mai interesant decât constatarea faptelor puse deja în lumină.

D. 19 Nu vom menționa decât de dragul bibliografiei articolele publicate de dl. Schwieker în „Acesland”, simple reeditări ale studiilor d-lui Hunfalvi ^{a38}.

Eforturile ^{a39} depuse de Rösler și partizanii săi n-au reușit a face să fie adoptate de către unii maeștri ai științei istorice și geografice ipoteza unei duble migrațiuni a românilor. Între toți dl. H. Kiepert s-a ridicat cu putere împotriva acestei păreri ^{a40}...

După ce au expus teoriile susținute de principalii autori care s-au ocupat înaintea noastră cu istoria românilor din evul mediu trebuie să ne facem cunoscută părerea noastră și de a dezvolta cu câteva detalii, argumentele pe care ea se întemeiază.

Însă înainte de a începe acest studiu trebuie să declarăm că nu înțelegem să ne referim decât la argumente riguroase științifice.

Chestiunea de a ști dacă românii s-au menținut sau nu în Dacia a dat loc la numeroase ori la polemici iritante, în care pasiunile, cu totul la modă au înlocuit dovezile istorice.

^{a36} Pentru sintetizarea ideilor, autorul a radiat textul: „M. H/unfalvy, n.n. — I.R./pose d'abord en principe qu'il n'y a... eu de Dacie independance apres la conquête romaine et qu'aux Romains succédèrent les Gots, les Huns, les Gépides et les Avares. Il crut que l'abandon de la Dacie par Aurélien a été complet”, la radiere menționînd cuvîntul „plus”. Apoi a mai radiat fără mențiunea de mai sus textul: „A l'appui de cette thèse, M. H/unfaly, n.n. — I.R./compare de la dialecte daco-roumain avec la dialecte macedo-roumain. Il constate (p. 20) que”

^{a37} Cuvîntul „seulement” completat de autor (aceeași grafie) cu creionul, ulterior.

²³ *Le Peuple roumain*, 20

²⁴ *Ausland*, 1877, nr. 33; 1878 nr. 10; 1879 nos. 12 et. 15.

^{a38} Textul: „Avec M. Pič nous revenons aux recherches personnelle. Cette fois les arguments de Rösler sînt combattus avec beaucoup plus.

Les raisonnements de Rösler et de ceux qui ont défendu la même thèse après lui n'ont pas réussi à convaincre certains des maîtres les plus”.

^{a39} În original înaintea acestui cuvînt a fost radiat cuvîntul „Malgré”.

^{a40} Această parte a capitolului nu este încheiată, ea constînd din fișe bibliografice și din idei ce urmau să fie dezvoltate. Redăm în continuare, ca și pînă aici, partea a cărei redactare a fost definitivată.

Avem o idee foarte înaltă despre misiunea istoricului pentru a nu încerca să evităm orice exces de acest fel. Dacă considerăm ca acceptabilă teoria susținută de Sulzer, Engel și Rösler nu vom ezita a o spune, cu riscul de a le atinge unora dintre amicii noștri sentimentul patriotismului exagerat; acestea nu sînt deci idei preconcepute și fiindcă unul dintre noi este român nu vom ezita să apărăm părerea contrară.

Nu credem a fi inutil de a ne explica net asupra acestui punct pentru a închide gura aceluia care după exemplul d-lui Hunfalvi subordonează cercetările istorice unor rivalități naționale meschine.

Concluzia pe care o tragem din documentele care au fost enumerate, este că românii s-au menținut fără întrerupere pe țărmul stîng al Dunării.

Argumentul a silentio pe care ni-l opune dl. Rösler n-are decît o prea mică valoare, căci dacă este adevărat că posedăm documente asupra românilor din Transilvania, din secolele X — XI, avem documente pozitive clare asupra românilor din Dacia cu începere de la anul 1164. Se admite că avantajul nu este prea mare în folosul celor de peste Dunăre. Să mai adăugăm că în autorii bizantini avem detalii foarte circumstanțiate asupra evenimentelor din Peninsula Balcanică, în timp ce trebuie reconstituit cu greutate trecutul populației stabilite în nordul Dunării, fără alte resurse decît a analiștilor ignoranți sau a notelor incoherente dispersate în scrierile bizantine.

Istoricii Imperiului tîrziu **, nu vorbesc de loc despre români decît în legătură cu războaiele la care au luat parte. Singura dovadă pe care ne-o dau despre importanța populației romane este denumirea de Valahia Mare aplicată unei părți din Tesalia; în nici o parte ei nu fac mențiune despre sate locuite de români, de o organizație socială care le-ar fi aparținut; ei se mărginesc a le cita numele, fără a ne face cunoscută istoria lor propriu-zisă. De ce să ne mirăm după (toate) acestea că românii din nordul Dunării n-au apărut pe scenă decît așa de tîrziu. Ei n-au avut sate, n-au constituit un stat independent; au trăit în mod obscur în munți, iar cronicarii nu le-au înregistrat ocupația.

În realitate argumentul a silentio nu este un argument. Pentru a susține un fapt atît de surprinzător atît de contrar judecării celei mai elementare — că evacuarea totală și completă a Daciei de populația de limbă română, cînd provincia a fost părăsită de către Aurelian ar trebui dovezi mult mai serioase decît o frază scrisă poate la întîmplare de Vopiscus și reprodușă cu încredere de către cei care l-au urmat. Urinarea tezei susținută de Rösler și de către partizanii săi vrea să intervertească rolurile. Noi care susținem că românii s-au perpetuat în nordul Dunării, ca un fapt care rezultă dintr-o singură judecată pedantă, am avea dreptul de a invoca în avantajul nostru tăcerea istoricilor și de a spune adversarilor noștri: „Arătați-ne printre faptele evului mediu o emigrație a românilor transdanubieni, către Dacia, pentru că istoricii bizantini care atît de bine vă sînt informați asupra românilor din peninsula, nu ar fi putut să vă ignoreze un fapt atît de important. Dacă nu găsiți nici o urmă despre această reîntoarcere într-o epocă cînd împărații din Constantinopol au iscodit cu neliniște cele mai mici mișcări ale popoarelor vecine, nu este menționată în nici un loc, deci n-a avut loc, fiindcă românii n-au încetat niciodată de a locui regiunea Carpaților. Deci dovezile revin partizanilor părerii contrare, în timp ce mulțumită cărții lui Rösler, astăzi noi sîntem obligați a o face.

Nu ne îndoim că se vor descoperi ca urmare texte care vor arunca asupra chestiunii într-o zi o lumină neașteptată și că ne vor da cîștig de cauză. Deja mulțumită d-lui Tomaschek constatăm prezența lor în Ungaria într-o epocă anterioară cu aproape un secol a celei pe care Rösler a depistat-o pentru reîntoarcerea lor în această țară. Deja dl. Pič a ponegriț pe nedrept pe notarul anonim al regelui Bela. Să se dea textului lui Nestor sensul lui natural, în loc de a se cerceta o explicație atît de puțin naturală, încît ești aproape tentat a-i suspecta buna credință, iar noi avem pentru trecutul românilor din nordul Dunării aproape atîtea dovezi ea pentru cei din sud.

Se va vedea că am evitat pe cît era posibil a pronunța denumirea Dacia, pentru că întradevăr partizanii sistemului lui Rösler au îmbrățișat uneori chestiunea prin dizertații interpretative asupra hotarelor Daciei, nu este îndoielnic deci că românii n-au putut să părăsească o mare parte a vechii provincii colonizate de Traian; dar aceasta puțin importă pentru teza noastră, care consistă numai de a demonstra că emigrația anunțată de Aurelian, departe de a atinge masa coloniștilor, n-a atins decît trupele și o mică parte a populației civile.

p. 90

Se pierde foarte ușor din vedere că de fapt aceleași cauze care au contribuit la dezvoltarea unei populații de limbă romană în Dacia au produs aceleași efecte în Moesia. Noi admitem din respect față de textul lui Vopiscus, că au existat pe țărmul stîng al Dunării emigranții veniți din Dacia, dar este normal să credem că cea mai mare parte a românilor care au slujit în armatele imperiale n-au avut altă patrie decît Moesia însăși.

Departate de a trece Dunărea în masă, românii au năzuit mai mult a urca spre nord și de a căuta un refugiu în masivul central al Carpaților.

Cel mai vechi monument pe care l-am enunțat mai sus, pasajul lui Nicetas relativ la anul 1164 ni-l arată la mică distanță de Halić, în nordul Moldovei actuale.

După diplomele din 1222 ei sînt vecini cu secuii, după cele din 1224 ei locuiesc în aceeași țară cu pecenegii; cei pe care i-am amintit sînt stabiliți în comitatul Ugocea. O tradiție culeasă de cronicarii români li amintește că au venit din Maramureș primii voievozi și primii locuitori ai Moldovei, această tradiție pare a fi conformă cu adevărul istoric.

BIBLIOTÈQUE NATIONALE

Departament des manuscrits
N.A.F. 12.659 — div. 2668.

www.dacoromanica.ro

ALIANȚELE SOCIAL-POLITICE ÎN ISTORIA PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

Ca parte a unei activități științifice mai extinse circumscriind activitatea ideologică a Partidului Comunist Român, temă din care unele aspecte mai de seamă deja au fost dezbătute în mod aparte și publicate, în ziua de 3 februarie 1977 a fost organizată de Catedra de istoria patriei și a Partidului Comunist Român de la Academia „Ștefan Gheorghiu” o discuție în jurul subiectului anunțat în titlul acestei relatări.

În afara membrilor catedrei, au mai luat parte profesori, cercetători științifici, doctoranzi, activiști de partid de la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, Universitatea din București, Centrul de teorie și istorie militară, Cabinetul județean de partid Suceava.

Dintre participanți au luat cuvântul lector dr. Vasile Avramescu, lector Ion Coman, dr. Nicolae Copoiu, prof. dr. Damian Hurezeanu, conf. dr. Nicolae Huscaru, conf. dr. Ștefan Lache, conf. Constantin Mocanu, prof. dr. Nicolae Petreanu, prof. dr. Aron Petric, conf. dr. Vicențiu Piucă, dr. Petru Rusșindilar, col. dr. Al. Gh. Savu, lector dr. Ioan Scurtu, lector Gheorghe Sbărnă, dr. Gheorghe Țuțui, cercetător științific principal Traian Udrea.

N. Petreanu: Pe linia preocupărilor catedrei de istorie a patriei și a partidului comunist de a organiza dezbateri pe probleme ale activității mișcării muncitorești și democratice, ale Partidului Comunist Român, în vederea cunoașterii trecutului bogat în fapte istorice și pentru desprinderea unor concluzii necesare cercetării și scrierii istoriei, a fost inițiată, această dezbateră având ca temă *Alianțele social-politice în istoria Partidului Comunist Român*. Ne preocupă mai de mult o asemenea problemă. Mulți istorici se ocupă de temă și am considerat necesară, utilă dezbateră ei.

După cum se știe, în elaborarea politicii de alianțe a partidului clasei muncitoare s-a pornit de la teza fundamentală a marxism-leninismului potrivit căreia, pentru a-și îndeplini misiunea istorică, proletariatul trebuie să atragă de partea sa clasele, păturile sociale muncitoare. progresiste, în făurirea noii societăți socialiste.

Partidul comunist a privit alianțele social-politice, și în primul rând unitatea de acțiune dintre clasa muncitoare, țărănime, intelectualitate, ca un proces prin natura lui deosebit de complex, determinat de situații obiective, care poate fi dinamizat sau frânat de numeroase împrejurări subiective.

Sistemul de alianțe al clasei muncitoare și al partidului ei cu celelalte forțe social-politice apropiate și care se alătură luptei ei nu este static, ci deosebit de mobil, exprimând de fiecare dată raportul de forțe, mutațiile, schimbările, interesele generale și particulare ale forțelor componente. În decursul istoriei luptei pentru transformarea revoluționară a societății, sistemul de alianțe al clasei muncitoare cu forțele democratice și progresiste s-a lărgit ori s-a îngustat, s-a materializat în anumite obiective strategice, a îmbrăcat diferite forme concrete de organizare în funcție de etapele procesului revoluționar. De pildă, una a fost sfera de înțelegere și cuprindere în aria alianțelor unor categorii sociale și forțe politice la începuturile afirmării proletariatului, alte aspecte au prezentat datele acestor alianțe în anii care au urmat creării partidului comunist, îndeosebi în perioada creșterii pericolului fascist; desigur, noi mobiluri fundamentale au stat la baza politicii de alianțe, îndeosebi de alianțe politice, în anii revoluției democrat-populare, apoi a revoluției socialiste.

Vorbind de modul cum au prins contur și s-au manifestat alianțele social-politice în mișcarea muncitorească, în activitatea partidului comunist, este necesar de a se remarcă faptul că formele pe care le-au luat alianțele au depins de condițiile concrete din țara noastră, care au determinat conținutul de clasă și scopurile sistemului de alianțe, specificul său de la etapă la etapă. Este semnificativ că preluarea mecanică a unor experiențe care nu se potriveau realităților

din România, copierea fără discernământ au adus daune partidului nostru comunist, politiciii sale, și de aceea plină la urmă erorile au fost înlăturate de viață.

O analiză atentă a problemei aflată în discuție ne duce la concluzia însemnată că alianțele social-politice ale clasei muncitoare sînt de o largă diversitate, atît ca formă, cît și din punctul de vedere al cuprinsului, al conținutului lor. Există, de pildă, o deosebire de ordin esențial între alianța muncitorească-tărănească, care reprezintă un obiectiv fundamental, și însoțește lupta proletariatului de-a lungul istoriei sale, și diferitele alianțe temporare, vremelnice, legate de motive și de obiective tactice particulare.

Tema pe care o dezbaterem este deosebit de vastă și în cuvîntul meu de deschidere a ședinței de față nu-mi propun să insist; un lucru doar ar fi necesar să-l relev și anume că drumul pe care l-a parcurs mișcarea muncitorească din țara noastră, drum marcat de ample bătălii de clasă și, în ultimele decenii, de acțiuni constructive, fără precedent, a permis acumularea unei bogate experiențe, demonstrînd capacitatea partidului clasei muncitoare de a organiza alianțe social-politice deosebit de utile în procesul luptei revoluționare și de prefacere radicală, socialistă, a societății. În procesul revoluției socialiste, al făuririi și dezvoltării noii societăți pe fondul unor transformări esențiale în viața socială, s-au creat noi premise pentru așezarea relațiilor dintre clasele și grupurile sociale pe un teren nou, de unitate și conexiune. Dispărînd clasele exploataatoare, s-a realizat o nouă structură de clasă, dată de existența categoriilor sociale cu interese convergente. Practica edificării orînduirii socialiste în România confirmă pe deplin teza lui Karl Marx potrivit căreia socialismul transformă societatea într-o comunitate de oameni uniți pentru realizarea scopurilor lor.

Examinată în retrospectivă istorică, politica mișcării muncitorești și a partidului nostru comunist de realizare a alianțelor social-politice pentru eliberare socială și națională pune în evidență cîteva învățăminte teoretice și practice prin originalitatea formelor și mijloacelor folosite în vederea rezolvării complexelor sarcini aduse de istorie în fața proletariatului, prin elasticitatea și mobilitatea tacticii în închegarea sistemelor de alianță, prin folosirea unor forme adecvate de organizare și de colaborare a clasei muncitoare cu celelalte forțe sociale, prin atenția acordată perfecționării neconținute a relațiilor dintre componentele sociale ale societății socialiste. Prin toate acestea Partidul Comunist Român și-a adus contribuția la dezvoltarea teoriei practicii revoluționare. Acest proces istoric, de-a lungul său, comportă analiză concretă, temeinică, în spiritul materialismului istoric, analiză pe care o dorim să o întreprindem, și în discuția de astăzi.

Am indicat doar cîteva probleme pe aria largă a acestei teme privind strategia și tactica mișcării muncitorești din România și a partidului său comunist și anume alianțele social-politice, cu invitația de a vă spune părerea, pentru a încerca să descifrăm procesele deosebit de complexe ale alianțelor, mobilurile lor, felul cum s-au rezolvat în diferite etape, în ce măsură înfăptuirea alianțelor a servit cauzei proletariatului, maselor largi ale poporului, în ce măsură ele au fost cerute de istorie, și ce experiență învățăminte s-au desprins și se pot deduce pentru contemporaneitate.

C. Mocanu: Voi înfățișa cîteva gânduri despre problemele pe care le implică discuția de astăzi și asupra cărora am zăbovit prin cercetări mai îndelungate, ori întreprinse cu acest prilej.

M-am gândit că înainte de a se avansa într-o dezbateră *in concreto* a temei nu e fără rost de a se deschide un orizont cît mai extins, pentru a vedea cum, nu numai pe planul istoric românesc, ci și pe planul istoric universal, nu numai pe planul modern și contemporan, ci și mai înainte, în decursul mai lung al timpului, a apărut, fie și numai în germene, această preocupare. Nu sînt dominat de ideea de a găsi, fără discernământ, rădăcinile unei probleme în etape istorice neapărat cît mai îndepărtate și mă feresc de a cădea sub incidența unei ironii a lui Voltaire; celebrul iluminist se referea la un autor contemporan lui care urmărea evoluționist și intermiabil originile unui anumit fenomen francez din secolul al XVIII-lea modern pînă în îndepărtata istorie antică a Indiei; autorul ironizat nu era în stare să afle momentul realment nodal al punctului de pornire și să se oprească la el.

Prin urmare, se pune întrebarea: cînd a apărut *necesitatea* alianțelor *sociale*, a alianțelor *politice*, altfel spus, dar nu complet identic, a alianțelor *social-politice*; sau, mai restrîns, dar mai consistent, mai evoluat: cînd a apărut *politica* de alianțe (sociale, politice, social-politice), adică împrejurarea istorică purtînd deja conștientizarea, diriguirea, voliționalitatea posibile a fi după un anumit grad de experiență, de organizare și preconizare? Prin *necesitatea* alianțelor înțeleg un perimetru mai întins al timpului istoric și al spațiului istoric, adică situații care vor fi fost chiar foarte multe cînd diferite categorii, sociale, dar și politice, militare, în mod natural au avut nevoie, fie și vremelnice, secundar, de o cooperare, fără a fi fost neapărat descoperită, afirmată aplicată o politică ad-hoc.

În problema pe care o deschid prin asemenea acoladă în istoria generală este de a merge pînă acolo unde se pot găsi premisele în sensul cuvîntului, latin adică ceea ce este pus înainte

ca faptul să fie el însuși, aparte, distinct, crescut, dar ceea ce este pus înainte nu oricum, în orice anterioritate, ci în acea anterioritate care prin natura ei cuprinde rădăcinile adânci, adesea insesizabile, ale faptului apărut, ieșit la suprafață, format. M-am străduit să află timpurile când a început să se acumuleze, și să se cristalizeze, o cît de mică devenire socio-politică, în plan ontic, apoi și în plan reflectoriu-interpretativ, timpuri în care să depistez de ce și cum încep să se formeze alianțe. Dealtminteri, fără a dilua conceptul *alianțe* (care pentru fondul lui poate fi numit prin mai multe cuvinte, în chiar același idiom, desigur cuvinte sinonimice într-o privință sau alta) *alianța* ar trebui tratată în studii de istorie care, fără să diminueze cu ceva diferența social-politică, diferența pe care noi istoricii marxiști-leniniști o cercetăm în mod deosebit de insistent, să scoată mai mult decît pînă acum pe prim plan și unitatea omenirii, desigur unitatea reală, în contradictorieta ei, unitate care nu înseamnă totalitate, ci și refuzul de a cuprinde în ea ceea ce, în forme diferite și în epoci diferite, s-a opus față de ceea ce este în devenirea pozitivă a omenirii. Nu doresc în nici un fel să introduc vreun fel de eclecticism de manieră estompantă a diferențelor social-politice, care au fost cel puțin 7000 de ani în istoria universală, și încă există, ci, sub inspirația temei pentru care azi ne-am întrunit, intenționez să remarc, mai aparte, că omenirea nu a fost caracterizată neapărat numai prin sciziune, ci și prin efortul către unitate.

Parcursul principalelor opere de gen istoric, sociologic, politologic, precum și literar-artistic conduce la observarea că în cugetarea social-politică universală au fost tendințe, dorințe, idealuri pentru a propune unitate, solidaritatea, conlucrarea între grupe sociale și politice, statele, care, deși în unele privințe erau contradictorii, antagoniste chiar, în alte privințe comportau interese și scopuri generale, comune. Pentru cele două mari epoci premoderne, care au cunoscut scrisul și literatura, nu am aflat, în textele lor, *politica* de alianțe în sensul determinat al cuvîntului; premise — da, și nu în puține propoziții și contexte. Mai mult decît în operele teoretizante, de pildă în *Despre stat* a lui Platon ori *Politica* lui Aristotel, pentru Antichitate, sau în cărți de doctrină ale Evului Mediu, tendințe, dorințe, idealuri, eforturi de coalizare sînt aflate mai ales în realitatea mișcărilor sociale, social-politice, din timpul onticului, altfel spus în strădaniile practice ale unei grupări sau altele de a înainta spre afirmarea intereselor sale avînd, dacă era nevoie, susținerea și din partea altora. Dacă, menținîndu-mă cu examinarea în substratul social ar fi de a prezenta exemple, înșirarea multor răscoale ale sclavilor și ale șerbilor, ar aduce argumente, dar argumente altfel pozitive cît și negative. La însăși răscoala clasică a sclavilor de sub conducerea lui Spartacus, deși sclavii, în antichitate erau, de regulă, socotiți ca o treaptă inferioară, deși adiacentă, a omului, au aderat și țărani „liberi”; în acest fel mișcarea a fost mai amplă, mai cuprinzătoare. Este aspectul pozitiv; aspectul negativ — tocmai eterogenitatea, și socială, și etnică, a generat divergențe și diminuarea forței răscoalaților. Dacă urmărim însă și în plan politico-statal, în organizarea și desfășurarea treburilor politice, publice constatăm și aici nu o *politica* elaborată neapărat, ci idei, gânduri, tendințe care o prezumă. Am la îndemînă un exemplu din domeniul campaniilor, să le zic, electorale într-adevăr mai propice decît alte fapte politice eforturi de a fi circumscrisi cît mai mulți aderenți. În *De petitione consulatus* Cicero spunea: „Trebuie să stringi zilnic în jurul tău un mare număr de oameni de toate rangurile, vrstele sau de orice stare socială; însuși numărul lor trebuie să dea o imagine a prestigiului de care te vei bucura”. Mai mult decît înainte în planul faptelor imediate, dar și în planul reflectării și scrierii despre ele, răscoalele șerbilor — ca să mă opresc în acest loc tot la substratul social — nu au fost în toate timpurile și în toate locurile numai acte ale numai unei categorii. Să ne amintim, ca exemple dintre cele mai bune din însuși unghiul istoriei universale, de mișcările țărănești din istoria României. Înainte de discuție am consultat special literatura, bunăoară, despre răscoala din 1437, care a avut centrul la Bobilna. A fost o participare, într-un grad diferit de consecvență, a mai multe categorii sociale afectate de politica marii nobilimi; din pricină obiective nobilimea mică se împotriva, fie și limitat, vremelnice, marilor stăpîni de pămînt. „De aceia — citez din *Istoria României*, vol. II, p. 400 — mica nobilime ia uneori poziție alături de masele populare, în lupta antifeudală a acestora, urmărind să exercite, în acest fel, o presiune asupra marii nobilimi, fără să se gîndească la vreo concesie de seamă în favoarea țărănimii”. Au participat și locuitorii ai orașelor, pe baza unor motive proprii, dar, unele, și generale. În aceeași carte se scrie: „De aceia orașenii și țirgoveții se vor împotrivi tentativelor feudale, își vor apăra drepturile și libertățile și vor sprijini, uneori prin participare activă, lupta antifeudală a țărănimii”. Exemplul care l-am ales, care are și el avantajele, dar și incompletitudinea oricărui exemplu, oferă și proba unei alianțe în sens mai precis al cuvîntului, a unei alianțe însă din tabăra asupritorilor, care în fața pericolului determinat de acțiunea maselor populare au încheiat la 16 septembrie 1437 acel *fraternal unio*, uniunea aceasta frățească fiind punctul de pornire spre *Unio trium nationum*. Nu mai am la dispoziție suficiente minute să dau și alte explicații, probabil s-ar putea scrie o carte, am inten-

ționat să pun ideea de principiu a antecedentelor și să arăt că, de fapt, o *politică* de alianțe apare de cînd există partidul politic fondat ca atare, stadiu istoric atins în epoca modernă.

Din imensă literatură acumulată la începutul epocii moderne și în stadiul afirmării ei ne dăm seama ce trăsături a avut practica de apropiere a unor categorii sociale, și politice, diferite în anumite privințe, dar similare în altele, și felul cum s-au reflectat și interpretat faptele în cugetarea social-politică din sfera partidelor premuncitorești. Fenomenul enunțat în aceste cuvinte a evoluat și, pînă la urmă s-a conturat mai cu seamă în timpul condensării progresualității istorice în marile revoluții moderne, elemente sesizabile fiind în toate, inclusiv în primele revoluții, însă expresii ceva mai formate, dînd revoluția clasică franceză, din 1789—1794 și revoluțiile care i-au urmat, numai în Franța (1830), sau și în alte țări (1848). Deși înseși aceste revoluții moderne de tip burghez nu au presupus în termeni mai definiți rostul partidelor politice, încit astfel prin contradictorialitatea dar și comunitatea, fie și vremelnică și nemultilaterală a intereselor să fie pusă ideea, și mai ales, politica de alianțe, totuși asemenea împrejurări, după cum am spus, condensante ale progresului, au implicat atragerea în jurul burzhezii, mai mult sau mai puțin conștient, mai mult sau mai puțin organizat, a țărănimii, a proletariatului în formare, a altor categorii sociale, fenomen care s-a răsfrînt în planul, mai concret, mai expresiv al politicului, al ideologicului. Însuși Thomas Carlyle, care a dat atîta importanță eroilor în istorie, cînd a scris în mai multe volume, istoria marii revoluții franceze relatează fapte de confluență a intereselor maselor populare cu revoluția, în fond, burgheză.

Cercetarea făcută nu numai pentru discuția de acum, ci și cu alte prilejuri, cercetare organizată *cronologic* asupra scrierilor lui Marx, Engels și Lenin, mi-a dat posibilitatea să observ o dinamică, o devenire, o creștere, o maturizare în însăși concepția marxist-leninistă cu privire la alianțe și politica de alianțe. În însemnări, articole și cărți ale lui Marx și Engels de dinainte de *Manifestul Partidului Comunist* am găsit numai intuiția ca proletariatul, comuniștii să aibă aliați; chiar *Manifestul*, care a făcut epocă în întemeierea doctrinei comuniste, nu se ocupă în mod special de politica de alianțe. El de fapt polarizează realitățile socio-politice pentru a generaliza sintezelor de la nivelul celor mai avansate țări unde pentru proletariat nu se ridica stringent o politică de alianțe.

Recitînd așeză această operă mi-am dat seama că în textul ei apar enunțuri ce ar putea fi considerate mugurii unei concepții despre alianțe. După cum citim în *Manifestul Partidului Comunist*, capitolul II *Proletari și comuniști*, partidul comuniștilor (în sensul din acel timp, sens pentru lămurirea căruia a fost întocmit însuși *Manifestul*) nu este singurul partid al muncitorilor, ci mai sînt și alte partide. Comuniștii însă „nu sînt un partid deosebit, opus celorlalte partide muncitorești”; nu au interese diferite „de interesele întregului proletariat”; ei nu proclamă principii „deosebite”; în ediția engleză din 1888 se spune: principii „sectariste”. Comuniștii însă, citim mai departe, se deosebesc de celelalte partide proletare „numai prin aceea că, pe de o parte, în lupta proletarilor de diferite națiuni ei scot în evidență și susțin interesele comune, independente de naționalitate, ale întregului proletariat; pe de altă parte, prin aceea că, pe diferite trepte de dezvoltare ale luptei dintre proletariat și burghezie, ei reprezintă întotdeauna interesele mișcării în totalitatea ei”. Comuniștii sînt, din punct de vedere practic, „partea cea mai hotărîtă a partidelor muncitorești din toate țările, partea care împinge înainte”; în ediția engleză, la care m-am referit, se scrie: „partea cea mai înaintată”.

În capitolul al patrulea, depășit în ceea ce privește datele concrete de referință, care se ocupă de *Poziția comuniștilor față de diferitele partide opoziționiste*, după ce examinează tema pe baza unor exemple din Franța, Elveția, Polonia, Germania, Karl Marx și Friedrich Engels conclud asupra situației că partidul comuniștilor „sprijină pretutindeni orice mișcare revoluționară împotriva orînduirii sociale și politice existente”; dar în toate aceste mișcări comuniștii pun „pe primul plan, ca problema fundamentală a mișcării, problema proprietății”, în sfîrșit, că ei „militează pretutindeni pentru unire și înțelegere între partidele democratice din toate țările”.

O explicare exegetică asupra textelor următoare ar cere mult timp pentru a comenta fiecare situație, mai ales fiecare nuanță, sau, mai bine zis, fiecare mic pas în acumularea de enunțuri, fie uneori numai prin sintagme în imensul cîmp redacțional și publicistic, dar cercetarea întreprinsă chiar în formă mai simplă semnalează momentele, treptele de înaintare spre elaborarea doctrinei despre colaborare social-politică, însă aici, rezumîndu-mă la chestiunea de fond, caracteristică, spun că Marx și Engels nu au elaborat în mod expres problema politicii de alianțe pentru că teoria lor despre revoluție nu presupunea acest lucru în chip deosebit. Dacă revoluția proletară, revoluția socialistă, se realiza în țările cele mai avansate, cele mai dezvoltate, unde, prin urmare, societatea era cel mai înalt polarizată, din punct de vedere al existenței claselor sociale, în burghezi și proletari, însemna că proletariatul nu avea de-a face cu atîtea și atîtea categorii sociale de mijloc, așa cum s-a constatat mai tîrziu. Nu întîmplător Vladimir Ilici Lenin, completînd pe Marx și Engels în sensul demonstrării că revoluția este posibil a fi

făcută și într-o singură țară, și chiar într-una subdezvoltată, unde deci lângă proletariat era necesar a fi unite, apropiate, atrase în lupta revoluționară o mare masă de țărani și alte categorii sociale.

Contribuția lui Lenin se poate desfășura în ordinea cronologică a scrierii operelor dacă ne-ar interesa în primul rând însăși devenirea ei, ori se poate sistematiza după temele ei. Lenin s-a ocupat precumpănitor de alianța muncitorească-țărânească, mai ales pe exemplul Rusiei, și cu datele timpului său. A subliniat însă mereu cu putere și diferența. În viața politică, mai cu seamă în munca de partid, esențial pentru Lenin era, de regulă, tocmai diferența. Ne aducem aminte fraza lui devenită atunci maximă : „Pentru a ne uni, trebuie să ne despărțim”.

Am la mine patru mici extrase din operele lui Lenin, pe care le înfățișez în ordinea lor cronologică deoarece, în acest caz, se obține, în principal, și ordinea tematică, și evoluția ei de la condițiile revoluției democratice la condițiile revoluției politice socialiste. Într-un articol publicat în „Novaia jizni”, nr. 13, din 15 noiembrie 1905, N. Lenin — cum semna el deja — scrie : „Coaliției absolutismului și burgheziei trebuie să-i opunem alianța dintre social-democrație” (evident în sensul din epocă, și cum a explicat odată Engels noul termen), „și întreaga democrație burgheză revoluționară. Proletariatul socialist întinde mâna țăranimii care luptă pentru libertate și o cheamă la un asalt general, coordonat în întreaga țară”. În aceeași revistă, în nr. 19, din 23 noiembrie 1905, spune apăsător că între muncitor și micul proprietar se ivesc în mod inevitabil divergențe. „Dar tocmai în interesul socialismului depunem acum toate eforturile pentru ca revoluția democratică să se înfăptuiască mai repede, mai complet și mai hotărât. Pentru aceasta vom încheia și încheiem de pe acum cu întreaga democrație revoluționară o alianță vremelnică de luptă în vederea atingerii țelului nostru comun imediat”.

După Revoluția din Octombrie, eveniment care ar trebui studiat mai concret și din unghiul preocupărilor din această dezbateră, V.I. Lenin într-un articol din „Pravda”, nr. 252, la 21 noiembrie 1918, atrăgea atenția că „Proletariatul revoluționar trebuie să știe pe cine se cuvine să-l reprime și cu cine — cînd și cum — se cuvine să încheie o înțelegere”. În fine, cunoscuta definiție, mai desfășurată, dată dictaturii proletariatului. În prefața la broșura *Despre înșelarea poporului cu lozincile libertății și egalității*, scrisă la 23 iunie 1919, citim : „Dictatura proletariatului este o formă specifică de alianță de clasă între proletariat, avangarda celor ce muncesc, și numeroasele păături neproletare de oameni ai muncii (mica burghezie, micii proprietari, țăranimea, intelectualii etc.) sau cu majoritatea lor, alianță îndreptată împotriva capitalului, alianță în scopul răsturnării totale a capitalului, în scopul reprimării totale, a împotrivirii burgheziei și a încercărilor ei de restaurare, alianță în scopul înfăptuirii și consolidării definitive a socialismului”.

În anii 1922—1923, Lenin sesizează, pe exemplul Germaniei, ideea de front unic muncitoresc și începe să aducă pe prim plan unitatea, necesitatea coalițiilor mai ample.

De bună seamă, de la Lenin și pînă azi doctrina alianțelor, practica social-politică, s-au complinit cu multe noi înțelesuri, iar astăzi, privind cît mai larg întreaga lume cu atîtea situații și obiective ale mișcării de eliberare socială și națională, politica de alianțe se pune, în multe privințe, în determinanții noi ; mă opresc însă aici deoarece mi-am propus numai o incursiune în ceea ce prefer să numesc elemente incipiente, primele expresii ale politicii de alianțe.

N. Copolu : Am ascultat cu atenție incursiunile făcute de Constantin Mocanu în istoria universală pentru a surprinde origini, similitudini sau diversități în domeniul problemei pe care o dezbaterem. Mi se pare o exagerare extinderea pe suprafața geografică și istorică a lumii a unei probleme care are totuși anumite determinări precise în timp și chiar în spațiu. Eu cred că ceea ce înțelegem astăzi prin politica de alianțe a partidului clasei muncitoare este o problemă apărută în anumite condiții, în epoca luptei pentru cucerirea puterii și în opera de realizare a societății noi. Și mă grăbesc să adaug : ea este în primul rând o problemă a istoriei partidului nostru. Că pot exista și în alte țări situații similare, nu este exclus, dar faptul nu ne îndreptățește să transformăm această problemă într-un postulat ideologic, născut o dată cu ideologia socialismului științific.

În perioada de formare a partidelor clasei muncitoare pe primul plan era afirmarea identității politice a acestor partide și dacă e să surprindem un sens al activității lor pe acest plan, acesta ar fi cel al evitării alianțelor și al precizării elementelor specifice, definitorii ale lor ca entități politice distincte. Acum, dacă privim cu atenție drumul partidului clasei muncitoare din țara noastră, vom observa că paralel cu afirmarea identității partidului social-democrat al muncitorilor din România — el subliniază de fiecare dată în documentele sale programatice ce anume îl separă, îl deosebește de celelalte partide și forțe politice din țară — partidul este obligat de unele împrejurări concrete ale vieții social-politice să caute aliați. Această necesitate îi era impusă de cel puțin două obiective pe care le urmărea : a) introducerea votului universal, lozincă în jurul căreia considera că poate să ralieze și alte grupări politice ale timpului (e vorba de ultimii ani ai veacului trecut și de anii 1907—1908) ;

b) atragerea țărânimii la lupta politică alături de partidul muncitorilor, obiectiv urmărit de socialiști și din cauza numărului restrâns al proletariatului din România. Este evident că în alte țări partidele socialiste, muncitorești, au acționat și au inițiat alianțe politice în raport cu necesitățile și posibilitățile concrete din țările respective. Istoriceste vorbind, înainte de primul război mondial orientarea partidului din România spre o politică de colaborare cu alte forțe politice neguvernamentale a existat; din păcate nu s-au obținut rezultate. Cauza acestei nereușite trebuie căutată, în primul rând, în natura celorlalte forțe politice care erau, să le spunem pe nume, reacționare, refractare la lozincile democratizării propuse de socialiști. Un capitol particular al politicii de alianțe cu urmări importante l-a constituit momentul trădării „generoșilor” în 1899, pregătit de o activă politică de colaborare, dar care a degenerat într-o acțiune *sui generis* și riscantă, deoarece, ca să ne exprimăm plastic, s-a pornit de la principiul invers — că peștele cel mic va înghiți pe cel mare. Adică s-a sperat că cei cîțiva socialiști vor turbura gândirea burghezo-liberală a unui partid guvernamental. După cum se știe s-a întâmplat că partidul liberal a înghițit repede pe „generoși”, iar ideile lor demarate pe care voiseră să le afirme au fost digerate de partidul liberal fără consecințe asupra comportării sale.

Deși după aceste experiențe, cercurile socialiste au manifestat anume reticențe de a angaja tratative cu alte grupări politice, totuși se observă și în 1907, și în 1908, deschideri spre Partidul Naționalist Democrat, condus de Nicolae Iorga, și mai ales spre Partidul Conservator Democrat, condus de Take Ionescu. Niciuna dintre aceste grupări nu au acceptat cel puțin lozincă introducerea votului universal, astfel încît rezultatele au fost ca și inexistente. Nu socialiștii erau rigizi, ci grupările celelalte erau otrăvite de spaima creșterii mișcării revoluționare, mai ales după 1907.

Trebuie să constatăm că după primul război mondial, mai ales în condițiile favorabile create de avîntul revoluționar, o politică de alianțe și colaborare cu alte grupări politice de stînga apărute pe terenul posibilităților oferite de introducerea votului universal ar fi fost sortită unor mari succese. Din păcate, partidul socialist n-a mai avut o orientare clară, poate și fiindcă aproape toți conducătorii lui dinainte de război dispăuseră, iar noile cadre din conducere au ignorat această latură tactică din activitatea partidului, privind cu obstinație spre o imediată revoluție socialistă, care nu avea cum să izbucnească în acel moment. Aici noi trebuie să spunem, ceea ce n-am spus pînă acum, că paralel cu înfrîngerea pozitivă pe care a exercitat-o totdeauna mișcarea revoluționară internațională asupra mișcării muncitorești din țara noastră, anumite scheme, socotite unice, împrumutate din experiențele altor partide, au constituit frînă în dezvoltarea mișcării muncitorești din România. Această experiență internațională de multe ori a fost impusă, mai ales în perioada interbelică, dar exista convingerea sinceră că tot ceea ce se întâmplă într-un partid sau într-o țară (mai ales dacă era mare) trebuia, obligatoriu, să se îndeplinească și la noi. Nu s-a vorbit pînă acum de un anumit mimetism în mișcarea muncitorească internațională care a ucis de multe ori spiritul creator al socialismului științific, ca teorie a partidului clasei muncitoare din fiecare țară.

Desigur, cum se știe, criteriul adevărului este practica, și partidul comunist român a învățat, a trebuit să învețe de la experiența activității lui, a trebuit să ignore o serie de direcții care îl blocau și să deschidă larg ferestrele, chiar în condițiile ilegalității, pentru a se afla mereu în arenă, în contact cu realitatea. Or, această realitate i-a impus necesitatea colaborării cu alte forțe politice, mai ales în perioada bătăliei antifasciste. Nu trebuie să ignorăm acel fapt, și anume că partidul clasei muncitoare din România, deși partid puternic prin numărul membrilor săi (în 1921 era cel mai mare partid muncitoresc din această parte a Europei), a fost totuși obligat să țină seama de ponderea relativ redusă a clasei muncitoare în cadrul poporului român, și că pentru a aspira să conducă acest popor era nevoie să nu se afle în minoritate. Probabil că în țările unde clasa muncitoare constituie majoritatea populației, ideea politicii de alianțe a unui partid muncitoresc să fie mai puțin cultivată. Dealtfel, reiau ceea ce am afirmat mai înainte, că politica de alianțe este un aspect specific istoriei partidului nostru.

A. Petric: Problema alianțelor social-politice și, în cadrul discuției noastre, a alianțelor clasei muncitoare și a partidului său de avangardă, prezintă o importanță majoră în asigurarea victoriei forțelor revoluționare.

Întrucît în literatura social-politică sînt folosiți diferiți termeni, avînd sensuri identice sau numai apropiate, privind această problemă, mi se pare necesară o anumită clarificare de ordin noțional.

În primul rând, este necesară delimitarea între o alianță de ordin social — care se referă, deci, la poziția a două sau mai multor clase sau pături sociale — și o alianță politică, a cărei realizare presupune existența, dacă nu a unor organizații dispunînd de un cadru organizatoric, de programe și statute, cel puțin a unor curente politice, avînd la bază orientări, obiective și conștiință politică proprie. În fapt, cel mai adesea există o strînsă corelare între cele două

genuri de alianțe, generată de interesele comune care leagă ori cel puțin apropie diferitele clase și pături sociale, grupate, cu timpul, și în organizații politice; alianțele devin, astfel, alianțe social-politice.

Anumite delimitări trebuie făcute și în ceea ce privește natura și intensitatea legăturilor care pot uni diferitele forțe sociale și politice, fapt care își găsește corespondența și în termenii utilizați. În mod curent, au circulație în această privință termenii de *unitate*, *alianță* și *colaborare* sau *conclurare*. Cel dintâi exprimă, fără îndoială, gradul maxim în care se pot manifesta interesele, țelurile și voința unui grup social. Dacă ne referim la clasa muncitoare, clasa cea mai omogenă a societății și care a ajuns la cel mai înalt grad de conștiință socială, unitatea ei s-a manifestat fie sub forma numai a unității de acțiune — ceea ce și-a găsit expresia în făurirea și activitatea Frontului Unic Muncitoresc, — fie sub forma unității depline: ideologice, politice și organizatorice, încheată în februarie 1948 în cadrul Partidului Muncitoresc Român și consolidată în perioada următoare prin întreaga activitate a Partidului Comunist Român.

Practica istorică arată că unitatea reprezintă o categorie social-politică ce se poate realiza doar în cadrul unei singure clase, ale cărei interese fundamentale sînt comune și, pe baza lor, se naște unitatea de țeluri și de acțiune. Desigur, în cazul societății socialiste, care lichidează exploatarea omului de către om și antagonismele de clasă, se creează treptat, pe măsura omogenizării societății, o unitate tot mai largă, alături de clasa muncitoare, cuprinzînd țărănimea, intelectualitatea, celelalte categorii de oameni ai muncii; este vorba de unitatea întregului popor.

Așa cum se subliniază în *Programul Partidului Comunist Român* în perioada istorică pe care o străbatem „Va avea loc un proces legic de intensificare a colaborării și conclurării între proprietatea socialistă de stat și cea cooperatistă, de împletire tot mai strînsă a acestora în cadrul edificării societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintării spre comunism. Pe această bază se vor produce noi procese calitative în cadrul fiecărei clase și categorii sociale ce compun structura orînduirii noastre noi, se va realiza apropierea tot mai accentuată dintre acestea, se va adînci coeziunea societății socialiste românești, unitatea întregului popor”. (*Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Editura, politică, București 1975, p. 102.)

În ceea ce privește alianțele, consider că ele se realizează între clase și pături sociale, precum și între grupări politice care au interese fundamentale comune sau cel puțin convergente. Putem vorbi despre alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare — alianță făurită în lupta comună împotriva exploatării burghezo-moșierești, pentru înfăptuirea reformei agrare democratice, alianță care s-a consolidat și adîncit în procesul transformării socialiste a agriculturii, devenind temelie de granit a regimului socialist.

Transformările radicale care au avut loc în țara noastră în anii revoluției democrat-populare au antrenat din plin eforturile intelectualității, care a înțeles menirea ce-i revine în edificarea noii societăți, în sporirea patrimoniului de valori materiale și spirituale ale țării.

În acest proces s-a înfăptuit alianța ei cu proletariatul — forța socială conducătoare a societății. Cucerirea întregii puteri politice de către clasa muncitoare, în alianță cu țărănimea muncitoare, cu intelectualitatea și cu celelalte categorii de oameni ai muncii, exprimă rezultanta politicii de alianțe dusă de Partidul Comunist Român, care a știut să unească într-un singur șuvoi toate forțele sociale avînd interese fundamentale comune, legate de făurirea unei noi orînduirii. Acestor alianțe realizate în plan social le-au corespuns cele de caracter politic, vizînd lupta comună a Partidului Comunist Român și Partidului Social Democrat, reunite în Frontul Unic Muncitoresc, iar apoi unificate în cadrul Partidului Muncitoresc Român, a Frontului Plugarilor, a Uniunii Patrioților (mai tîrziu Partidul Național Popular), a Uniunii Tineretului Comunist, a Madosz-ului și a altor organizații de masă și obștești. Expresia organizatorică a acestor alianțe au constituit-o, în mod succesiv, Frontul Național Democrat, Blocul Partidelor Democratice și Frontul Democrației Populare. În devenirea istorică, pe firul omogenizării societății în condițiile făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate, expresia cea mai largă a alianței dintre clasa muncitoare, țărănime, intelectualitate și celelalte categorii de oameni ai muncii o constituie Frontul Unității Socialiste, organism politic, democratic și revoluționar, care reunește în rîndurile sale, sub conducerea Partidului Comunist Român, toate organizațiile politice, de masă și obștești — adevărat forum național în care oamenii muncii, fără deosebire de naționalitate, participă efectiv la conducerea vieții sociale.

În sfîrșit, în terminologia activității social-politice înțlnim noțiunea de colaborare sau conclurare, nu fără a se identifica uneori cu noțiunea de alianță. Considerăm că termenii de colaborare și conclurare sînt proprii situațiilor în care diferite clase și categorii sociale, partide sau grupări politice, avînd interese și poziții diferite sau chiar antagonice, ajung să acționeze împreună pentru o anumită perioadă de timp, și pentru atingerea unor obiective,

temporar, devenite comune. Este cazul, deci, al unei conlucrări avînd caracter de conjunctură și, prin aceasta, fiind vremelnică. Istoria României oferă, chiar dacă am lua numai ultima jumătate de secol, suficiente exemple de astfel de situații. Este de ajuns să ne referim la politica dusă de Partidul Comunist Român în anii creșterii pericolului fascist și, îndeosebi, în perioada dictaturii militar-fasciste, cînd, pornind de la interesele fundamentale ale poporului român, de la necesitatea salvagădării independenței țării, a ființei noastre naționale, a făcut apel la toate forțele sociale-politice interesate, dintr-un motiv sau altul, în răsturnarea regimului antonescian și în ruperea alianței cu Germania nazistă, să se unească într-un singur front pentru atingerea acelorași obiective cu larg caracter patriotic. În acele împrejurări, Partidul Comunist Român, fără a renunța la principiile sale fundamentale ca partid al clasei muncitoare, a pus pe primul plan ceea ce era cel mai important în acea etapă istorică și a chemat la o acțiune comună toate celelalte forțe politice, inclusiv partidele burgheze și monarhia, deși acestea din urmă aveau interese fundamentale opuse, decurgînd din poziția lor de clasă. La rîndul lor, partidele „istorice” și cercurile palatului — deși conștiente și ele de contradicțiile antagonice care le separau de partidele clasei muncitoare — au acceptat colaborarea, întrucît în acea etapă devenise vitală pentru ele departajarea de dictatura militarofascistă, degajarea de răspunderea care altfel ar fi apăsât și mai greu asupra lor ca urmare a politicii duse în trecut, inclusiv a unei anumite complicități cu fascismul; desigur, în calculele lor intrau și preocupările de a-și asigura o supraviețuire politică, după răsturnarea dictaturii antonesciene. A fost posibilă, astfel, constituirea Blocului Național Democrat, la 20 iunie 1944, bloc la temelia căruia au stat evidente elemente de conjunctură și de „compromis istoric”, dar a cărui rațiune a fost validată cel puțin în ceea ce privește țelurile urmărite de partidul comunist, de evoluția evenimentelor.

Credem că pentru caracterizarea activității desfășurate în cadrul acestei grupări de forțe care a fost Blocul Național Democrat termenul cel mai indicat nu este cel de alianță, ci de colaborare sau conlucrare a P.C.R. și P.S.D. cu partidele burgheze, în același mod considerăm că trebuie definite și raporturile cu monarhia, atît în perioada de pregătire și desfășurare a insurecției din august 1944, cît și în anii revoluției democrat-populare, cînd, așa cum se cunoaște, forțele democratice, organizate și conduse de Partidul Comunist Român, au conlucrat o vreme cu partidele „istorice” — după 6 martie 1945 numai cu gruparea liberală tătăresciană — pentru rezolvarea unor probleme de larg interes național, ca terminarea victorioasă a războiului antihitlerist, refacerea economică a țării, încheierea tratatului de pace; aceleași rațiuni au determinat și colaborarea cu monarhia. Este însă evident caracterul temporar al acestor raporturi de colaborare, faptul că ele s-au împletit în mod dialectic cu o intensă confruntare de forțe, din care, în cele din urmă, a triumfat democrația.

Pledînd pentru distincția ce ni se pare necesar a se face între termenii de alianță și cei de colaborare sau conlucrare, considerăm totodată că rămîne valabilă expresia de sistem de alianțe, înțelesă însă ca gîndire și acțiune politică de ansamblu, în cadrul căreia se preciza modalitatea concretă de realizare.

Al. Gh. Savu: Sînt gata să subscriu la definițiile (sau, poate, mai exact spus, caracterizările) formulate aici de profesorul Aron Petric. Le consider un instrumentar noțional riguros din punct de vedere științific, clar, și, în consecință, apt să servească obiectivului pe care ni l-am propus: determinarea diverselor categorii de raporturi posibile între clasa muncitoare, partidele ei și alte forțe sociale sau politice.

Mi-aș îngădui, totuși, o remarcă. Atît în definițiile propuse, cît și în expunerea de motive care le-a însoțit, dînsul s-a referit exclusiv, sau aproape exclusiv, la interese sociale (fundamentale) comune, corelate și acestea predilect cu momente ale evoluției interne. Judecînd lucrurile prin prisma experienței istorice autohtone și străine, mă întreb însă dacă nu ar trebui să se ia în calcul, acordîndu-li-se ponderea corespunzătoare, și interesele naționale comune. Oare nu dobîndesc acestea — în împrejurări istorice bine determinate — un caracter fundamental comparabil în substanța lui cu acela al intereselor sociale?

Răspunsul la această întrebare are o mare însemnătate pentru definirea unor serii de raporturi social-politice, îndeosebi între clasa muncitoare și clasele (sau părți ale claselor) exploatatoare. În absența unor interese naționale ar fi de neconceput existența unor acorduri sau alianțe care să se extindă, în situații-limită, pînă la ansamblul organismului național.

A. Petric: Problema ridicată de Alexandru Savu este foarte importantă și vine în întîmpinarea unor gînduri la care mă voi referi în continuare.

Într-adevăr, în practica social-politică din țara noastră și din alte părți între forțe sociale și politice prin interese de clasă fundamental deosebite, apar probleme fundamentale comune, sau convergente, cum ar fi importante probleme de interes național (cum a fost în țara noastră, de exemplu, în perioada luptei antifasciste, și în anii războiului). Au fost într-ade-

văr puncte de convergență care erau fundamentale sau funciare și pentru burghezie (burghezia națională), și pentru clasa muncitoare, și pentru intelectualitate.

Cred, deci, că problema definirii conceptului de alianță în modul în care am propus poate fi emendat în sensul că pot fi interese fundamentale deosebite, dar pot fi și puncte de convergență, care, de asemenea, sînt unele fundamentale și apropie clase diferite, dar care, zic eu, au totuși o durabilitate mai mică decît ceea ce, din punct de vedere al poziției intereselor de clasă, definește grupul social, organizația politică respectivă. Sigur, unele pot să dureze mult, cele fundamentale de clasă atîta cît durează însăși clasa respectivă, altele pot fi de durată totuși cu un caracter mai istoric, mai temporar.

Este adevărat că în cazul unor alianțe, alături de probleme de convergență temporară, apar și probleme de convergență fundamentale, în timp ce alte elemente de ordin fundamental separă forțele sociale sau cele politice, și acestea, în anumite situații, trec pe primul plan, iar cele care sînt și ele fundamentale, dar sînt de durată mai scurtă, trec pe planul doi. De aceea este mai bine să folosim termenul care decurge din situația mai generală decît din situația mai de moment.

D. Hurezeanu: Întrucît discuția vizează, pe de o parte, aspectele teoretice generale ale problemei alianțelor de clasă, iar, pe de altă parte, dezvoltarea concret-istorică a alianțelor în cadrul procesului istoric românesc, permiteți-mi câteva referiri la ambele aspecte.

Problema alianței muncitorești-țărănești, ca problemă teoretică, aparține marxismului și noțiunea este un elaborat marxist. Și la Marx și la Engels se întîlnesc referiri în acest sens, și față de ceea ce a spus Constantin Mocanu am putea aminti remarcă lui Marx potrivit căreia o eventuală victorie a proletariatului în Germania ar putea avea loc dacă ea ar fi însoțită de oreeditare a războiului țărănesc. Se găsec și alte remarci în operele întemeietorilor socialismului științific. Lenin însă a fundamentat pe plan teoretic larg problema alianței muncitorești-țărănești, a alianțelor de clasă în legătură cu acuitatea sarcinii înfăptuirii revoluției socialiste; Această chestiune, ca moment teoretic, nu putea fi omisă din arsenalul gîndirii marxiste; era vorba în fond de descifrarea locului clasei muncitoare în structura socială dată, de definirea poziției sale și a partidului muncitoresc în raport cu obiectivele fundamentale care se aflau în fața societății. Așa încît avem de-a face cu elaborări teoretice anterioare perioadei noastre. Nu este mai puțin adevărat că pe un plan politic foarte larg și ca o practică politică dezvoltată problema alianțelor este reclamată astăzi cu toată forța. De aici și actualitatea dezbaterii noastre, ea trebuind să capete un profil istoric fiindcă dincolo de aspectul teoretic rămîne de descifrat felul în care s-a cristalizat alianța muncitorească-țărănească și cum a evoluat politica de alianță în realitatea noastră, în devenirea procesului istoric românesc.

Desigur, problema alianțelor se ridică mai ales în momente de turnură istorică, atunci cînd apare cu stringență necesitatea definirii raporturilor clasei muncitoare față de celelalte clase, poziția și acțiunea fiecăreia, necesitatea unor transformări susceptibile de a da societății o nouă direcție de dezvoltare. Se poate să nu fie vorba nemijlocit de transformare socialistă, dar, oricum, de relansarea unui proces istoric într-o direcție nouă, inedită față de dezvoltarea anterioară.

Chestiunea alianței a fost dezbătută și elaborată vizîndu-se în special momentul social al transformărilor, aspectele de ordin social al renovării și dezvoltării societății. Noțiunea evocă, așadar, în primul rînd latura socială a evoluției istorice. Există însă și alianțe în jurul unor obiective de ordin național sau, mai exact spus, există interese comune de ordin național, și tocmai pentru că au un asemenea caracter ele angajează și implică întreaga societate.

Dar societatea — în cazul alcătuirilor premergătoare celei socialiste — este antagonică. Vorbim de obiective naționale, dar ținem seama că ne referim la o societate împărțită în clase și că în raport cu obiectivele naționale diferitele clase nu se manifestă uniform. Momentul social-istoric, așadar, apare și se răsfrînge, într-un fel sau altul, în lupta pentru obținerea obiectivului național, în modul în care sînt concepute interesele de clasă în raport cu această luptă.

Nu spun decît o constatare cu totul comună atunci cînd reamintesc că lupta națională nu presupune stingerea antagonismului de clasă. Această aserțiune este învederată foarte bine de desfășurarea procesului istoric românesc. E cazul să evoc aici momentul Mihai Viteazul, sau, pentru a fi mai aproape de perioada noastră, primul război mondial. Cu ocazia unor discuții am asistat la un fel de „pudoare” atunci cînd se vorbea de lupta de clasă a țărănimii în timpul războiului ca și cînd moșierii încetaseră de a mai fi ceea ce erau în acea vreme și ca și cînd nu au continuat să exploateze țărănimea. Este adevărat, ideologia burgheză a încercat să dovedească faptul că obiectivele naționale sting diferențele sociale și că ele ar trebui să însemne estomparea, anihilarea luptei de clasă. Împotriva acestui mod de a concepe pro-

blema s-au ridicat socialiștii, apoi după 1921, și comuniștii, și nu puteau să nu se ridice împotriva unei asemenea interpretări. Dar obiectivele naționale de aceea sînt naționale pentru că unesc în jurul lor totalitatea poporului sau marea lui majoritate. Pe de altă parte, nu putem să nu relevăm că forțele avansate ale societății se manifestă mai activ și înțeleg mai profund aceste obiective; ele sînt forțele dinamizatoare ale realizării acestor obiective. Întreaga istorie modernă a României stă mărturie în acest sens.

În ce privește istoria alianțelor ca acțiune practică și concepția asupra alianțelor a clasei muncitoare din România, referindu-ne la perioada de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, am putea distinge următoarele aspecte (desigur, chestiunea e vastă și sînt departe de gîndul de a o epuiza nici măcar în aceste două aspecte, necum în totalitatea problemelor pe care le ridică).

Unul dintre ele vizează alianța cu alte forțe în lupta pentru democratizarea vieții politice. Mișcarea socialistă din România a apărut și s-a dezvoltat, după cum se știe, în astfel de condiții încît funcția sa fundamentală a fost de critică la adresa structurilor sociale și politice existente. Prin însăși natura ei și prin obiectivele pe care le punea, mișcarea socialistă se afla în raporturi de opoziție fundamentală cu regimul social-politic existent. Era forța care semnifica negarea acestui regim, necesitatea depășirii lui.

Nu este întîmplător că cercurile socialiste din anii '70 ai secolului al XIX-lea au debutat printr-o critică la adresa liberalismului român. În același timp, mișcarea socialistă trebuia să ducă lupte politice folosindu-se de mijloacele tactice pe care le impunea fiecare moment în parte, conjunctura istorică dată. De aceea ea a fost sensibilă la forjarea unei tactici adecvate situațiilor concrete și a raportării corecte a mijloacelor tactice concrete la obiectivele generale și la scopurile de ansamblu ale mișcării.

Astfel, una dintre preocupările principale ale mișcării socialiste a fost democratizarea vieții politice. Evident, problema democratizării vieții politice este un deziderat, am putea spune cu statut de permanență, și el apare chiar și în societățile cu cel mai mare grad de dezvoltare a democrației burgheze fiindcă întotdeauna în vastul mecanism al societății burgheze sînt forțe și resorturi care acționează împotriva unei depline democratizări, forțe și resorturi care blochează funcționarea ei optimă, care o îngrădesc, într-un fel sau altul. Pentru realitatea românească în perioada la care ne referim problema democratizării se punea însă și în alți termeni. Ea era legată de necesitatea unei profunde transformări, a unei transformări structurale a regimului politic existent. O astfel de înțelegere i-au acordat socialiștii cînd militau pentru chemarea maselor la o viață politică autentică și chiar la „întronarea legalității”. Fiindcă respectarea legalității nu se putea realiza în afara unor schimbări serioase în însăși funcționarea regimului politic existent.

Socialiștii nu au fost potrivnici unor alianțe politice în vederea restructurării sistemului politic existent (ceea ce presupunea înfăptuirea unor sarcini ale revoluției burghezo-democratice), dar în epocă existau prea puține forțe care tindeau realmente spre o asemenea restructurare. Se știe că socialiștii au fost adepții unor alianțe cu radicalii. Într-un manifest către țărani, lansat în 1891, ei arătau că sînt gata să acorde sprijin radicalilor și în Camera deputaților și în alegeri. Numai că ei concepeau aspectele colaborării cu radicalii în termenii respectării autonomiei, a statutului politic propriu. Dimpotrivă, radicalii vedeau în colaborarea dizolvarea socialismului în radicalism, de fapt abdicarea socialiștilor „de la steagul lor”. Iată pentru ce colaborarea nu s-a putut transforma într-o alianță politică mai de perspectivă. Dealtfel zilele înseși ale radicalismului român ca manifestare politică au fost numărate prin trecerea grupării lui Panu la . . . conservatori. Radicalismul a rămas ca atitudine, ca stare de spirit, ca gestică a unor oameni politici, luați individual.

În ce privește colaborările ghidate de obținerea unor revendicări precise, se știe că socialiștii au sprijinit și au participat la Liga votului universal și la Uniunea parlamentară a votului universal.

Prima organizație a întrunit lideri politici influenți, grupările din jurul unor ziare ca „Adevărul”, „Românul”, „Evenimentul”, a organizat adunări în principalele centre ale țării la care au luat parte mii de persoane și s-a bucurat, în general, de ecou în opinia publică. Caracterul extrem de restrîns al electoratului și sistemul politic, în ansamblul său, nu au permis un cîmp de acțiune mai substanțial Ligii votului universal. Dealtfel, tocmai sfera îngustă a vieții politice, participarea la activitatea politică a unor cercuri foarte restrînse, micșorau baza însăși de realizare și de manifestare a unor alianțe sau colaborări dintre socialiști și alte forțe politice.

Socialiștii n-au putut realiza o colaborare de ordin politic nici cu poporaniiștii, care, se știe, nutreau convingeri general-democrate. Curentul respectiv era, în mod obiectiv, cel mai susceptibil de a fi privit ca virtual aliat în cadrul unor colaborări politice. Din păcate tocmai poporaniiștii au pornit o virulentă polemică împotriva socialiștilor. Era o dispută ideologică,

doctrinară, nu de delimitare în ce privește conlucrarea politică, însă aceasta s-a răsfrînt și asupra eventualității unei asemenea colaborări. În plus, poporanistii erau înregimentați liberalilor sub aspect politic, înct problema colaborării cu socialiștii cădea de la sine. Rămînea o singură grupare cu care s-au și realizat unele campanii duse împreună, de pildă campania împotriva guvernului liberal. E vorba de gruparea din jurul ziarului „Adevărul” și a lui Constantin Mille. Această grupare putea însă să aibă cel mult o anumită influență în rîndul opiniei publice, dar în viața politică propriu-zisă era lipsită de importanță.

Nu trebuie dealtfel să uităm că perioada despre care vorbim nu a fost preocupată pe plan internațional de problemele colaborării socialiștilor cu alte forțe și grupări politice. Tendința dominantă în mișcarea socialistă internațională a fost aceea de respingere a unor asemenea colaborări. Congreșele Internaționalei a II-a, mai ales cele de la Paris (1900) și Amsterdam (1904), au fost încărcate de ecoul dezbaterii acestei probleme. În numele consecvenței de clasă și al devotamentului față de doctrina marxistă partea cea mai reprezentativă a social-democrației internaționale a respins practica politică a unui Millirand sau Briand, socialiști ministeriabili din Franța. În același timp, la noi „generoșii” dezvoltă ideea alianțelor și colaborării pînă la trecerea fălișă în tabăra adversă. Toate acestea au determinat o mare prudență elementelor conducătoare ale socialismului român în noua etapă.

Iată cîteva considerente privind problema colaborării mișcării socialiste din România cu alte forțe politice ale vremii.

Adevărata chestiune a alianței a fost pusă de socialiști pe terenul unității de interese dintre muncitori și țărani. Se știe că mișcarea socialistă din România s-a distins prin preocuparea ei excepțională pentru problema agrară și pentru țăranime. Ea a văzut în condiția țăranimii române și în acuitatea problemei agrare una din rațiunile existenței însăși a mișcării socialiste din România. Problema agrară a ocupat o bună parte din coloanele presei socialiste, a dezbaterilor la întrunirile mișcării muncitorești și chiar la congresele social-democrației române. Socialiștii au făcut din activitatea de înființare a cluburilor socialiste la sate un episod important al acțiunii lor la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Cu prilejul marilor răscoale din 1888 și 1907 mișcarea socialistă și muncitorească a fost forța politică cea mai sensibilă și mai activă în sprijinul cauzei țăranimii. În felul acesta mișcarea socialistă a contribuit mult la forjarea unei conștiințe a unității de interese între muncitori și țărani și la apropierea celor două clase. Desigur, alianța muncitorească-țăranescă nu a fost privită atunci de mișcarea socialistă ca o forță socială cu un rol imediat în acțiunea de transformare revoluționară a societății fiindcă nu s-a pus ca țel nemijlocit o asemenea acțiune. Programatic se înțelegea, însă, că numai clasa muncitoare și țăranimea sînt capabile, într-o etapă mai îndepărtată, de o inițiativă istorică transformatoare. Mai trziu, Partidul Comunist Român va dezvoltat ideea alianței în acest sens, a făuririi acelei forțe sociale apte să realizeze prefacerea revoluționară a societății românești, în cadrul unui proces revoluționar avînd la început sarcini, obiective cu caracter burghez-democratic și după aceea sarcini cu conținut socialist. Aceasta este însă o problemă care ar impune o dezbateră separată.

Al. Gh. Savu: Am urmărit cu deosebit interes intervențiile substanțiale de plnă acum. Și m-am convins — dacă mai era nevoie — că asemenea dezbateri oferă un cadru adecvat pentru un schimb liber și fructuos de idei, indispensabil progresului oricărei științe.

Doresc să-mi spun părerea în legătură cu problema mai puțin abordată de antevorbitori: ponderea, rolul și implicațiile *momentului național* în dinamica politicii de alianțe a partidului clasei muncitoare.

S-a spus că la baza alianțelor social-politice stau întotdeauna *interese fundamentale comune*, spre deosebire de diversele acorduri de colaborare încheiate în virtutea unor *interese parțiale și limitate* (sau, dacă vreți, *nefundamentale*). Socot că acesta este, într-adevăr, un criteriu esențial de departajare a alianțelor social-politice de acordurile (fie ele efemere sau cu o durabilitate mai mare) care punctează, adeseori, relațiile dintre clase și partide.

În discuții însă s-a insistat plnă acum cu predilecție asupra intereselor *sociale fundamentale*. Prin contrast, s-au vădit anumite rețineri și rezerve în privința existenței unor interese *naționale fundamentale*. De aici, poate, și acele șovăieli manifestate ori de cîte ori s-a pus problema dacă sînt sau nu posibile alianțe între clasa muncitoare și clase (categorii, grupări) exploataoare.

Dacă medităm, fără prejudecăți, asupra conceptului de *interese fundamentale comune*, și dacă, mai mult, turnăm în el un conținut concret, făcînd apel la realități istorice notorii, atunci nu este greu să se vadă că există nu numai interese sociale fundamentale comune, ci și interese naționale fundamentale comune. Determinativul *fundamental* nu este un atribut exclusiv al *societalului*.

Mi-aș îngădui să afirm că interesele sociale și interesele naționale considerate din acest punct de vedere (fundamental, ne-fundamental) prezintă mult mai multe similitudini decît

s-ar părea la prima vedere : pot fi interese sociale *fundamentale* și *nefundamentale* comune, în aceeași măsură în care pot exista și interese naționale *fundamentale* sau *nefundamentale* comune ; fundamental și nefundamental nu țin, deci, de social sau național, ci deopotrivă, de social și național.

A. Petric: Ce înțelegeți prin interese naționale?

Al. Gh. Savu: Evident, acele interese generate de obiective comune ansamblului sau majorității componentelor națiunii dintr-o etapă istorică dată. În trecut fie spus, sint obiective sociale fundamentale care dobândesc un caracter național prin faptul că angajează la un moment dat interesele vitale ale unor largi pături și categorii, de pildă reforme cu trăsături antif feudale în perioada revoluțiilor burghezo-democratice.

Totuși, în intervenția mea doresc să mă rezum la o singură latură a problemei : interesele naționale ce decurg din obiectivele luptei de eliberare, pentru unitatea și independența poporului român. Această luptă a fost, după cum se știe, una din constantele istoriei naționale românești, angajând în fiecare etapă energiile unei constelații largi de forțe sociale și politice, în frunte cu exponenții înaintați ai maselor populare.

Pentru a nu mă îndepărta prea mult în timp, citez, drept exemple, secvențe binecunoscute ale istoriei moderne și contemporane : revoluția de la 1848, unirea principatelor din 1859, independența din 1877, desăvârșirea statului național unitar din 1918, eliberarea țării de sub dominația fascistă. Poate exista vreun dubiu că aceste obiective au avut, fiecare, la timpul său, un caracter fundamental? Sau că ele au determinat concentrări masive de forțe sociale și politice, de la clasa muncitoare plină la vîrfuri ale claselor exploatoare, reprezentate de formațiuni politice avînd cele mai diverse orientări?

Pentru a fi consecvenți cu noi înșine și pentru a rămîne fideli definițiilor pe care le-am acceptat în esența lor, așa cum au fost propuse de profesorul Aron Petric, trebuie să admitem că, fiind dictate de imperativele îndeplinirii unor obiective fundamentale comune, concentrările de forțe social-politice respective au reprezentat alianțe, nu simple acorduri sau înțelegeri conjuncturale.

Mi se poate aduce obiecția că pentru a distinge alianțele de acorduri sau alte categorii de raporturi social-politice ar trebui să se ia în seamă, pe lângă caracterul fundamental, și caracterul permanent al intereselor comune angajate. De acord. Dar acest caracter — permanent (ori nepermanent) — se cere el însuși raportat riguros la epocile și perioadele istorice concrete, determinate, care s-au succedat pe scara timpului. Ceea ce poate fi fundamental și permanent într-un anumit cadru social-istoric se poate transforma în ne-fundamental și ne-permanent în alt cadru social-istoric. Și invers. Orice altă abordare conține riscul de a se intra în derivă spre concluzii nerealiste. De pildă, că interese comune cărora să li se poată conferi, deopotrivă, atributele de fundamental și permanent ar fi posibile doar în sfera exploataților.

Dealtfel, în documentele și în activitatea Partidului Comunist Român pot fi găsite exemple care atestă neechivoc că partidul a admis, în teorie și practică, ideea unor alianțe cu diverse categorii ale claselor exploatoare pornind tocmai de la existența unor interese fundamentale comune. Congresul al V-lea al P.C.R. a înscris, printre altele, sarcina de a se realiza alianțe ale proletariatului nu numai cu țărănimia muncitoare, cu intelectualitatea și diversele categorii ale micii burghezii, ci și cu părți din chiaburime (nu comentez termenul) și din burghezia naționalităților conlocuitoare. Documentele programatice elaborate de comuniști după 23 august 1944 au extins și mai mult sfera alianțelor posibile, mergînd pînă la includerea, în fapt, a totalității chiaburimii și a unor grupări ale marii burghezii. Se avea în vedere, și într-un caz și în celălalt, caracterul burghezo-democratic al transformărilor sociale și politice compatibile cu etapa dată a revoluției, întrețesute cu obiective de interes național în planul politicii externe a României : consolidarea independenței, recunoașterea internațională a actului revenirii părții de nord-vest a Transilvaniei la patriamamă.

N. Petreanu: Unele greșeli s-au făcut tocmai atunci cînd nu s-a determinat riguros etapa istorică în care se găsea țara noastră.

Al. Gh. Savu: Exact. Bineînțeles, existența unor obiective fundamentale comune, în virtutea cărora se ajunge la închegarea unor alianțe între clase muncitoare și clase (pături, categorii, grupări) exploatoare nu conduce la dispariția contradicțiilor care decurg firese din natura lor, ci numai la trecerea acestora, pentru o perioadă determinată, pe un plan secundar. Marile concentrări de forțe social-politice în momentele cruciale ale istoriei noastre — concentrări pe care eu le socot, îndubitabil, alianțe — au fost posibile tocmai datorită acestei mișcări dialectice a raportului dintre național și social ; interesele naționale comune au primit în acele momente, împingînd pe un plan secundar contradicțiile de clasă.

Ce se întâmplă cu alianțele după înfăptuirea obiectivelor fundamentale comune? Depinde. Apelul la experiența istorică atestă că se pot ivi două situații: a) să se destrame în totalitate; b) să continue (în totalitate sau parțial) și în noua etapă, dar pe temelia altor interese comune fundamentale (fie sociale, fie naționale, fie sociale și naționale). Ultima situație este ilustrată, de pildă, de dinamica alianțelor încheiate între clasa muncitoare și alte categorii de oameni ai muncii în etapa democratică a revoluției, care s-au menținut și dezvoltat firesc — dobândind suporturi calitativ superioare — în noua etapă, a revoluției socialiste.

În încheiere, citeva cuvinte despre elaborarea teoriei alianțelor sociale și politice. Nu există motiv pentru vreo îndoială că această teorie este un elaborat al gândirii marxiste.¹ Ca și alți participanți socot, însă, că ne aflăm în prezența unui elaborat colectiv, rod al capacității creatoare a tuturor partidelor muncitorești care, confruntate cu realitățile din țările lor, cu sarcinile revoluționare specifice, au îmbogățit, într-o formă sau alta, tezaurul teoretic comun. Această apreciere nu împiedică, în nici un fel, meritele unor personalități proeminente ale gândirii marxiste.

V. Avramescu: Inclîn spre teza enunțată de Alexandru Savu, printre alte idei spuse, că fundamental sau nefundamental în conținutul unei alianțe, al obiectivelor ei, nu ține neapărat de național sau social. Nu depinde, cred, nici de durata în timp a necesității sau valabilității ei. De pildă, în practica sa, în perioada anilor 1941—1944, Partidul Comunist Român s-a remarcat printr-o înțelegere profundă, și de larg orizont în același timp, a ceea ce înseamnă cerințe, obiective de prim ordin, fundamentale, ale clasei muncitoare, țărănimii, intelectualității, ale întregului popor. Am în vedere conținutul platformei din 6 septembrie 1941 și al altor documente ulterioare dintre care unul, vă amintiți, era atît de sugestiv intitulat: *Pierirea sau salvarea României*. Opțiunea, perseverent urmărită de P.C.R., pentru coalizarea tuturor forțelor patriotice, antifasciste, antihitleriste și încrederea în justetea și posibilitatea făuririi ei, precum și metodele, formele folosite, adecvat condițiilor în care se acționa au asigurat succesul istoricului act din august 1944, cu toate consecințele și semnificațiile sale. Însă, orientarea și acțiunea partidului comunist a reprezentat totodată, un model de coalizare între situația istorică concretă, obiectivele stabilite pentru atunci și căile folosite în vederea realizării lor. Sub acest aspect, politica de alianțe, colaborări și înțelegeri cu forțe, grupuri și elemente atît de eterogene în perioada dictaturii militarofasciste apare ca o contribuție adusă îmbogățirii experienței, învățămîntelor și teoriei mișcării revoluționare.

De fapt, experiența românească a demonstrat ceea ce anterior sublinia Damian Hurezanu, în sensul că și în societatea împărțită în clase antagonice sînt și apar interese comune, de ordin național, care implică și angajează întreaga societate, diversitatea unor poziții și interese ale forțelor resfrîngîndu-se, desigur, în modul particular în care ele participă și contribuie la realizarea interesului major comun. Dar, și în această direcție, acțiunea încununată prin victoria insurecției antifasciste și antiimperialiste din august 1944 a dovedit capacitatea Partidului Comunist Român de a face față șovăielilor, inconsecvențelor și chiar unor obstrucții din partea acelor cercuri, grupuri cu care a cooperat, asemenea unui încercat și temerar timonier în vreme de furtună.

T. Udrea: Nu putem izola conceptul general de alianțe ale clasei muncitoare, ale partidului său politic, de programul lui de activitate, de obiectivele programatice.

Derivată din aceasta este și problema alianțelor mișcării muncitorești și ale partidului său după 1921. Alianța nu este un raport de forțe (ceea ce ar însemna ceva static), dimpotrivă este legată de politica de alianțe; în funcție de obiectivele dintr-o anumită etapă dată, partidul duce o anumită politică de alianțe.

Într-un fel, deci, apare politica de alianțe în perioade de avînt revoluționar, fără să se ajungă la revoluție, și într-un alt fel după cîștigarea puterii politice, cînd se trece la revoluția socialistă.

Vreau să arăt că această problemă, de fapt această dilemă sau această discuție pe mai multe sfere care ne preocupă, a fost o problemă care a stat și în atenția mișcării muncitorești și partidului comunist în diferite etape.

De aceea, eu cred că ar trebui să intrăm puțin mai în amănunt, să arătăm cîteva exemple pentru a vedea cum această înțelegere conceptuală a putut duce la greșeli legate de tactică și de realizările mișcării muncitorești și ale P.C.R. într-o anumită etapă.

Să luăm, de exemplu, perioada după 1918, perioada de avînt revoluționar. S-a crezut că va fi posibilă trecerea către revoluția proletară și victoria ei într-o serie de țări. Nu bănuia nimeni că socialismul va rămîne numai într-o singură țară. Pornind de la această idee, că revoluția proletară este inevitabilă și că reprezintă un viitor apropiat (și în program și în politica de alianțe a mișcării muncitorești, revoluționare și democratice și a partidului socialist, care se transformă treptat în partid comunist apare această idee a revoluției proletare) rezultă dificultățile pe care le-au avut socialiștii în problema agrară, unde au pus greșit problema,

nesustinând o reformă radicală. Datorită viziunii, concepției „maximaliste” a partidului clasei muncitoare din acel moment, reforma agrară din 1921 și apoi scoaterea în ilegalitate a partidului au dus la izolarea lui, la nerealizarea pe plan general național, încă de atunci, a alianței fundamentale pentru victoria socialismului, alianța muncitorească-tărănească.

Revin la o problemă care poate avea o tentă teoretică. Se observă faptul că între concepțiile și tezele lui Lenin și Marx, nu sînt numai diferențe de epocă, dar și diferențe legate de stadiul diferit de dezvoltare, de raporturi de forțe diferite.

Lenin are o formulă în care spune tot: „Sovietele sînt o formă specifică rusească”. Țările în care a biruit revoluția și s-a realizat socialismul, făceau parte din categoria țărilor subdezvoltate și în care agricultura, țărănimea ocupau o pondere social-economică precumpănitoare. De aici ca o trăsătură fundamentală rolul decisiv al alianței muncitorească-tărănești care apare ca o necesitate primordială; fără ea nu se poate cuceri puterea.

După 1933 mișcarea revoluționară din țara noastră, P.C.R. au avut în față două alternative. Fie cea a luptei pentru un guvern de front popular antifascist, ceea ce însemna practic renunțarea la obiectivul unei revoluții sociale împotriva burgheziei, pentru că guvernul de front popular implica un acord cu principalele partide burgheze (Partidul Național Tărănesc și Partidul Liberal). Nu se putea realiza un asemenea front decît în condițiile în care se mergea pe linia unui acord de colaborare antifascistă pe plan național, împotriva pericolului fascist; fie cum o făcuseră documentele P.C.R. pînă în 1933, de a avea în vedere obiectivul strategic fundamental și de a folosi criza puternică social-politică a orînduirii capitaliste și a regimului politic de stat burghez pentru a ieși din criză pe cale revoluționară, deci printr-o acțiune care în ultimă instanță urma a avea un caracter net antiburghez.

P.C.R., preocupat de pericolul major ce periclită interesele naționale ale poporului român nu a mai putut să pună pe prim plan problema unor alianțe muncitorești-tărănești, și în fapt nu mai trebuia să pună această problemă atunci cînd fascismul primejdia însăși existența națională a poporului român. Era o dovadă a înțelegerii faptului că revoluția proletară nu era la un pas de realizare; deci însăși renunțarea în această perioadă la teza revoluției proletare iminente a permis P.C.R. apropierea de o serie de grupuri, de pătri, de masele populare, pe linia frontului popular antifascist.

În '38, apar două documente ale P.C.R. referitoare la situația clasei muncitoare și poziția sa față de război și altul privind situația țărănimii prin care se restabileau principalele teze leniniste din „Două tactici” legate de etapele și forțele motrice ale revoluției.

Se arăta că regimul este șubred și că este posibilă trecerea relativ rapidă la revoluția proletară. Sîntem deci în situația de a explica mai amply și aprofundat decît am făcut-o pînă acum de ce nu s-a putut merge pe linia Băcia-Tebea în privința largirii sistemului de alianțe cu program muncitoresc-tărănesc, ceea ce corespundea și stadiului de dezvoltare a țării noastre ce se găsea „în fața desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice”.

Revenind la cele discutate de alți vorbitori, după părerea mea, B.N.D. nu a fost o alianță, ci un acord de colaborare asupra unor obiective antifasciste de interes național.

Uniunea patriotică, Frontul Antihitlerist, Frontul unic Muncitoresc, Grupul Patriotic Antihitlerist din iunie 1944 — sînt alianțe pentru că însumau forțe care aveau în vedere nu numai realizarea, în primă etapă a obiectivelor antifasciste, dar înțelegeau să meargă mai departe pe linia dezvoltării democratice și progresiste a României.

Continuînd aceeași idee, nu poate fi vorba de o alianță între partidele muncitorești, mai ales P.C.R. și grupul Tătărescu (devenit Partidul Liberal în 1945). Este vorba de o colaborare guvernamentală pe o serie de probleme legate de terminarea războiului și încheierea păcii, de refacerea economică etc.; dar în nici un caz partidul comunist nu a renunțat la obiectivele sale progresiste, mergînd pînă la revoluția socialistă. Dacă avem în vedere faptul că revoluția populară a avut ca obiectiv principal cucerirea puterii politice, se poate observa clar care este diferența dintre alianțele politice pe de o parte și politica de alianțe de colaborări vremelnice, care nu reprezentau alianțe durabile, deci care nu țineau de strategia, ci de tactica P.C.R. într-un moment sau altul politic.

N. Husearlu: Mi se pare că abordarea problemei alianțelor sociale și politice trebuie făcută într-un mod concret istoric, sub raport metodologic, pentru că, altfel se pune problema alianțelor sociale și politice în Occident (în Franța, în Spania, țările anglo-saxone) și altfel s-a pus ea în România, unde am avut de-a face cu o societate în care clasa muncitoare reprezenta o minoritate în ansamblul populației și în care, în momentul cînd în mișcarea socialistă, în partidul comunist s-a pus problema cuceririi puterii, ca sarcină principală și imediată de luptă, s-a pus și problema cum să se realizeze acest obiectiv. Răspunsul era inevitabil unul singur: clasa muncitoare trebuie să-și găsească aliați. Aceasta este o chestiune deosebită importantă pentru înțelegerea dinamicii procesului revoluționar din România, dealtminteri și din alte țări.

O altă chestiune este aceea a rolului pe care îl joacă în societate păturile intermediare, natura lor de clasă, natura lor socială, inconsecvențele care le sînt caracteristice și de care trebuie ținut seama.

Și acest element este necesar a fi luat în considerare cînd discutăm problema alianțelor, politica de alianțe. Se știe că în societățile rămase în urmă, cum era și cea românească, atragerea țărănimii de partea și sub conducerea proletariatului în revoluție prezintă o importanță hotărîtoare.

Partidul comunistilor români a ținut seamă în activitatea lui pentru încheierea alianței muncitorești-țărănești de natura dublă a micului producător : pe de o parte, ca om al muncii, el este atras spre proletariat ; pe de alta, în calitate de mic proprietar, tinde spre burghezie ; de aici inevitabilele sale oscilații și șovăieli care trebuie biruite pentru a-l atrage de partea proletariatului. Partidul Comunist Român a considerat întemeiat că cel mai bun mijloc pentru a atrage pe țărani în alianță cu muncitorimea industrială este de a-i lăsa să se convingă prin proprie experiență că realizarea dezideratelor lor seculare cu privire la pămînt și la instaurarea unor condiții mai bune de existență nu poate fi obținută decît cu sprijinul și sub conducerea clasei muncitoare.

Fără a subestima ponderea și importanța alianțelor social-politice ale proletariatului cu alte forțe intermediare, trebuie totuși menționat că pilonul central de rezistență al edificiului social-politic care a asigurat înfăptuirea revoluției democratic-populare, trecerea la revoluția și construcția socialistă, cooperativizarea agriculturii, a fost alianța dintre muncitori și țărani, sub conducerea partidului comunist.

În altă ordine de idei mi se pare a fi foarte importantă examinarea problemei poziției partidului politic al proletariatului privind alianțe cu alte forțe sociale și politice. Evident, ceea ce a adus leninismul nou și important pentru definirea și înțelegerea politicii de alianțe este interpretarea că în cadrul acestor alianțe, proletariatul, partidul său de clasă, își păstrează independența politică și ideologică și nu se dizolvă în masa aliaților.

În legătură cu această problemă, putem da un exemplu din vechea mișcare socialistă. Nicolae Copoiu avea dreptate cînd spunea că la început problema principală era aceea a delimitării. Răspunsul era limpede : socialiștii vor transformarea revoluționară a societății actuale și acest obiectiv era principalul punct de delimitare față de celelalte forțe sociale și partide politice din societatea românească.

O serie de deziderate ale anului 1848 nu fuseseră realizate și înfăptuirea lor pînă la capăt era esențială pentru partidul social-democrat român. Cum să fie însă înfăptuite? Problema a fost ridicată încă din 1893, la primul congres al partidului, în legătură cu atitudinea față de celelalte partide politice. S-a spus în mod just la acest congres că partidul va trebui să facă deosebirea dintre forțele politice net reacționare și cele mai puțin reacționare. Or, din aceasta s-a subînțeles că este vorba să se facă o deosebire între liberali și conservatori. S-a optat spre liberali. Dar în acțiunea de colaborare și apoi chiar de contopire cu Partidul Liberal, socialiștii au turnat prea multă apă (expresia epocii) în vinul lor, adică s-au dizolvat și s-au pierdut independența politică și organizatorică. Probabil, și aceasta este o explicație a faptului că ulterior, pînă în ajunul primului război mondial, ca o expresie a deziluziei, mișcarea muncitorească, partidul socialist s-a aibă o poziție care să meargă pînă acolo încît, la congresul al III-lea al partidului social-democrat din aprilie 1914, raportul Comitetului Executiv să formuleze ca linie tactică a partidului lupta „împotriva tuturor”. Sigur, aceasta nu putea fi o linie generală, o linie politică justă, și au și apărut replici din partea unor militanți socialiști care vedeau lucrurile în alt mod.

Pasionatele discuții din anii 1914 — 1916 în legătură cu posibilitatea pe care o oferea primul război mondial pentru îndeplinirea visului secular al poporului român — realizarea statului național unitar — nu au rămas fără ecou în rîndurile mișcării muncitorești și socialiste. În vara anului 1914 P.S.D. s-a pronunțat pentru neutralitatea sinceră și definitivă a țării ca fiind singurul mod de a o feri de primejdia amputărilor teritoriale sau de anxietate din partea marilor puteri vecine. Socialiștii români socoteau că unitatea națională va fi îndeplinită prin întronarea socialismului pe pămîntul românesc, nu prin participarea la război. Pe măsură însă ce războiul avansa în timp, pe măsură ce devenea limpede că presiunile marilor puteri asupra României se intensificau, unii dintre ei, Mihai Gheorghiu-Bujor, Max Vexler, Leon Ghelerter, și-au pus problema : care trebuie să fie atitudinea partidului în cazul în care neutralitatea nu mai poate fi menținută? Toma Dragu, N.D. Cocea, C. Titel-Petrescu și alții erau de părere că România să intre în război alături de Antantă, împotriva Austro-Ungariei, pentru realizarea idealului național.

Alții, ca dr. Cristian Racovski, dr. Ecaterina Arbore, dr. Otto Călin, erau tributari tezelor Rosei Luxemburg cu privire la imposibilitatea unui război național în condițiile imperia-lismului, și, în consecință, se împotriveau intrării în război.

Eforturile socialiștilor de a căuta soluții pentru „problema problemelor”, cum numea M. Gheorghiu-Bujor realizarea statului unitar român, sînt pe deplin justificare. Imbinarea interna-

ționalismului socialist cu patriotismul, apărarea principiilor revoluționare, de clasă, ale muncitorimii, și îmbinarea lor cu interesele generale ale întregului popor, au constituit o bază a activității lor. Este vizibilă, de pildă, dorința ca, pe baza interesului de viață și dezvoltare a poporului român, și „alături de acesta și întemeiat pe acesta” să fie luat în considerare „interesul mai mare și mai general de viață al poporului întreg”. M. Gheorghiu-Bujor socotea că înfăptuirea unității naționale depline, crearea unui stat democratic „în concordanță cu inevitabile prefaceri politico-sociale viitoare”, presupune depășirea unor îngustimi de vederi din trecut, deschidere spre forțele politico-sociale „care împărtășesc un punct de vedere apropiat de al nostru”.

În acest moment decisiv din istoria țării, socialiștii români și-au dat seama de identitatea de interese „dintre proletariat și popor, dintre social-democrație și integritatea națională” și de necesitatea ca muncitorimea să se situeze alături de alte forțe sociale și politice care militau pentru același obiectiv. Există, prin urmare, în viața unui popor momente când interesele de clasă, în linii însemnate, coincid cu interesele naționale, și această împrejurare conduce la încheierea unor alianțe social-politice cu un caracter foarte larg, „naționale”.

În toamna anului 1918, în momentul realizării statului național unitar, este vorba tocmai de o astfel de alianță, extrem de largă, națională. Aici se pune o altă problemă, în legătură cu primul război mondial. Problema ridicată de Damian Hurezeanu mi se pare interesantă, importantă. Într-adevăr, la sfârșitul primului război mondial avem de-a face cu două componente ale procesului revoluționar, componenta socială și componenta națională, care se supra-pun și coincid. Mi se pare că putem greși dacă ignorăm momentul social, scoțind în evidență pe cel național, și invers. Pentru o evaluare exactă a situației trebuie să punem în adevărata lor valoare ambele momente, adică cel social și cel național.

I. Coman: Inițiativa de a discuta aspectele complexe ale alianțelor realizate de Partidul Comunist Român, de mișcarea muncitorească din țara noastră în lupta împotriva puterii de stat burgheze, mi se pare foarte utilă. Avem, fără îndoială, posibilitatea de a releva fapte și idei noi, de a rememora din alte unghiuri evenimente semnificative din istoria mișcării muncitorești, de a reafirma contribuția adusă de partidul nostru într-o problemă mai veche, dar deosebit de actuală în mișcarea comunistă și muncitorească internațională.

În luările de cuvânt anterioare s-a amintit că discuția trebuie să aibă în vedere și poziția partidului comunist față de alianțele și coalițiile realizate în afara mișcării muncitorești. Între partidele claselor dominante, întrucât fuziunile sau rupturile din fondul politic burghez au impus totdeauna anumite modificări raportului fundamental de clasă. De pildă, în paginile literaturii social-politice din cele două decenii interbelice, ca și în fișele documentelor de arhivă, se găsesc numeroase intenții sau realizări tactice privind colaborarea între partide ca expresie a intereselor comune ale claselor dominante sau ale unor pături sociale dominante, în raport cu clasa muncitoare și țărănimea sau cu o anumită perspectivă politică. Sint cunoscute reproșurile pe care numeroși reprezentanți ai moșierimii le-au făcut repetate ori cercurilor politice burgheze, îndeosebi conducătorilor partidului liberal că au abandonat „pactul fundamental” existent între cele două clase înaintea reformei agrare din 1918—1921; sau avansurile făcute reciproc de unii țărâniști și de conducerea Partidului Național înaintea fuziunii din 1926, care a dus la apariția Partidului Național-Țărănesc, sau jocul politic atât de frământat al unor grupuri din Partidul Poporului după 1927 spre alte partide burgheze, sau ampla fărâmișare și proliferare a partidelor claselor dominante după 1930.

Astfel de modificări au fost fără îndoială reacții determinate obiectiv de profunde cauze economice și sociale, sau rezultatul unor calcule cu caracter material și mult mai puțin expresia unor modificări de principii. Dar pentru mișcarea muncitorească fiecare eveniment de acest gen a presupus un efort necesar de a determina cât mai precis cu putință ce clase sau categorii sociale reprezentau la un moment dat un partid sau altul, ce motive reale au impus modificările constatate și ce evoluție se putea prevedea pentru viitor.

Dacă față de clasele sociale dominante sau față de partidele respective interpretările realizate în mișcarea muncitorească au avut în deosebi rolul de a clarifica peisajul politic global, de a stabili cuantumul forței și profilul mijloacelor prin care acestea se opuneau luptei de clasă purtate de proletariat, față de clasele și grupările sociale producătoare, dominate și exploatare, efortul teoretic a avut cu totul alt sens. Ţelul în esență comun al acestora a determinat căutări corespunzătoare pentru înfăptuirea unor alianțe politice care să fie echivalente, în diferite forme și în diferite grade, alianței sociale obiective. Între ele, țărănimea a polarizat dintotdeauna cel mai mare interes.

Criteriul esențial în atitudinea partidului comunist față de țărănime a costat în considerarea ei ca aliat principal și permanent în lupta de clasă pentru doborâtrea orînduirii capitaliste și în revoluția socialistă.

După părerea mea, trebuie să deosebim existența a două planuri în discuția problemei: planul teoretic, de principiu, și planul acțiunii practice. Contribuțiile teoretice aduse în unele

documente de partid ale vremii, și în scrieri ale unor militanți, sînt remarcabile. Exceptînd primii ani ai deceniului 1920—1930 cînd noile realități din agricultură abia prindeau contur, iar militanții comuniști își dedicau cea mai mare parte a energiei problemelor organizatorice, apărării partidului în fața valului de represiuni și adaptării activității la condițiile impuse după scoaterea sa în afara legii, munca politică și teoretică desfășurată în cele două decenii interbelice s-a axat pe necesitatea împlinirii principiului fundamental al alianței muncitorești-țărănești. S-a pornit mai întîi de la nevoia întăririi primordiale a legăturilor cu proletariatul agricol și cu țărănimea săracă; proletariatul agricol chiar a fost considerat drept parte a clasei muncitoare, în numeroase documente elaborate de congresele sau plenarele partidului s-a cerut tuturor membrilor și organizațiilor partidului să acorde atenție acelor categorii ale țărânimii care participau în mod sezonier la activitatea industrială. Rezoluțiile, apelurile, manifestele elaborate de P.C.R. au reliefat ierarhizarea socială la sate, forma și intensitatea contradicțiilor sociale care afectau și țărănimea, consecințele rămășițelor feudale.

Partidul Comunist Român a fost singurul partid care a creat treptat un model de interpretare a structurii și relațiilor sociale la sate, confirmat de istorie în liniile sale generale. Faptul a fost cu atât mai important cu cît tocmai problema agrară a constituit mult timp factorul cel mai dificil de analizat în vasta dezbatere de idei din jurul stadiului de dezvoltare a țării, etapei în care se afla mișcarea muncitorească, a perspectivelor revoluției.

Din păcate, în privința formelor de proprietate au persistat mult timp raționamente eronate. Cred însă important de relevat, în primul rînd, perseverența cu care partidul comunist a militat, în pofida unor mari dificultăți, pentru realizarea alianței muncitorești-țărănești într-o țară în care majoritatea populației trăia atunci în mediul rural.

Planul acțiunii practice cuprinde o serie de realizări deosebite: organizarea și conducerea unor mișcări țărănești (al căror evantai a mers pînă la răscoală), extinderea treptată a influenței mișcării muncitorești la sate, organizarea, îndrumarea sau conducerea unor organizații legale de masă cu caracter muncitoresc-țărănesc.

Totuși, faptul că în primii ani după reforma agrară nu s-a putut structura o concepție unitară și aplicabilă asupra unor probleme de asemenea amplitudine a diminuat posibilitățile transpunerii pe deplin în viață a acestui obiectiv, adoptarea unor interpretări care nu rezultau din realitățile țării a întîrziat pentru un timp succesul acțiunilor practice. Unii militanți au înțeles teza naționalizării pămîntului în accepțiunea cea mai simplă și directă, ca o acțiune identică naționalizării mijloacelor de producție în industrie, însă alții au înțeles, mai larg, esența ei — trecerea pămîntului ca principal mijloc de producție în mîinile țărânimii, prin forme variate, aplicabile la specificul țării, de-a lungul unei anumite perioade de timp, cu participarea efectivă a țărânimii. Privită îndeaproape, deosebirea de nuanță nu poate fi neglijată, dar efectul a fost, din păcate, similar.

Activitatea unor militanți comuniști și a unor social-democrați sau socialiști care au avut o activitate apropiată de interpretarea justă a acestei probleme, a fost cu atât mai notabilă cu cît unii lideri social-democrați, ca Șerban Voinea, Ilie Moscovici și alții, au susținut, pînă prin 1927—1930, că după reforma agrară țărănimea conta doar ca rezervă a burgheziei. După așezarea noilor realități, a devenit însă evident că reforma nu schimbaseră structural relațiile sociale la sate. Firesc, partidul comunist a găsit calea depășirii dificultăților temporare realizînd și în planul acțiunii practice alianța naturală a clasei muncitoare a proletariatului agricol, țărănimea săracă și mijlocașă.

I. Seurtu: Încă de la întemeierea sa, în mai 1921, Partidul Comunist Român a manifestat o preocupare constantă pentru stabilirea unei linii strategice și tactice cît mai adecvată realităților din România, care să ofere maselor o perspectivă cuprinzătoare de luptă, precum și metodele cele mai potrivite pentru realizarea țelului propus. În acest cadru se înscrie și atitudinea partidului comunist față de partidele politice ale claselor dominante.

Nu întotdeauna aprecierile asupra acestor partide au fost juste; au existat unele oscilații, inconsecvențe și greșeli, petrecute pe fondul unei intense munci de clarificare ideologică și politică, vizînd, în ultimă instanță, aprecierea cu exactitate științifică a stadiului de dezvoltare a țării, a etapei revoluționare în care se găsea România, a sistemului de alianțe pe care P.C.R. trebuia să-l închege.

În continuare aș dori să mă opresc la problema colaborării partidului comunist cu partidele politice burgheze în perioada 1921—1944 și să încerc o jalonare a etapelor acestui proces.

În activitatea sa teoretică și practică, partidul comunist a avut în vedere trei aspecte principale, care se împletesc într-o unitate dialectică, și care nu pot fi despărțite, deși într-o perioadă un aspect a avut o pondere mai mare, în alta, mai mică. Acestea sînt, în primul rînd, delimitarea partidului comunist de partidele politice burgheze și acțiunea de clarificare a maselor asupra caracterului acestor partide, care, după cum se știe, se declarau exponente ale tuturor claselor și categoriilor sociale; în al doilea rînd, desemnarea adversarului principal în etapa

respectivă pentru clasa muncitoare și pentru interesele generale ale țării; în al treilea rând, stabilirea partidelor cu care partidul comunist putea colabora, și platforma de colaborare.

În activitatea concretă a Partidului Comunist Român, privind colaborarea cu partide politice burgheze, se pot distinge patru etape:

În prima etapă, cuprinsă între anii 1921—1926 partidul comunist aprecia că principalul adversar era P.N.L., exponentul marii burghezii industriale și financiare. Analizând structura socială și activitatea partidelor burgheze din opoziție, P.C.R. a ajuns la concluzia că se putea realiza o colaborare cu Partidul Țărănesc, cu Partidul Național, precum și cu Partidul Poporului pe o platformă antiliberală. Acționând pe baza hotărârilor Plenarei C.C. al P.C.R. din iunie 1925, care a subliniat importanța colaborării cu burghezia mică și mijlocie, interesată în dezvoltarea României pe calea progresului social, comuniștii au obținut un important succes prin intermediul Blocului Muncitoresc-Țărănesc, au reușit să încheie un cartel electoral în alegerile comunale din februarie 1926 cu principalele partide burgheze din opoziție. Susținând listele Opoziției Unite, P.C.R. își păstra independența ideologică, politică și organizatorică, inclusiv dreptul de a critica partidele burgheze respective. Această tactică a dat roade concretizate în cele 26 de mandate obținute de candidații B.M.Ț.

Din păcate, Internaționala a III-a, în loc să aprecieze suplețea politicii Partidului Comunist Român, capacitatea sa de a realiza un sistem de alianțe în avantajul forțelor democratice, a considerat atitudinea partidului nostru ca „cea mai gravă greșeală politică, căreia i se cuvine cea mai severă condamnare”. Această apreciere și măsurile organizatorice care au urmat, au provocat nedumerire și confuzie în partid.

În anii 1927—1933 comuniștii au desfășurat o intensă campanie de demascare a partidelor politice burgheze, a politicii lor de clasă. În această etapă, P.C.R. nu a pus problema colaborării cu vreunul dintre aceste partide socotite, în totalitatea lor, ca fiind fasciste sau fascizante.

În anii 1934—1940, P.C.R. a apreciat, în mod just, că principalul pericol îl reprezenta Garda de Fier — organizație teroristă de tip fascist, devenită o adevărată coloană a V-a a Germaniei hitleriste în România. De aceea, principalul obiectiv al partidului comunist l-a constituit realizarea unui larg front popular (național) antifascist, la care, alături de partidele clasei muncitoare, să participe toate celelalte forțe politice interesate în menținerea regimului parlamentar-constituțional, în apărarea independenței și suveranității României.

În acest scop, P.C.R. a desfășurat o amplă și statornică activitate de clarificare a maselor asupra primejdiei fasciste și de atragere a lor alături de forțele democratice, de creare a unui instrument politic capabil să bazeze ascensiunea fascismului. Acordurile de front popular încheiate la Băcia, București și Tebea au pus temelia succesului forțelor democratice în alegerile parlamentare parțiale din județele Hunedoara și Mehedinți din februarie 1936. Marea manifestație antifascistă din 31 mai 1936, la care au participat aproape 100 000 de persoane, ilustrează cu pregnanță faptul că orientarea partidului comunist a fost justă, bucurându-se de o largă aderență în rândul maselor.

Au existat și unele greșeli (exagerarea rolului P.N.Ț. concretizată în lozinca „Front popular în frunte cu P.N.Ț.”, sau minimalizarea atitudinii antifasciste a P.N.L.), dar, în ansamblu, anii 1934—1940 reprezintă o etapă pozitivă, prin succesele înregistrate și experiența acumulată.

În fine, anii 1941—1944, când P.C.R. a demascat fără cruțare dictatura antonesciană, mobilizând masele la lupta de rezistență împotriva regimului instaurat în septembrie 1940, împotriva ocupanților hitleriști, a războiului în care România a fost trântită la 22 iunie 1941. După cum a evidențiat în discuția sa și Vasile Avramescu, și eu consider că P.C.R. a elaborat o platformă clară de acțiune a tuturor forțelor democratice, la baza căreia se afla: răsturnarea dictaturii antonesciene, scoaterea României din războiul antisovietic, întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste, constituirea unui guvern democratic.

Deși în tabăra burgheziei existau puternice contradicții, iar convingerile anticomuniste nu i-a părăsit niciodată pe liderii politici burghezi, P.C.R. a știut să acționeze cu tact și perseverență, aplicând în mod creator învățătura marxist-leninistă privind alianțele partidului politic al clasei muncitoare. Această politică s-a concretizat în realizarea unui larg sistem de alianțe, care mergea de la clasa muncitoare la marea burghezie și de la comuniști la rege. Frontul Patriotic Antihitlerist (constituit în toamna anului 1943), acordul de colaborare cu gruparea liberală a lui Gh. Tătărașcu (mai 1944), Blocul Național Democratic (iunie 1944), ca și înțelegerile realizate cu cercurile Palatului au fost rodul politicii de alianțe promovate de P.C.R. Această politică a avut un rol determinant în asigurarea succesului insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din august 1944.

Din cele prezentate, rezultă că Partidul Comunist Român a mers pe linia aprofundării situației concrete din țară, pornind de la analiza bazei economice și sociale a partidelor politice burgheze, reușind să ajungă la concluzii juste, fundamentate științific. De asemenea, se constată

dezvoltarea capacității partidului comunist de formare a unui larg evantai de alianțe politice, care i-au permis să realizeze linia strategică și tactică stabilită, să acționeze, în momentele decisive, ca o forță mobilizatoare și dinamizatoare, capabilă să asigure un nou curs evoluției românești.

V. Piuță : Dezbaterile referitoare la alianțele politice o consider importantă atât sub aspectul ei teoretic, dar, mai ales, ca o contribuție la îmbogățirea cunoștințelor, a interpretărilor cu privire la modul în care Partidul Comunist Român, forțele democratice, în raport cu realitățile țării, au acționat pentru unirea tuturor forțelor națiunii române interesate în propășirea democratică a patriei, stăvillirea ascensiunii fascismului, înlăturarea dictaturii militar-fasciste și făurirea unei noi orlnduirii mai bune și mai drepte. În această acțiune, un loc deloc neglijabil l-a ocupat politica realistă, elastică și clarvăzătoare, dusă de partidul comunist pentru realizarea unor largi alianțe cu diferite forțe, partide, grupări și personalități politice în scopul atragerii întregului popor la lupta pentru apărarea intereselor fundamentale ale națiunii, ale țării. Dezbaterile au reliefat noi elemente, au remarcat forme și metode prin care partidul comunist a acționat în această direcție. Fără discuție, plnă acum s-au adus o seamă de contribuții însemnate de către toți care au luat cuvîntul, însă, socotesc eu, continuarea dezbaterilor pe această temă, pe perioade mai bine conturate, ar duce la o aprofundare și mai temeinică a problematicii, ar determina o mai amplă cunoaștere a modului în care P.C.R. și celelalte partide și grupări politice democratice au acționat într-o etapă sau alta, ce greutăți au trebuit să fie înlăturate, precum și limitele manifestate într-un moment sau altul, cauzele lor, dar, în principal, ce rezultate pozitive, meritorii, au fost obținute.

În legătură cu tema supusă dezbaterii, mă refer, mai concret, la perioada de după 1933, la modul în care partidul comunist, organizațiile democratice, create de el sau aflate sub influența sa, au acționat pentru realizarea unor largi alianțe politice. Se cunoaște că perioada cuprinsă între 1934—1940 este una din cele mai bogate în frământări sociale, politice și spirituale, în puter-nice acțiuni de masă, manifestații, demonstrații ale clasei muncitoare, țărănimii și altor categorii sociale. Această perioadă se particularizează în istoria patriei, a partidului comunist, a mișcării muncitorești și democratice de la noi, ca timpul unei continue și aprige înfruntări între starea de spirit antifascistă a majorității poporului român și activitatea belicoasă, demagogică, profund reacționară , a grupurilor teroriste, fascisto-hitleriste. În acești ani a căpătat expresie pregnantă politica realistă, elastică și clarvăzătoare, desfășurată de partidul comunist pentru realizarea de alianțe politice, fie și avînd un caracter vremelnic, cu diferitele forțe politice care se înanifestau pentru apărarea intereselor fundamentale ale țării. Tocmai de aceea, P.C.R. a dezvoltat intense legături cu oamenii muncii, cu straturile largi ale populației, s-a preocupat de ridicarea calitativă a capacității sale de organizare, de mobilizare și conducere a luptelor pentru apărarea intereselor lor generale, a ființei naționale a poporului român. „Eroica luptă dusă în acei ani de partidul comunist în fruntea clasei muncitoare și a unor forțe largi progresiste sub steagul democrației și independenței țării, atitudinea lucidă a unor grupări politice ale claselor conducătoare, sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, au stăvilit pentru un timp ascensiunea la putere a organizațiilor fasciste și înrobirea țării Germaniei naziste”.

În fața pericolului fascist intern, a pericolului pe care îl prezentau Germania hitleristă și Italia mussoliniană și aliații lor pentru integritatea țării, Partidul Comunist Român s-a situat în primele rînduri ale luptei pentru unirea într-un larg front comun a tuturor forțelor democratice și progresiste. Comuniștii arătau că în fața pericolului care amenința poporul român trebuia să se acționeze în primul rînd pentru realizarea unității de acțiune a clasei muncitoare, polarizînd în jurul său cele mai largi forțe antifasciste, pentru salvarea țării și dezvoltarea democratică a României. Renunțînd la unele lozinci și practici neconforme cu realitățile, la etichetarea altor partide și grupări politice democratice sau burghezo-democratice, practici preluate mecanic sau impuse din afară, P.C.R. a acționat pentru o alianță politică cu partidele muncitorești (P.S.D., P.S.-Popovici și P.S.U.) în scopul de a făuri pe această bază unitatea de acțiune a clasei muncitoare. Insistența comuniștilor, cărora li s-au alăturat elementele de stînga din celelalte partide muncitorești, avea să se materializeze într-un șir de acțiuni comune, în făurirea unității de acțiune a muncitorimii pe plan local și, în unele momente și situații, pe plan național. Semnificativ în acest sens este și faptul că după 1936, pe baza înțelegerilor dintre P.C.R., P.S.D. și P.S.U., membrii sindicatelor unitare și independente au intrat în organizațiile afiliate Conferinței Generale a Muncii, realizîndu-se practic unitatea sindicală de acțiune a muncitorilor din România. Menționez doar, fără a mă ocupa în cuvîntul meu în mod special — probabil altcineva va trata mai amplu și concret — activitatea depusă în acești ani de P.C.R. și forțele înaintate din P.S.D. pentru făurirea unității de acțiune a clasei muncitoare care își va găsi consfințirea în făurirea, pe baza înțelegerii intervenite în aprilie 1944 între conducerile celor două partide, a Frontului Unic Muncitoresc. Realizarea acestui act istoric într-un moment crucial pentru destinele poporului, ale României, a jucat un rol hotărîtor în unirea tuturor forțelor democratice, antifasciste, în salvarea țării.

Odată cu lupta pentru unitatea clasei muncitoare, partidul comunist a acționat cu o mare elasticitate pentru atragerea în activitatea comună și a altor partide, grupări și personalități politice care dintr-un motiv sau altul se pronunțau împotriva fascismului, pericolului nazist, pentru apărarea independenței României. Înfruntând, pe de o parte, teroarea, pe de altă parte, opoziția elementelor de dreapta din conducerea unor partide și grupări politice democratice, P.C.R. a acționat cu perseverență pentru atragerea în front comun și a celor două mari partide burgheze, P.N.T. și P.N.L., precum și a unor grupări desprinse din aceste partide (gruparea lui M. Ralea, a dr. N. Lupu, și altele). Propunând de fiecare dată conducerilor acestor partide și grupări politice programe concrete de acțiune, cu precizarea că fiecare propunere poate fi discutată și completată, partidul comunist a reușit să cîștige de partea sa noi și importante forțe antifasciste. Rezultate firești ale acestor acțiuni și-au găsit expresia în înțelegerile intervenite între P.C.R. și alte grupări politice antifasciste, în crearea pe această bază a unor fronturi comune de luptă, la care au aderat pe plan local și organizații ale celor două mari partide burgheze. Amintesc, ceea ce de altfel, se știe foarte bine, că în acțiunile comune organizate în alegerile parlamentare parțiale din 1936, precum și în alegerile din numeroase comune și județe, desfășurate în 1936 și 1937, forțele democratice au dovedit că pot să învingă reacțiunea, fascismul.

Analizând cu multă atenție situația concretă a țării, pe toate planurile, P.C.R. a sesizat în mod just contradicțiile existente în slul claselor dominante, contradicții care, pe măsura evoluției evenimentelor interne și internaționale, se adânceau, a considerat că în lupta pentru apărarea intereselor fundamentale ale poporului, ale României, pot fi atrase și acele cercuri ale burgheziei, inclusiv ale Palatului, interesate, fie și inconsecvent, pentru înlăturarea regimului antonescian și eliberarea țării de sub dominația Germaniei.

Succesele obținute, doctrinar și politic-practic, de forțele democratice în perioada la care m-am oprit în intervenția mea au fost un însemnat preludiu pentru ceea ce se va realiza în anii imediat următori, în 1944 prin insurecția antifascistă și antiimperialistă.

Gh. Sbărnă: După ce am ascultat discuțiile anterioare care au trasat, mai în general, cadrul de ansamblu al problemei, și intervenția în care Ioan Scurtu a făcut o grupare pe etape a preocupării Partidului Comunist Român privind politica de coalizare a forțelor democratice și antifasciste, aș dori să aduc unele dezvoltări, prin unghiul contribuției tineretului la politica de alianțe din anii creșterii pericolului fascist.

Problema făuririi Frontului popular antifascist a constituit o preocupare principală a tineretului comunist în condițiile creșterii pericolului fascist. Ea a cerut eforturi și mijloace deosebite, mai ales în munca propagandistică menită să demaște caracterul reacționar, mistic și retrograd al ideologiei fasciste.

Activând sub directa îndrumare a partidului, Uniunea Tineretului Comunist și a stabilit concepția tactică de luptă împotriva fascismului pe coordonatele închegării Frontului unic muncitoresc, coloană vertebrală a frontului popular antifascist. „Frontul unic — sublinia un document al C.C. al U.T.C. din anul 1936 — este principala armă pentru respingerea ofensivei fasciste”. De aceea, una din sarcinile esențiale ale activității tinerilor comuniști în perioada la care mă refer a reprezentat-o pătrunderea în rîndurile maselor largi populare, ceea ce avea să confere organizației de tineret o mai amplă arie social-politică de influență.

Desfășurînd munca în grele condiții ale ilegalității, tineretul comunist a dus o intensă activitate ideologică de combatere a propagandei antiomane fasciste, de cultivare a ideilor progresiste. Înaintate, în spiritul patriotismului și al internaționalismului proletar. Presa revoluționară de tineret, în primul rînd „Tînărul leninist”, organul central al C.C. al U.T.C., a publicat în acești ani o suită de articole, apeluri, manifeste dezvăluind caracterul de clasă al organizațiilor fasciste, programele lor demagogice prin care căutau să înșele masele de oameni ai muncii, să-i abată de la adevăratele lor interese social-economice și naționale.

Totodată, organizația comunistă a tineretului a mobilizat tînăra generație, indiferent de apartenența politică, la numeroase demonstrații și manifestații democratice, antifasciste. Aceasta a făcut ca în pofida opoziției întîmpinate din partea elementelor de dreapta din conducerea organizațiilor social-democrate, tinerii comuniști și social-democrații adeseori să pășească în front unic în lupta de zi cu zi pentru apărarea libertăților democratice și bararea ascensiunii organizațiilor fasciste.

Unitatea de acțiune a tineretului, formarea unui front al tinerei generații, în condițiile creșterii agresivității forțelor fasciste, din interiorul țării ca și din afară, a reținut într-o măsură tot mai mare atenția forțelor largi democratice, aflate sub influența partidului comunist, fapt reflectat prin articole din presă publicate în favoarea acestui imperativ al vremii. Analizele făcute asupra nivelului și condițiilor de existență ale tinerei generații dezvăluiau lipsa drepturilor politice și a drepturilor de organizare, faptul că măsurile adoptate de guvern loveau adînc în toate categoriile tineretului.

Față de această situație, tineretul a căutat pe diferite căi să-și apere interesele. Tinerii cei mai înaintați, în frunte cu uteciștii, au militat cu energie pentru formarea unui front al tinerei generații. „Tinăra generație — scria „Cuvântul liber” la 7 martie 1938 — poate fi încheată prin unirea în vederea unei acțiuni comune a tinerilor din partidele muncitorești, burghezo-democratice (național-tărănesc și radical-tărănesc), cît și a tinerilor neînregimentați în nici un partid politic. Această unire în vederea unei acțiuni comune nu va atinge independența politică a nici unei organizații. Astăzi, cînd fascismul își încordează puterile și atacă huliganic drepturile și libertățile democratice ale tineretului nu mai pot fi apărate decît prin unirea forțelor tinere democratice”. Pe bună dreptate se întreba autorul dacă tinerii social-democrați, național-tărăniști și radical-tărăniști nu simt din ce în ce mai mult atacurile pe care le dă fascismul pe toate căile împotriva nivelului de trai, a dreptului la cultură și a libertăților tineretului. Soluția preconizată era de mare claritate: „Stringerea rîndurilor într-un larg front al tinerei generații, a cărui axă motor să fie frontul unic al tineretului muncitor, în jurul căruia să se polarizeze tineretul din P.N.Ț., radical-tărănesc și orice grupare de tendință democratică. Lupta tinerei generații trebuie dusă alături de cei vîrstnici, pentru că nu există nici o contradicție de interese între cele două generații, dimpotrivă amîndouă aveau același obiectiv de înfrîngere a fascismului generator de mizerie, șomaj și război”.

În desfășurarea luptelor de clasă din acești ani s-a întărit acțiunea unită a tineretului muncitor pentru formularea și apărarea revendicărilor specifice, în cadrul revendicărilor generale ale clasei muncitoare, s-au făcut noi pași în accentuarea cursului politic al grevelor, în lămurirea tineretului asupra necesității luptei împotriva teroarei fasciste, împotriva stării de asediu, împotriva propagandei fasciste.

Importante succese au fost realizate și pe linia adîncirii colaborării într-un front comun de luptă al tineretului muncitor și al tineretului studios. Ca să dau un exemplu mai concret, amintesc acțiunea, cea mai viguroasă și semnificativă din acest punct de vedere, cu un puternic ecou în rîndurile maselor populare, care a fost manifestația organizată la 21 mai 1936 de tineretul antifascist din București la Mornîntul eroului necunoscut. Ea a fost organizată de Comitetul local București al P.C.R., prin intermediul organizației U.T.C. din sectorul III Albastru și al Comitetului de organizare a acțiunilor de masă ale tineretului din capitală, organism politic alcătuit din reprezentanți ai Uniunii Tineretului Comunist, Frontului studentesc democratic, Tineretului țărănesc, Tineretului Uniunii oamenilor muncii maghiari din România etc. Acest organism politic, prin modul de realizare, prin obiectivele și mai ales prin activitatea practică desfășurată a constituit un adevărat front popular al tineretului antifascist în acțiune, căci el întrunea tineri fără deosebire de apartenență politică, animați cu toții de unul și același gînd — salvarea țării de primejdia fascistă, hitleristă, apărarea independenței, integrității și suveranității patriei.

Am dat numai aceste cîteva exemple, prin care se poate susține, după cum se vede, faptul că importanta temă a unității de acțiune, a coalizării tuturor forțelor democratice și patriotice, a preocupat în mod neînlocuit partea înaintată a tineretului, organizațiile de tineret ale partidelor politice interesate în stăvilirea fascismului, un rol de seamă avîndu-l partidul comunist și organizația sa uteciștă.

Șt. Lache: În conformitate cu tematica dezbaterii, mi-am propus să înfățișez numai unele concluzii în legătură cu Frontul Unic Muncitoresc, unitatea de acțiune a clasei muncitoare din țara noastră întemeiată pe colaborarea dintre Partidul Comunist Român și Partidul Social Democrat.

Aș dori să relev mai întîi că experiența istorică a României confirmă posibilitățile multiple și reale de colaborare între partidele muncitorești, și rolul deosebit al acestei colaborări în făurirea unor largi coaliții social-politice, în asigurarea unității tuturor forțelor progresiste, democratice. Firește, căile și formele concrete de organizare și de acțiune ale clasei muncitoare în lupta pentru prefaceri înnoitoare, democratice, și pentru cucerirea puterii politice, edificarea socialismului au cunoscut și vor cunoaște, în mod inevitabil, în diferite țări, o mare varietate de soluții concrete, în funcție de condițiile istorice și naționale, de experiența partidelor comuniste și muncitorești, a maselor populare.

În România, Frontul Unic Muncitoresc s-a realizat, după cum se știe, în aprilie 1944, fiind rodul eforturilor stăruitoare desfășurate timp de mai mult de un an de comuniști și frunțașii social-democrați de stînga pentru lichidarea schiziei din mișcarea muncitorească. Acordul de colaborare dintre P.C.R. și P.S.D. a exercitat o înfrîngere decisivă asupra întregului curs al evenimentelor politice și, îndeosebi, asupra ralierei forțelor antifasciste. Unitatea muncitorească a devenit acel nucleu viguros în jurul căruia a crescut coroana unității largi a maselor populare, a tuturor forțelor politice și militare care au înfăptuit insurecția națională armată, antifascistă și antiîmpărialistă, din august 1944.

Frontul Unic Muncitoresc a continuat să joace un rol esențial și în perioada ce a urmat actului istoric de la 23 August 1944, în unirea eforturilor clasei muncitoare, ale întregului popor, pentru participarea la războiul antihitlerist, pentru desfășurarea cu succes a marilor bătălii politice în vederea democratizării țării, înfringerii împotrivrării claselor exploataatoare și izolării partidelor politice reacționare, pentru cucerirea puterii și transformarea revoluționară a societății românești.

Frontul Unic Muncitoresc s-a impus ca ax politic al tuturor alianțelor și acordurilor de colaborare realizate în procesul înfăptuirii revoluției populare-democratice. Atitudinea și linia tactică unitară a celor două partide muncitorești în probleme fundamentale de ordin social și național, hotărârea lor de a milita împreună într-un climat de conlucrare frățească, principială, au chezășuit nu numai constituirea Frontului Național Democrat, apoi, a Blocului Partidelor Democratice, ci și coeziunea acestor coaliții eterogene, capacitatea lor de acțiune și de mobilizare a unor largi forțe sociale la înfăptuirea obiectivelor stabilite în comun.

O însemnătate cu totul aparte pentru coeziunea tuturor forțelor sociale populare în procesul revoluției, pentru înseși destinele României a avut-o evoluția alianței dintre comuniști și social-democrați spre unificarea politică, organizatorică și ideologică deplină în cadrul unui singur partid revoluționar, marxist-leninist, al clasei muncitoare. Orientarea în acest sens, a unității de acțiune a partidelor muncitorești, a fost strins legată de perspectiva apropiată a trecerii la revoluția socialistă și pregătită de conlucrarea rodnică a comuniștilor și social-democraților în guvern și parlament, în administrația de stat și în sindicate, în fabrici și uzine, la sate, în toate domeniile vieții economice, sociale și politice.

În condițiile concrete ale României, realizarea partidului unic a constituit o opțiune istoricește determinată, o condiție a realizării unității de acțiune și de voință a poporului în revoluția și construcția socialistă. În același timp, se cuvine a fi relevată deosebita semnificație principială și practică a faptului că unificarea între P.C.R. și P.S.D. s-a produs pe baza contopirii organice a celor două partide muncitorești, prin voința lor comună, prin hotărârea liber exprimată a organelor de conducere și a membrilor lor. În procesul dezvoltării Frontului Unic Muncitoresc, de la crearea sa în aprilie 1944 până la fuziunea celor două partide la congresul din februarie 1948, odată cu extinderea domeniilor de colaborare s-au perfecționat continuu formele și metodele de realizare a unității, au fost înlăturate treptat cauzele care generaseră și întreținuseră scindarea mișcării muncitorești, s-a stabilit un climat de stimă și încredere reciprocă. Deosebirile de vederi n-au fost ascunse, ci supuse dezbaterii colective și lămurite de conducerea partidelor, de organele constituite ale F.U.M., pornindu-se de la ceea ce li unea pe comuniști și social-democrați, de la ideea că interesele desfășurării neîntrerupte a revoluției și trecerea la socialism reclamau unitate, nu sciziune. Totodată eliberarea unei părți a social-democrației de influența reformismului s-a realizat în primul rând datorită confirmării de către însăși ascensiunea procesului revoluționar a justeței liniei politice a Partidului Comunist Român, a gândirii și acțiunii sale revoluționare. În cursul revoluției populare-democratice, al clarificării ideologice și al apropierii între conducerea și membrii celor două partide, s-a ajuns la un acord deplin, atât asupra imperativului unificării, cât și asupra realizării ei practice pe baza principiilor ideologice, organizatorice și teoretice marxist-leniniste.

Înfăptuirea unității de acțiune a clasei muncitoare din țara noastră și finalizarea acesteia prin crearea unui singur partid politic revoluționar au avut o importanță istorică pentru desfășurarea în continuare a luptei poporului român pentru socialism, inseriindu-se totodată ca un aport însemnat la tezaurul experienței mișcării muncitorești internaționale.

Gh. Tuțul: Aș dori să încep prin a vă mărturisi că eu nu m-am lăsat atras în ispita de a privi problema pusă în dezbateri numai ca o problemă teoretică și nici de a încerca analiza alianțelor politice pe perioade istorice și pe spații geografice foarte mari, ci mi-am limitat de la început cuvântul asupra unei probleme mai precis conturate și delimitate, și anume asupra politicii de alianțe promovate de Partidul Comunist Român în perioada de după Eliberare.

Mai întâi însă citeva opinii în legătură cu unele probleme ridicate aici. Eu consider, într-adevăr, că alianța este creată într-un anumit moment al evoluției raportului de forțe și urmărește schimbarea acestui raport de forțe, și, așa mai adăuga, realizarea unor alianțe — înțelegând prin alianțe un complex mai larg de relații, fie ele alianțe fundamentale, cum s-a afirmat, fie alianțe mai puțin fundamentale — are loc pe baza unui acord pe care îl socotesc expresie programatică a înțelegerilor politice survenite. În această problemă nu aș face deosebire între alianțe politice și alianțe sociale, pentru că socialul determină politicul și-l influențează foarte mult, la rândul său, politicul influențează socialul. Deci, vorbind de alianțe ca formă de schimbare a raportului de forțe în societate, mă gândesc și la faptul că încheierea unor alianțe mai largi sau mai înguste este determinată la rândul ei de un anumit raport de forțe. De exemplu, alianții nu vor urma niciodată în bătălii pe cei slabi, și, pentru a se realiza blocurile și fronturile despre care vorbim aici, a trebuit ca partidul comunist, inițiatorul politicii de alianțe în

perioada la care mă refer, să smulgă viitorii aliați de sub influența altor forțe social-politice. De pildă, pentru atragerea țărănimii a trebuit să lupte deosebit cu Partidul Național Țărănesc.

O altă problemă asupra căreia s-a discutat mult a fost și este aceea a raportului dintre momentul național și momentul social. Nu putem despărți așa de categoric aceste laturi între ele. Este vorba, și în asemenea situații, de o influență reciprocă. Au fost în istoria României numeroase situații când momentul național a influențat asupra desfășurării luptei de clasă, desigur fără a stinge lupta de clasă. Țăranii nu au fost oprți să intre pe moșii, dar nu s-au lansat, de exemplu în momentul 1916, lozinci care ar fi dus la dezbinarea unității naționale; tot în această privință mă refer și la perioada războiului antihitlerist, de asemenea la un moment în care elementele de interes național, adică problemele care afectau întreaga națiune, probleme fundamentale ale țării, au marcat o apropiere a forțelor politice aflate în luptă și încă într-o luptă politică foarte îndrjțită. Așa s-a întâmplat, de pildă, în anul 1946, când în jurul unor probleme cum au fost problemele teritoriale, problemele cobeligeranței antifasciste a României sau problema reparațiilor spun că s-a realizat un adevărat consens; partidele politice burgheze, care se aflau angajate într-o înverșunată luptă politică împotriva comuniștilor, s-au situat pe poziții foarte apropiate de pozițiile partidului comunist și de ale delegației guvernamentale la Conferința de pace. La rindul său, și partidul comunist a ținut seama de asemenea împrejurare în tactica sa, în politica sa de alianțe. Deci, așa opinia pentru o mai elastică înțelegere a politicii de alianțe, cit și pentru a aborda a ei nu în general, ci în raport de fiecare moment istoric, de situația concretă pentru a face o analiză în funcție de evenimente.

Cu aceste precizări care pot fi considerate o participare la clarificarea aspectelor discutate pînă acum, aș dori să prezint cele două probleme pe care mi-am propus să le aduc în atenție.

Din ansamblul problemelor deosebit de complexe, pe care le ridică analiza temei puse în dezbatere, m-am oprit în mod deliberat asupra politicii de alianțe promovate de P.C.R. în anii revoluției democratic-populare, considerînd că această temă este îndeajuns de cuprinzătoare pentru a ne permite atît tratarea sa independentă, cit și formularea unor aprecieri de caracter mai general.

Politica de alianțe promovată de partidul comunist în anii de după Eliberare a constituit o parte inseparabilă a luptei revoluționare pentru democrație și socialism.

Printre rezultatele mai importante ale acestei politici vom sublinia că ea : 1. a reprezentat un factor social-politic care a contribuit la schimbarea raportului de forțe în favoarea maselor ; 2. a determinat o deplasare spre stînga a vieții politice și a ușurat înfăptuirea unor transformări fundamentale în domeniul economic, social și politic ; 3. a făcut posibilă atragerea celor mai diferite categorii de oameni ai muncii în jurul clasei muncitoare și al aliatului său principal — țărănimea muncitoare.

În cele ce urmează mă voi referi, mai concret și pe scurt, la mecanismul interior al politicii de alianțe, și la alianțele politice ca formă deosebită de participare a celor mai diferite categorii de cetățeni la conducerea țării.

În privința mecanismului intern al politicii de alianțe :

În aplicarea politicii de alianțe de către Partidul Comunist Român putem descoperi cu relativă ușurință dezvoltarea interioară a acesteia după schema : partid — clasă — masă.

Acest mecanism are în mod concret următoarea evoluție : elaborarea de către P.C.R. a documentului programatic de bază (să luăm ca exemplu platforma F.N.D.) ; dezbateră și aprobarea acestuia de clasa muncitoare unită (ședința F.U.M. din 2 octombrie 1944), aderarea organizației Frontului Plugarilor și a altor grupări politice. Se poate astfel observa ca o regulă faptul că după ce partidul obține adeziunea întregii clase muncitoare, pasul următor în constituirea sistemului de alianțe îl reprezintă aderarea țărănimii. În felul acesta politica de alianțe a partidului comunist s-a bazat în mod constant pe doi piloni puternici : unitatea muncitorească, și alianța clasei muncitoare cu țărănimea, fapt ce a contribuit la asigurarea hegemoniei proletariatului în cadrul sistemului de alianțe.

Mecanismul acesta din care rezultă în mod clar rolul determinant al unității muncitorești și al alianței dintre clasa muncitoare și țărănime poate fi descifrat cu ușurință în făurirea fiecăruia din cele patru organisme existente în anii 1944—1948, care au exprimat materializarea politicii de alianțe a partidului comunist (B.N.D. — iunie 1944 ; F.N.D. — octombrie 1944 ; B.P.D. — mai 1946 ; F.D.P. — februarie 1948), bineînțeles cu unele deosebiri calitative. Ne referim, de pildă, la faptul că B.N.D. s-a constituit la circa două luni după ce se încheiase acordul de colaborare între P.C.R. și P.S.D. care întrunea obiective limitate la sarcinile principale ale etapei, iar Frontul Democrației Populare avea la baza sa unitatea clasei muncitoare exprimată de un singur partid — P.M.R., realizat la congresul din februarie 1948. Asemenea deosebiri, după părerea noastră calitative, se pot constata și în privința aliatului principal al clasei muncitoare — țărănimea. În F.N.D., de exemplu, țărănimea a mers în întregul

său, inclusiv păturile ei avute, și a fost reprezentată de mai multe organizații: Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților, Partidul Țărănesc—Anton Alexandrescu. Acest lucru nu s-a mai întâmplat la constituirea F.D.P., organism în care au intrat numai Frontul Plugarilor, ca exponent al întregii țărănime muncitoare.

Abordând problematica dezvoltării politicii de alianțe sub laturile sale calitative, nu ometem aspectele cantitative, de cuprindere sub raport numeric. Această idee poate fi urmărită cel mai ușor dacă analizăm evoluția structurii organismelor de colaborare.

Astfel, F.N.D. creat în octombrie 1944 din 5 grupări: P.C.R., P.S.D., sindicatele unite, Uniunea Patrioților și Frontul Plugarilor, își lărgeste rîndurile și baza socială în februarie 1945 prin cuprinderea Partidului Țărănesc—Anton Alexandrescu și prin stabilirea colaborării cu P.N.L.—Tătărescu. Tot în aceeași direcție se mai poate aminti faptul că în perioada precedentă marii schimbări de la 6 martie 1945, la F.N.D. se alătură numeroase asociații și grupări profesionale: Uniunea Preoților Democrați; gruparea Învățătorilor socialiști; Asociația micilor meseriași; Sfatul negustoresc etc., iar în aprilie 1945 în F.N.D. se încadrează și Organizația Tineretului Progresist, Uniunea Femeilor Democratice din România, Asociația meseriașilor patroni. Deci, F.N.D. evoluează de la cinci membri, cîți avea la constituire, la nouă membri și numeroși aderenți, în aprilie 1945. Nu este lipsit de interes a preciza că unitatea interioară a Frontului Național Democrat, mai ales în prima fază, provenea atît din unitatea de interese ale claselor și păturilor sociale componente, clase și pături sociale în general de stînga, cît și din conștiința fiecărei grupări că, în configurația politică de atunci, numai cuprinsă în F.N.D. putea avea șanse de reușită.

În mod similar, dar în condiții istorice diferite, Frontul Democrației Populare, care inițial, la 27 februarie 1948, este format din patru grupări: Partidul Muncitoresc Român, Frontul Plugarilor, Partidul Național Popular și Uniunea Populară Maghiară, și-a lărgit rîndurile ajungînd în octombrie 1950 să aibă în componența sa 16 grupări politice, organizații obștești și asociații științifice, datorită împrejurării că între timp s-au adăugat Confederația Generală a Muncii, Uniunea Tineretului Muncitoresc, Uniunea Femeilor Democratice din România, Federația micilor meseriași, Centrocoop-ul, Comitetul antifascist german, A.R.L.U.S., A.S.I.T., Uniunea Scriitorilor, Academia R.P.R., ș.a.m.d.

Organism politic complex, avînd o structură dinamică, Frontul Democrației Populare a reflectat în componența și activitatea sa atît schimbările generale, care au avut loc în viața țării la începutul revoluției socialiste care au dus la creșterea rolului conducător al partidului, cît și la dispariția prin autodizolvare a unor grupări politice importante ale diferitelor categorii de aliați: P.N.P. care reprezenta păturile mijlocii orășenești (februarie 1949), Frontul Plugarilor (martie 1953), U.P.M. și alte organizații ale naționalităților conlocuitoare (în același an). Prin încetarea activității grupărilor amintite sfera de influență a F.D.P. În mod corespunzător cu numărul de membrii cuprinși de aceste grupări nu s-a restrîns deoarece dispariția unei grupări politice a fost de obicei însoțită de creșterea influenței în masă a altora, îndeosebi a Partidului Muncitoresc Român, și, totodată, de apariția unor noi forme de atragere a maselor la viața politică și economică. Ne referim îndeosebi la sfaturile populare, care urmăreau să cuprindă în sfera lor de activitate mase largi de cetățeni între care zeci de mii de deputați, de asemenea, la cooperarea agricolă de producție, care începe să se dezvolte după 1949, ajungînd ca pînă în 1962 să cuprindă aproape întreaga țărănime muncitoare. Cu toate acestea, analiza realităților românești din anii 1953—1962 demonstrează că dizolvarea prematură a grupărilor amintite s-a repercutat asupra desfășurării proceselor revoluționare din acești ani, îndeosebi asupra activității de cooperativizare a agriculturii și de dezvoltare a democrației socialiste.

Una din problemele importante, teoretice și practice, ce rezultă din analiza politicii de alianțe promovată de P.C.R. În anii de după Eliberare, este aceea a participării reprezentanților diferitelor grupări politice, care colaborau cu partidul comunist, la conducerea țării. Exemplul cel mai concludent, din acest punct de vedere, îl constituie faptul că în toți anii revoluției democrat-populare și în cîțiva ani în timpul revoluției socialiste, Petru Groza, președintele Frontului Plugarilor — grupare a maselor țărănești, deci a aliatului principal al clasei muncitoare — a fost președinte al Consiliului de Miniștri. Problema nu se reduce însă numai la acest exemplu, participarea la guvern a reprezentanților grupărilor aliate a fost mult mai numeroasă și a inclus nu numai reprezentanți ai păturilor de oameni ai muncii, ci și reprezentanți ai burgheziei. Din acest punct de vedere putem aprecia că în perioada 6 martie 1945 — 6 noiembrie 1947 a fost vorba despre o împărțire a puterii, împărțire care a fost întotdeauna favorabilă reprezentanților clasei muncitoare și celorlalte pături de oameni ai muncii.

Referitor la problemele ridicate în legătură cu participarea aliaților la conducerea țării se impune precizarea că în guvernul de la 6 martie 1945 reprezentanții altor grupări decît cele muncitorești au avut președinția, vicepreședinția Consiliului de Miniștri și șase ministere; în guvernul remaniat în noiembrie 1946 — președinția, vicepreședinția și opt ministere.

tere, iar în cel din noiembrie 1947 — șase ministere și președinția Consiliului de Miniștri. Următorul tabel mi se pare sugestiv.

Tabel

Data constituirii	Total ministere	Alții decît P.C.R. și P.S.D.	
6. III. 1945	16, inclusiv președinția Consiliului de Miniștri	7, inclusiv președinția Consiliului de Miniștri	mai mult de 1/3 din total
20. XI. 1946	19, inclusiv președinția Consiliului de Miniștri	9, inclusiv președinția Consiliului de Miniștri	aproape 1/2 din total
6. XI. 1947	18, inclusiv președinția Consiliului de Miniștri	6+2, inclusiv președinția Consiliului de Miniștri	aproape 1/2 din total
13. IV. 1948	21, inclusiv președinția Consiliului de Miniștri și 3 vicepreședinți	5, inclusiv președinția Consiliului de Miniștri	aproape 1/4 din total

Se poate vorbi despre participarea aliaților, inclusiv a reprezentanților burghezi, într-o anumită etapă, și la conducerea organelor locale ale puterii: prefecturi, primării. Astfel, în august 1945, din totalul de 58 de prefecti, 39 aparțineau aliaților clasei muncitoare și erau repartizați astfel: Frontul Plugarilor 9, Partidul Național Liberal-Tătărăscu 11, Uniunea Patrioților (după noua titulatură, Partidul Național Popular) 9, Partidul Țărănesc-Anton Alexandrescu 8, Uniunea Populară Maghiară 3.

O situație similară se poate constata și în repartitia pe partide a primarilor din comunele urbane, reședințe de județ; astfel în vara anului 1945 conducerea a 60 de primării urbane era repartizată în felul următor: P.C.R. 11, P.S.D. 11, P.N.L.-Tătărăscu 11, Frontul Plugarilor 10, P.N.P. 9, Partidul Țărănesc-Anton Alexandrescu 3, U.P.M. 2, independenți 3. La București, repartitia primăriilor de sector era: P.C.R. — sectorul Albastru; P.S.D. — sectorul Negru; Partidul Țărănesc-Anton Alexandrescu — sectorul Galben; P.N.L. Tătărăscu — sectorul Rosu.

Din totalul de 79 de primari ai comunelor urbane nereședințe P.C.R. și P.S.D. dețineau 37, restul după cum urmează: P.N.L.-Tătărăscu 16, Frontul Plugarilor 9, P.N.P. 5, U.P.M. 4, independenți 5.

Aceeași participare largă a celor mai diferite categorii de cetățeni, care se situau pe poziții democratice, se poate constata și în componența Adunării Deputaților aleasă la 19 noiembrie 1946. După datele publicate, în noul organ legislativ au intrat ca deputați 65 muncitori, 27 țărani, 25 proprietari agricoli, 38 profesori, 31 învățători, 27 funcționari, 15 ingineri și tehnicieni, 16 ziariști, scriitori, publiciști, 12 medici, 65 avocați, 17 meseriași, 8 preoți, 9 comercianți, 5 industriași, 20 alții: ofițeri, liber-profesioniști, casnice etc.

Aceste date sugerează necesitatea analizei aspectelor sociale ale politicii de alianțe. Din acest punct de vedere, realitatea istorică dovedește că alianțele realizate de P.C.R. în perioada de după 23 August 1944 au fost, în general, alianțe care au cuprins forțe sociale apropiate, îndeosebi mase muncitoare: țărănimea, intelectualitatea și alte păături mijlocii. Aceasta nu a exclus colaborarea în anumite momente și pe o anumită platformă și cu unele păături ale burgheziei. Tactica aceasta a avut drept urmare o anumită ușurare a transformărilor revoluționare, o slăbire a capacității de rezistență a claselor exploatoare și astfel, în ultimă instanță, a facilitat trecerea la socialism fără ciocniri sociale de amploare, fără a se pune accentul pe folosirea violenței.

Aprecierea pe care am făcut-o anterior este valabilă și pentru perioada de început a activității statului socialist, care, după cum se știe, a fost definit ca o formă a dictaturii proletarietului.

În încheiere aș vrea să spun că din analiza politicii de alianțe a Partidului Comunist Român în anii despre care am vorbit și a organismelor de colaborare în care s-a concretizat sistemul de alianțe despre care urmează să vorbesc: a) permanența mobilizării largi a tuturor categoriilor sociale interesate; b) menținerea constantă a hegemoniei clasei muncitoare în viața politică a țării și creșterea influenței politice a partidului comunist; c) realizarea unei deplasări continue spre stînga a organismelor de colaborare, și a părților componente ale acestora, fapt care a influențat deplasarea spre stînga a întregii vieți politice românești.

P. Russîndilar: În primul rând, împărtăşesc ideea enunţată aici că problema pusă în dezbatere este de mare importanţă teoretică şi, mai ales, practică, avîndu-se în vedere cerinţele formulate în documentele de partid potrivit cărora istoria trebuie să ofere concluzii, învăţăminte pentru activitatea prezentă şi viitoare.

Conceptul de alianţe social-politice în activitatea Partidului Comunist Român trebuie privit ca un concept avînd un caracter dinamic şi concret-istoric. Întotdeauna partidul a încheiat alianţe în raport de obiectivele şi sarcinile care li stăteau în faţă, de etapa revoluţionara în care activa.

O altă idee pe care vreau să o subliniez, mai ales în ceea ce priveşte politica de alianţe după 23 August 1944, se referă la faptul că, în noile condiţii, Partidul Comunist Român, conducînd lupta maselor populare împotriva cercurilor reacţionare, a folosit o tactică principală şi suplă, reuşind să realizeze un sistem de alianţe adecvat, să încheie acorduri şi coaliţii cu forţe sociale şi politice interesate integral sau numai parţial pentru înfăptuirea obiectivelor general-democratice ce se cereau rezolvate în etapa revoluţiei populare-democratice. Această politică elaborată de partidul comunist a contribuit substanţial la intensificarea procesului revoluţionar, la continua izolare şi zdrobire a reacţiunii, la pregătirea terenului în vederea trecerii la revoluţia socialistă. Experienţa din această etapă a constituit un aport al partidului nostru la îmbogăţirea tezaurului teoretic şi practic al mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale privind politica de alianţe în etapa trecerii de la capitalism la socialism.

În fiecare etapă parcursă de la 23 August 1944 politica de alianţe, conţinutul ei, a îmbrăcat şi anumite forme organizatorice. Aceasta, dealtfel, şi-a găsit expresia într-un anumit raport dialectic între formă şi conţinut. Formele organizatorice ale alianţelor au izvorât dintr-o situaţie dată, concret-istorică, influenţînd mai mult sau mai puţin asupra conţinutului. În 12 octombrie 1944 s-a creat Frontul Naţional Democrat care a jucat un mare rol în dezvoltarea ascendentă a transformărilor revoluţionare, în jurul lui unindu-se masele muncitoare, forţele democratice în lupta pentru instaurarea guvernului revoluţionar-democratic.

O etapă relativ distinctivă a politicii de alianţe a fost inaugurată la începutul anului 1946 cînd procesul revoluţionar a intrat într-o fază nouă. De aceea, F.N.D. a fost depăşit istoriceste, programatic şi structural. Principalele transformări democratice preconizate de F.N.D. în octombrie 1944 erau, în linii mari, înfăptuite la începutul anului 1946 ori se aflau în procesul desăvîrşirii lor. Din punct de vedere al structurii sale, F.N.D. nu cuprindea toate partidele politice care puseseră bazele guvernului de la 6 martie 1945. Gruparea Tătărescu, care colabora cu F.N.D. în cadrul guvernului, nu făcea parte din acelaşi organism politic cu celelalte partide de guvernămînt, nu era legată de acestea printr-un program unic de acţiune. În funcţie şi de noua perspectivă a confruntării electorale cu reacţiunea, la 17 mai 1946 s-a constituit Blocul Partidelor Democratice. Noul organism politic, alcătuit din principalele partide democratice, se deosebea de F.N.D. atît prin compoziţia social politică, cît şi prin programul său. În B.P.D. se găseau reprezentanţi ai proletariatului, luptător consecvent pentru desăvîrşirea revoluţiei burghezo-democratice şi trecerea la revoluţia socialistă, aliat cu ţărănimia, categoriile mijlocii ale populaţiei. Alături de aceste forţe erau reprezentanţii unei părţi ai burgheziei industriale, bancare şi comerciale, interesate în exploatarea şi asuprirea maselor muncitoare şi care, din acest motiv fundamental, se aflau în contradicţie cu proletariatul şi ţărănimia. Participînd la guvern şi în noul organism — B.P.D. —, reprezentanţii acestei categorii vizau păstrarea şi consolidarea situaţiei economice, a poziţiilor politice pe care burghezia le mai avea. Este un merit al Partidului Comunist Român că tocmai ţinînd seama de aceste particularităţi a reuşit să înmănuşeze reprezentanţii politici ai unor clase şi pături sociale cu aspiraţii şi tendinţe contradictorii, luînd în seamă însă, la acea dată, ceea ce era comun şi unea în jurul unor prefaceri economico-sociale şi politico-naţionale care priveau interesele supreme ale ţării.

Cînd s-a trecut la înfăptuirea sarcinilor revoluţiei şi construcţiei socialiste s-a creat un nou organism, Frontul Democraţiei Populare, care a reuşit să înmănuşeze cele mai largi mase populare într-o singură mişcare viguroasă, puternică prin sudura ei lăuntrică.

Pornind de la schimbările profunde petrecute în structura societăţii româneşti, în anii construcţiei socialismului a fost necesară adoptarea unor noi măsuri organizatorice de natură să ducă la întărirea continuă a unităţii poporului, a frăţiei dintre oamenii muncii români şi ai naţionalităţilor conlocuitoare, a coeziunii naţiunii socialiste. Frontul Democraţiei Populare, care reunea în campaniile electorale organizaţiile de masă şi obşteşti, sub conducerea partidului comunist, avea un rol limitat în viaţa social-politică, nu putea îndeplini în mod satisfăcător atribuţii importante în societate. De aceea, ţinînd seama de stadiul de dezvoltare a societăţii, din iniţiativa partidului s-a creat Frontul Unităţii Socialiste care grupează, de fapt, toate clasele şi categoriile sociale, toate păturile de oameni ai muncii, naţionalităţile conlocuitoare, şi care înseamnă o alianţă de un fel deosebit, îmbrăcînd forma unităţii morale politice a între-

gului popor în jurul partidului comunist pentru rezolvarea sarcinilor strategice din etapa actuală, și anume făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate în România.

N. Petreanu: Nu intenționez să formulez concluzii, aș dori să-mi exprim satisfacția pentru interesul acordat dezbaterii acestei foarte interesante probleme și anume alianțele sociale și politice.

În dezbateri s-au sugerat o serie de idei valoroase, care, după opinia mea, trebuie reținute. Deosebit de interesant mi s-a părut faptul că s-a discutat despre apariția problemei, afirmarea ei și dimensiunile sale ca valoare socială, politică, înțelesul și conținutul termenilor de alianță, unitate, colaborare, alianțe politice, politică de alianțe, toate exemplificate faptic și argumentate teoretic, raportul dintre obiectivele de natură socială și cele de natură națională, necesitatea abordării alianțelor politice și sociale în raport de condițiile social-istorice ale fiecărei țări și ale fiecărei etape, colaborarea, înțelegerea și cu partidele burgheze în condițiile în care s-a pus problema aceasta; de asemenea, înțelesul alianței fundamentale și nefundamentale, în general dinamica, dialectica politicii de alianțe. Au mai fost și alte contribuții, sesizări, nuanțări.

Mi se pare că s-au ridicat multe probleme asupra cărora să ne oprim mai amănunțit în viitor. Dealtfel, discuția din întrunirea de astăzi este o etapă în cercetarea, în lămurirea ansamblului de probleme din activitatea ideologică multiplă desfășurată de Partidul Comunist Român, despre care în mod special, îndeosebi despre activitatea din anii 1921—1944, vom elabora lucrarea asupra căreia ne concentrăm atenția. Va fi posibil să arătăm în mod mai consistent, mai elaborat, împrejurările în care partidul comunist a dus politica sa de alianțe, integrarea ei cu munca ideologică generală, învățămintele pe care le-a tras partidul perioadă de perioadă până la instaurarea în țară a puterii politice a oamenilor muncii și trecerea la construirea orânduirii socialiste.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

„NEAM” ȘI „NAȚIUNE”; UNIREA POLITICĂ A ȚĂRILOR ROMÂNE SUB MIHAI VITEAZUL. — CRITICA UNOR INTERPRETĂRI —

S-a scris mult despre unirea politică a țărilor române sub autoritatea lui Mihai Viteazul și se va mai scrie, deoarece e firesc ca unul din cele mai însemnate momente din istoria poporului nostru să atragă atenția istoricilor. Nu mai e însă firesc ca, din dorința de originalitate, să apară interpretări forțate, hazardate, lipsite de un fundament documentar, în această problemă de un deosebit interes pentru istoria patriei noastre.

O lucrare singulară în peisajul istoriografiei românești contemporane, referitoare la tema abordată, este aceea semnată de Manole Neagoe, *Problema unității țărilor române în secolul al XVI-lea*, apărută în „Revista arhivelor”, LII (1975), nr. 4, p. 427—442, la rubrica „Opinii”. Într-adevăr, cea mai mare parte a opiniilor autorului, care se vor cu orice preț originale, izbutesc aceasta, dar o analiză a lor, determinată de importanța deosebită a problemelor la care se referă, dovedește ușor cu ce preț:

1. — „Unitatea politică a țărilor române pe care o realizează Mihai Viteazul, pentru scurtă vreme, — scrie M.N. — este una dintre cele mai interesante și pasionante probleme care s-au pus în fața istoriografiei românești. Întrebarea fundamentală care se pune este următoarea: exista o conștiință de neam la români, în secolul al XVI-lea? Exista vreo legătură între această conștiință și noțiunea de conștiință națională, care să acționeze în sensul formării unei concepții politice privind *unificarea țărilor române?*” (p. 427). În acest paragraf care deschide lucrarea amintită, exprimând ideea centrală ce se cere demonstrată, autorul confundă două noțiuni: unitatea politică și unirea politică, și vorbește despre conștiința națională în veacul al XVI-lea.

Unitatea de neam, de limbă, de cultură, de trăsături psihice, de religie, exista la români înainte de Mihai Viteazul, dar *unitatea politică deplină a țărilor române* se va realiza abia în 1918. Mihai Viteazul având un puternic sprijin în factorii de unitate a românilor amintiți mai sus¹, a realizat *unirea politică a țărilor române sub autoritatea sa*, evident în cu totul alte condiții decît cea de la 1859 și de la 1918.

Conștiința de neam există în tot evul mediu, căci bazele ei se pun o dată cu formarea *neamului românesc*, ea urmărind întreaga evoluție a acestuia. Cu mult înainte de veacul XVI românii aveau limpede conștiința că sînt un neam, un popor unitar: „românesc”, cum rezultă din numele pe care și l-au dat ei înșiși (cea mai bună dovadă a conștiinței de neam). Întrucît o bogată literatură istorică demonstrează aceasta² pe baza izvoarelor, ne întrebăm

¹ Cf. P.P. Panaitescu, *Problema unificării politice a țărilor române în epoca feudală, în Studii privind unirea Principatelor*, București, 1960, p. 67—71, 75—79.

² Cf. Șt. Pascu și Marcel Știrban, *Bibliografia unirii Transilvaniei cu România — 1 decembrie 1918* —, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, XI (1968), p. 171—255 (peste 600 de titluri, interesînd îndeosebi cele de la paragrafele II—IV). Pe lângă acestea mai amintim: N.C. Bejenaru, *Ideia unității naționale în trecutul Moldovei*, extras din „Luminătorii”, ian.-mart. 1943, p. 3 și urm.; Șt. Pascu, *Conștiința de neam a poporului român*, în vol. *Marea adunare națională de la Alba Iulia încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968, p. 14—16, cf. și p. urm.; Eugen Stănescu, *Premisele medievale ale conștiinței naționale românești. Mărturiile interne*, în „Studii”, XVII (1964), nr. 5, p. 967 și urm. („român-românesc”... s a denumit poporul român de cînd a apărut pe scena istorică și nu numai de cînd a început să scrie românește”, p. 970); idem, *Semnificații istorice ale nu-*

ce rost mai are „întrebarea fundamentală”: „există o conștiință de neam la români în secolul al XVI-lea?”, care constituie motorul de pornire al lucrării lui M.N.? *Mai sintem oare acum în situația de a demonstra că abia în veacul XVI românii aveau conștiința că formează un singur neam?* cînd istoriografia noastră a demonstrat pertinent aceste pe baza izvoarelor (și materialul documentar acumulat este revelator).

De altfel, într-o lucrare apărută *ulterior* articolului pe care îl discutăm, M.N. — considerînd manifestarea în scris a fenomenului tot una cu apariția lui I — afirmă hotărît că abia: „în secolul al XVI-lea apare tendința de unire a românilor și conștiința unității de neam, paralel cu politizarea ideii romanității românilor”, accentuînd chiar „pe conștiința unității de neam conturată în secolul al XVI-lea”³. Citatele sînt reproduse întocmai din articolul pe care îl discutăm (p. 435) numai că acolo în loc de „conștiința unității de neam”, apare „conștiința națională”. Cum vom vedea mai jos, nu e vorba de o schimbare de părere a lui M. N., ci de suprapunerea arbitrară a celor două noțiuni, pe care concepția materialist-dialectică le definește într-o armonioasă *unitate dialectică*. Pornind de la suprapunerea amintită și vrînd de fapt să dovedească existența „conștiinței naționale” în veacul XVI, M.N. nu izbuteste decît să pună sub semnul întrebării existența „conștiinței de neam” la români în secolul XVI.

Revenind la întrebarea pe care o pune M.N. dacă există vreo legătură între conștiința de neam și conștiința națională, „care să acționeze în sensul formării unei concepții politice privind *unificarea țărilor române*”, menționăm că și aici răspunsul s-a dat de mult. „Idea națională a constituirii statelor pe baza comunității de neam este o concepție politică — afirma P. P. Panaitescu⁴ —; ea apare o dată cu dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste și cu formarea națiunilor”.

Firește că există o legătură între conștiința de neam și cea națională, numai că cea de-a doua ia naștere din cea dintîi în perioada de trecere de la epoca feudală la cea modernă; a vorbi de ea în veacul XVI înseamnă nu a o lega, ci a o confunda deliberat cu noțiunea de conștiință de neam, autorul lucrării pe care o discutăm suprapunînd practic cele două noțiuni. „Idea unității — afirmă Șt. Pascu —, prezentă în întreg evul mediu, se transformă în tendințe o dată cu începutul epocii moderne, cînd se formează și conștiința națională, ca reflectare a naturizării celor mai de seamă trăsături ale națiunii: comunitatea economică, culturală și psihică, adică profilul spiritual, și lupta comună pentru emanciparea socială, eliberarea și unitatea politică”⁵.

„În istoria medievală — arată Eugen Stănescu — numele poporului român și al țării sale încorporează într-un singur simbol ceea ce a fost înaintea conștiinței naționale, anume *conștiința de neam*, formă fundamentală a conștiinței sociale în evul mediu românesc. Unitară și omogenă, conștiința de neam la români se prezintă sub trei forme caracteristice: conștiința unității de neam și limbă, ilustrată prin însuși numele poporului: *român*, considerat în evoluția sensurilor sale, conștiința unității teritoriale, ilustrată de numele țării: *România*; și conștiința obârșiei comune, ilustrată de echivalența dintre *romanus* și *român*”⁶. Mai mult chiar, ultimul autor amintit răspunde, ca să spunem așa, cu mult înainte ca ea să fie pusă, celei de-a doua părți a „întrebării fundamentale” puse de M.N. despre posibilitatea existenței unei legături între conștiința de neam și cea națională: „... Neamul și conștiința de neam ca formă și conținut, determinate însă de relațiile sociale feudale, precedă și fac parte din însuși procesul de formare a națiunii și conștiinței naționale mo lerne”⁷.

melui poporului și țării noastre, în „Magazin istoric”, III (1969), nr. 10, p. 37—41; ibidem, IV (1970), nr. 10, p. 56—53; Ș. Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur romanité au Moyen Âge*, în „Revue Roumaine d'histoire”, IV (1965), nr. 1, p. 17—24; Cornelia Bodea, *L'idée d'unité et de la continuité dans la conscience du peuple roumain*, ibidem, VII (1968), p. 853—854; A. Rădușiu, P. Teodor, *Idea de unitate politică la români*, București, 1933; E. Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc în lumina mențiunilor externe. „Valahia” și sensurile ei*, în „Studii”, XXI (1968), nr. 6, p. 1105—1123 (și în „Revue Roumaine d'histoire”, 1968, nr. 6, p. 877—898); I. D. Suciuc, *Aspecte ale unității poporului român în secolele XIV—XV*, în „Studii”, XXII (1969), nr. 6, p. 1065—1076; *Unirea Transilvaniei cu România. 1 d cembrie 1913*, ed. II-a, București, 1972, p. 13 și urm.; A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, București, 1972 (și bibliografia anexă).

³ Manole Neagoe, *Mihai Viteazul*, Craiova, 1976, p. 277.

⁴ *Problema unificării politice a țărilor române în epoca feudală*, p. 67, cf. și p. 88.

⁵ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 65; cf. și idem, *Formarea națiunii române*, București, 1967.

⁶ E. Stănescu, *Semnificații istorice ale numelui poporului și țării noastre*, p. 37.

⁷ Idem, *Premisele medievale ale conștiinței naționale românești*, p. 968. Sublinierea autorului. Cf. și idem, *Țările române la sfîrșitul veacului al XVI-lea și prima lor unificare politică. Despre necesitate și posibilitate în istorie*, în *File de istorie militară a poporului român*, III, București, 1975, p. 98—99.

Conștiința națională având un caracter istoric este legată de formarea națiunii în epoca modernă⁸. „Ea este conștiință națională pentru că se referă la națiune și pentru că aparține națiunii”⁹. Caracterul istoric al formării națiunii ca o categorie a epocii moderne a fost observat încă din secolul trecut, denumit de Titu Maiorescu „secolul naționalităților”. La 1855 Alecu Russo scria: „Încet cîte încet neamul se preface în popor sau nație”, „Pină a nu luci la soare, naționalitățile mocnesc veacuri și odată răsăr cu toate armele lor, credință religioasă, credință politică, civilizație și limbă”¹⁰.

Combătînd teoriile care plasau noțiunea de „națiune” în antichitate sau în evul mediu, precum și exagerările ideologiei fasciste, N. Iorga scria în 1934: „Sensul națiunii depinde de anumite condiții care nu au existat decît destul de tîrziu și a căror apariție poate fi determinată destul de precis... Niciuna din aceste condiții nu se întîlnește decît foarte tîrziu în epoca modernă... Aceste coroane ale regilor și ale împăraților cu care națiunile se mîndresc atîta pentru trecutul lor n-au nimic de-a face cu dezvoltarea națiunilor, pentrucă ele tind dincolo de limitele naționale, după cum ele depășesc prin geneza și prin sensul lor, conceptul național... Pentru a ajunge la o concepție a națiunii așa cum o avem astăzi, trebuia să așteptăm secole...”¹¹.

Națiunea, subliniază lucrările istorice actuale, apare „odată cu zorii epocii moderne”, „Începutul ei se plasează cronologic în perioada destrămării feudalismului și a ascensiunii relațiilor capitaliste de producție și este legată intern de o serie de fenomene fundamentale de ordin economic, social-politic și cultural ideologic din această perioadă”¹². Faptul este subliniat și în literatura istorică universală¹³.

„Istoria — amintea tovarășul Nicolae Ceaușescu — arată însă că apariția națiunii ca formă de comunitate umană și dezvoltarea vieții naționale a popoarelor este un proces social legitim, o etapă necesară și obligatorie în evoluția tuturor popoarelor. Formată în condițiile istorice ale societății capitaliste, națiunea a exercitat de la început o puternică înrîurire asupra progresului economic și social, asupra mersului înainte al popoarelor”¹⁴.

Este un loc comun în istoriografia noastră actuală că noțiunea de „conștiință națională”, care apare în perioada de destrămare a relațiilor feudale, caracterizează epocile modernă și contemporană. Ne-am aștepta ca M.N. să răspundă „întrebării fundamentale” pe care a pus-o la începutul articolului său, dacă exista vreo legătură între conștiința de neam și „conștiința

⁸ Cf. C. Vlăd, *Eseuri despre națiune*, București, 1971, p. 31—39, 53.

⁹ *Ibidem*, p. 37. Cf și Mihai Berza, *Conclusions*, în *Les Lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du Sud-Est Européen*, București, 1970, p. 122—124, 128.

¹⁰ *Națiunea și problema națională*, București, 1975, p. 17.

¹¹ N. Iorga, *Origine et développement de l'idée nationale surtout dans le Monde Oriental*, București, 1934, p. 2, 22—23.

¹² Damian Hurezeanu, *Formarea națiunii române*, în „Revista de istorie”, XVIII (1975), nr. 7, p. 1021, 1023; cf. și V. Maciu, Șt. Pascu, *Formarea națiunii române*, în „Rev. Înv. Superior”, VIII (1966), nr. 8, p. 10 și urm.; M. Marian, *Comunitatea de națiune*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.”, XIII (1967), nr. 6, p. 63; Șt. Pascu, *Formarea națiunii române*, în *Pietre de temelie din trecut pentru vremurile de astăzi*, Cluj, 1967, p. 112—124; *Stat-națiune-progres social*, București, 1968, p. 38; *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, sub redacția M. Constantinescu, Șt. Pascu, București, 1968, p. 21 și urm.; Al. Duțu, *Les racines de la conscience nationale chez les Roumains*, în *Le développement de la conscience nationale en Europe Orientale*, Paris, 1969, p. 66—67; Virgil Cândea, *Les Lumières et la naissance de la conscience nationale chez les Roumains*, în *Les Lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du Sud Est Européen*, București, 1970, p. 83—95; Elena Florea, *Națiunea română și socialismul*, București, 1974; C. Nuțu, *Procesul formării și desăvîrșirii statului național unitar român. Contribuția mișcării muncitorești și socialiste la înfăptuirea acestui proces*, în *Momente din istoria patriei, a partidului, a mișcării democratice și revoluționare din țara noastră*, „Revista de istorie”, Supliment, București, 1976, p. 53—67; C. Coșman, *Națiunea factor al progresului*, în „Contemporanul”, nr. 10, 1976, p. 4; D. Berindei, *Formarea statului modern român*, în „Rev. de ist.”, XXX (1977), nr. 3, p. 511; *Dicționar politic*, București, 1975, p. 383.

¹³ „Numai în secolul nouăsprezece în Europa și în secolul douăzeci în Asia și Africa poporul s-a identificat el însuși cu națiunea, civilizația cu civilizația națională...”, afirmă Hans Kohn, *Nationalism: Its Meaning and History*, Toronto, 1965, p. 10—11.

¹⁴ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, I, București, 1968, p. 395.

națională care se conturează în veacul al XVI-lea" (p. 435). În realitate, nu numai că nu o face, dar ultima frază a articolului său se referă la „conștiința de neam”: „Înfăptuirea politică a lui Mihai Viteazul este, în același timp, și rezultatul firesc al conștiinței unității de neam care capătă un conținut precis, din punct de vedere ideologic, în secolul al XVI-lea" (p. 442). În schimb în cuprinsul lucrării se referă la „evoluția sentimentului de unitate națională”, care însă „se manifestă discret”(?) în vremea lui Petru Rareș (p. 428), la cele „trei națiuni privilegiate” din Transilvania: maghiari, sași și secui (p. 430), revine apoi la „sentimentul de neam” și la „conștiința de neam” a românilor (p. 431, 434), dar afirmă că prozelitismul calvinilor și luteranilor: „constituie un îndemn pentru conturarea mai exactă a sentimentului de neam, a unei conștiințe naționale care se manifestă în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea prin folosirea limbii române și activitatea literară (?—C.R.) al cărei centru — alegerea este semnificativă (?—C.R.) — a fost la Brașov” (p. 434), de parcă românii ar fi așteptat pînă la sfîrșitul veacului XVI prozelitismul reformaților pentru a-și preciza mai exact (?) sentimentul de neam. *Este timp de deci că pentru M.N. noțiunile de „neam” și „națiune”, referitor la veacul XVI, se suprapun.*

Pentru a spori și mai mult confuzia între noțiuni demult lămurite și temeinic fundamentate științific în istoriografie și în lucrările teoretice actuale, de pe poziții materialist-dialectice¹⁵, spre mijlocul articolului M.N. afirmă: „De la început (sic) trebuie făcută precizarea că nu este vorba de conștiința națională în sensul în care această noțiune îl capătă în secolul trecut, o dată cu triumful modului de producție capitalist” (p. 432). Dar există mai multe forme de conștiință națională? Nu cumva autorul se referă la conștiința de neam pe care o confundă cu noțiunea de conștiință națională¹⁶? În continuare M.N. arată: „Dar, așa cum preciza Engels în *Originea familiei* conștiința națională în accepțiunea modernă a noțiunii, apare cu mult înainte de afirmarea modului de producție burhez. Ea poate fi identificată într-o fază embrionară din momentul în care apar primele elemente ale unor relații sociale noi, deci încă din evul mediu. Apariția unei conștiințe naționale în secolul al XVI-lea este, deci, nu numai posibilă dar și firească, iar o serie de fapte demonstrează evoluția care are loc pe planul mentalităților” (p. 432)¹⁷. Neținînd seama de rigorile citării științifice a autorilor, M.N. nu arată unde menționează Engels în cartea amintită, cele de mai sus. În realitate, în *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, Engels afirmă cu totul altceva, anume că în răstimpul de 400 de ani petrecuți între căderea Imperiului roman de Apus și a celui carolingian, cu toate că în domeniul producției materiale n-au apărut progrese remarcabile, un rezultat important tot s-a obținut: au apărut „naționalitățile moderne”, adică, privind în perspectivă istorică,

¹⁵ Cf. pentru orientări teoretice: El. Florea, *Cu privire la evoluția conceptului marxist de națiune*, în „Anal. Inst. de studii ist. și soc.-pol. de pe lângă C.C. al P.C.R.”, XIII (1967), nr. 6, p. 66—79. A. Gavrilă se referă la „confuzia între națiune și popor. Or, aceste categorii sînt distincte, căci reprezintă prefaceri ale unor epoci diferite. Poporul continuă să trăiască în și prin națiune, în care se desăvîrșește și în care este ridicată la un grad mai înalt unitatea indivizilor ce-l compun”. „Între popor și națiune nu există bariere rigide... Fiecare continuă istoria omenirii la alt nivel, în alte condiții, pe alte planuri, grăbind progresul social” (*Conceptul de națiune*, ibidem, p. 42—43). „Termenii „neam”, „popor”, „națiune” sînt, în prezent, mult mai bine conturați, mai bogați în conținut, delimitările între ei mult mai precise decît la sfîrșitul secolului trecut”, observă Cornel Almășan, *Națiunea — concept și realitate socială*, ibidem, XIV (1968), nr. 4, p. 96. Cf. și *Națiunea și contemporaneitatea*, București, 1971, p. 9—50 (aut. I. Ceterchi), p. 273—326 (I. Rebedeu). Pentru raportul dialectic între popor și națiune cf. Elena Florea, *Considerații privind categoria de națiune*, în „Revista de filozofie”, XIV (1967), nr. 12, p. 1315—1327.

¹⁶ Aceeași confuzie face M.N. și în vol. *Mihai Viteazul*, p. 279. Împotriva unei astfel de confuzii subliniem faptul că noțiunea de conștiință națională are o sferă n-ai largă, înglobînd conștiința de neam. „Conștiința comunității etnice istorice — remarcă El. Florea — precede deci conștiința națională și caracterizează nu numai națiunea, ci și poporul ca formă de comunitate istorică” (*Națiunea română și socialismul*, p. 98). Cf. și I. Rebedeu, *Conștiința națională și conștiința etnică*, în vol. *Națiunea și contemporaneitatea*, p. 313—320, unde sferele și interfețele celor două noțiuni sînt bine precizate.

¹⁷ Și mai confuz prezintă M.N. ideile pe care le atribuie lui Fr. Engels, în lucrarea *Mihai Viteazul*, p. 275: „Privită cu rezerve, teoria existenței unei conștiințe naționale... este identificată de Fr. Engels, în *Originea familiei*, ca existînd (cine, teoria ca atare sau conștiința națională?—C.R.) din momentul apariției germenilor unei noi clase (?—C.R.) în cadrul feudalismului”. Comparînd textul respectiv al lui Engels (cf. nota urm.) cu afirmațiile lui M.N., fără nici o legătură cu acesta, concluzia care se impune este că M.N. nici n-a citit pasajul respectiv din opera lui Fr. Engels, la care, observăm în treacă, nici nu face trimitere paginală.

s-au pus bazele popoarelor care se întlînesc în tot cursul evului mediu și în epoca modernă, pînă în vremea cînd scrie Engels: „Și apoi, oricît de sterpi ar părea acești 400 de ani, ei au lăsat în urma lor un rezultat important: naționalitățile moderne, reorganizarea și noua configurație a omenirii din Europa apuseană pentru istoria viitoare”¹⁸. E limpede că „naționalitățile moderne” (*die modernen Nationalitäten*) la care se referă Engels sînt cele din vremea sa, ale căror baze etnice și teritoriale s-au pus prin schimbările structurale petrecute în Europa în cei 400 de ani între căderea Imperiului roman de Apus și cea a Imperiului carolingian. De altfel, Fr. Engels arată limpede și în *Despre decăderea feudalismului și apariția stateelor naționale*, că: „Din amestecul de popoare de la începutul evului mediu s-au dezvoltat *treptat* (subl. aut.) noile naționalități, proces în decursul căruia, după cum se știe, în majoritatea fostelor provincii romane populația învinsă, țărani și orășeni, l-au asimilat pe învingător — stăpînitorul germanic. Naționalitățile moderne sînt, așadar, și ele produsul claselor asuprite”¹⁹. Engels nu vorbește deci de apariția conștiinței naționale *la începutul evului mediu*, nici măcar de embrioane ale acesteia cum afirmă eronat M.N., pentru a dovedi printr-un silogism existența conștiinței naționale în veacul al XVI-lea²⁰. *Dar, repetăm, conștiința de sine a poporului român, adică conștiința de neam (națională o numește M.N.) nu apare abia în veacul XVI, cum încearcă să demonstreze autorul citat, deși existența ei a fost demult relevată chiar p ntru perioade mai vechi. Ea apare o dată cu formarea poporului român, singurul neam romanic care a păstrat numele strămoșilor săi, ceea ce nu se poate explica fără existența unei puternice conștiințe de sine.*

2. — În articolul de care ne ocupăm, M.N. traduce și interpretează eronat latinescul „natio”, care în izvoarele medievale are sensul fie de „familie”, „neam” sau „popor”, fie de „stare” juridică sau clasă socială²¹, prin *noțiunea modernă* de „națiune”²². Aceasta, cu toate că a torul des folosit de M. N., acad. D. Prodan, atrăgea atenția referitor la relațiile despre românii transilvăneni din veacul al XVI-lea: „Evident, e vorba mereu de națiunea română în înțeles de neam, de limbă, de religie și nu în înțeles politic — noțiunea e aplicată de multe ori tocmai iobăgimii sau neprivilegiaților”²³. Desigur nu întotdeauna traducătorii textelor medievale latinești au respectat aceste sensuri, atrași fiind îndeosebi de apropierea mecanică între „natio” și națiune. Din punct de vedere istoric însă, cei doi termeni nu se suprapun. „Țin să atrag atenția — scrie V. Maciu —, că majoritatea popoarelor europene au avut de parcurs

¹⁸ K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, 21, București, 1965, p. 149. Cf. și Fr. Engels, *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*, Berlin, 1952, p. 154.

¹⁹ K. Marx, Fr. Engels, *op. cit.*, p. 393. Cf. și M. Marian, *Comunitatea de națiune*, p. 60 (interpretarea acestui pasaj din opera lui Engels).

²⁰ Pentru critica unor păreri de felul celor vehiculate de M.N., care e mult mai puțin original dect își închipuie, păreri după care francezii au existat ca națiune din epoca feudală, națiunea greacă din timpul elenismului, și tot așa mai departe pînă la concluzia că „națiunea este tot atît de veche ca și istoria”, cf. El. Florea, *Națiunea română și socialismul*, p. 65—68. Menționăm că în articolul pe care-l discutăm M. N. ignoră bogata literatură internă și externă privitoare la *noțiunea de națiune*, lansîndu-se în susținerea de teorii „originale” *fără a face seamă de stadiul cercetărilor în această direcție.*

²¹ Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, V, Niort, 1885, p. 573; I. F. Niermeyer, *Mediae latinitatis lexicon minus*, II, Leiden, 1959—1964, p. 714; *Dicționarul latin-român*, București, 1972, p. 454; E. Stănescu, *Premisele medievale ale conștiinței naționale românești*, p. 968; D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967, p. 66—67. Pentru sensurile cuvîntului „națiune” în Ungaria medievală cf. interesantele precizări ale lui V. Goldis, *Despre problema naționalităților*, București, 1976, p. 94—96.

²² Care derivă din cuvîntul francez „nation”, avînd alt înțeles dect anticul sau medievalul „natio”. Pentru evoluția de la „natio” la modernul „nation” (națiune), cf. Elena Slave, *Natio*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 811—814 și El. Florea, *op. cit.*, p. 116—118. „Că această formă de națiune și de sentiment național — afirmă Karl Ferdinand Werner —, în ciuda altor rădăcini și condiții istorice, a fost un lucru nou (subl. aut.), nu va putea fi negat nici de medievistul cel mai intransigent” (*Les nation et le sentiment national dans l'Europe médiévale*, în „Revue historique”, 1970, oct.-dec. p. 304). N. Iorga menționează că „pentru întia oară cuvîntul „nationalitate” apare în Dicționarul Academiei Franceze în 1835” (*Ce este o naționalitate*, în „Neamul Românesc”, XII (1917), nr. 206, p. 2). Cf. și *Annales de philosophie politique. L'idée de nation*, Paris, 1969, p. 9—10; Valentin Al. Georgescu, *La philosophie des Lumières et la formation de la conscience nationale dans le Sud-Est de l'Europe*, în *Les Lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples de Sud-Est Européen*, București, 1970, p. 23—26.

²³ *Supplex Libellus Valachorum*, p. 80. Cf. și p. 66 și urm.

timp îndelungat diferite etape ale evoluției societății feudale și că ele n-au ajuns să formeze națiuni decât în momentul destrămării depline a organizării lor feudale, cînd împărțirea societății în stări juridice a dispărut, toți membrii aceleiași societăți fiind declarați egali în fața legilor”²⁴. Din dorința de originalitate M.N. dă o interpretare neștiințifică lui *Unio trium nationum*, în care vede în primul rînd alianța a trei „națiuni” (termenul e folosit în înțelesul de astăzi!) adică maghiari, sași și secui, privite de regulă *in bloc*, împotriva celei de-a patra, compusă din români. Autorul acestei teorii admite caracterul de clasă al lui *Unio trium nationum* numai în faza inițială a organizării acesteia. Apoi cele trei „națiuni”: maghiari, sași și secui, se înțelege nobili și țărani de-a-valma, rezultă că se înverșunează împotriva românilor, de orice stare ar fi. Și nu doar împotriva celor din Transilvania, ci și a celor din Moldova și Țara Românească, în măsura în care domnii de aici au de-a face pe plan militar sau politic cu Transilvania. „*Unio trium nationum*, constituită în prima jumătate a secolului al XV-lea — afirmă M.N. — din dorința păturilor privilegiate de a se pune la adăpostul celor asupriți (corect ar fi la adăpost de cei asupriți — C.R.), își schimbă treptat caracterul de clasă pe care îl are inițial (deci numai inițial! — C.R.), într-o uniune cu caracter național, chiar dacă nobilimea este aceea care se scotește ca singura reprezentantă a unui popor întreg. Această uniune s-a realizat în opoziție cu o altă națiune, cu cea de-a patra, cea mai numeroasă și națiunea care amenința prin prezența ei masivă privilegiile unor clase suprapuse (adică cînt prezența masivă a românilor în Transilvania amenința *de plano* clasele suprapuse? — C.R.), și tînd a să se afirme și pe alte plături (? C.R.) atunci cînd înprejurările politice o îngăduie, cum se întîmpla în vremea lui Petru Rareș (? C.R.)” (p. 132).

Fără o serioasă documentare, autorul acestor afirmații ajunge cu exagerările pînă acolo încît afirmă textual: „în scrierile din secolul al XV-lea se vorbește de popoare, iar românii sînt așezați alături de ceilalți locuitori din Transilvania (uitînd ca doar puțin mai sus afirmase că *Unio trium nationum* s-a constituit în prima jumătate a veacului XV C.R.). Diferențierea apare în secolul al XVI-lea, ceea ce demonstrează că avem de-a face cu o schimbare esențială în mentalitatea oamenilor, născîndu-se noi termeni pentru noțiuni noi (? C.R.) și că este vorba, atunci cînd ne referim la *Unio trium nationum*, nu de o uniune a nobililor împotriva celor săraci, ci de o uniune a celor trei populații (nobili și iobagi în bloc! C.R.) din Transilvania, împotriva celei de-a patra, majoritatea” (p. 433)²⁵.

Raționamentele vădit neștiințifice și în totală contradicție cu rezultatele istoriografiei actuale continuă. *Unio trium nationum* e prezentată de M.N.: „ca replică la această tendință firească de unire a românilor, va lua *Unio trium nationum* (C.R.) măsuri discriminatorii împotriva acestora, cu intenția vădită de a împiedica ridicarea națiunii române, care se afirmă din ce în ce mai mult ca un dușman al păturilor privilegiate (dar oare nu tot așa se afirma și iobagii maghiari și secui²⁶? — C.R.) și care și înăfestă conștient mindria de neam și tendința de a constitui un corp politic unitar cu romanii din afara areului carpatic” (p. 431).

Afirmăm, la rîndul nostru, cu tarie că legăturile de orice natură între românii din cele trei țări române sînt o permanență a istoriei noastre medievale, dovedite de un imens material factual și documentar și de o bogată istoriografie²⁷. A afirma însă, cum face M.N. *feri ncti o justificare documentară*, că în „gîndirea politică” a lui Petru Rareș, care însă, pe de altă parte, menționează același autor, „nu avea cum să declare fășșș care sînt intenții sale” (p. 430), se afla ideea de „refacerea Daciei” și „realizarea unirii Moldovei cu Transilvania”, iar mai jos se vorbește de „Ideea refacerii Daciei, prin unirea țărilor române” (p. 431), înseamnă cel mult pretenția lui M.N. de a ghici gîndurile nerostite de cineva decedat de mai bine de patru veacuri, în nici un caz o afirmație fundamentată științific. Spulberarea facilă a unor astfel de păreri fără acoperire poate ușor sluji întreselor unor istorici mai puțin binevoitori față de poporul român.

Felul neștiințific cum pune M.N. problema lui *Unio trium nationum* rezultă și din afirmația că: „În 1542, cînd Petru Rareș amenință să intre în Transilvania, cele trei națiuni se întîlnesc și sollicita ajutorul lui Ferdinand I împotriva pericolului extern, care nu era altul

²⁴ *Formarea națiunii române*, în „Studii și articole de istorie” XXII (1973), p. 5.

²⁵ Confuzia între termeni ca „națiuni”, „populații” este evidentă la M.N. Iar afirmația categorică a măsurilor luate de cele trei „națiuni”: unguri, sași și secui, se înțelege fără deosebire de clasă, împotriva românilor transilvăneni e reluată și în *Mihai Viteazul*, p. 277.

²⁶ „Iobagiones Hungarici sanguinis” sînt menționați la 1463 împreună cu cei români, avînd aceleași obligații (Hurmuzaki, *Documente* II², p. 147, nr. CXXVI).

²⁷ Cf. Mihail Dan, Pompiliu Teodor, Aurel Rădușiu, *Ideea de unitate a poporului român oglindită în istoriografie*, în „Anuarul Inst. de ist. din Cluj”, XI (1968), p. 25—55; Șt. Pascu, M. Știrban, *Bibliografia unirii Transilvaniei cu România*, p. 176—189; *Desubr,irca unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechia Românie*, p. 5—20.

decît Petru Rareș, și împotriva pericolului intern, pe care-l reprezenta cea de a patra națiune" (p. 432), fără a ține seama că Petru Rareș acționa acum din ordinul sultanului²⁸, că dieta se temea de turci, iar hotărârile lui *Unio trium nationum* din 1542 nici nu-l amintesc²⁹, și că doar cu o pagină în urmă afirmase: „Cit privește pe secui, toți observatorii politici erau convinși că aceștia vor trece de partea domnului Moldovei" (p. 431). De altfel, dieta din 25 martie 1542 interzice secuilor să se angajeze ca mercenari în Moldova și Țara Românească.

Nimeni în istoriografia noastră n-a afirmat teza pe care o combate M.N., că „*Unio trium nationum* ar fi avut numai un caracter de clasă" (p. 432), deci încercarea acestuia de a dovedi caracterul antiromănesc al uniunii amintite, derivat din faptul că țărănimea românească era cea mai numeroasă din Transilvania, bate la porți deschise. Iar argumentul său: „era firesc, în cazul în care *Unio trium nationum* avea numai un caracter de clasă, ca și nobilimea română să participe la alcătuirea ei ca a patra națiune" (p. 432), dovedește necunoașterea realităților transilvane.

Mica nobilime românească, enezi și boieri, cu o situație materială abia deosebită de cea a țărănimii libere, cu privilegiile recunoscute pe baza „obiceiului românesc", n-a participat inițial la crearea lui *Unio trium nationum* și interesele ei erau legate mai mult de țărănimea liberă decît de marea nobilimă. Iar enezii și boierii care intraseră în rândurile acesteia din urmă, cu prețul catolicizării, făceau parte din *Unio trium nationum* în calitate de nobili nu de români. Ștefan Mallath, voievod al Transilvaniei, Șt. Josica, cancelarul lui Sigismund Báthory, Nicolae Olahus, Gaspar Beckes, rivalul lui Ștefan Báthory etc. la origine mici nobili români din Transilvania sau Banat, erau în această situație³⁰.

Se știe că la baza lui *Unio trium nationum*, denumire care s-a încetățenit în literatura istorică, a stat „unirea frățească" (*fraternam unionem*) încheiată la Căpîlna la 16 septembrie 1437³¹, în vremea marii răscoale țărănești, „unire și fraternitate" (*unionem et fraternitatem*) reinnoită în dieta de la Turda, la 2 și 6 februarie 1438, dintre vicevoievodul Transilvaniei „dinpreună cu baronii și cu nobilii, precum și cu frunțașii sașilor din cele șapte scaune săsești și cu ai secuilor din pomenitele părți ale Transilvaniei, dezbătînd, între altele, despre nimicirea și stîlpirea răutăților și răscoalei nelegiuitorilor țărani, precum și despre apărarea acestor părți împotriva năvălirii preacruzilor turci"³². Cum românii din Transilvania, care formau majoritatea populației, erau în cea mai mare parte țărani, se înțelege că de la început uniunea respectivă a fost îndreptată împotriva lor, avînd deci un caracter de clasă și implicit antiromănesc, născut din cel dinlău, care cu timpul, îndeosebi în veacul XVII, s-a accentuat, astfel că românii din Transilvania au ajuns să fie socotiți pe propriul lor pămînt un neam „tolerat". Faptul se reflectă pe plan juridic și în hotărârile dietelor din 1510-1669, cuprinse în *Approbatæ Constitutiones et Compilatae Constitutiones*, precum și în refuzul dietelor din veacul XVIII de a recunoaște pe români ca a patra „națiune" privilegiată³³, și este bine precizat și explicat în istoriografia noastră.

Încă din 1915, referindu-se la semnificația „unirii frățești" încheiată la 16 septembrie 1437 la Căpîlna, N. Iorga atrăgea semnificativ atenția: „Nu trebuie să-și închipuie cineva (cum își închipuie de curînd M.N.—C.R.) o adevărată organizare a trei națiuni conștiente de naționalitatea lor împotriva națiunii noastre, persecutată pentru caracterul ei național. „Națio" pe vremea aceia nici nu însemna altceva decît o categorie socială, un element constituțional recunoscut formal prin legislație sau datine. Acum, că se putea întîmpla ca în cutare sau în cutare categorie privilegiată prin acte scrise să între mai mulți din cutare naționalitate, aceasta este foarte posibil. Însă principiul împărțirii în deosebitele națiuni, după rosturi constituționale, și nu după rosturi naționale, este un lucru indiscutabil. Niciun singur

²⁸ Hurmuzaki, *Documente*, II⁴, p. 321, nr. CLXXXIV.

²⁹ *Ibid* in, p. 289-290, nr. CLIX, p. 297-299, nr. CLXIV.

³⁰ P. Drăgălina, *Din Istoria Banatului Severin*, I, Caransebeș, 1898, p. 143; I. Bogdan, *Originea voevodatului la români*, București, 1902, p. 194-196, 203; *Szolnok-Dobokavármegye monographija* (Monografia comitatului Solnoc-Dăboca), I, Dej, 1901, p. 83; D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p. 70-71; P. Binder, *Ștefan Mallat (circa 1502—1551), boier român și nobil transilvănean. Date despre românitatea lui*, în „Studii", XXV (1972), nr. 2, p. 308.

³¹ Hurmuzaki, *Documente*, I², p. 621-622, nr. DXXI; *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, IV, 1416-1437, ed. G. Gundisch, Sibiu, 1937, p. 638-640; Șt. Pascu, *Bobilna*, ed. II a, București, 1963, p. 169-172.

³² *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, V, 1438—1457, ed. G. Gundisch, București, 1975, p. 3; Hurmuzaki, *Documente*, XV¹, p. 24-25, nr. XXXVIII; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 182-183.

³³ A. Bunca, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728—1751)*, Blaj, 1900, p. 103; D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p. 18.

fapt din toată viața evului mediu, în niciuna din țările care s-au împărțit la această viață, nu poate să schimbe această concepție ... Între nobili nu intrau numai unguri, ci și toți aceia care fuseseră români și cari, trecând la catolicism, prin această schimbare religioasă intraseră de-a dreptul în clasa dominantă ... Chiar în ceea ce privește pe sași și pe secui, trebuie să observăm că secuii — unguri ca și ceilalți, — erau totuși altceva, altă „nație”, pentru că aveau altă bază constituțională, alte privilegii, iar sașii nu pentru caracterul lor de germani aveau situația lor în Ardeal, ci în calitate de oaspeți ai regelui, și, dacă regele, în loc să fi venit numai germani de la Rin, ar fi adus și oameni de altă nație, evident că și aceia ar fi participat la această situație, ar fi intrat în această „nație”³⁴.

Supunând unei temeinice și documentate analize utilizarea „noțiunii de națiune în Transilvania” în evul mediu, David Prodan arată că: „În mod curent se pornește de la 1437, de la faimoasa *unto trium nationum*. Dar e destul să aruncăm o privire asupra textului unirii de la 1437, ca să aflăm că în el nu apare termenul de națiune. Unirea frățească (*fraternam unionem*) o fac *Nobiles, Saxones și Siculi*. Parteneii uniunii se numesc doar părți”. În veacul XVI: „Noua noțiune, națiunea, aici se introduce deci cu un îndoit sens, unul social-juridic, altul etnic-teritorial”. „Națiunile” unite deci categoric nu cuprind și pe iobagi, se constituie doar împotriva lor, prin opunerea privilegiatilor celor neprivilegiați”. „Încă în secolul al XVI-lea cele trei națiuni se identifică cu stările”. „Cele trei națiuni devenind puterea politică în stat, conținutul lor politic în mod firesc se restringe la clasele stăpînitoare ale statului”. „În înțeles social-politic deci națiunea se restringe, îngustează viața politică la trei națiuni, și mai precis la clasele lor suprapuse. Cît privește pe români, națiunile politice includeau nobilimea română în națiunea nobililor, dar lăsau pe dinafară pe nenobili și țiriste, mai ales iobăgimea română”. „Termenul de națiune li se aplică și lor (românilor — C.R.), ca și națiunilor politice, numai din secolul al XVI-lea. Dar nu li se aplică de loc cu aceeași consecvență. Și nu li se aplică dect în sens etnic. Evident, pentru a nu pune și națiunea română în vreun fel în rîndul națiunilor politice”³⁵. Deci în veacul XVI noțiunea de „națiune” definea în Transilvania în primul rînd clasele privilegiate din punct de vedere politic: nobilimea (de orice neam, practic cea maghiară fiind mai numeroasă) și conducătorii sașilor și secuilor, și în al doilea rînd *neamurile* existente aici. În veacul XVI „natio” avea asadar alt sens și altă sferă de acțiune, care nu intersectează dect într-un singur punct comun, cel referitor la apartenența de neam, sfera noțiunii moderne de „națiune”.

„Unirea de la Căpîlna, înnoită la Turda și de mai multe ori după aceea — se arată și în vol. II al tratatului de *Istoria României* —, a pus bazele uniunii privilegiaților din Transilvania, cunoscută în istorie sub numele de *Unio trium nationum*, care va juca veacuri de-a rîndul un important rol reacionar în dezvoltarea social-politică a acestei țări. Ea s-a răsfrînt în mod negativ îndeosebi asupra românilor din Transilvania. Aceștia, deși formau majoritatea populației au fost excluși din «uniune», fiind împiedicați astfel să participe la viața politică a țării. Exploatarea socială și aspirarea de neam se manifestă tot mai accentuat”³⁶.

De altfel, însuși M.N. afirma în notele la ultima ediție a cronicii lui Gh. Șincai: „Că *Unio trium nationum* a avut un caracter de clasă nu se poate tăgădui”, plagiînd apoi aproape cuvînt cu cuvînt textul produs mai sus din vol. II al *Istoriei României*: „rol nefast pe care l-a jucat ea în viața social-politică a Transilvaniei s-a răsfrînt în mod negativ îndeosebi asupra românilor din Transilvania. Cu toate că românii formau majoritatea populației transilvane, ei au fost excluși de la viața politică, și exploatarea de clasă i s-a adăugat și aspirarea națională”³⁷.

Trăsăturile de clasă ale noțiunii de „natio”, ca stare socială, au fost subliniate în ceea ce privește situația din Transilvania și de unii istorici străini³⁸.

Cele două caracteristici ale lui Unio trium nationum: de clasă și antiromânească (derivat din cel dintîi) nu pot fi separate. A recunoaște doar una din acestea, cealaltă fiind adînisă doar într-o anumită perioadă, sau chiar negată de fapt (șovăielile autorului sînt vizibile în text) constituie o eroare și în această lumină vedem afirmația lui M.N.: „că este vorba, atunci cînd ne referim la *Unio trium nationum*, nu de o uniune a nobililor împotriva celor saraci, ci de unirea celor trei populații din Transilvania împotriva celei de-a patra, majoritară” (p. 433).

³⁴ N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, I, București, 1915, p. 104—105.

Actul din 16 septembrie 1437 e caracterizat drept „organizarea privilegiaților”.

³⁵ D. Prodan, *op. cit.*, p. 65, 67, 69, 70, 77, 78—79.

³⁶ *Istoria României*, II, București, 1962, p. 410, autorul capitolului Șt. Pascu.

³⁷ Nota lui M.N. la Gh. Șincai, *Opere*, I, ed. Florea Fugaru, București, 1967, p. 601.

³⁸ Keith Hitchins, *The Rumanian National Movement in Transylvania, 1780—1849*, Cambridge, Massachusetts, 1969, p. 4; idem, *Cultură și naționalitate în Transilvania*, Cluj, 1972, p. 7.

Cunoaște oare autorul acestei categorice afirmații măcar un singur caz pînă la sfîrșitul evului mediu, cînd maghiarii, sașii și secuii, *fără deosebire de clasă*, să fi acționat *împreună* împotriva românilor din Transilvania³⁹? De altfel, cum am văzut mai sus, în actele de creare a „uniunii” din 1437 se amintește de baronii și nobili, fără precizarea etnică și de fruntașii sașilor și secuilor, fiind prea binecunoscut că baronii și nobilii erau catolici, iar cei de alt neam puteau intra în rîndul acestora doar catolicizîndu-se. Asimilarea *nobililor* români cu cei maghiari e statuată între altele de dieta de la Turda din 1540. Vasile Goldiș, un bun cunoscător al problemei, afirma despre *sensul juridic* al noțiunii de „nație”: „Mai ales în trecut cuvîntul „națiune” era folosit în Ungaria exclusiv în sensul acesta. „Națiunea” era alcătuită din totalitatea nobililor; prin lăbătate națională se înțelegeau privilegiile nobiliare, iar independența națională însemna că stările privilegiate puteau dispune de milioanele de iobagi independent de orice altă putere. Aproximativ pînă în anul 1844, limba oficială a Ungariei a fost latina. Conform dreptului public maghiar, cuvîntului „națiune” îi corespunde, în sensul juridic, latinescul „populus” . . . „Prin „populus”, „populus hungaricus” sau pur și simplu „Hungari”, erau desemnați întotdeauna și în exclusivitate acei maghiari sau nemaghiari care aveau dreptul de a dispune în conducerea politică a țării și statului maghiar — iar pînă la 1848 aceștia au fost exclusiv mării demnitari ai bisericii, magnații și nobiliimea. Faptul se atestă incontestabil prin armătoarele cuvinte din Tripartitul lui Verböczy . . . : „Sub numele și denumirea de națiune sînt a se înțelege aici numai domnii prelați, baronii și ceilalți magnați și toți nobilii, nu însă și nenobili. Prin denumirea de plebe sînt a se înțelege numai nenobilii”. Cînd dietele de odinioară acordau calitatea de nobil unor persoane din Croația de pildă, sau altor persoane străine, faptul se exprima astfel: „in Hungaros recipiuntur” — sînt acceptați drept maghiari — ceea ce, firește, nu avea și nu putea să aibă un sens pe planul naționalității, ci numai un sens politic. . . Iobagul maghiar nu era un membru al națiunii maghiare ci întreținătorul ei. Aceeași soartă o împărtășeau iobagii nemaghiari. Nemaghiarii infiltrați în clasa dominantă își pierdeau toată comunitatea de interese cu consingeniilor lor de mai înainte . . .”⁴⁰.

Față de teorii ca cea susținută de M.N., menționată mai sus, amintim cele spuse de tovarășul Nicolae Ceaușescu: „Trebuie să recunoaștem, de asemenea, că nu se tratează în mod corespunzător, în lumina adevărului istoric, problemele naționalităților, ale rolului lor în dezvoltarea României. Nu este pus corespunzător în evidență faptul că, de-a lungul secolelor, românii, maghiarii, germanii, alte naționalități au conviețuit pe anumite teritorii ale țării, au muncit și au făurit tot ceea ce s-a realizat în acele zone, au dus lupte comune, de clasă, împotriva forțelor reacționare, fără deosebire de naționalitate, punînd în aceste lupte baza traică a frației și unității lor, care reprezintă astăzi o uriașă forță în opera de făurire a societății socialiste”⁴¹.

3. — *M.N. pune pe același plan*: „Încercarea lui Sigismund Báthory, din anii 1594—1595 de a reconstitui Dacia” cu acțiunea lui Mihai Viteazul pentru realizarea unirii politice a țărilor române, considerînd acțiunea lui Sigismund ca o realitate care pe Mihai: „I-ar fi împins spre o înțelegere politică superioară”. Mai mult, Sigismund Báthory i-ar fi dat chiar o *lecție lui Mihai* în această direcție („ . . . Încercarea lui Sigismund din 1594—1595 (oare ce a încercat Sigismund în 1594? — C.R.), care a afectat în mod direct autoritatea domnului român, era o lecție practică de gîndire și acțiune politică”). Pentru ca numai citeva rînduri mai jos, autorul acestor afirmații eronate despre lecția prînită de Mihai Viteazul să se contrazică singur, arătînd că: „Gîndul unității politice și militare a celor trei țări se naște în mintea domnului mai înainte ca Sigismund Báthory să fi emis pretențiile sale de stăpînire asupra Moldovei și Țării Românești” (p. 435)⁴².

³⁹ Referindu-se la relațiile dintre românii și ungurii din Transilvania, în „veacul de mijloc”, N. Iorga spunea: „ . . . Se poate vorbi de împărțiri de pămînturi între locuitorii cei vechi și noii veniți, dar de sentimente naționale, de luptă, pentru ca un neam să nîmicască pe celalt, de una unora, cari vorbesc o limbă împotriva celor cari se slujesc de altă limbă, de așa ceva numai oamenii din zilele noastre (Iorga scria în 1932 — C.R.), orbiți de patimă și călăuziți de neînțelegeri, pot să se folosească pentru scopuri rele care au adus și poate vor aduce încă atîta nenorocire în omenire” (N. Iorga, *Contra dușmăniei dintre nații. Români și unguri*, București, 1932, p. 20). Referindu-se la situația din Ungaria și Transilvania, Vasile Goldiș scria în 1912: „Cei ce se ocupă de istorie știu însă că la noi problema propriu-zisă a naționalităților începe către sfîrșitul secolului 18” (*Despre problema naționalităților*, p. 90; Cf. și paragraful *De ce nu a existat o problemă a naționalităților în evul mediu?*, p. 96 și urm.)

⁴⁰ V. Goldiș, *op. cit.*, p. 94—95, 100. Pentru dieta de la Turda din 1540 cf. Hurmuzaki, *Documente*, II⁴, p. 222, nr. CXXXVI.

⁴¹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la consfătuirea cadrelor din domeniul științelor sociale și învățămîntului politic*, 6 octombrie 1976, București, p. 8.

⁴² În volumul *Mihai Viteazul*, M. N. zugrăvește altfel pe principe: „De la început, Sigismund Báthory demonstrează că este un om lipsit de personalitate” (p. 51), care nu mai dă lecții lui Mihai, ci doar exemplul, încercînd să reconstituie Dacia (p. 278), deși mai înainte tot

Pe lângă aceasta, lăsînd la o parte procesul gîndirii gîndurilor unor personalități demult dispărute, frecvent utilizat de M.N., desfășurarea evenimentelor arată că Mihai Viteazul s-a preocupat mai întîi de obținerea independenței Țării Românești și apoi de realizarea unirii politice a țărilor române.

Eroarea fundamentală a lui M.N. de a socoti încercarea lui Sigismund Báthory din 1595 care urmărea stăpînirea țărilor române un exemplu pentru actul de unire politică a acestora sub autoritatea lui Mihai Viteazul la 1599—1600, este dovedită de *deosebita esențială* între aceste acțiuni. Sigismund Báthory și-a adăugat titlul de principe al Țării Românești și cel de principe al Moldovei la 8 mai 1595⁴³. Înainte chiar de a încheia înțelegerile de natură feudală⁴⁴ cu reprezentanții lui Mihai Viteazul, domnii Țării Românești, la 20 mai 1595, și cu cei ai lui Ștefan Răzvan, domnul Moldovei, la 3 iunie 1595⁴⁵, în ajunul campaniei lui Sinan pașa, pentru respingerea căreia ambii domni aveau nevoie cu orice preț de sprijinul lui Sigismund. Acesta a profitat în mod jocos de situația în care se aflau domnii români și, în loc să le dea ajutorul la care îl obliga calitatea de membru al „Ligii sfinte”, a condiționat aceasta de recunoașterea sa ca principe suzeran.

A fost aceasta „o lecție practică de gîndire și acțiune politică” pentru Mihai, „care l ar fi împins spre o înțelegere politică superioară”, cum afirmă M.N.? Nicidecum! Mihai Viteazul a acționat în alte condiții și cu alte mijloace și înbolduri, iar unirea politică a țărilor române, pe care a realizat-o la 1600, sub autoritatea sa, *n-avea nimic de-a face cu actele de natură feudală*, în baza cărora Sigismund Báthory se putea declara principe al Țării Românești și al Moldovei. Pentru M.N. însă, Sigismund Báthory este cel care a încercat realizarea „unui stat unitar”! *Înainte lui Mihai Viteazul*, dar, ca și acesta, pe baza unei mentalități care nu mai era feudală („Nu mai este vorba de o mentalitate feudală”, p. 136, mai exact ar fi fost o mentalitate a epocii feudale, dar ce fel de mentalitate era la 1594—1595 cititorul trebuie să ghicească?).

În vreme ce Mihai, din toamna anului 1594 pînă în mai 1595, acționează doar „în sensul realizării unei cooperări militare și politice între cele trei țări românești”, Sigismund Báthory, arată M.N., urmărea unificarea administrativă a celor trei țări, ceea ce constituie o invenție a autorului acestor afirmații. Textul acesta afirmă: „O dovadă că ne aflăm în fața unui fenomen ideologic cu alt conținut decît cel feudal o constituie chiar sensul pe care Sigismund Báthory încearcă să-l dea unirii eforturilor celor trei țări românești. Încea din 1594, principele Transilvaniei urmărea un alt ideal politic decît cel pentru care militaseră lăncu de Ilunedoara și Ștefan cel Mare (referire la cele susținute de P.P. Panaitescu, într-o lucrare⁴⁶ pe care M.N. n-o citează—C.R.): dorea realizarea unui stat unitar și tratatele din mai 1595 (în realitate cel cu Ștefan Răzvan e întărit la 3 iunie—C.R.) ne demonstrează acest lucru. Chiar dacă domnii Moldovei și Țării Românești rămîn în scaun, rolul lor este acela de locuitor, puterea lor este aproape desființată, țările fiind guvernate de principe, cu ajutorul unor delegații de boieri. Este vorba de o primă etapă în procesul unificării administrative a celor trei țări. În 1594—1597 a început reconstruirea Daciei porcă din Transilvania și se inspiră din gîndirea politică un anistă a secolului al XVI-lea” (p. 436).

Autorul acestor afirmații nu ține seama că actul încheiat de boierii lui Mihai cu Sigismund („Pacta et conventa”) prevede formula jurămîntului de vasalitate drept condiție a recunoașterii domniei Viteazului („Idem Vajvoda et omnes officiales, praestito fidelitatis iuramento, serenitatis suae et suis successoribus fidei sacramento se obligabunt, juxta haec pacta et conventa tunc, cum vexillum militare Vajvodis transmittetur”), dovadă că ne aflăm în fața unui act de concepție tipic feudală, la fel ca și cel încheiat de reprezentanții lui Ștefan Răzvan cu Sigismund, care înregistrează formula jurămîntului în cuvinte asemănătoare. Nu ține de asemenea seama că ambele acte au rămas literă moartă, că Sigismund n-a încercat să facă o „unificare administrativă” nici măcar în ceea ce privește Moldova, unde Ștefan Răzvan fusese numit domn de el și avea alte obligații față de principe decît Mihai.

M. N. afirmase mult mai drastic: „Cu ușurință, principele se gîndea să i înlăture pe cei doi aliați...” (Mihai Viteazul și Aron Vodă) (p. 51). „... Principele Transilvaniei își manifesta dorința de a fi stăpînul celor două țări și se și considera ca atare” (p. 55).

⁴³ A. Veress, *Documente*, IV, p. 216; la 28 ianuarie 1595 Rudolf al II-lea nu-i recunoscuse decît titlul de principe al Transilvaniei (*ibidem*, p. 186).

⁴⁴ P. P. Panaitescu, *Problema unificării politice a țărilor române în epoca feudală*, p. 64—65; idem, *L'union des pays Roumains sous le règne de Michel le Brave*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, IV, (1965), nr. 3, p. 432.

⁴⁵ Hurmuzaki, *Documente*, III^a, p. 209—213, nr. CLXLVI, p. 472—476, nr. XL, p. 477—481, nr. XLII.

⁴⁶ P. P. Panaitescu, *Problema unificării politice a țărilor române*, p. 58—62.

Niciodată în istoria țărilor române prin legături de natură feudală nu s-a urmărit realizarea unui „stat unitar” (termenul se potrivește celui înfăptuit la 1918). Nici măcar cînd Bogdan al II-lea, voievodul Moldovei, jură credință lui Iancu de Hunedoara, guvernator al Ungariei, la 1450 februarie 11, arătînd : „și asemenea țara domniei mele și cu țara domniei sale să fie în una”⁴⁷, aceasta n-a presupus o unire administrativă, ci exprima identitatea de orientări și conjugarea eforturilor în lupta antiotomană. În vederea aceluiași scop, al luptei antiotomane, Mihai Viteazul jură credință în sens feudal împăratului Rudolf al II-lea la 1598 iunie 9, iar faptul că afirmă hotărîrea să recunoască pe Rudolf „ca domnul și regele nostru legiuit și firesc” și de asemenea „să trecem și să ne supunem și noi și provincia noastră sub ocrotirea veșnică și sub suzeranitatea sa”⁴⁸, nu exprimă decît formule de legătură feudală, obișnuite în evul mediu, și nicidecum o unire politică sau administrativă.

4. — Că Mihai Viteazul se gîndise încă din 1594 la unirea eforturilor militare (nu însă și la „unitatea politică” — după părerea lui M.N.) a celor trei țări române în lupta antiotomană (p. 435), este o afirmație susținută de izvoare și acceptată de întreaga istoriografie românească. Că acest fapt era ușurat de legături pe multiple planuri între cele trei țări românești, de conștiința unității de neam, de limbă și religie a tuturor românilor este iarăși o realitate subliniată de istoriografie⁴⁹. Dar că Mihai, *încă de la începutul domniei* nutrea „planuri politice mai vaste” — adică gîndul unirii celor trei țări române („Că aceste planuri puteau fi gîndite de la începutul domniei nu încapă nici o îndoială”, p. 436), constituie o afirmație a lui M.N. fără acoperire documentară, și ca atare strînge o îndoială care nu slujește cu nimic cauza domnului român. Literatura istorică admitea ca Mihai Viteazul a hotărît să intre în Transilvania în 1599, iar în ceea ce privește Moldova se admiteau diferite momente : 1595, 1597, 1600 etc., în funcție de o relatare sau alta⁵⁰. În realitate, studiul atent al tuturor izvoarelor arată că drumul spre elaborarea planului unirii țărilor române sub stăpînirea sa a fost un proces cu mult mai complex, urmînd o linie ascendentă, marcată de etape esențiale, că „Acest plan s-a cristalizat cu timpul, în funcție de numeroși factori interni și externi, în condițiile luptei antiotomane a Țării Românești și Transilvaniei și al ascuțirii conflictului cu Moldova Movileștilor”⁵¹.

Pentru M.N. lucrurile sînt însă mult mai simple, de unde și afirmația sa amintită mai sus, nesuștinută de nimeni în literatura istorică. Cum o demonstrează însă ? prin procedeul „ghicirii gîndurilor”, folosit și în cazul lui Petru Rareș, cum aninteam mai sus : „Că Mihai nu ne dezvăluie, încă de la începutul domniei care au fost gîndurile sale cele mai intime în legătură cu problema unității nu înseamnă că nu și-a pus asemenea probleme”, „Că aceste planuri puteau fi gîndite de la începutul domniei nu încapă nici o îndoială” (p. 435—436) etc. Chiar și lui Mihai i se atribuie această „proprietate” : „... este exclus ca Mihai ... să nu fi ghicit gîndurile lui Sigismund, să nu fi înțeles sensul acțiunii urmărite de acesta” (p. 436). „Nu încapă nici o îndoială” că astfel de „argumente” nu conving pe nimeni !

Exagerările însă continuă. „Anul 1595 poate fi considerat deci ca începutul unei noi etape cînd se pune în mod deschis problema unirii” (p. 436), afirmă M.N., referindu-se la tratatele de vasalitate care subordonau pe Mihai și Ștefan Răzvan lui Sigismund Báthory. Se afirmă textual : „Mihai Viteazul acceptă tratatul impus la 25 mai de Josica și de Sigismund, boierilor săi, pentru scopul urmărit pe plan politic : reconstituirea Daciei, deci a unității românești” (p. 436). Este însă vorba de Dacia pe care vrea s-o reconstituie Sigismund Báthory ! Și în ce măsură a vrut acesta să reconstituie unitatea românilor, nici nu mai e cazul să discutăm. Deci nu amenințarea lui Sinan pașa l-a determinat pe Mihai să accepte umilitorul act pentru a obține ajutorul principelui, ci dorința sa de a contribui la edificarea Daciei *condusă de Sigismund* ! Și asta după ce numai cu cîteva rînduri mai sus M.N. afirmă, de asemenea textual : „Nu se poate ca în fața presiunilor exercitate de principele Transilvaniei să nu fi năzuit el însuși să

⁴⁷ I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368—1900)*, București, 1971, p. 109—110.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 175.

⁴⁹ „Unirea țărilor române din anii 1599—1600 afirmă Șt. Ștefănescu — a fost determinată de necesitatea creerii unui puternic front antiotoman. Ea a fost ușurată de legăturile economice, politice și culturale existente între cele trei state, de conștiința unității de neam, și de faptul că odinioară, în antichitate, cele trei țări au format o singură unitate etnică și teritorială sub numele de *Dacia*” (*Michel le Brave et Restitutor Daciae*, în „*Revue Roumaine d'histoire*”, VII (1968), nr. 6, p. 911, cf. și p. 899, 905).

⁵⁰ Bibliografia problemei la C. Rezachevici, *Gîndirea politică a lui Mihai Viteazul și etapele elaborării planului de dobîndire a Moldovei*, în *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, București, 1975, p. 51, nota 2.

⁵¹ *Ibidem*, p. 51. Demonstrarea documentată a celor afirmate în textul de mai sus, la p. 51—73.

devină stăpînul tuturor teritoriilor locuite de români” (p. 436). Exagerări și contradicții⁵² fără nici o legătură cu realitatea. Pentru cine cunoaște indignarea și durerea cu care Mihai s-a plins la 27 iulie 1595 solului polon Lubieniecki: „de cei 12 boieri ai lui, pe care îi trimisese la voievodul Transilvaniei, dar care nu au tratat (la 20 mai—C.R.) după punctele pe care le aveau în instrucțiunile ce li se încredințaseră, ci au făcut după voia lor, dobîndind unele drepturi și privilegii”⁵³ este limpede că Mihai n-a acceptat actul din 20 mai 1595 de dragul unei așa-zise Dacii condusă de Sigismund. Indignat, el mărturisea lui Lubieniecki, în ajunul intrării lui Sinan în țară: „văd în chip sigur că nu pot avea nici o scăpare, nici de la împăratul creștin, nici de la voievodul Transilvaniei. Dacă ar fi după acela (Sigismund—C.R.), Țara Românească și Moldova s-ar îndrepta spre piere”⁵⁴. Nici la 1598 nu uitase Mihai umilînța din 20 mai 1595, plîngîndu-se „mult de transilvani (Sigismund și cancelarul Josica—C.R.) care *il deposedaseră de domnie* (subl. aut.) și îl trataseră în chip nevrednic”⁵⁵. Ținînd seama de cele de mai sus, se mai poate afirma că Mihai a acceptat actul din 1595 pentru a da prilej lui Sigismund să edifice „Dacia”?

5. — Nedispunînd de nici un izvor istoric care să documenteze planurile pe care i le atribuie lui Mihai în 1595—1596, în afara des amintitului procedeu al „ghicirii gîndurilor” („... dacă gîndurile domnului depășeau acest program politic (?—C.R.) nu era momentul să le destăinuie”, p. 437; — în continuare renunțăm a mai cita acest procedeu simplist și neștiințific), M.N. inventează o nouă teorie, după care personalitățile politice ale timpului erau preocupate de problema *unității țărilor române!* Deci printr-un ieftin silogism, și Mihai ar fi trebuit să fie preocupat de aceeași problemă, măcar, se înțelege în context, luînd lecții de la străini, așa cum chipurile ar fi luat și de la Sigismund. Că Báthoreștii poartă titlul de principii ai țărilor române (în urma unor acte de natură feudală, menționam mai sus), că polonii și Ieremia Movilă urmăresc de fapt să acapareze Țara Românească, acestea, altfel zis, „Sînt — după M.N. — fapte semnificative care ne demonstrează că problema unității celor trei țări românești este permanent prezentă în gîndirea politică a timpului” (p. 437). Un titlu pe hîrtie al unui principe vanitos și dorințele de acaparare ale polonilor și Moveștilor au oare vreo legătură cu „problema unității celor trei țări românești”?

Exagerările și afirmațiile neștiințifice culminează prin afirmația că *Mihai Viteazul ar fi fost „competitor” la „reunirea țărilor române într-un singur organism politic” alături de Sigismund Báthory, Ieremia Movilă, sultanul, J. Zamoyski și împăratul Rudolf al II-lea*, cu alte cuvinte că ar fi nutrit aceleași planuri ca și aceștia. Ori planurile acestora nu vizau deloc „reunirea țărilor române”, ci *acapararea lor*. Textual: „În timp ce principele Transilvaniei, Ieremia Movilă, Sultanul, Zamoyski și împăratul Rudolf depuneau eforturi diplomatice și militare pentru reunirea țărilor române într-un singur organism politic (?—C.R.) este oare posibil ca Mihai să nu se fi gîndit pînă ce împrejurările de politică internă și externă nu i-au îngăduit-o la posibilitatea unificării, măcar parțială (?—C.R.), a țărilor române sub sceptrul său, el, singurul dintre competitori care va reuși să aplice în practică planurile nutrite de contemporanii săi?” (p. 437). Ne întrebăm ce pe bază afirmă M.N. că Sigismund, Ieremia, sultanul, Zamoyski și Rudolf ar fi urmărit „reuniunea țărilor române într-un singur organism politic”?⁵⁶, în loc să spună deschis că era vorba din partea lor de planuri de subjugare a țărilor române⁵⁷. Cum poate pune un istoric serios unirea politică a țărilor române sub autoritatea lui Mihai, pe aceeași treaptă cu planurile de cotopire ale sultanului, ale împăratului Rudolf, ale lui J. Zamoyski etc., socotind că domnul român a fost „competitor” cu aceștia, ba chiar că ar fi pus în practică planurile nutrite de ei? Astfel de afirmații neștiințifice pot sluji ușor unor istorici răuvoitori, care urmăresc să denigreze marețul act de la 1599—1600.

⁵² În cap. VI al lucrării *Mihai Viteazul*, intitulat semnificativ *Trădare și umilire*, p. 61, M. N. își contrazice propria opinie din articolul discutat, despre tratatul din 20 mai 1595, afirmînd că Mihai îl acceptă pe acesta: „pentru că avea nevoie de ajutorul principelui transilvănean, dar mai ales, pentru că Mihai știa că Sigismund nu are mijloacele cu care să pună în practică un asemenea tratat...”; deci nu pentru reconstituirea Daciei, cum am văzut că afirmă fantezist M.N. în articolul analizat.

⁵³ *Călători străini despre țările române*, III, București, 1971, p. 497—498.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 500.

⁵⁵ Hurmuzaki, *Documente*, III¹, p. 290, nr. CCXXIV.

⁵⁶ Autorul își contrazice apoi singur afirmația, menționînd ceva mai jos că reconstituirea statului dac era un „proiect care nu interesa Casa de Austria, și care anula, de fapt, eforturile acesteia de a cuceri Transilvania” (p. 438).

⁵⁷ M. N. afirmă pe aceeași pagină: „Polonii urmăreau și ei subordonarea Moldovei și Țării Românești” (p. 437). Cititorul se poate întreba atunci ce urmăreau polonii — *în concepția lui M.N.* —: „subordonarea” sau „reunirea țărilor române”? și de ce numai polonii urmăreau „subordonarea”, nu și sultanul sau Rudolf II?

6. — Pare ciudată stăruința cu care M.N. încearcă să demonstreze că planul unirii politice a țărilor române n-a luat naștere în gândirea lui Mihai, ca un proces evolutiv, determinat de condiții interne și externe complexe, cum aminteam mai sus, ci i-ar fi fost servit ca o lecție de Sigismund Báthory sau de personalitățile politice în frunte cu sultanul, menționate înainte. În 1597, cel care lansează proiecte despre felul cum să dobândească Mihai scaunul Transilvaniei este, după M.N., cancelarul Șt. Josica I. După o exprimare confuză referitoare la „mărturiile din anul 1597 care ne dezvăluie în mod limpede care erau aspirațiile și gândirea politică a domnului român”, dar care „nu sînt directe”, și în ultima instanță se reduce la una singură, căci pentru Mihai: „încă nu sosise momentul pentru dezvăluirea publică a intențiilor sale” (p. 437) — (atunci de unde le cunoaște autorul?) —, se înfățișează și mărturia amintită. „În 27 mai 1597 — scrie M.N. — italianul Sigismundo della Torre ne relatează că a înțeles de la Josica despre existența unor proiecte prin care se urmărea instalarea lui Mihai în scaunul Principatului: „Am înțeles de la Cancelar că voievodul Țării Românești ar putea trata cu principele ca să rămână la cîrmuirea Transilvaniei, deoarece principele e hotărît să abandoneze țara. Voievodul acela este rudă cu cancelarul și ocrotit și ajutat de acesta”. Della Torre consideră că este o ocazie strălucită ca să se mențină Țara Românească unită cu Transilvania și erau șanse să se obțină și Bulgaria. Afacerile privind Bulgaria erau tratate de Josica cu Mihai, fără să-l mai consulte pe principe, intenția cancelarului fiind aceea de a-l aduce pe Mihai în Transilvania ca pe o rudă a sa” (p. 437).

Vom vedea mai jos cît de exactă este această traducere directă sau rezumată. Deocamdată, menționăm că într-o notă infrapagină, M.N. se referă la observațiile noastre asupra interpretării de către P.P. Panaitescu a documentului amintit, arătînd că A. Veress și N. Iorga dau aceeași interpretare, iar în ceea ce ne privește sinten. de altă părere deoarece traducem cu viitorul o formă de condițional și nu ținem seama decît de un fragment din documentul respectiv (p. 437, nota 77). Cum însă M.N. nu îndeplinește elementara datorie de a cita lucrările autorilor la care se referă (nici măcar cînd îi amintește sub forma „*op. cit.*”, cum vom vedea mai jos), pentru lămurirea cititorilor sintem nevoiți să o facem aici:

— C. Rezachevici, *Gîndirea politică a lui Mihai Viteazul și etapele elaborării planului de dobîndire a Moldovei*, în *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, București, 1975, p. 66. Pe marginea textului „Față de ideea expediției în Moldova, care l-a frămîntat încă de la sfîrșitul anului 1597, planul campaniei în Transilvania elaborat în iunie și executat în octombrie 1599, a ocupat așadar o pondere mai mică în gândirea politico-militară a lui Mihai”, precizăm la nota 99: „P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 155, afirmă că ideea campaniei în Ardeal își făcuse drum în mintea lui Mihai încă din 1597, deși majoritatea trimeritelor pe care le face sînt eronate, iar cancelarul Josica afirmă în 1597 că Mihai „va putea trata” cu Sig. Báthory problema Ardealului (A. Veress, *op. cit.*, p. 67), iar nu că aceasta s-a întîmplat în realitate”.

— P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 155, menționează că „Jojica tratase cu Mihai un plan îndrăzneț” deci prin „tratase” transformă un simplu zvon în realitate. Forma pe care am propus-o: „va putea trata” este oricum mai aproape de „ar putea trata” pentru care optează M. N., căci se știe că în fond condiționalul exprimă o acțiune viitoare, de altfel traducerea prin unul sau altul din ultimii doi timpi nu afectează cu nimic înțelegerea actului. În schimb, trimeritele lui P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 155, nota 7, sînt într-adevăr eronate (cu excepția celei la A. Veress, *Documente*, V, p. 66), neavînd nici o legătură cu ideea din textul său⁵⁸.

— N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, București, 1935, p. 247 (citat enigmatic de M.N.: „N. Iorga, *op. cit.*, p. 224”, deși ultimul titlu amintit a lui N. Iorga este *Documente nouă*. . .) traduce doar, la persoana întîia paragraful din relatarea atribuită lui della Torre, despre posibilitatea înțelegerii lui Mihai cu Sigismund, inserîndu-l, fără comentarii, în monografia sa. În plus, N. Iorga subliniază că în primăvara lui 1597 Mihai era preocupat de apărarea Țării Românești de forțele otomane, iar Josica nu amintește nimic despre o înțelegere a lui Mihai cu Sigismund în privința Ardealului „și cu atît mai puțin de o așezare a lui Mihai în Alba-Iulia”⁵⁹, iar în *Istoria românilor*, V, p. 320, consideră relatarea lui della Torre: „de sigur o închipuire”.

Ce spune însă actul din 27 mai 1597? Este o relatare originală? cui îi aparține?, cuprinde știri reale sau simple zvonuri? Înainte de a răspunde acestor întrebări, deoarece acest izvor

⁵⁸ Ele au fost copiate fără a fi verificate și în *Unirea Transilvaniei cu România. 1 decembrie 1918*, ed. II-a, București, 1972, p. 44, nota 101.

⁵⁹ *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, București, 1935, p. 248.

singular între cele referitoare la anul 1597 este cronat tradus și interpretat, îl vom reproduce însoțit de traducere :

„*Sommario d'un capitolo di lettera di Transilvania de i XXVII di Maggio 1597.*”

Che ha inteso dal Cancelliero che il Vaivoda di Valachia potria trattare col principe di restare al governo della Transilvania, poichè il principe è risoluto di volerla abbandonare.

Il Vaivoda sudetto è parente et protetto, et aiutato dal Cancelliero.

Consiglia Sua Maestà a non perdere questa bella occasione, perchè oltre all'essere il paese abundante di vini, biade et animali da mantener soldati vi sono miniere d'oro che da un anno in qua fruttano mirabilmente, et d'argento, et d'altri metalli. Vi è gran copia di sali che si potriano distribuire in Ungaria, senza valersi di quelli che hora l'Ungaria piglia dalla Polonia. Si terria la Valachia unita con la Transilvania, et si conservaria anche la Bulgaria in buona speranza.

Che il Cancelliero invita spesso, et contra il solito, il principe a'suoi castelli, dove sta allegro con la moglie d'esso Cancelliero, et altre gentildonne.

Che il Cancelliero tratta il negotio dei Bulgari col Vaivoda, senza che il principe se rimpacci che tuti sono argomenti ch'egli miri di tirarlo in Transilvania ancora come suo parente.

Li Transilvani si dogliono che non com-parschino gli aiuti Cesarei et però crede che si starà su la difesa solamente.

Tornando il chiausso con qualche buona nouva, si corre pericolo che la nobiltà et popolo non faccino qualche strana resolutione per l'inclinazione che hanno alla pace.

Che tutti si dogliono dei Todeschi”⁶⁰.

Cum vedem actual nu e o relatare directă, ci un *rezumat al unei părți dintr o scrisoare anonimă*. Nu știm nici măcar dacă ea a aparținut lui Sigismund della Torre. A. Veress, editorul acestui rezumat, arată doar că a fost găsit în Arhivele Vaticanului : „Printre diferitele hîrtii ale lui Sigismondo della Torre, pe această vreme în Ardeal”⁶¹. Cit de bine cunoștea realitățile transilvănene autorul scrisorii și al rezumatului cu știri gratuite, cum ar fi aceea a rudeniei dintre Mihai și Josica⁶², rămîne un semn de întrebare. Chiar dacă admitem că autorul știrilor e contele

„*Sumarul unui capitol al scrisorii din Transilvania din 27 mai 1597.*”

Că a înțeles de la cancelar că voevodul Țării Românești ar putea trata cu principele să rămînă la conducerea Transilvaniei, deoa-rece principele e hotărît a voi s-o abandoneze.

Voevodul sus zis e rudă și protejat, și ajutat de cancelar.

Sfătuiește pe maiestatea sa (Rudolf II—C.R.) să nu piardă această frumoasă ocazie, deoarece țara (Transilvania—C.R.) în afară că este bogată în vinuri, bucate și animale pentru întreținerea soldaților, sînt acolo mine de aur care de un an încoace produc minunat, și de argint, și de alte metale. Acolo e un mare belșug de sare, care s-ar putea distribui în Ungaria, fără să valorizez cît aceea pe care acum Ungaria o ia din Polonia. Se va ține Țara Românească unită cu Transilvania (în cazul ocupării acesteia de către imperiali C.R.) și se va păstra încă Bulgaria în bună speranță.

Că adesea cancelarul invită, și împotriva obiceiului, pe principe la castelele sale, unde sta bucuros cu soția acestui cancelar, și alte nobile doamne.

Că tratează cancelarul problema bulgarilor cu voievodul (Mihai—C.R.), fără ca principele (Sigismund—C.R.) să înțeleagă că toate <acestea> sînt argumente că el (Josica—C.R.) urmărește să-l atragă (pe Mihai—C.R.) în Transilvania încă și ca ruda a sa.

Transilvănienii se plîng că nu au aparut ajutoarele imperiale și pentru aceea cred că vor rămîne singuri în ceea ce privește apărarea.

Întorcîndu-se cînașul cu cîteva noutăți bune, există pericolul ca nobilimea și poporul să nu mai arate o hotărîre deosebită din cauza înclinării care o au pentru pace.

Că toți se plîng de germani”.

⁶⁰ A. Veress, *Documente*, V, p. 67—68.

⁶¹ *Ibidem*, p. 68. Chiar M.N. scria în alt context despre un izvor de acest fel („o notiță care se referă la o scrisoare”) : „Pe baza unui asemenea izvor, nu se poate clădi o întregă teorie” (*Miha Viteazul*, p. 257).

⁶² Afirmată categoric, cînd în realitate la sfîrșitul lui 1597 circula doar un zvon despre o viitoare legătură prin alianță (I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la românii 1566—1608*, Cluj, 1928, p. 109).

Sigismund della Torre, ne întrebăm ce interes avea Șt. Josica — ostil unei stăpîniri imperiale în Ardeal —, să-l mărturisească acestui obscur agent imperial, trimis de mama Mariei Cristina, pentru a o proteja pe soția lui Sigismund, și care tocmai în mai 1597 discuta problema divorțului arhiducesei⁶³, despre eventuale tratative între Mihai și Sigismund în problema stăpînirii Ardealului?

M. N. traduce eronat, punînd la persoana Iⁱⁱ, pasajul de început al rezumatului, ca și cum ar fi o relatare directă, atribuind lui della Torre considerația „că este o ocazie strălucită ca să se mențină Țara Românească unită cu Transilvania și erau șanse să se obțină și Bulgaria” (p. 437), cînd în realitate autorul relatării sfătuiește pe Rudolf al II-lea ca să profite de abdicarea lui Sigismund și să ocupe Transilvania, în acest caz *imperialii* ar putea controla direct Țara Românească, menținînd-o unită cu Transilvania (pe baza luptei comune anti-otomane), iar Bulgarii i se va da speranță, se înțelege într-o apropiată eliberare de sub turci. De altfel, N. Iorga consideră că relatarea lui della Torre era „de sigur o închipuire”. și că în acel moment Josica cerea lui Mihai doar să continue lupta antiotomană⁶⁴. Iar mai recent, Maria Holban, care a studiat îndeaproape activitatea lui Josica, criticînd păcerea lui P. P. Panaitescu (*Mihai Viteazul*, p. 155) în legătură cu aceeași relatare, afirmă textual: „există o părere pe care o credem greșită, că acesta (Josica) s-ar fi înțeles cu Mihai ca Sigismund să abdice în favoarea domnului român”⁶⁵.

Nu putem să trecem sub tăcere afirmațiile naive, nesuținute serios documentar ale lui M.N. despre „planurile” lui Josica de unire a țărilor române sub Sigismund Báthory sau Mihai Viteazul, cancelarul urmărind nici mai mult nici mai puțin decît „realizarea unei construcții politice care să cuprindă și Bulgaria”! (p. 437), sau „reconstituirea statului dac” (sic), fapt pentru care ar fi fost executat de imperiali (p. 438). Pînă și relatarea atribuită lui della Torre nu documentează deloc, cum „deduce” M. N., că în 1597 „Mihai ar fi acceptat abdicarea lui Sigismund cu condiția ca domnul muntean să moștenească scaunul princiar” (p. 438), ci arată: „că voevodul Țării Românești ar putea trata cu principele să rămîna la conducerea Transilvaniei”, deci doar *posibilitatea* nu și *înfăptuirea* unor tratative în această direcție, totul fiind, cum am văzut un simplu zvon. *Nu prin intrigile lui Josica sau renunșările nevoitului Sigismund Báthory va realiza Mihai Viteazul prima etapă a unirii politice a țărilor române, și este absurd să se întunece prin închipuile „lecții” și ajutoare inexistente meritele celui care în condiții externe cu totul nefavorabile a conceput și realizat fără ajutor din afară marele act de la 1599—1600.*

Cine era în realitate Șt. Josica, cel atît de idilic prezentat de M.N.? Cancelarul ardelean (1594—1598), înrudit prin soție cu Sigismund Báthory⁶⁶, după o carieră rapidă la curtea acestuia, presărată de intrigă, devine din 1594 „atotputernic”⁶⁷ conducător al Transilvaniei. „Cea mai mare artă a acestuia — afirmă în august 1595 G. Pisculo —, după părerea mea este că știe atît de bine să lingusească... Apoi este interesat ca un avar...”⁶⁸. Prin intrigile lui Josica, Aron Vodă al Moldovei, tovarăș de nădejde al lui Mihai în lupta antiotomană „a fost luat în prinsoare cu mare batjocură”⁶⁹, și în cele din urmă otrăvit. Aceeași soartă i-o pregătea Josica și lui Mihai Viteazul. O afirmă limpede actele procesului cancelarului din 1598: „Și tot cu asemenea vicieșuguri a vrut să înceapă Josica și cu Mihai voievod, folosind ca pîrlș pe nunțul papal și pe un călugăr Francisco, care a fost consilierul transilvanului (Sigismund —C.R.). Însă Mihai voievod care era mai isteț ca Josica a băgat de seamă și decîi a îndulcit pe trimisul papal și pe alți domni cu bani și cu alte daruri, înclt a trebuit ca acela (Josica—C.R.) să se lase de cele puse la cale”⁷⁰. Intenția lui Josica: „de a-i schimba pe acești domni din

⁶³ *Căldători străini*, III, p. 489—490.

⁶⁴ *Istoria românilor*, V, București, 1937, p. 320.

⁶⁵ *Căldători străini*, IV, p. 103, nota 43.

⁶⁶ A. Veress, *Documente*, IV, p. 205.

⁶⁷ *Ibidem*, V, p. 2.

⁶⁸ Cf. caracterizarea lui Josica în întregime la A. Veress, *Campania creștinilor în contra lui Sinan pașa din 1595*, în „Analele Academiei Române”, M.S.I., S. III, t. IV, 1924, p. 146. Concordă cu relatarea atribuită lui della Torre despre găzduirea lui Sigismund în castelele sale, în scop de linguseală, cum remarcă și A. Veress, *Documente*, V, p. 68, nota 1.

⁶⁹ A. Veress, *op. cit.*, IV, p. 254. Josica s-a înfruptat și din tezaurul luat de la Aron, fapt recunoscut chiar de M.N. în *Mihai Viteazul*, p. 53.

⁷⁰ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 384, nr. DLXXXVIII. Cf. și *Istoria României*, II, București, 1962, p. 976; M.N., *Mihai Viteazul*, p. 54 (n. p. 62, despre felul cum l-a cîștigat Mihai Viteazul pe Josica „flăcău”).

Moldova și Țara Românească” a fost observată de G. de ‘Marini Poli încă din aprilie 1595⁷¹. Tot Josica a oprit și întor din drum pe banul Mihalcea, solul lui Mihai la împărat, și în același an, 1595, a oprit în mii multe rinduri pe G. de ‘Marini Poli trimis de Sigismund în Țara Românească. Mai mult, bierii munteni, care au participat la încheierea actului din 20 mai 1595, la mai puțin de trei luni după aceea mărturiseau „că împotriva voinței lor au încuviințat și au confirmat capitolele” înjositului document⁷² impus de Josica și Sigismund lui Mihai.

Ștefan Josica, care pînă în ajunul execuției declara judecătorilor săi, că a fost „întru toate principe fără de titlu” și care făgăduia că dacă împăratul îi va recunoaște titlul de principe al Ardealului „mă leg că voi fi slugă credincioasă maiestății sale pînă la moarte”⁷³, ambițiosul, arestat în ziua cînd dieta aprobă renunțarea lui Sigismund Báthory, tocmai pentru că uneltise să obțină domnia pentru sine, să fie oare, dezinteresatul personaj zugrăvit de M.N. drept: „partizanul unirii țărilor române sub sceptrul principelui Transilvaniei și tot el este acela care făurește proiectul instalării lui Mihai ca principe în momentul în care Sigismund Báthory se gîndește la abandonarea Transilvaniei” (p. 437)? *Evident nu!* Eroarea lui M.N. se bazează pe necunoașterea izvoarelor, care sînt cu mult mai numeroase decît cele pe care spațiul ne a îngăduit să le cităm.

În realitate, după abdicarea lui Sigismund, Josica propune nunțiului papal, A. Visconti, trei variante: conducerea Transilvaniei de către fratele împăratului, de către Maria Cristina, soția lui Sigismund, sau numirea unui voievod, care ar fi trebuit să fie chiar Josica!⁷⁴. Nimic în aceste planuri despre Mihai Viteazul, al cărui merit de a fi gîndit și înfăptuit unirea politică a țărilor române nu trebuie să fie umbrît de afirmații de felul celor de mai sus, în goană după „originalitate”.

Mai mult, mergînd pe aceeași linie, M.N. afirmă că Mihai a fost preocupat de obținerea Transilvaniei încă din vara lui 1598 și — culmea! — cel care l împinge pe Mihai spre acest țel este tot intrigantul ambițios Josica. Textual: „Dar, a neglijat Mihai Transilvania? În raportul lor comisarii sînt foarte laconici: o singură frază, în care vina cade asupra lui Josica: „a fost îndemnat de Josica să-l ajute a căpăta principatul Transilvaniei”. Sînt confirmate legăturile dintre Mihai și Josica, o dovadă în plus că a existat între cei doi o strînsă colaborare. De altfel, în puțină vreme, imperialii înșiși ajung la concluzia că Transilvania nu se poate stăpîni decît prin Mihai” (altă invenție!) (p. 439).

În realitate, lucrurile stau tocmai *invers* (cum rezultă chiar din înțelesul citatului reprodus de M.N.): cancelarul este cel care îndemnează pe Mihai să i susțină candidatura la scaunul Transilvaniei, evident înainte de 4 aprilie 1598, cînd a fost arestat. Este vorba deci de *candidatura lui Josica!* La 11 iunie 1598, comisarii imperiali înregistrează la Tîrgoviște mărturia lui Mihai în acest sens: „Și de Josica a fost îmboldit ca să-l susțină (deci Mihai pe Josica — C.R.) la dobîndirea principatului Transilvaniei” (*A Josica quoque stimulum ut in adipiscendo Transilvaniae principatu eius partes foveat*)⁷⁵. Mai mult, Ștefan Josica a fost arestat la 4 aprilie și executat la 1 septembrie 1598, și nu vedem cum în acest răstimp l-ar fi împins pe Mihai să obțină Transilvania. În plus, la începutul lui mai 1598, la Brașov, logofătul Teodosie Rudeanu explică unui trimis imperial nemulțumirea lui Mihai față de Sigismund, care ar fi vrut să-l înlăture cum a făcut și cu Aron vodă, planurile sale antiotomane fiind frîmate de intrigile fostului cancelar⁷⁶. În sfîrșit, înregistrăm chiar afirmația categorică a lui Mihai, consemnată la 10 iunie 1598: „Se plînge mult de transilvani (Sigismund și Josica — C.R.) care îl deposedaseră de domnie și îl trataseră în chip nevrednic” (*Valde contra Transilvanos queritur, qui eum principatu spoliaverant, ac indignis modis tractarant*)⁷⁷, prin actul umilitor de la 20 mai 1595, care după M.N., ar fi fost chipurile acceptat de Mihai pentru „reconstituirea Daciei” sub conducerea lui Sigismund Báthory (p. 436) etc. etc.

8. — Începînd cu anul 1598, M.N. se ocupă mai mult de relațiile lui Mihai cu Ieremia Movilă (p. 438-442), folosind între altele o lucrare a lui N. lorga („*op. cit.*”, pe care tre-

⁷¹ A. Veress, *op. cit.*, p. 205.

⁷² *Ibidem*, V, p. 251-254.

⁷³ *Ibidem*, p. 182.

⁷⁴ *Ibidem*, *Relationes nuntiorum apostolicorum in Transilvaniam missorum a Clemente VIII (1592-1600)*, Budapesta, 1909, p. 307; cf. și *Călători străini*, III, p. 470-472, unde se combat și afirmațiile nereale ale lui Șt. Szamosközy.

⁷⁵ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 362, nr. DL. Și Maria Holban recunoaște „veleitățile lui Josica la principatul Transilvaniei” (*Călători străini*, IV, p. 103).

⁷⁶ *Călători străini*, IV, p. 92.

⁷⁷ Hurmuzaki, *Documente*, III¹, p. 290, nr. CCXXIV.

buie s o ghicim !) și lucrarea noastră, *Gîndirea politică a lui Mihai Viteazul...*⁷⁸, cu care polemizează *taclit*, utilizînd însă adesea aceleași citate din izvoare (oarecum „ajustate”), lucrare pe care, ca să fim drepti, o amintește o singură dată ! („C. Rezachevici, *op. cit.*”, la nota 103, *uitînd însă să-i indice titlul*).

Un exemplu de „polemică disimulată” : „Domnul Țării Românești afirma la începutul anului 1598 că se poate sprijini pe oamenii săi din Moldova, ceea ce înseamnă că ideea înlăturării lui Ieremia era mai veche. Dacă ideea alungării lui Ieremia s-ar fi cristalizat spre sfîrșitul anului 1597 este greu de crezut că, în mod automat, se creau și condiții pentru transpunerea ei în practică devenind inexplicabil faptul că Mihai a stabilit asemenea legături în măsură să i asigure succesul în momentul în care ar fi trecut la acțiune” — consideră M.N. (p. 438).

În concluziile la prima parte a articolului nostru, *fundamentate pe un mare număr de izvoare* e arătat : „Din cercetarea relațiilor lui Mihai Viteazul cu Moldova rezultă că între 1595 și 1597 domnul muntean a căutat să nu dea prilej de nemulțumire lui Ieremia Movilă, concentrîndu-și eforturile în direcția luptei antiotomane. Dar, în același timp, a urmărit cu atenție acțiunile ostile ale acestuia, acumulînd temeieri de nemulțumire, care l-au făcut să considere necesare înlăturarea Movileștilor și dobîndirea stăpînirii Moldovei, probabil încă din a doua jumătate a anului 1597”, iar mai jos menționăm că prima relatare *hotărîtă* a lui Mihai de a aduce sub ascultarea sa Moldova datează de la mijlocul lui februarie 1598, cînd afirmă că are credencioși „care așteaptă (în Moldova—C.R.) numai ca el să vină acolo, pentru ca toată Moldova să i se închine”⁷⁹.

Afirmațiile lui M.N. ca răspuns la cele scrise de noi mai înainte pot fi ușor înlăturate : simplul fapt că Mihai avea credincioși în Moldova la 1598 nu vedem cum demonstrează „că ideea înlăturării lui Ieremia era mai veche”, la fel cum faptul că domnul avea tot la 1598 credincioși poloni (s-a păstrat și o listă cu numele lor⁸⁰) nu înseamnă că urmarea să-l înlătorească pe regele polon ! De nicăieri nu rezultă că Mihai ar fi acționat în vederea atragerii de partizani din Moldova și că ar fi avut nevoie de o anumită perioadă de timp (fixată de M.N., p. 438, la „mai mult decît șase luni de zile”) pentru aceasta. Credincioși ai săi se puteau constitui toți cei nemulțumiți de regimul lui Ieremia, prea supus polonilor, toți cei care în Moldova doreau continuarea luptei antiotomane, foștii partizani ai lui Aron vodă și Ștefan Răzvan etc., începînd din 1595. Crede M.N. că Mihai a stabilit în Moldova „legături în măsură să i asigure succesul în momentul cînd ar fi trecut la acțiune”, adică un fel de „coloană a cincea”, prin nimic documentată ? Izvoarele afirmă doar că Mihai avea credincioși în Moldova. *Considerăm că moldovenii au venit în întîmpinarea planurilor politice ale lui Mihai, trecînd de partea sa*. Și apoi de ce socotește M.N. că, cristalizarea unei idei trebuie să fie normată imediat de aplicarea ei în practică ?, cînd se cunosc și decalaje de ani între astfel de momente.

Răspunsul la singurul exemplu de „polemică directă” poate fi ușor dat prin compararea textelor în cauză :

C. Rezachevici :

„Așadar, în anii 1598—1599 în gîndirea politică a lui Mihai Viteazul necesitatea campaniei în Moldova și a alungării lui Ieremia era pe deplin conturată. Numai că în această etapă el vedea acțiunea realizîndu-se cu ajutorul imperialilor, mulțumindu-se cu înlocuirea lui Ieremia printr-un alt domn *recunoscut* de împărat, care să-i fie un credincios tovarăș de luptă antiotomană”⁸¹

M. Neagoe :

„De aceea, afirmația că abia în 1598—1599 apare în gîndirea politică a domnului necesitatea alungării lui Ieremia și înlocuirea lui cu un domn *supus* împăratului este infirmată de declarațiile pe care le face Mihai sau solii acestuia și de informațiile pe care emisarii imperiali le trimite la Praga” (p. 440).

În concluziile, documentate pe baza a numeroase izvoare, ale părții a doua a articolului nostru afirmăm deci că în 1598—1599 necesitatea alungării lui Ieremia „era pe deplin conturată”, după ce în concluziile primei părți arătasem, cum am văzut mai sus, că Mihai considera „necesare înlăturarea Movileștilor și dobîndirea stăpînirii Moldovei, probabil încă din a doua jumătate a anului 1597” și hotărît expus, la mijlocul lui februarie 1598 ; atunci cum poate să ne atribuie M.N. afirmația, că necesitatea alungării lui Ieremia „apare” abia

⁷⁸ În *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, București, 1975, p. 51—73.

⁷⁹ C. Rezachevici, *Gîndirea politică a lui Mihai Viteazul*, p. 58.

⁸⁰ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 394, nr. DCIV.

⁸¹ C. Rezachevici, *Gîndirea politică a lui Mihai Viteazul...*, p. 68, sublinierile în ambele texte ne aparțin.

În 1598—1599? Noi aminteam de un domn „recunoscut” de împărat, iar nu de unul „supus”. Unde sînt declarațiile lui Mihai, ale soților acestuia etc., pe care de altfel M.N. nu le citează, și care chipurile „infirmă” ceva ce noi nici nu am afirmat?

În continuare, pentru exemple de „polemică tacită”, practică de M.N., interpretări forțate a unor citate din izvoare etc. considerăm mai potrivită însăși parcurgerea în paralel a lucrării noastre și a opiniilor autorului amintit, concluziile impunîndu-se de la sine.

9. — Parcurgerea materialului semnat de M.N. este îngreuiată de forma neștiințifică de prezentare a acestuia. Lucrări amintite drept „*op. cit.*” (începînd chiar cu nota 1: „D. Onciu, *op. cit.*, p. 262”), care însă n-au mai fost citate trebuînd identificate de cititori (cf. și notele 36, 38, 57, 103); „N. Iorga, *op. cit.*” (notele, 63, 65, 91, 95, 99, 101), dar care *op. cit.*?, căci nu este vorba de ultima lucrare a lui N. Iorga, citată la nota 52, cum ar fi firesc etc. Ai impresia că articolul lui M.N. este un capitol dintr-o lucrare în care operele au fost deja citate.

10. — Treccem peste mărunte afirmații greșite de felul: Petru Rareș „intenționa să se convoace Dieta și împreună cu cei doi domni români (care? căci mai exista doar un singur domn, al Țării Românești—C.R.) să se discute treburile țării” (p. 431); „haiducii români de la Abrud și din Cris” la 1540 (p. 430), cînd se știe că haiducii erau în veacurile XVI—XVII o categorie de oșteni maghiari, nicidecum luptători români pentru dreptate socială⁸²; „Isabela, văduva lui Ioan Zápolya, în ciuda unor succese înregistrate de fiul său, se plîngea, în 1541, . . .” (p. 430), dar ce succese putea înregistra Ioan Sigismund, fiul Isabelei, născut la 7 iulie 1540⁸³, deci la vîrsta de un an?

11. — Ne vom referi mai pe larg la o afirmație eronată, bazată pe izvoare care arată altceva și care *angajează un moment important din istoria poporului nostru*. Textual: „Același Verancici îi scrie în aprilie 1540 unui român din Gilău, Petru More(), reproșîndu i că pune ca român, mai presus cîtatea lui Gelu numită Gelam Albae față de Alba Iulia. Se poate desprinde din acest document că la mijlocul secolului al XVI lea se făcuse o legătură între topicul Gilău și numele lui Gelu, voievodul românilor care s-a luptat cu ungurii, cînd aceștia au pătruns pentru prima dată în Transilvania. Socotit ca străveche reședință a voievozilor români, Gilăul apărea în mentalitatea unor români ca Petru More, un centru politic firesc pentru Transilvania mai important decît Alba Iulia, deoarece fusese prima capitală a țării. Așadar, la 1540, românii își cunoșteau nu numai originea, dar și istoria neamului lor” (p. 430); „În anul 1540 sentimentul de neam se manifestă la românii transilvăneni nu numai la nivel popular, ci la nivel cărturăresc, așa cum o arată corespondența lui Verancici cu Petru More” (p. 431). Se trimite la Hurmuzaki, II⁴, p. 251, unde nu se află nimic de acest fel, și numai la p. 218—219 descoperim scrisoarea cu pricina. Din nefericire aceasta nu probează cu nimic frumoasele afirmații de mai sus, care ar fi dovedit transmiterea informațiilor istorice pe cale orală timp de peste o jumătate de mileniu; ca atare, fiind vorba de o interpretare eronată nu slujește cu nimic istoriei noastre, ci dimpotrivă. *Nu era nevoie de astfel de afirmații gratuite pentru a spori numărul și așa ridicat al dovezilor despre conștiința de neam a românilor din Transilvania.*

Pricina pentru care Verancics, prepozitul catolic din Alba Iulia, s-a adresat românului Petru More nu e limpede dezvăluită în scrisore. Menționăm că Petru More nu e un necunoscut. Copilărise pe domeniul episcopiei de Alba Iulia, ale cărei socoteli din 1520 înregistrează plăți pentru lucrul său la „piscină”⁸⁴. S-a ridicat apoi în slujba episcopiei și în 1542 era confirmat de dietă cu acordul episcopului Transilvaniei la conducerea cetății de la Tăuș, la nord-vest de Alba Iulia⁸⁵, îndeplinind și alte însărcinări administrative⁸⁶. Nicăieri, în scrisoarea amintită sau altundeva, nu se afirmă că Petru era din Gilău și că această localitate ar fi „cetatea lui Gelu — numită Gelam Albae”⁸⁷; „Gelam Albae” reprodusă de M.N. *ad litteram* din propoziția latină, fiind de fapt forma declinată a numelor de localități Gela și Alba

⁸² În actul citat se vorbește de „magna latronum colluvies, partim ex Valachis partim ex Rascianis” (Hurmuzaki, *Documente*, II⁴, p. 238, nr. CXXXI), ceea ce înseamnă că este vorba despre țărani români și slrbi răsculați.

⁸³ Cf. *A Pallas Nagy Lexikona*, IX, Budapesta, 1895, p. 837.

⁸⁴ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, II, București, 1968, p. 61.

⁸⁵ Gh. Anghel, I. Berciu, *Cetăți medievale din sud-vestul Transilvaniei*, București, 1968, p. 24.

⁸⁶ *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, I, Budapesta, 1875, p. 170. În 1569 stăpînea un loc de moară la Satu Mare (D. Prodan, *op. cit.*, p. 364).

⁸⁷ Și în *Mihai Viteazul*, p. 276, M.N. afirmă: „Un înalt demnitar reproșă în 1540 unui român din Gilău faptul că socotea această localitate mai presus decît Alba Iulia, deoarece Gilăul a fost capitala lui Gelu, primul stăpînitor (?—C.R.) al Transilvaniei!”; „reproș” fantezist, care nu apare în scrisoarea lui Verancics către Petru More.

(Iulia)! În textul actului: „Quod si Gelan Albae proponis, toto coclo ac terra cras”, adică în realitate: „Dacă pe Gela o așezi înaintea Albei, greșești peste poate”. Nici grafic nici fonetic numele „Gela” nu se apropie în măsura posibilităților de identificarea de vreun topic existent pe atunci în Transilvania⁸⁸, și practic nu poate fi identificat. Dar admitând chiar că e vorba de Gilău (în actele latinești ale vremii „Gylaw”, „Gialu”⁸⁹), menționăm că aici era un cunoscut castel, în unele perioade reședință princiară, unde în 1542 rezida episcopul George Martinuzzi, locotenent regal al Transilvaniei, iar în 1553, generalul Castaldo⁹⁰. Cît despre cetatea lui Gclu, de la sfîrșitul veacului IX și începutul veacului X, aceasta era înză Somcș și a fost identificată cu probabilitate în ultimul timp, cu partea mai veche a fortificației de la Dăbica; din veacul X neczistînd „nici o urmă de cetate” la Gilău⁹¹.

În concluzie, ne întrebăm la ce slujesc aceste „opinii”, exprimate uneori de pe poziții care nu sînt cele ale materialismului dialectic⁹²—în cuvinte frumoase, dar lipsite în general de bază de informare, sprijinindu se adesea pe interpretarea forțată, neștiințifică a unor izvoare? Evident ele nu fac decît să stîrnescă îndoială, să discrediteze ideile generoase pe care își propun de fapt nu ne îndoim de aceasta — să le slujească, să creeze confuzie în privința unor noțiuni bine fundamentate și explicate de istoriografia noastră actuală, cum ar fi „neam” și „națiune”, „conștiință de neam” și „conștiință națională”, conținutul lui „Unio trium nationum”, unirea politică a țărilor române sub Mihai Viteazul, să pună sub semnul întrebării existența conștiinței de neam a românilor în veacul XVI, propunîndu-și chipurile s o documenteze, ca și cum abia atunci românii și-ar fi dat seama că există ca popor.

Abordarea unor astfel de probleme, care se referă la momente și noțiuni fundamentale din istoria patriei noastre, trebuie făcută de pe poziții științifice, pe o solidă bază documentară, cu spirit de răspundere, după ce prin studii serioase autorul și-a definit părerea, pentru a nu se contrazice — cum se întîmplă uneori în cazul lui M.N. de la o lucrare la alta. „Opiniile” ținînd originalitatea, care nu au nimic comun cu ipotezele științifice, afirmațiile gratuite, exagerările, denaturarea adevărului istoric, într-o vreme cînd prin publicare și traducere izvoarele devin accesibile nu numai specialiștilor ci și publicului larg, care le poate confrunta, nu slujesc cu nimic cauza științei istorice românești, cauza afirmării pe baze științifice a unității românilor de-a lungul veacurilor, realitate de necontestat. Am insistat aici asupra unor asemenea erori și exagerări, care din nefericire rămîn ca atare, oricît va încerca autorul lor cum ne a obișnuit în alte cazuri să le „explice” ulterior, deoarece consideram că prin confruntarea de opinii, ca cea inițiată de „Revista arhivelor” prin rubrica cu același nume, iesc la iveală adevărul istoric; după vorba aspră dar înțelcîptă a lui Mihai Viteazul: „trebuie să se aleagă neghina de grul bun”⁹³.

Constantin Rezachevici

⁸⁸ Cf. C. Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I—II, București, 1967, sub voce.

⁸⁹ A. Veress, *Documente*, I, p. 32, 127.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ Șt. Pascu, *Voevodatul Transilvaniei*, I, București, 1972, p. 45—47; *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 292—293.

⁹² Pe înză nesocotirea concepției materialist-dialectice în definirea noțiunilor de „neam” și „națiune”, pentru a ne convinge că unirea politică a țărilor române realizată de Mihai Viteazul este „fructul unei concepții moderne” (*Mihai Viteazul*, p. 221), M.N. argumentează că secolul XV „marchează începutul unei noi epoci”, adică a epocii moderne, afirmînd: „Didactic (de fapt de pe pozițiile istoriografiei nemarxiste C.R.), s-a considerat că din 1453 se poate vorbi de epoca modernă” (*ibidem*, p. 217).

⁹³ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 358, nr. DXLVIII; A. Veress, *Documente*, V, p. 171.

A-X-a ÎNTÎLNIRE A COMISIEI INTERACADEMICE
DE PROBLEMĂ „ISTORIA MARI REVOLUŢII SOCIALISTE DIN
OCTOMBRIE ŞI A REVOLUŢIILOR SOCIALISTE CE AU URMAT”

În zilele de 7—10 iunie 1977 s-au desfășurat la Moscova lucrările celei de-a X-a reuniuni a Comisiei interacademice de problemă *Istoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și a revoluțiilor socialiste ce au urmat*. Au participat delegații din Bulgaria, Cehoslovacia, Cuba, R.D. Germană, Polonia, România, Ungaria și Uniunea Sovietică, reprezentând grupele naționale în Comisia de problemă.

Delegația română la această întâlnire a fost alcătuită din: prof. univ. dr. Aron Petric, președintele părții române în Comisia interacademică de problemă, conf. univ. dr. Gh. I. Ioniță, dr. Nicolae Copoiu, reprezentantul părții române în colegiul de redacție al „Buletinului informativ al Comisiei de problemă” și Emil Lazea, cercetător științific la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”.

Deschiderea lucrărilor reuniunii s-a făcut într-un cadru festiv la Casa oamenilor de știință din Moscova, în dimineața zilei de 7 iunie.

În prima ședință a reuniunii au fost ascultate și discutate două referate prezentate de acad. I.I. Mintz: *Octombrie și mișcarea revoluționară internațională* și prof. K. V. Gusev, doctor în științe istorice: *Insurecția armată din Octombrie și păturile mijlocii orașenești*. Ambele referate au conținut multiple și interesante puncte de vedere privitoare la semnificațiile Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și la sensurile contemporane ale învățămintelor ei.

În dimineața zilei de 7 iunie a.c. a început și a continuat în zilele următoare prezentarea unor informații detaliate ale părților naționale în comisie cu privire la modul în care se împlinesc aniversarea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în țările reprezentate la întâlnire. Din partea delegației române, prof. univ. dr. Aron Petric a înfățișat pe larg felul în care, în spiritul hotărârii Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., vor avea loc în România diferite manifestări în cadrul cărora va fi marcată aniversarea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie.

În acest sens, a spus vorbitorul, academiile de științe vor organiza sesiuni și simpozioane științifice.

La case de cultură, cluburi, cămine culturale, școli și universități, în unități militare, la casele prieteniei româno-sovietice se vor organiza expuneri, manifestări cultural-artistice, seri literare, gale de filme, expoziții documentare și alte acțiuni cultural-artistice.

Editurile vor publica, potrivit profilului lor, lucrări și studii despre Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, tradițiile de solidaritate internațională româno-sovietice, lucrări reprezentative din creația literară artistică, științifică și tehnică sovietică.

Presa, radioul, televiziunea vor publica și transmite materiale și programe despre semnificația evenimentului, realizările dobândite de popoarele sovietice în cei 60 de ani, dezvoltarea relațiilor româno-sovietice.

În perioada aniversării revoluției, la București vor fi organizate expoziții care vor oglindi aspecte ale Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, cât și grandioasele succese obținute de popoarele Uniunii Sovietice în toate domeniile construcției socialiste.

Vor fi organizate, de asemenea, spectacole cu concursul unor formații și artiști sovietici, decade ale discului și cărții sovietice, zile ale filmului sovietic.

Activiști de partid, reprezentanți ai organizațiilor de masă și obștești, delegații ale județelor și orașelor care întrețin relații directe de colaborare cu regiuni, raioane și orașe din U.R.S.S., oameni de cultură și artă, ziariști vor participa la manifestări organizate în Uniunea Sovietică cu prilejul aniversării.

A 60-a aniversare a sărbătorii popoarelor Uniunii Sovietice, a statului sovietic — Marea Revoluție Socialistă din Octombrie — în țara noastră — a subliniat vorbitorul — va marca un nou pas în dezvoltarea legăturilor de prietenie și colaborare multilaterală dintre poporul

român și popoarele sovietice, dintre România socialistă și Uniunea Sovietică, dintre P.C.R. și P.C.U.S.

În același timp, ea va constitui un prilej de manifestare a solidarității poporului român, a Partidului Comunist Român cu toate țările socialiste, cu lupta clasei muncitoare, a partidelor comuniste și muncitorești, a forțelor democratice, progresiste de pretutindeni, pentru o viață mai bună, democrație, independență, pentru triumful cauzei socialismului și păcii în lume.

Celelalte părți în comisie au informat prin : St. Colev (Bulgaria), I. Krjijek (Cehoslovacia), A. Garcia (Cuba), E. Labor (R.D. Germană), A. Ciubinski (Polonia), I. Vida (Ungaria), I.I. Korablev (U.R.S.S.), T.P. Agaian din partea Comisiei din Armenia Sovietică și A.A. Drizul din partea Comisiei din Letonia Sovietică.

Din informările prezentate rezultă modalitățile variate în care, în țările reprezentate la întâlnire, se organizează diferite acțiuni pe linia marcării însemnătății evenimentului aniversat (reuniuni științifice, publicarea de lucrări de istorie, evocări ale Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în fața colectivelor de oameni ai muncii din industrie, agricultură și din alte domenii, expoziții, manifestări cultural-artistice consacrate evenimentului ș.a.m.d.).

În zilele de 7, 8 și 9 iunie au fost purtate discuții privitoare la definitivarea pentru tipar a culegerii de studii *V.I. Lenin și experiența istorică a Revoluției din Octombrie. Legăturile generale ale revoluțiilor socialiste*, la elaborarea căreia au participat oameni de știință și cercetători din țările reprezentate în Comisia de problemă.

În ziua de 9 iunie a.c. s-a întrunit și colegiul de redacție al „Buletinului informativ al Comisiei interacademice de problemă”, care a analizat activitatea desfășurată pînă acum și a stabilit măsuri pentru tipărirea în acest an a nr. 11 și 12 ale Buletinului. Din partea delegației române a participat la întâlnire dr. Nicolae Copoiu, membru al Colegiului de redacție al buletinului.

Concluziile reuniunii de la Moscova au fost trase de acad. I.I. Miș care a subliniat atenția cu care în țările socialiste reprezentate în Comisia interacademică de problemă se întîmpină aniversarea a 60 de ani de la victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. Totodată, în cuvîntul de închidere au fost exprimate unele gânduri ale părții sovietice în Comisia de problemă în legătură cu modul în care va trebui să evolueze colaborarea științifică interacademică în domeniul cercetării semnificațiilor istorice ale victoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie.

În încheierea reuniunii a fost aprobat și sennat protocolul celei de a X-a sesiuni a Comisiei interacademice de problemă „Istoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și a revoluțiilor socialiste ce au urmat”, care consemnează rezultatele acestei noi întâlniri și stabilește măsurile pentru activitatea pe care o va desfășura Comisia pînă la sfîrșitul acestui an și în anul viitor. Cu acest prilej s-a hotărît ca cea de-a XI-a reuniune a Comisiei de problemă să aibă loc în anul 1978 la Budapesta, în organizarea părții maghiare.

În ziua de 10 iunie a.c. conducătorii părților în Comisia de problemă au fost primiți la Prezidiul Academiei de Științe a U.R.S.S., unde a avut loc o discuție tovarășească în legătură cu activitatea generală a Comisiei de problemă și cu acțiunile ce vor fi organizate în țările socialiste în întîmpinarea jubileului Marii Revoluții Socialiste din Octombrie.

Participanților la reuniune, organizatorii le au oferit posibilitatea de a vizita Casa muzeu a lui P.D. Korin și Muzeul de artă veche rusească A. Rublev. În ziua de 11 iunie a.c. a fost organizată o excursie de studiu la vechile obiective istorice din Rostov și Zagorsk.

Cea de-a X-a întâlnire a Comisiei interacademice de problemă „Istoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și a revoluțiilor socialiste ce au urmat” a constituit un nou prilej de a se face bilanșul asupra activității depuse pînă acum de Comisia de problemă și de dimensionare a eforturilor ce vor trebui făcute în viitor pe această linie.

Reuniunea de la Moscova a Comisiei de problemă a constituit în același timp un prilej deosebit de omagiere a semnificațiilor istorice ale Marii Revoluții Socialiste din Octombrie.

Gh. I. Ioniță

COLOCVIUL ASOCIAȚIEI INTERNAȚIONALE DE STUDII SUD-EST EUROPENE. COMISIA „BALCANII ȘI CONTEMPORANEITATEA”

Între 23—26 mai 1977, a avut loc la Atena Colocviul Comisiei Balcanii și Contemporaneitatea a A.I.S.S.E., sub auspiciile Comitetului național grec al Asociației.

Au participat oameni de știință și profesori din Bulgaria (Todorov N., Damianov S., Tapkova-Zaimova V.); Cehoslovacia (Herman Karel); Iugoslavia (Antonijevic Dragoslav,

Benac Aloj, Garașanin Milutin, Pandevsk Manol); România (Mihai Berza, Nicolae Fotino, Eliza Campus); Republica Democrată Germană (Behring Eva), R.P. Ungaria (Adam Magda, Hazel G.); U.R.S.S. (Vinogradov V.); Statele Unite ale Americii (Sanders I.); Grecia (Zepos P., Dontas D., Papulis C., Triantafyllou T., Ap. Daskalakis, J. Kaijannopoulos ș.a.); Austria (Jupan A.); Franța (Castellan G; Dumont P.); Italia (Pertusi A.); Marea Britanie (Tappe E.); Republica Federală Germania (Grothusen Klaus); Turcia (Tuncel B., Erzen Afif, Karal Enver).

Au luat parte, de asemenea, prof. Emil Condurachi, membru al Academiei R.S. România, Secretar general al A.I.S.S.E.E. și Vladimir Tiourine, observator al U.N.E.S.C.O.

Colocviul a avut la ordinea de zi două puncte :

1. Dezvoltarea învățămîntului în țările din sud-estul Europei în perioada interbelică 1919-1939);

2. Discuții în vederea publicării unui volum de documente privind tratatele, acordurile, convențiile și alte acte oficiale din perioada anilor 1919—1923.

Problema dezvoltării învățămîntului nu a fost concepută de nici unul dintre participanții la colocviu ca o expunere seacă, tehnicistă a structurii, a programelor sau a efectivului de profesori, de elevi sau de studenți.

În concepția tuturor prezentarea dezvoltării învățămîntului, parte integrantă din marele proces de dezvoltare a culturii, constituie un mijloc eficient de a adînci analiza vieții sociale în țările din sud-estul Europei.

Au prezentat rapoarte privind dezvoltarea învățămîntului : T. Triantafyllou pentru Grecia ; G. Castellan pentru Bulgaria (sfîrșitul secolului al XIX-lea) și S. Damianov (pentru etapa 1919—1939) B. Tuncel pentru Turcia (perioada 1919—1939); Paul Dumont (învățămîntul rural în Turcia 1919—1939), pentru România Nicolae Fotino și Eliza Campus (perioada 1919-1939).

Vorbînd despre dezvoltarea învățămîntului în Grecia, prof. T. Triantafyllou a arătat că în perioada dintre cele două războaie s-au făcut reale eforturi pentru eradicarea analfabetismului. Raportorul a acordat, în continuare, o atenție deosebită modului de dezvoltare a învățămîntului secundar și superior, relevînd, îndeosebi, crearea în 1920 a facultăților de agronomie, a școlilor universitare pentru studiul comerciale și economice și înfăptuirea în 1939 a Academiei Naționale pentru educație fizică.

Prof. Triantafyllou a conchis că în perioada interbelică s-au obținut rezultate efective în dezvoltarea învățămîntului, fără însă să se ajungă la nivelul dorit, dat fiind mai ales comparația cu strălucirea vechii culturi elene.

Despre învățămîntul superior în Bulgaria s-au ocupat G. Castellan și S. Damianov.

Ocupîndu-se de situația învățămîntului superior din ultima decadă a secolului al XIX-lea, Castellan l-a prezentat în lumina influențelor culturii populare și a celei savante, adică a confruntării dintre cultura tradițională și cea reprezentînd ansamblul de cunoștințe literare, științifice, filozofice elaborate pe plan mondial de-a lungul secolelor.

Utilizînd o lucrare statistică oficială, G. Castellan a tras concluzia că în învățămîntul superior s-a produs o bună osmoză între cultura tradițională și cea savantă, creîndu-se la Sofia un centru cultural puternic. De asemenea, raportorul, bazîndu-se pe datele statistice menționate din anii 1898—1899, ajunge la concluzii interesante privind origina socială a studenților, arătînd, de pildă, că 2/3 din aceștia proveneau mai ales din institutori și alți oameni care munceau, iar numai 1/3 din elevii școlilor secundare intrau direct de la liceu la facultate. În genere, încheie raportorul, statisticile vădesc că starea materială precară a maselor a constituit un important obstacol pentru frecventarea învățămîntului superior.

Ocupîndu-se de perioada anilor 1919—1939, S. Damianov se oprește, îndeosebi, asupra tendințelor progresiste manifestate în cadrul învățămîntului superior. Stăruie, în mod special, asupra lui Mihaleev, filozoful materialist care a avut strînse legături și cu școala filozofică marxistă din U.R.S.S.

Relevînd influențele democratice ce au rezultat din reformele lui Stamboliiski, S. Damianov ajunge însă la concluzia că după lovitura de stat din 1923, gîndirea pedagogică a fost reacționară, căci Tsancov, în calitate și de ministru al Instrucțiunii publice, era împotriva dezvoltării culturii.

Cu privire la Turcia, profesorul Tuncel a făcut un raport general asupra dezvoltării tuturor gradelor de învățămînt, iar P. Dumont s-a ocupat numai de învățămîntul rural în aceeași perioadă a anilor 1919—1939.

B. Tuncel a evocat situația învățămîntului în imperiul otoman, scoțînd în evidență faptul că în acest imperiu nu exista, în fond o politică în domeniul educației. Învățămîntul avea un caracter strict teologic bazat pe canoane și pe morala musulmană. Evident, reformele de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea produc unele schimbări, creîndu-se, de pildă, școli de ingineri sau școli de medicină veterinară.

Acesta devine însă o principală, o cardinală problemă de stat, numai în cadrul republicii Turcia, condusă de Kemal Atatürk. În 1924, când este abolit califatul, se produce, subliniază raportorul, un real salt calitativ în procesul de dezvoltare a învățămîntului.

Pentru prima oară sînt puse, în mod real în practică, principiile conform cărora instituțiile educative trebuie să fie conduse de un organism unic, iar învățămîntul trebuie să satisfacă nevoile noii societăți.

Laicizarea și naționalizarea învățămîntului, liber deopotrivă pentru fete și băieți, ca și băieții marea dezvoltare ce s-a realizat prin reforma scrisului au dus, conchide B. Tuncel, la o rapidă dezvoltare a culturii, condiție vitală pentru înfăptuirea noii Turcii kemaliste.

Paul Dumont relevă situația din învățămîntul rural unde totul se găsea la indicele zero. În Turcia kemalistă, cu 27.000 de sate, cu vechi tradiții, sarcina educatorilor a fost deosebit de dificilă.

Raportorul stăruie și asupra ideilor lui Ismail Hakkî Baltacıoğlu, care în 1933, preconiza legarea școlii cu activitățile economice și sociale ale mediului înconjurător precum și asupra activității inițiate de ministrul învățămîntului, Reşit Galip, în scopul ameliorării învățămîntului rural. O importantă personalitate asupra căreia se oprește, îndeosebi, atenția lui Dumont este aceea a lui Ismail Hakkî Tonguç, care în calitate sa de director al învățămîntului primar, a activat pe diferite canale pentru progresul învățămîntului rural, în sensul dispariției analfabetismului.

N. Fotino și El. Campus au prezentat în raportul lor situația învățămîntului din România unde, prin desăvîrșirea unității naționale și statale, se crease cadrul social-economic care a îngăduit atât o dezvoltare a industriei și a agriculturii, cu toate limitele specifice acestei perioade (1919—39) cit și a științei, artei și culturii.

În sfera culturii și a științei s-a realizat confruntarea dintre forțele progresiste și cele retrograde, cele dintîi izbutind să se afirme și să devină dominante prin prestigioase lucrări, caracteristice culturii și științei naționale din anii 1919—39, lucrări care au depășit prin valoarea lor cadrul acestei culturi. Învățămîntul din România s-a mai putut dezvolta în acești ani, arată raportorii, deoarece a existat o pleiadă de distinși profesori, remarcabili oameni de știință și cultură care, prin descoperirile lor în toate domeniile științei, prin operele lor literare și artistice, prin rigoarea lor științifică, prin lupta împotriva a tot ce era retrograd prin spiritul lor democrat și umanist, au izbutit să aducă o reală strălucire învățămîntului în genere și învățămîntului superior, în mod deosebit. De aceea, în ciuda unor evidente deficiențe, dacă nu am menționa decît analfabetismul care continua să subsiste, în ciuda legii învățămîntului elementar obligatoriu, universitățile din România au fost frecventate de mulți studenți din statele sud-est europene. Trecînd în revistă situația învățămîntului de toate gradele, analizînd legislația școlară, ca și ideile și tendințele ce influențau atât conținutul programelor cit și al metodelor, raportorii au conchis că în perioada interbelică învățămîntul românesc a înregistrat remarcabile progrese.

Discuțiile ce s-au purtat în jurul rapoartelor au fost fructuoase, făcîndu-se de asemenea și completări deosebit de interesante (B. Tuncel, E. Karal, E. Condurachi, M. Berza, I. Sanders, A. Pertusi, C. Papulea, P. Zepos, Ap. Daskalakys, ș.a.). S-a ajuns la concluzia că, în genere, în perioada interbelică, s-a produs în toate statele sud-estului o consolidare a școlilor naționale. Concomitent, participanții la colocviu constată și o evidentă schimbare în mentalitatea studenților, profesorilor și mai ales a oamenilor de știință care se situau, dat fiind înaltul lor nivel intelectual, pe picior de egalitate cu omologii lor din statele occidentale.

S-a decis publicarea rapoartelor în Buletinul Asociației, deoarece ele reprezintă o serioasă contribuție la cunoașterea culturii și, în genere, a vieții social-culturale din statele sud-estului european.

Punctul al doilea al ordinii de zi a colocviului, referitor la publicarea unor volume de documente din perioada anilor 1919—1923 a fost dezbătut în două ședințe plenare. S-a ajuns la hotărîrea ca volumul I să cuprindă părți din marile tratate, care privesc direct statele din sud-estul Europei, iar volumul al doilea să cuprindă actele oficiale (tratate, convenții, acorduri, protocoale ș.a.), pe care fiecare comitet național le considera ca semnificative pentru perioada anilor 1919—1923.

Tot în zilele de 23—26 mai s-a întrunit și Comitetul Executiv al A.I.S.S.E. Principalul punct al dezbaterii acestui comitet a fost organizarea celui de-al IV-lea Congres de studii sud-est europene, care va avea loc în Turcia în anul 1979.

Colocviul s-a încheiat sub semnul unei armonioase colaborări, vădînd, odată mai mult, multiplele interese științifice comune dintre țările sud-estului european.

A DOUA SESIUNE A COMISIEI ISTORICE ROMÂNNO-POLONE

În zilele de 27—30 mai 1977, s-au desfășurat la Suceava lucrările celei de a doua sesiuni a Comisiei istorice româno-polone.

Delegația română condusă de prof. dr. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de Istorie „N. Iorga”, a fost alcătuită din dr. Șerban Papacostea, șef de sector la Institutul „N. Iorga”, dr. Ilie Corfus, dr. Leonid Boicu, șef de sector la Institutul „A. D. Xenopol” din Iași, dr. Milică Moldoveanu, cercetător la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., membrii părții române a Comisiei, prof. dr. Vasile Ionescu, rectorul Institutului de învățământ superior din Suceava, dr. Fl. Constantiniu, cercetător principal la Institutul de Istorie „N. Iorga”, dr. Veniamin Ciobanu, cercetător la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, lector Ștefana Simionescu-Dăscălescu, cercetător la Institutul „N. Iorga”, asistent M. Lazăr de la Institutul de învățământ superior din Suceava.

Delegația polonă, condusă de prof. dr. Tadeusz Jędruszcak, redactor șef al revistei „Kwartalnik Historyczny”, a fost compusă din dr. doc. Wiesław Balcerak, director adjunct al Institutului pentru țările socialiste al Academiei polone de științe, prof. dr. Stanisław Kalabiński, șef de sector la Institutul de Istorie, dr. doc. Hanna Jędruszcak de la Institutul de istorie, dr. doc. Jan Tomicki de la Școala superioară de științe sociale de pe lângă C.C. al P.M.U.P., dr. Wanda Wolska, de la Muzeul Arheologic de Stat din Varșovia.

În cadrul sesiunii, L. Boicu a prezentat raportul *Mișcarea revoluționară și lupta pentru independență în România în secolul al XIX-lea* iar S. Kalabiński, *Etapele dezvoltării mișcării muncitorești poloneze în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea*. Informări asupra stadiului investigației istoriografice au fost făcute de Fl. Constantiniu, *Cercetări istorice privind perioada postbelică în România* și H. Jędruszcak *Istoria Poloniei populare în istoriografia poloneză*. Noutățile editoriale în domeniul istoriei din ambele țări au fost prezentate de M. Moldoveanu și W. Balcerak.

Discuțiile care au urmat au oferit prilejul unui viu schimb de opinii asupra unor probleme fundamentale ale istoriei celor două popoare, cu deosebire în epoca modernă și contemporană. Au reținut în chip deosebit atenția participanților corelația revoluționar-național în lupta de emancipare socială și națională, structura socială a proletariatului, ponderea social-profesionalului în orientarea revoluționară a diverselor categorii de muncitori etc. Dezbaterile au fost deopotrivă un bilanț al cercetărilor întreprinse în România și Polonia în ultimele trei decenii pentru elucidarea unor momente și aspecte esențiale ale istoriei moderne și contemporane, precum și efortul de a fixa direcțiile viitoarelor investigații pentru a clarifica — teoretic și faptic — problemele încă nesoluționate.

După încheierea lucrărilor sesiunii, participanții au vizitat monumente istorice și obiective turistice din jud. Suceava. Lucrările sesiunii au beneficiat de excelente condiții de organizare, asigurate de Institutul de învățământ superior din Suceava, ale cărei străduințe merită cele mai vii elogii.

Fl. Constantiniu

MARCELA F. IOVANELLI, *Industria românească 1934—1938*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1975, 222 p. + 17 anexe.

În cadrul istoriei generale a patriei, istoria economică a fost și va continua să fie un domeniu de cercetare în care istoricii și economiștii își desfășoară eforturile pentru a contribui la îmbogățirea cunoștințelor despre trecutul și prezentul economic. Prin rezultatele cercetării sale istoricul economist pune la dispoziție atât istoricul cit și economistului un important sprijin. Pentru istoricul politic și social, concluziile și generalizările istoriei economice îi sugerează revederea și reinterpretarea unor momente și probleme ale istoriei politice și sociale. Economistul se poate aștepta ca cercetarea și analiza istoricului economist să-i furnizeze date îmbunătățite pentru a verifica ipotezele precum și o mai mare înțelegere a procesului schimbărilor economice trecute care constituie, premise importante pentru formularea unor propuneri teoretice în legătură cu dezvoltarea economică de perspectivă.

Ocupând în trecut o poziție secundară în cadrul domeniilor de cercetare înrudite de istorie și economie, în ultimii ani istoria economică a căpătat importanța cuvenită. Specialiștii din acest domeniu au atacat vechile interpretări ale istoriei economice românești și au acumulat un bogat și însemnat material documentar, fără de care, de altfel, nu s-ar fi putut face pașii semnificativi în aprofundarea cercetărilor. Este îmbucurător faptul că cercetările s-au aplecat îndeosebi asupra istoriei economice contemporane, răspunzând unor exigențe acute desprinse din documentele de partid.

Prin efortul constant al istoriografiei noastre economice de a reda, printr-o susținută muncă de investigare și interpretare marxistă, semnificația reală a momentelor mai importante din evoluția economiei românești, s-au pus, în ultimii ani, la îndemna specialiștilor lucrări care se înscriu drept contribuții valoroase. Asemenea lucrări sînt remarcabile prin stringența argumentării și suplețea de gândire pe care o vădesc, prin evidențierea adevărului istoric. Se înțelege că sub acest aspect ele se recomandă și ca

mijloace eficiente de educare patriotică a tinerelor generații mai ales.

Lucrarea care abordează problemele dezvoltării industriei românești în perioada 1934 — 1938, reprezintă o contribuție importantă a istoriei noastre economice. Alegerea perioadei n-a fost întâmplătoare, ea fiind semnificativă îndeosebi pentru dezvoltarea industriei pe fondul unui avînt economic care așa cum se știe a culminat cu perioada de vîrf a economiei capitaliste românești. În această perioadă industria s-a dezvoltat și diversificat, reușind, într-o anumită măsură să acopere o bună parte din cerințele pieței interne de produse fabricate. Comparativ cu perioada anterioară, după anul 1934 începe să se modifice raportul dintre grupa B și grupa A, crescînd contribuția acestora din urmă la crearea produsului social și a venitului național. Aportul industriei în dezvoltarea de ansamblu a economiei a crescut continuu iar schimbările produse ca urmare a desfășurării mai însemnate a procesului de industrializare, reflectau schimbarea raportului de forțe în favoarea marii burghezii, creșterea rolului burgheziei interesată în dezvoltarea industriei grele.

Tuturor acestor probleme autoarea le consacră capitole și paragrafe susținute de interesante date statistice, de argumente convingătoare, de multe alte materiale culese din fondurile de arhive cercetate.

Lucrarea la care ne referim ridică câteva interesante probleme asupra cărora autoarea se oprește pe larg, documentat, formulînd concluzii proprii, originale. Dezbătînd conținutul și caracteristicile politicii economice promovate în această perioadă reținem două idei semnificative: prima arată că burghezia industrială și financiară din România pornind de la consecințele grave ale crizei economice de supraproducție dintre anii 1929—1933 a perfecționat și adaptat protecționismul industrial nevoilor dezvoltării unor ramuri ale industriei aplicîndu-se diferențiat în funcție de importanța ramurii sau întreprinderile capitaliste, în desfășurarea mai intensă a procesului de

industrializare capitalistă; cea de a doua subliniază legătura și influența politicii economice promovată de marile puteri capitaliste pe plan mondial asupra politicii economice promovate de burghezia autohtonă. Se subliniază sub acest aspect că România a manifestat o tendință de afirmare independentă, de promovare a propriilor interese în viața economică și de înfăptuire a unor preferențe care să-i permită adoptarea pe plan extern a unei politici de apărare a intereselor țării. Trebuie să reținem că deși prin politica economică promovată se apărau în ultimă instanță interesele de clasă ale burgheziei autohtone, totuși, în contextul internațional când era amenințată existența și integritatea teritorială a multor state din partea forțelor revanșiste, revansante, politica economică a burgheziei românești corespundea în mod obiectiv unor interese generale ale țării. Această orientare și-a găsit expresia în creșterea continuă, cu precădere a producției industriale pusă în slujba unor nevoi de creștere a capacității de apărare a țării, chiar în condițiile continuării crizei agrare, a greutăților monetare, financiare și bugetare, în condițiile în care piața de valori întâmpina o serie de greutăți valutare, deși România avea o balanță comercială excedentară. Am subliniat această problemă întrucât autoarea o evită intenționat, ceea ce denotă că uneori continuăm să fim prizonieri ai unor interpretări mai vechi, rigide, deși la pagina 9 afirmă că a avut în vedere teza referitoare la „necesitatea respectării adevărului istoric, a obiectivității științifice, a abordării multilaterale și concret istorice a fenomenelor”.

Deși autoarea și-a propus să cerceteze aspectele principale ale industriei mari (industria care se bucura de avantajele legilor protecționiste de încurajare din partea statului) motivând că aceasta reprezintă principalul sector al producției materiale, de importanță hotărâtoare în valorificarea resurselor naturale și de muncă — punct de vedere pe care-l împărtășim — totuși pentru studierea aprofundată a locului și rolului industriei românești în ansamblul economiei naționale, este foarte importantă cunoașterea, analiza și a altor forme de organizare a activității industriale, cum ar fi mica industrie, meșteșugurile cu pondere încă în producția globală industrială a țării. Dacă ne aplecăm mai atent asupra realităților industriale din anii premergători celui de-al doilea război mondial vom putea constata că în ce privește consumul intern de produse industriale, industria mică și chiar meșteșugurile satisfăceau nevoile unei însemnate părți a populației. Pe de altă parte, vom constata că și ceea ce se chema marea industrie aceasta era reprezentată de fapt de o puizerie

de întreprinderi mici și mijlocii care cuprindeau toate ramurile industriale, dominate de câteva mari întreprinderi industriale (Reșița și Malaxa în metalurgie, Buhuși „Dorobanțu” (Ploiești), „Găvana” (Pitești) în industria textilă, „Mica” în industria metalelor prețioase, câteva mari societăți în industria petrolului și cărbunelui). De altfel cât de mari erau întreprinderile industriale rezultă din datele statistice pe baza cărora se poate stabili că în anul 1939 de pildă, numărul mediu de muncitori pe întreprindere era 84 (cf. Indicatorul industriei românești 1939 — 1940). Pentru aceeași perioadă și pentru a susține în continuare ideea enunțată, menționăm că din cele peste 3600 de întreprinderi ce aparțineau marii industrii numai 39 aveau un număr de peste 1000 muncitori fiecare (ibidem). Rezultă că pentru a stabili cât mai aproape de realități locul, rolul și nivelul industriei românești în perioada menționată este absolut nevoie să luăm în considerație toate formele de industrie începând cu marea industrie mașinistă și până la meșteșuguri și industria casnică, acestea din urmă încă bine reprezentate în cîmpul industrial românesc antebelic. Lucrarea la care ne referim ar fi câștigat foarte mult dacă se avea în vedere și studierea și cunoașterea formelor de industrie inferioare cu pondere în producția globală industrială. Ni se pare sugestiv după datele statistice oficiale, că încă în anul 1938 circa 17% din totalul întreprinderilor industriale nu foloseau forța mecanică, dar a căror producție satisfăcea o parte însemnată a consumului industrial pe piața internă.

În lucrare este tratată, deși nu în suficientă măsură, problema capitalului străin, a modificărilor intervenite în structura acestuia, față de perioada anterioară, precum și rolul capitalului străin în dezvoltarea industriei. Prima remarcă care trebuie făcută se referă la faptul că, în perioada menționată investițiile de capital străin au jucat un rol important în impulsivitatea unor ramuri industriale (metalurgie, extracții).

Totuși dacă s-ar fi cercetat mai pe larg plasamentele de capital străin în domeniul bancar ar fi rezultat cu mai multă claritate nu numai ponderea acestuia dar mai ales, influența exercitată în orientarea dezvoltării numai anumitor ramuri, ceea ce a contribuit la acea dezvoltare unilaterală a industriei românești. Ponderea de 37,9% deținută de capitalul străin în anul 1938 se referă numai la societățile anonime, dar este știut că existau și alte întreprinderi neconstituite în societăți anonime și care pe căi particulare foloseau capital străin. Desigur, este aproape imposibil să determinăm ponderea întregului

capital străin totuși remarca se cuvine subliniată pentru a nu rămîne cu impresia unei scăderi însemnate a ponderii capitalului străin față de perioada anterioară.

Urmărind dezvoltarea industrială a României, autoarea ar fi trebuit să se refere pe larg la o serie de indicatori din care să se desprindă potențialul economic al țării pentru anul de vîrf 1938, pentru a înțelege mai bine locul României în diviziunea internațională capitalistă a muncii.

Subliniem această problemă deoarece prezentînd dezvoltarea industriei numai în cadrul intern fără comparații cu alte țări mai dezvoltate sau mai puțin dezvoltate din punct de vedere industrial căpătăm o imagine exagerată a nivelului și profilului economiei românești în anii din preajma războiului. Din analiza cuprinsă în lucrare rezultă că nivelul industrial al României era în 1938 relativ mai ridicat comparativ cu perioadele precedente. Totuși dezvoltarea industrială a României capitaliste avea o serie de limite. Dezvoltarea industriei era frînată de existența unei pieți interne relativ slab dezvoltate, de exploatarea oamenilor muncii în procesul de producție și pe care suplimentară. Veniturile reduse ale marii părți a populației, schimburile economice neechivalente cu țările capitaliste dezvoltate, limitarea venitului național, duceau la o repartiție și redistribuire care nu stimulau pe producători și care limitau piața de desfacere a produselor și implicit dezvoltarea industriei.

Cîteva comparații cu alte țări, raportate la o serie de indicatori sînt sugestive. Astfel în anul 1938 producția de energie electrică era în S. U. A. de 125,6 ori, Germa-

nia de 33,8 ori, Anglia de 22,8 ori, Franța de 18,2 ori, Italia 13,8 ori; producția de fontă și feroaliaje era în S. U. A. de 146,6 ori, Germania 133,8 ori, Anglia 51,6 ori, Franța 45,5 ori, Italia de 7 ori mai mare decît în România. Producția de oțel era în S.U.A. de 102 ori, Germania de 76,4 ori, Anglia de 37,2 ori, Franța 21,9 ori, Italia 8,2 ori mai mare decît în România.

În ceea ce privește venitul pe locuitor, acesta era în Anglia de 14,2 ori, S. U. A. de 10,6 ori, Franța de 6 ori, Germania de 5,1 ori, Austria de 4,5 ori, Ungaria de 2,2 ori mai mare decît în România. Venitul pe locuitor era în România în anul 1938 de circa 90 dolari, în timp ce S. U. A. aveau 512 dolari, Anglia 490 dolari, Germania 235 dolari, Franța 246 dolari, Italia 143 dolari, Cehoslovacia 141 dolari, Ungaria 108 dolari. (cf. Compass Roumanien și Anuarul Statistic al R. S. R. 1967).

Sînt suficiente aceste date pentru a demonstra înapoierea economică a țării noastre, în perioada interbelică situația ei de țară în curs de dezvoltare, cu toate progresele industriale înregistrate față de perioadele precedente, progrese evidențiate în lucrare.

Trebuiau deci dezbătute mai pe larg o serie de probleme — majore printre care cele pe care le-am menționat — pentru a reda cît mai veridic nivelul și profilul economiei în anul 1938 cu atît mai mult cu cît acest an reprezintă momentul semnificativ de comparație pentru evoluția economiei în condițiile socialismului.

Ilie Puia

EMILIAN BOLD, *De la Versailles la Lausanne (1919—1932). Activitatea diplomației românești în problema reparațiilor de război (Contribuții)*, Iași, Edit. „Junimea”, 1976, XXVI + 226 p.

Publicate parțial în cursul ultimului deceniu, rezultatele cercetărilor lui Emilian Bold în problema reparațiilor de război și-au găsit valorificarea integrală necesară și meritată prin cartea publicată recent de editura „Junimea”.

Teză de doctorat la origine — susținută în urmă cu șapte ani la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași — lucrarea umple o lacună resimțită în istoriografia marxistă românească privind locul și rolul României în relațiile internaționale din perioada complexă care a urmat desăvîrșirii statului național unitar. O scrupulozitate pe care ne-am străduit să o înțelegem l-a îndemnat pe autor să-și

intituleze foarte modest lucrarea. Să observăm de la început că volumul nu înmănușează nicidecum numai o serie de contribuții referitoare la activitatea diplomației românești în problema reparațiilor de război, ci reprezintă nelîndoielnic prima analiză științifică întreprinsă la noi în țară asupra ansamblului chestiunii reparațiilor, capitol distinct din istoria relațiilor internaționale în perioada interbelică, problemă de o importanță netăgăduită, cu implicații foarte largi și consecințe imprevizibile.

Nici o problemă de interes european, de la Conferința păcii de la Paris plină la încălcările flagrante ale prevederilor tratatelor

și Pactului Ligii Națiunilor, de la primele divergențe interaliate pînă la compromisurile de tristă amintire opera politicii de „conciliere” din deceniul al patrulea, de la primele semne ale revizionismului pînă la victoria vremelnică a totalitarismului, amintind, în egală măsură, de Locarno sau de Conferința de la Locarno, nici una, nici una, nu poate fi înțeleasă în profunzime fără raportarea atentă la evoluția chestiunii reparațiilor.

Cititorul se va convinge repede că abordarea acestei probleme presupune un anumit gen de curaj, iar cercetarea ei nu este deloc comodă. Se află aici una din explicațiile lipsei contribuțiilor notabile privind ansamblul chestiunii pînă la cartea semnată de Em. Bold. Afirmația are în vedere faptul că istoricul preocupat de dezvoltarea societății românești după 1918 trebuie să cunoască în aceeași măsură spiritul european, să fie permanent însoțit de expertul în probleme economice, în general, și în chestiuni financiare, în special, de jurist, de statistician, de politolog. Analiza pe care ne-o oferă istoricul ieșean dovedește cu prisosință că efortul de a răspunde tuturor acestor exigențe nu a rămas la nivelul intențiilor.

Impresionează soliditatea informației utilizate, a cărei valoare este incontestabilă. Investigarea migăloasă a tuturor fondurilor arhivistice interne susceptibile de a oferi o știre oricât de neînsemnată a fost dublată de lectura atentă, în spirit critic, a unei vaste literaturi (vezi bibliografia de la p. 203-210). În această ordine de idei, remarcăm onestitatea autorului care nu ezită să citeze foarte meticolos, ori de cîte ori este cazul, contribuțiile predecesorilor.

Apreciem, de asemenea, maniera aleasă de Em. Bold în structurarea lucrării, a cărei economie internă este dominată de echilibru. Din variantele posibile de organizare a materialului, autorul s-a oprit asupra unei modalități care lîmbină fericit criteriul cronologic cu cel tematic.

Introducerea (p. V — XXVI) reușește să lămurească cititorul asupra importanței și condițiilor în care s-a născut problema reparațiilor, principalelor coordonate ale evoluției acesteia, asupra stadiului cercetărilor în acest domeniu, grație unui excurs istoriografic util și sugestiv, asupra obiectivului pe care și l-a propus autorul, în esență, urînărirea „activității diplomației românești pentru a contracara, cu ocazia Conferinței de pace și apoi prin aplicarea sistemului de reparații, intenția marilor puteri de a limita suveranitatea și independența națională a României” (p. XX — XXI).

Abordînd *Problema reparațiilor la Conferința păcii de la Paris și atitudinea României*

(1919-1920) (capitolul I, p. 1 — 43), Em. Bold schițează mai întîi cadrul general în care s-au desfășurat tratativele din capitala Franței, insistînd asupra manierei în care s-au pus și felului în care au fost rezolvate marile chestiuni ridicate de sfîrșitul primei conflagrații mondiale prin victoria forțelor Antantei.

Autorul subliniază cu argumente peremptorii puternicele contradicții care s-au manifestat la masa verde, unde nu s-au înfruntat numai învingătorii cu învinșii, ci și, sau poate mai ales, statele aliate și asociate, puterile mari cu „interese generale” și puterile mici cu „interese limitate”. Fără îndoială, unul din domeniile în care aceste divergențe au ieșit la iveală cu putere a fost cel economic-financiar. Tendințele hegemonice ale marilor puteri imperialiste au putut fi cu greu disimulate. În aceste condiții, unele drepturi ale României — a cărei opțiune din august 1916 a avut ca obiectiv fundamental împlinirea aspirațiilor seculare de unitate ale românilor, al căror statut de egalitate la negocierile de pace fusese garantat printr-un tratat și ale căror sacrificii umane și materiale în timpul războiului erau bine cunoscute — au putut fi cu greu apărate. Dacă voința de unitate a întregii națiuni române exprimată și împlinită prin actele plebiscitare din anul 1918 a reprezentat o realitate care nu putea fi contestată și care a primit recunoașterea internațională, presiunile, șantajul reprezentanților marilor puteri nu au lipsit. Interese politice și economice știrbind independența și suveranitatea României au provocat discuții aprinse în deja cunoscutele chestiuni privind naționalitățile, tranzitul și comerțul, petrolul. De aceea, pe drept cuvînt s-a afirmat că „România nu numai că nu participa la împărțirea pieții mondiale, dar se afla ea însăși în sfera de influență a marilor puteri imperialiste, făcea obiectul acestei împărțiri” (p. 4-5).

Em. Bold conturează clar eforturile delegației române de a se opune acestor nedreptăți, subliniind că discuțiile în jurul problemei reparațiilor de război au scos la lumină noi divergențe sau le au adîncit pe cele vechi. Analiza reliefează pregnant dificultățile întîmpinate în soluționarea acestei probleme la Conferința păcii, faptul că deși tratatele au consemnat răspunderea statelor învinse pentru plata reparațiilor — deci responsabilitatea declanșării războiului —, nici suma totală datorată cu acest titlu, nici modalitățile de plată nu au fost fixate. Sînt cercetate riguros condițiile în care s-a născut Comisia Reparațiilor — activitatea comitetului de organizare care l-a precedat — sarcinile și caracterul acestei instituții, discriminările operate la alcătuirea ei.

Urmărind activitatea Comisiei Reparațiilor pînă la Conferința de la Londra (28

martie — 5 mai 1921), autorul subliniază activitatea diplomației românești pentru impunerea respectului drepturilor sale, în condițiile dificile în care României îi fusese refuzată prezența oficială a unui delegat, interesele sale, ca și cele ale Greciei și Cehoslovaciei, fiind susținute de reprezentantul Iugoslaviei. Un pertinent comentariu pune în lumină statutul umililor împus României prin acordul de la Spa (16 iulie 1920) fixând creanțele acordate cu titlu de reparații. Pentru pierderile provocate de război, României i se repartizează cota de 1% din reparațiile germane, față, de pildă, cele 8% acordate Belgiei. Analiza hotărârilor marilor puteri de la Spa privind obligațiile financiare ale Germaniei, a modului cum a fost soluționată, în primă instanță, chestiunea reparațiilor *orientale* sau a creanțelor speciale asupra Germaniei, este însoțită de prezentarea eforturilor cercurilor politice românești pentru a obține un tratament echitabil, mai ales în condițiile când marii aliați — la sugestia lui David Lloyd George, primul ministru britanic — pretindeau plata faimoasii cote de eliberare și a contravalorii bunurilor cedate. Raportul statistic stabilit de autor între sumele pe care România urma să le primească și valoarea pierderilor și obligațiilor sale ca datorii de război, „ilustrază pînă la evidență situația defavorabilă creată României prin acordul de la Spa” (p. 30).

În capitolul al II-lea, *Planul Dawes* (p. 44-77), autorul examinează cauzele profunde care au determinat revizuirea soluțiilor date problemei reparațiilor germane. Acordînd importanță cuvenită prezentării dificultăților opuse de guvernul german la plata obligațiilor sale, evoluției îngrijorătoare a relațiilor franco-germane, afacerii Ruhrului și consecințelor sale — „ruptura cordială” sau rezistența „pasivă” decisă de cercurile conducătoare de la Berlin în perioada ianuarie — august 1923 — Em. Bold conturează un tablou precis al împrejurărilor în care a fost lansată ideea anchetei Comitetului de experți condus de bancherul american Charles Dawes, obiectivele și activitatea acestuia pînă la definitivarea raportului înaintat Comisiei de Reparări. Este surprins cu exactitate pulsul debaterilor din cadrul Conferinței interaliatice de la Londra (iulie — august 1924) și a Conferinței miniștrilor de finanțe aliați de la Paris (ianuarie 1925), care adoptă planul Dawes și decide o nouă repartitie a cotelor părți din suma reparațiilor germane.

În contextul redeschiderii negocierilor în problema reparațiilor, după intrarea trupelor franco-belgiene în bazinul Ruhrului, după moratoriul de 20 de ani acordat Austriei și Ungariei pentru obligațiile lor decurgînd din reparațiile *orientale* (1923) și anularea reparațiilor turcești la Lausanne, activitatea

diplomației românești dobîndea noi dimensiuni. Guvernul român remitea Comisiei de Reparăriilor memoriul din iulie 1923, solicitînd o examinare de ansamblu a situației țării confruntată cu greutăți financiare destul de serioase provocate de frustrarea de creanțele la care avea dreptul, dar obligată la plata regulată a anuităților fixate pentru rambursarea datoriilor de război. Fără a avea un ecou pozitiv, revendicările românești erau reinnoite grație admitterii participării delegației României — după îndelungi stăruințe — la Conferința de la Londra, fără a se bucura totuși de drepturi egale.

Autorul ne oferă informații prețioase privind laborioasele eforturi desfășurate de Nicolae Titulescu la Londra și apoi la reuniunea din capitala Franței în vederea recunoașterii drepturilor României, eforturi soldate cu creșterea procentului primit la Spa pînă la 1,1% din reparațiile germane și din prima jumătate a celor *orientale* și 20% din a doua jumătate („Acordul relativ la repartitia anuităților planului Dawes”).

Cu toate acestea, un revelator calcul operat de autor scoate în evidență faptul că suma primită de România în cadrul anuităților planului Dawes — pînă la 31 august 1929 — „nu reprezenta nici măcar 1% din cifra ipotetică recunoscută la Spa, spre a nu mai vorbi de aceea fixată la Paris de ședința miniștrilor de finanțe aliați” (p. 63).

O trecere în revistă a ecurilor planului Dawes — reacții favorabile imediate alternînd cu dezamăgiri și apoi nemulțumiri — completează acest capitol. Înregistrînd criticile aduse de opoziție politicii guvernului român, Em. Bold conchide că soluțiile date problemei reparațiilor și datoriilor de război de la sfîrșitul conflagrației pînă la planul Young au dus România „în postura de a avea mai mult de plătit decît de primit de pe urma hotărîrilor Conferinței de pace” (p. 66).

Plină de interes este problema analizată în capitolul al III-lea, *Creanțele speciale și relațiile româno-germane* (p. 78—91), a cărei rezolvare formală a necesitat negocieri dificile timp de aproape un deceniu. Incluse în lista privind pagubele României înaintată Comisiei de Reparăriilor, creanțele speciale asupra Germaniei constau în valoarea emisiunii Băncii Generale Române, în suma reprezentînd pagubele suferite prin intrarea anticipată în vigoare a tratatului de la București, în depozitele de lei sechestrate de Banca Reichului în momentul intrării României în război.

Autorul surprinde exact statutul acestei probleme care, conform deciziei Conferinței de pace, urma a fi rezolvată prin negocieri directe româno-germane. Primele tratative au scos însă în evidență două poziții greu de

conciliat: dacă România era în mod firesc interesată în recuperarea integrală a acestor creanțe speciale, Germania condiționa plata de anularea unor paragrafe din tratatul de la Versailles și de împlinirea dorinței manifeste de a ocupa un loc privilegiat pentru capitalul său în economia românească.

Evoluția negocierilor a fost sinuoasă, momentele de tensiune sau chiar perioadele de represalii economice și politice fiind frecvente, consecințe ale atitudinii cercurilor oficiale germane. Analizând acordurile româno-germane din 10 noiembrie 1928 și 13 martie 1929, Em. Bold observă că ele au soluționat diferențele economice și financiare dintre cele două state, dar, în esența lor, au fost „păgubitoare țării noastre” (p. 87).

O atenție necesară și justificată este acordată problemei reparațiilor datorate de Austria, Ungaria, Bulgaria și Turcia — capitolul al IV-lea, *Reparațiile orientale. Evoluția lor de la Conferința păcii la planul Young* (p. 92—118) — interesând în special statele mici aliate Antantei, România, Iugoslavia, Grecia, Cehoslovacia. Em. Bold observă că disocierea operată de marile puteri între reparațiile germane și cele orientale, echivocul statutului reparațiilor orientale atât în ceea ce privește valoarea, cât și modalitățile de plată, ridicarea condiționată a unor chestiuni conexe (repartizarea datoriei austro-ungare antebelice țărilor succesoare și cesionare de teritorii, lichidarea băncii Austro-Ungariei, evaluarea bunurilor și proprietăților fostului imperiu, fixarea cotei de eliberare etc.) în reglementarea cărora erau direct interesate puterile occidentale, toate acestea au zdruncinat unitatea aliaților, încrederea statelor mici în marii aliați, au contribuit „la înrăutățirea climatului internațional al Europei pe o perioadă destul de îndelungată de la încetarea războiului” (p. 93).

Referindu-se la reparațiile austriece, Em. Bold subliniază că suma datorată a fost fixată abia la 11 martie 1922 printr-un aranjament financiar, semnat numai de reprezentanții marilor puteri, situație care a provocat protestul României și a altor state mici, protest justificat din plin când, după mai puțin de un an (20 februarie 1923), Austriei și Ungariei li se acordau un moratoriu de 20 de ani și un sprijin financiar girat de Societatea Națiunilor, fără ca statele succesorale, obligate la plata cotei de eliberare, să se bucure de același statut. Seria nedreptăților continua cu prevederile protocolului de la Innsbruck (iunie 1923) și acordurilor de la Praga (6 noiembrie 1925 și 15 martie 1926), obligând România să plătească o parte a datoriei fostei duble monarhii, fără a cunoaște valoarea reparațiilor ce i se cuveneau de la Austria și Ungaria. Autorul ne prezintă convingător poziția consecventă a diplomației românești exprimată în condițiile frec-

ventelor presiuni, șantaj și manevre de intimidare utilizate de reprezentanții marilor puteri.

Analiza negocierilor privind soarta reparațiilor maghiare oferă lui Em. Bold pînă la urmă de a aduce în discuție mult disputata afacere a optanților, chestiune de dimensiuni europene în primul deceniu postbelic. Este reliefată rațiunea profundă a nemulțumirilor guvernului de la Budapesta, atitudinea sa în problema optanților fiind una din expresiile elocvente ale tendințelor marcat revizioniste ale cercurilor politice maghiare. Pledoarie emoționantă pentru geniul diplomatic al marelui patriot care a fost Nicolae Titulescu, aceste pagini aduc noi mărturii privind greutățile pe care a trebuit să le depășească politica externă românească — în pofida spiritului de înțelegere manifestat — pentru impunerea respectului drepturilor României. Acordul de principiu româno-ungar, realizat la Viena (octombrie 1929), pe bază de compensații reciproce, întărește aserțiunea de mai sus.

Oprindu-se la reparațiile bulgare, autorul observă statutul deosebit al obligațiilor repartizate guvernului de la Sofia, fixate prin tratatul de la Neuilly, reglementat prin acordul din 21 martie 1923 — încheiat însă fără participarea statelor vecine interesate, obligații achitate regulat de Bulgaria pînă la 31 decembrie 1929. Reparațiile turcești nu au mai prezentat interes datorită anulării lor, în cea mai mare parte, la Lausanne.

Capitolul al V-lea, *Planul Young* (p. 119—165) — cel mai dens din întreaga lucrare — ne prezintă complexul angrenaj de fapte, atitudini, interese care au provocat și dominat criza reparațiilor, coincidind, deloc întâmplător, cu declanșarea marii crize economice din anii 1929—1933.

De la rezoluția sesiunii Adunării generale a Ligii Națiunilor (16 septembrie 1928) pînă la începerea discuțiilor pe marginea planului Young (iunie 1929), de la Conferințele de la Haga (august 1929 și ianuarie 1930) pînă la aplicarea, cu rezultate eferme, a noii reglementări a problemei reparațiilor, această perioadă este puternic marcată de contradicții, reliefând încă o dată politica nefastă de ignorare a drepturilor statelor cu „interese limitate”, în rîndul cărora se afla și România.

Autorul ne prezintă nuanțat starea de spirit în care și-a desfășurat activitatea comitetul de experți prezidat de americanul Owen D. Young, comitet constituit numai din reprezentanții marilor puteri între care se afla, pentru prima dată, și delegatul Germaniei. Analiza atentă a prevederilor planului Young, a diferitelor reacții provocate de noul proiect oferă o imagine exactă a atmosferei în care diplomația românească, reprezentată, în primul rînd, de Nicolae Titulescu,

s-a străduit să obțină satisfacerea revendicărilor României: rezolvarea integrală a problemei reparațiilor, anularea cotei de eliberare și a valorii bunurilor cedate, reprezentarea în comitetul de experți. Sînt relevante eforturile cercurilor politice românești de a impune corectarea nedreptăților flagrante — România nu avea posibilitatea acoperirii integrale a datoriei de război — și a depăși obstacolele ridicate de marile puteri, eforturi concretizate în darea de seamă din 25 iunie sau memoriul din 12 iulie 1929.

Este urmărită apoi activitatea delegației române la prima Conferință de la Haga, for care a decis — în urma criticilor formulate de reprezentanții statelor mici — să studieze și problema reparațiilor orientale. Negocierile în această chestiune au oferit ocazia unor noi presiuni împotriva României, autorul remarcînd rezistența opusă de Titulescu care solicita exasperat ca țara sa să „beneficieze măcar de drepturile învinșilor, mult mai favorabil decît cel al țărilor învingătoare” (p. 146).

Analiza bilanțului celei de a doua Conferințe de la Haga — în timpul căreia diplomația românească obținea cîteva succese notabile — îndeamnă pe Em. Bold să tragă concluzia că, din punct de vedere practic, între soluțiile preconizate de planul Young și posibilitățile aplicării lor în anii crizei economice a existat o mare distanță, această situație generînd deziluzii profunde.

În capitolul al VI-lea, *Ultimile acțiuni diplomatice în problema reparațiilor. Moratoriul Hoover și Conferința de la Lausanne* (p. 166—190), Em. Bold insistă asupra cauzelor adînci și a celor imediate care au determinat falimentul sistemului reparațiilor. În mod firesc, atenția autorului se îndreaptă spre surprinderea pozițiilor marilor puteri față de noile coordonate ale chestiunii, în condițiile refuzului Germaniei de a achita la timp anuitățile fixate prin planul Young. Înregistrarea dezbaterilor care au avut loc în timpul reuniunilor internaționale de la Londra și

Basel, convocate pentru a studia propunerea Hoover, analiza raportului Lyton sau a divergențelor grave existente între pozițiile franceză și, respectiv, anglo-germano-americană, reușesc să ne edifice deplin asupra soartei chestiunii reparațiilor chiar înainte de deschiderea Conferinței de la Lausanne (iunie 1932).

Referirile la acțiunile lui Titulescu în cadrul Conferinței — marele diplomat fiind solicitat să medieze în apriga dispută franco-germană — sînt repere prețioase pentru aprecierea la justa valoare a locului și rolului României în politica internațională.

În același timp, autorul nu omite să prezinte precedentele grave create de evoluția negocierilor, de politica lui Herriot, de poziția delegației germane sau de atitudinea reprezentanților Marii Britanii, inserînd observația plină de anărăciune a lui Titulescu: „am asistat la aceste discuții de neconceput, în care debitorii voiau să impună condiții politice creditorilor” (p. 185).

Considerațiile finale (p. 191—201) pun în evidență teza în virtutea căreia „trataamentul aplicat României în evoluția reparațiilor ca și sarcinile financiare care i se impuneau au făcut pe mulți să tragă concluzia că ea a avut o soartă mai rea decît învinșii și, prin complicatul sistem al plăților și compensațiilor, trebuia să devină, pe mulți ani, debitorul debitorilor ei” (p. 193—194).

O bibliografie minuțios alcătuită, rezumate în limbile rusă și engleză și un indice de nume întregesc volumul semnat de Emilian Bold, care ce se impune atenției specialiștilor și în egală măsură cititorilor interesați de politica externă a României interbelice printr-o documentare impresionantă, un susținut efort de interpretare a informațiilor, printr-o înțelegere profundă a mecanismelor interacțiunii dintre economic și politic și o integrare judicioasă a istoriei naționale în contextul istoriei europene.

Coisantin Iordan-Sima

* * * *Mubadele. An Ottoman—Russian Exchange of Ambassadors*, University of Chicago Press, Chicago and London, 1972, X + 262 p.

Într-un volum ulterior al excelentei serii istorice *Călători străini despre Țările Române* vor trebui să-si găsească loc și două relatări, una turcă și una rusă, datînd din anii 1775—1776 și consemnînd o serie de date culese de cîte un secretar al soliiilor respective — turcă și rusă — care s-au îndreptat, în vara anului 1775, de la Istanbul la Moscova și de la Kiev la Istanbul, în vederea schim-bării instrumentelor de ratificare a păcii recent semnate

la Kuciuk-Kainargi, după o săptămînă de discuții, la 21 iulie 1774.

Una din aceste relații a fost tipărită încă din 1776, în limba rusă, fiind de altfel printre primele relatări de acest gen — raport diplomatic și consemnarea unor date culese într-o lungă călătorie — care a văzut lumina tiparului. Este vorba de raportul oficial redactat de Iacov Ivanovici Bulgakov, secretarul soliei conduse de cneazul Nicolae Vasilevici

Repin către Istanbul. Tipărit inițial în 1777 în *Sbornik imperatorskogo russkogo istoriceskogo obscestva*, raportul a fost publicat separat, în același an, în 600 de exemplare, dintre care foarte puține se mai păstrează prin biblioteci.

Cealaltă relatare a fost redactată de Nahifi Mehmet Efendi, secretarul soliei otomane conduse de Abdul Kerim Pașa. Este vorba de un raport oficial (*sefaret-namé*) înaintat sultanului Abdul-Hamid I și păstrat în arhivele otomane. Integrat în colecția de documente întocmită de Esat Efendi și figurind în prezent în biblioteca Süleymaniye din Istanbul (sub Nr. 2280), raportul a fost tipărit pentru prima oară în 1897 de savantul Ahmed Cevdet, una din personalitățile culturale cele mai importante ale Renașterii otomane, întemeietorul cunoscutului organ de presă turc *Ikdâm*.

Ambale rapoarte sînt astăzi publicate, cu important aparat critic, de doi cercetători americani de la Universitatea din Chicago: Norman Itzkowitz și Max Mote, în 1972. Ele cuprind date de o deosebită importanță pentru poziția politică și diplomatică a Imperiului otoman și a Imperiului țarist, unul față de altul, și pentru geografia și istoria țărilor române, la începutul celui din urmă sfert al veacului luminilor. Prin sinceritatea relatărilor — mai ales în ceea ce privește *sefaret-namé* redactat de Nahifi Ahmet — avem totodată un prețios document prin care se consemnează cit se poate de veridic atitudinea mentală a demnitarilor și intelectualilor otomani și ruși, unii față de alții și toți față de români și de țările române. Asupra acestei editări ne propunem să ne oprim în cele ce urmează.

★

Pacea de la Karlowitz (26 iulie 1699) fusese prima lovitură esențială dată statului otoman și concepției ideologice și politice a acestui stat axat pe ideea islamică a permanentului război sfînt (*djihad*) împotriva necredincioșilor. Oricare padișah otoman avea o mentalitate și o vocație de *gazi*, de cuceritor al cit mai multe ținuturi din *Dar-ul-harb* (stăpînirea războiului, a necredincioșilor față de Islam) pentru integrarea lor în *Dar-ul-Islam* (stăpînirea cîrmuită de legile islamice). În 1699, pentru înția oară, un sultan otoman (în speță, Mustafa al II-lea) fusese constins-de puterile creștine să încheie o pace „rușinoasă”, cedîndu-le întinse teritorii peste care stăpînise, multă vreme, biruitoare, semiluna: Ungaria, Transilvania, Podolia, Moreea și Azovul.

Victoria și pacea de la Prut (1711), recucerirea Moreei de la venețienii istoviți (1715), au reprezentat un scurt moment de revitalizare

a otomanilor. Dar vijelioasa ofensivă a principelui Eugeniu de Savoia, în 1716—1717, a desmîțit toate pronosticurile islamice. Sultanul Ahmet al III-lea (1703—1730) a fost silit să încheie o a doua pace „rușinoasă”, după viziunea ulemalelor: aceea de la Passarowitz (1718), a doua etapă pe calea dezmembrării Imperiului otoman, prin care se consfințea pierderea celor trei banaturi (al Timișoarei, al Belgradului și al Craiovei). Și dacă a doua parte a domniei sultanului înțelept și reformator care a fost Ahmet al III-lea — împăratul care a avut curajul să introducă tiparul în Turcia — este cunoscută în istoriografia oficială otomană sub sigla de „epoca lălelelor” (*lalé devri*) răzmerița din 1730 inițiată de Patroana-Khalil pare a fi avut cele mai grave urmări pentru structurile politice și ideologice ale Imperiului. Cu toată recuperarea a două din banaturile pierdute în 1718 (cel al Olteniei și cel al Belgradului) la pacea de la Belgrad (1739), prin negocierii diplomatice conduse cu o artă superioară de ambasadorul francez Ville-neuve, Imperiul otoman, sub domnia lui Mahinud I (1730—1715), Osman al III-lea (1754—1757) și Mustafa al III-lea (1757—1774) n-a putut folosi lunga epocă de pace care a urmat tratatului de la Belgrad pentru a și consolida și moderniza structurile militare și administrative. Trufașul demnitar otoman care tratase cu austriacii la Belgrad, în 1739 Hekimoglu Pașa, îl înștiințase pe sultan, cu semeție, că fusese din nou deschisă, în 1739, „calea spre Viena”. Sub cîrmuirea pașnică a Marelui Vizir Mehmet Ragip Pașa (1757—1763), fost pașa de Cairo, s-a pus oarecare ordine în finanțele Imperiului și s-a înființat cea dintîi bibliotecă publică din Istanbul, dar pentru organizarea militară nu s-au luat măsuri esențiale. Și astfel, după moartea Marelui Vizir care se ferise să participe la conflictele europene evenimentele inițiate în Polonia de moartea regelui saxon August al III-lea, în 1763, vor implica Poarta în greul război cu Rusia (1768—1774) încheiat cu pacea semnată la cartierul general al biruitoarelor general feldmareșal Rumianșov, la 21 iulie 1774: celebra pace de la Kuciuk-Kainarși, care, dacă nu costa prea multe teritorii islamice, deschidea însă, prin clauzele lui diplomatice și economice, o gravă breșă în sistemul politic și economic al Imperiului.

Sultanul Mustafa al III-lea murise la 21 ianuarie 1774 pe cînd se pregătea să se puna în fruntea trupelor sale de pe Dunăre. Trufașul său, Abdul Hamid I, se găsea în fața unor foarte spinoase probleme politice și diplomatice.

Într-adevăr, țarina Ecaterina a II-a obținuse prin pacea de la Kuciuk-Kainarși

rezultatele preconizate de cancelarul conte Osterman, încă din decembrie 1737, printr-un celebru memorandum înaintat țarinei Ana Ivanovna: anume, accesul larg la țărmul nordic al Mării Negre și dreptul de intervenție în treburile interne ale Imperiului otoman, prin recunoașterea posibilității legale a protecției creștinilor din Imperiu. Pentru Imperiul otoman, primejdia devenea iminentă. Un atac al flotei ruse — care-și dovedise superioritatea zdrobitoare asupra celei otomane, nimicită de ea în bătălia de la Ceșme-Liman (7 iulie 1770) — putea oricând compromite securitatea Istanbulului. Pe de altă parte, dreptul de protecție acordat Rusiei urma să fie materializat prin vigilența consuliilor europeni care urmau să fie numiți în capitalele țărilor române, primejdios prilej de intrigi și urzeli împotriva stăpînirii otomane. În sfîrșit, problema cheie rămînea poziția hanatului tataresc din Crimeea.

Tătarii jucaseră, în expansiunea Imperiului otoman în Europa, un rol într-o oarecare măsură similar rolului jucat de cazaci în Asia, pentru Imperiul țarist. Simbioza islamică dintre turci și tătari, pecetluită în 1475 prin tratatul solemn încheiat de înțelepciunea marelui sultan Mehmet al II-lea cu hanul Mengli Ghirai, coborîtor din Gengis Han, asigurase Imperiului otoman un cordon strategic la nord-vestul Mării Negre și o cavalerie ușoară gratuită, care putea juca, după împrejurări, rolul de avangardă și de eclerori, sau acel de amenințare permanentă împotriva suveranilor Poloniei și Rusiei, ca și mai ales, a celor trei voevozi români. În sfîrșit, tratatul din 1475 recunoștea dinastiei Ghiraidilor vocația succesorală la tronul otoman, în ipoteza stingerii dinastiei osmanliie.

Toate aceste mari avantaje strategice și politice, de care se prevalase Imperiul otoman vreme de trei veacuri, și care explică în mare măsura succesele politicii otomane, erau dintr-o dată compromise prin biruințele cneazului Dolgoruki, care forțase în 1771 liniile strategice ale Perekopolului — multă vreme socotite de necucerit și izgonise garnizoanele otomane din Crimeea. Tratatul de la Kuciuk Kainargi stipulase independența hanatului Crimeei. Dar ce putea însemna o asemenea independență, cu garnizoane rusești la Kinburn, la Kerci și la Ienicalé? Echilibrul politico-strategic fusese grav compromis în Marea Neagră și în Balcani. Politica și diplomația otomană aveau datoria să preîntîmpine evoluția, scontată, a premizelor stipulate la Kuciuk-Kainargi.

Informat mai bine decît s-a crezut multă vreme — asupra echilibrului de forțe în Europa, prin dragomanii Porții și prin foștii dragomani înaintați în toate sensu-

rile cuvîntului — pe tronurile temporare ale țărilor române, la București și la Iași, divanul otoman deslușea totuși cîteva elemente pozitive care puteau fi speculate.

Mai întîi, în Polonia, țarina fusese silită, pentru a face față războiului ruso-turc, să pună surdina acțiunii de expansiune lentă. Aceleași motive îi siliseră pe agenții țarinei la Stockholm să-și micșoreze vigilența, și acolo diplomația franceză își luase revanșa, prilejuind lovitura de stat de la 19 august 1772 (a regelui Gustav al III-lea) prin care s-a pus capăt, definitiv, ingerințelor țariste în Suedia. Austria, care își impusese punctul de vedere cu prilejul tratatelor de pace din 1772—74, în sensul menținerii țărilor române în sfera politică a Porții, își împinsese trupele, în luna septembrie 1774, în colțul nord-vestic al Moldovei, și ocupase ținutul pe care l va numi Bucovina, și pe care Poarta i-l va ceda oficial prin convenția din 7 mai 1775. În sfîrșit, din 1773, stepele din sud-estul Rusiei erau în plină răzvrătire sub conducerea lui Emilian Pugaciov, și trupele țarinei, conduse de Alecsandr Bibikov, Michelson, Golîșin și Suvorov, luptau din greu pentru a menține ordinea împotriva zecilor de mii de răsculați.

Pentru toate aceste motive, divanul otoman a socotit necesar să fie trînisă o mare solie la Moscova, cu menirea, ostentativă, de a înainta actul solemn al ratificării păcii din 1774 (așa numita *tasdik-namé*) și de a discuta problema înapoierii prinșilor de război, dar cu misiunea tainică de a sonda structurile imperiului țarist și de a obține date în legătură cu răscoala din stepe și cu posibilitatea folosirii ei în favoarea Imperiului otoman.

Relatarea oficială asupra misiunii la Moscova are deci o importanță deosebită. Căpetenia misiunii, Abdul Kerim Pașa, calificat în raport de *Elci Pașa* (ambasador) și drept Seyyd (coborîtor din neamul Profetului) a părăsit Istanbulul la 2 februarie 1775, în fruntea unei solii compuse din 200 de oameni, după ce primise în mod solemn actul de ratificare (*tasdik-namé*) în cursul unei audiențe la sultan, în prezența Marelui Vizir.

Sefaret namé (relatarea soliei) întocmită de Nahifi Mehmet consemnează itinerariul: Edirne — Silistra — Galați — Brăila — Hotin. Ritmul călătoriei era extrem de lent, căci abia la 13 iulie 1775 solia a ajuns lângă Hotin, deci după mai bine de cîine luni de la plecarea din Constantinopol. Pentru transport erau folosite mai ales căruțe trase de boi, în care se purtau prețioasele daruri trimise țarinei de sultan și merindele pe cîte zece zile.

Pentru a impune tuturor demnitarilor, otomani sau ruși, de pe parcurs, Abdül Kerim,

elciul, care avea demnitatea de *mukahale-i-süvarî* (inspector al cavaleriei otomane) fusese investit, încă de la 3 octombrie 1774, când se hotărîse trimiterea sa la Moscova, ca elciul, cu înaltul rang de *Rumîli Beylerbeyt* (beierbei al Rumeliei) și de *mir-i mîran* (care-i dădea rang de pașă cu trei tuiuri, deci preeminență față de toți demnitarii otomani de pe parcurs și față de domnii țărilor române, asimilați pașalelor cu două tuiuri), dar cu titlul provizoriu. Se procedase la ceremonia oficială a investirii, prin îmbrăcarea cu caftanul respectiv.

Elciul primise instrucțiuni în legătură cu modul oficial de aprovizionare în țările române, întrucît, după ce a trecut Dunărea pe la Siliștra-Călărași, el i-a trimis lui Alexandru Ipsilanti, domnul, recent investit, al Țării Românești, suma de 500 guruși ca acout pentru o serie de aprovizionări solicitate conform unei liste anexate la scrisoare. Domnul îi restituie întreaga sumă, dar îi trimite cîteva daruri personale și foarte puține provizii. După ce se trece Prutul la Tușora, solia este întîmpinată de *Portar-bașa* trimis de domnul Moldovei Grigore Alexandru Ghica, căruia elciul îi spune că, din înalt ordin, nu se va procura nici o provizie fără plată de la raiale. Domnul, la cererea elciului, îi acordă drept loc de odihnă și găzduire satul Ciuciuleni, lângă raiaua Hotinului.

După ce solia s-a odihnit cîteva zile, ea părănde pe teritoriul raialei Hotinului, unde este întîmpinată, călare, de muhafizul Hotinului, Ahmet Pașa, care vine să facă *istiħbal*. Ahmet Pașa, un demnitar de mare vază, cumnat al sultanului și fost caimacam al Marelui Vizir İzzet Mehmet Pașa.

La Hotin urma să se determine condițiile în care urma să se facă schimbul de elcii, purtătorii respectivi ai instrumentelor de ratificare a tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi. Într-adevăr, țarina Ecaterina a II-a îl delegase, ca șef al impozantei solii rusești la Istanbul, pe unul din cei mai de vază generali și diplomați de la curte, pe cneazul Nicolae Vasilievici Repnin.

Formalitatea schimbării de elcii la graniță purta pe turcește numele de *mubadele* și punea în joc tot rafinamentul otoman în probleme de etichetă, prestigiu și prestanță. Cu ajutorul lui Ahmet Pașa Hotinciuc (pe care *sefaret-namé* lui Nahifi Ahmet îl numește „un adevărat Aristotel”), spinoasele probleme de prezentă au fost favorabil soluționate. Cei doi elcii au stat împreună pe o plută bogat împodobită, în mijlocul Nistrului, după care mersul celor două solii s-a încrucișat, cea otomană luînd drumul Moscovei iar cea rusă drumul Istanbulului. Solia ajunge la Moscova la 18 octombrie, și a rămas

aici pînă la 30 iunie 1776¹, cînd a pornit înapoi spre Nistru. La Hotin îi întîmpina solia lui Repnin, și au avut loc iarăși formalitățile unei *mubadele*. Pe drumul indicat de domnitorul Moldovei, Grigore Ghica, solia a ajuns la Măcin. În trecere, *sefaret-namé* consemnează că satele și orașele Moldovei, mai ales Galați, par a fi acum, la înapoierea soliei, de zece ori mai înfloritoare decît la ducere, cu un an înainte. Nahifi atribuie această mare prosperitate, rapid realizată, mai întîi, evident, lui Allah, apoi padișahului, a cărui nesfirșită mărinimie și bunăvoință „se străduiește să asigure liniștea, pacea și belșugul raialelor”. Peste cîteva zile, solia ajunge la Istanbul. Întoarsă apoi, solia redactează *sefaret-namé* (relatarea oficială) pentru Marele Vizir și sultan.

Am văzut că solia avea în esență o misiune de informare, cu indicații precise asupra problemelor de dezbătut și cercetat. În speță, ca orice *sefaret-namé*, raportul trebuia să conțină informații strategice privind mai ales căile de acces și țările fortărețelor din cale. Problemele care-l preocupau pe Reis-efendi (care fusese foarte nemulțumit de pierderea Bucovinei) priveau mai ales soarta tătarilor din Crimeea. Sultanul, în calitate de calif, nu se putea dezinteresa de soarta tătarilor musulmani, pe care nu-i putea lăsa la discreția țarinei, chiar cu riscul nerespectării tratatului de la Kuciuk-Kainargi. Dar Poarta nu putea să riște un nou război cu Rusia, atunci cînd era amenințată și de Austria și de Persia, și nu era prea sigură de sprijinul Franței.

Din *sefaret-namé* nu rezultă prea multe încurajări în ceea ce privea posibilitatea exploataării de către Poartă a răscoalei lui Pugaciov. Acesta, într-adevăr, izbutise să înfrîngă în mai multe rînduri trupele țarinei, și, înrolînd în oastea lui pe ostașii prinși, ajunsese să dispună de o oaste de 80 000 oameni, și s-o silcască pe țarină să părăsească Petersburgul, pentru a se stabili la Moscova și a coordona de aici acțiunea de represiune a răscoalei. Dar Pugaciov fusese trădat de o rudă de-a lui, pe cînd asedia Tarșinul, și

¹ A asistat aici la un spectacol la *Komadiye-hané* adică la teatrul mare din centrul Moscovei, la diferite spectacole în limba franceză, în care se jucau „comedii arătînd cîte înșelătorii fac femeile bărbaților”. Este vorba de teatrul întemeiat de cneazul Golovin. Nahifi consemnează că boierii din Moscova închiriază cîte o *odate* (loje) cu 70—80 guruși pe lună. Au participat și la o *mascara* (bal mascat !) la care a apărut, mascată, însăși țarina. Li s-a arătat și celebra colecție de pietre prețioase a țarinei.

trimis la Moscova, unde fusese tras de patru cai în luna august 1774, iar Potemkin, din porunca țarinei, lichidase în 1775 „republica” zaporojilor de la Sitci.

Mult mai importantă i s-a părut elciului problema Poloniei. Raportul consemnează că Austria și mai ales Prusia par a fi mai dornice decât Rusia să desăvârșească împărțirea teritorială începută în 1772. Patrioții polonezi au invocat sprijinul țarinei, prin trimisul lor, generalul Bruce (?), dar țarina le-ar fi răspuns că nu-i poate ajuta deocamdată, până nu rezolvă definitiv problema spinoasă a Crimeei. Este singura mențiune care se face în *sefaret-namé* despre această problemă centrală a Crimeei, ceea ce dovedește, sau că pentru ea s-ar fi făcut un raport separat, sau că s-ar fi desprins din raportul inițial paginile privindu-i pe tătari — și, poate, și țările române, despre care se dau date cât se poate de anodine — pentru anumite motive.

Oricum ar fi fost, concluzia raportului rămâne ambiguă. Abdul Kerim Pașa se mărginește să expună, fără a preconiza vreo linie politică, fie în sensul accelerării europeanizării Imperiului — cel puțin sub aspect militar — fie pentru menținerea barierei culturale ireversibile între islamism și civilizația europeană.

Infinit mai multe date privind țările române putem culege din relatarea scrisă făcută de secretarul soliei rusești, Iacov Ivanovici Bulgakov.

După ce traversează teritoriul dintre Hotin și Iași, la 29 iulie are loc intrarea solemnă a solului în Iași. Alaiul este deschis de marele hatman, cu călăreții moldoveni. Urmează detașamentul de cavalerie rusească, boierii, beizadecele, cei doi mihamandari, elciul și suita lui, apoi meterhaneaua domnească închizând alaiul, care străbate ulițele pe care erau înșirate pe două rânduri ostașii moldoveni, în vreme ce toate clopotele bisericilor sunau. Ajuns la curtea domnească, Repnin descalcă, în salve de tun și de puști, și este întâmpinat de domn, doamnă și beizadele. Urmează înminarea darurilor trimise de țarină domnului și doamnei Ecaterina (fiica lui Iacovschi Rize), apoi un mare ospăț de 90 de taclmuri, cu divertismente de muzică moldovenească, urmate de o partidă de cărți între domn și elciu. La 1 august, domnul organizează o vânătoare călare, la 10 verste de Iași. Cîteva zile, Repnin vizitează Iașul și împrejurimile, mai ales Galata, unde se organizează întreceri de călăreții moldoveni și turci (6 august). La 8 august îl primește în audiență pe mitropolitul Gavril Calimachi, iar la 9 august, după o ultimă întrevvedere de taină cu Grigore Ghica, Repnin

părăsește Iașul, escortat pînă la Focșani de Marele Hatman și de doi boieri veliți desemnați de domn.

Domnitorul Alexandru Ipsilanti pare a fi fost atât de dornic să confere cât mai mult cu solul rus încît i-a cerut răgaz cîteva zile pentru a pregăti în cele mai mici amănunte plecarea soliei spre Giurgiu (la o distanță de 60 km l). Spre deosebire de cele consemnate în relatarea privind convorbirile de la Iași, de data aceasta ni se dau cîteva indicații privind revendicările prezentate de domnul Țării Românești lui Repnin, cu rugămîntea de a-l susține la Poartă. Aceste indicații sumare, întregite cu datele documentare pe care le găsim în alte izvoare, îngăduie stabilirea următoarelor șapte doleanțe formulate de domnitorul fanariot :

1. Investirea sa *pe viață* ca domn al Țării Românești, ceea ce implica o investire corespunzătoare a domnului Moldovei.
2. Reducerea tributului la nivelul de pe vremea lui Nicolae Mavrocordat.
3. Înapoierea locuitorilor Țării Românești răpiți de turci în timpul războiului și trecuți peste Dunăre.
4. Retragerea turcilor din satele cotate pe nedrept în jurul raialei de la Giurgiu.
5. Punerea capuchehaialei Țării Românești de la Istanbul sub protecția ambasadorului rus, pentru justă interpretare a art. XVI din tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi.
6. Normalizarea circuitului diplomatic, administrativ și financiar al intereselor românești la Istanbul, fără amînări, tergiversări și solicitări de bani (mită sau bacșiș) din partea birocrației otomane.
7. Retrocedarea dreptului onorific al domnului român de a purta surgiucii (pană de struț) la căciula sau cuca sa, drept pe care Poarta îl retrăsese cu patruzeci de ani mai înainte.

Repnin i-a făgăduit domnului că se va strădui să obțină cit se va putea din aceste revendicări. În schimb li cere un lucru de mare însemnătate, și anume ca domnul, care fusese dragoman al Porții în 1774, să-i dezvăluie întreaga rețea de informații și relații pe care o constituiseră fanarioții la Istanbul și în alte centre politice și diplomatice, în Imperiul otoman sau în Europa.

Nu se știe în ce măsură domnul a acceptat să-i facă pe plac ambasadorului extraordinar al țarinei, într-o problemă atât de spinoasă și de primejdioasă, de care atîrna însăși soarta elenismului și viața corifeilor lui. Fapt este că Repnin a părăsit capitala Țării Românești în ziua de 11 septembrie.

Relatarea lui Bulgakov nu menționează problemele discutate de cneazul Repnin cu demnitarii otomani. Problemele erau cât se poate de spinoase, atît în Crimeea, unde mîrzacii rusofili și cei turcofilii erau în plin război civil, cit și la frontiera Carpaților, unde Austria mobilizase 60 000 de ostași și ob-

ținuse, prin tratatul semnat de Poartă la 7 mai 1775, cedarea Bucovinei. Maniera diplomatică pe care înțelegea s-o practice Repnin era cât se poate de brutală, astfel încît în luna aprilie 1776 contele Panin hotărăște rechemarea lui și înlocuirea lui cu Stakhievici, care va sosi în luna iulie la Istanbul.

★

Care a fost rezultatul celor două solii?

Solia lui Abdul Kerim pare a nu fi avut nici un rezultat. Este adevărat că s-a putut lua legătura cu numeroși turci făcuți prizonieri de ruși în campaniile din 1768—1774, și cu unii tătari. Am arătat că din *sefarel-namé* lipsește tocmai tratarea problemei Crimei, problemă care, după cum știm, se va încheia în 1783 prin ocuparea militară a Crimei și a Cubanului. Poarta era dispusă atunci să reînceapă războiul, dar a fost oprită de Franța și, prin bunele oficii ale marchizului de Saint-Priest, a fost silită să recunoască faptul împlinit prin tratatul de la Constantinopol.

Ce a obținut Repnin? De obiectivele strategice este sigur că s-a achitat Serghei Ivanovici Pleșceev, care a desenat planul Dardanelor. În problema Crimei Repnin nu avea altceva de făcut decît să tergiverseze. Dar în problema țărilor române?

Baza discuțiilor cu Poarta, în această problemă, urma să fie, pe lângă articolul XVI din tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi, și vestita anafora înaintata contelui Runianțov, îndată după semnarea celui tratat, de către Mitropolitul Țării Românești și marii boieri, ca și de boierii Moldovei. Ea cuprindea zece puncte, completate ulterior cu alte trei. Trimise numai decît la Constantinopol prin Peterson, însărcinatul cu afaceri al țarinei, și întărite de arzurii trimise de boierii celor două principate, anaforele au fost cercetate și Poarta a dat un hatiserif, la 4 noiembrie 1774, prin care recunoștea anumite principii și reglementa anumite situații privind raporturile juridice, economice și financiare dintre Poartă și țările române. Am văzut că Alexandru Ipsilanti a formulat, prin Repnin, o serie de doleanțe personale.

Relatarea celor două solii, pe lângă numeroasele detalii protocolare, prezintă interes intrucît solii descriu, deși parțial, în relatările lor o serie de detalii referitoare la stările de lucruri în Țările Române. Coroborate cu celălalte informații conținute în volum, acestea conferă ediției amintite o considerabilă valoare documentară și un spirit grad de interes pentru istorici.

Dan A. Lăzărescu

A. D. CIKVAIDZE, *Angliiskii kabinet nakamune vtoroi mirovoi voini*, Izdatelstvo „Mefniereba”, Tbilisi, 1976, 231 p.

În cadrul preocupărilor sale mai generale privind dezvăluirea cauzelor care au dus la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, sau mai speciale legate de prezentarea evoluției relațiilor anglo-sovietice în perioada interbelică, istoriografia sovietică a acordat o atenție deosebită analizei politicii externe a Marii Britanii între anii 1919—1939, în general, și în perioada Münchenului și a tratatelor anglo-franco-sovietice din lunile imediat premergătoare începutului războiului, în special, atenție deosebită pe deplin justificată dacă avem în vedere rolul de primă importanță pe care a continuat încă să-l joace în acest timp Anglia, în calitatea ei de mare putere — chiar dacă se află de-acum în declin —, în politica mondială în general și în cea europeană în special. Cartea istoricului gruzin A. D. Cikvaidez vine să confirme odată mai mult acest interes constant al științei istorice sovietice pentru problemele politicii externe engleze interbelice, căci deși titlul ei poate să înșele într-o anumită măsură, nefiind, după părerea noastră, suficient de adecvat conținutului, ea este de fapt în-

chinată acțiunilor politico-diplomatice în treprinse de guvernul britanic în Europa în perioada 15 martie — 3 septembrie 1939. Luarea are la bază îndeosebi documentele oficiale ale cabinetului englez și ale Foreign Office-ului, publicate la începutul anului 1970 la Londra. Ea a fost scrisă în anii 1969—1972, cînd autorul ei s-a aflat în serviciul diplomatic al ambasadei sovietice din Londra. Amintim acest lucru deoarece din lectura cărții am rămas cu impresia că atmosfera generală în care a fost scrisă și a pus într-o oarecare măsură amprenta asupra ei, din du și un caracter puțin prea polemic chiar pentru o lucrare de istorie contemporană.

În *Introducere* (p. 5—15), autorul motivează alegerea temei, arată scopul cercetării sale și propune următoarea periodizare a politicii externe a guvernului englez în ajunul celui de-al doilea război mondial: 1) De la 28 mai 1937, cînd la conducerea guvernului englez a venit N. Chamberlain pînă la 30 septembrie 1938, cînd a fost semnat acordul de la München; 2) De la 30 sept.

1938 până la 15 martie 1939, când agresorii germano-fasciști au cotoplit Cehoslovacia; 3) De la 15 martie până la 23 august 1939, adică până în ziua încheierii pactului sovieto-german de neagresiune (conținutul principal al acestei etape fiind tratativele anglo-franco-sovietice); 4) Ultima săptămână antebelică. În ce ne privește, credem că datele 28 mai 1937 și 23 august 1939, cu toată semnificația destul de importantă pe care au avut-o, n-au marcat totuși schimbări atât de mari în politica externă a cabinetului englez, înelt să justifice alegerea lor pentru delimitarea unor etape distincte în cadrul perioadei analizate de autor. În ce privește politica guvernului englez în etapa 15 martie — 23 august 1939, trebuie observat că un loc cel puțin tot atât de important ca și tratativele cu U. R. S. S. l-au ocupat în cadrul ei și garanțiile acordate Poloniei, României și Greciei, tratativele cu Turcia și, *last but not least*, tratativele secrete cu Germania hitleristă.

În continuare Cikvaizde face o trecere în revistă a bibliografiei pe care a folosit-o. Referindu-se, mai întâi, la documentele guvernului englez, date publicității la începutul anului 1970¹, el apreciază că importanța acestora constă în aceea că permit a pune într-un mod nou accentele și a pătrunde mai adnc în mecanismul de politică externă a Marii Britanii, a înțelege motivele multor acțiuni concrete ale guvernului Chamberlain (p. 16). În afară de documentele cabinetului englez, publicate mai recent, Cikvaizde a folosit și cunoscuta culegere de documente diplomatice engleze *Documents on British Foreign Policy* și, de asemenea, arhiva serviciului de informații al lui Göring (Forschungsamt), care a căzut în mlinile puterilor apusene în 1945 și a fost publicată în 1968² (p. 18—19). Aceste documente au fost confruntate și corectate cu ajutorul culegerilor de documente publicate în Uniunea Sovietică. Alte surse utilizate au fost materialele presei sovietice și engleze și materialele sedintelor parlamentului englez.

Trecând la prezentarea literaturii folosite, autorul subliniază că lucrarea sa se bazează pe concluziile și pe tezele principale ale științei istorice sovietice, pe care le întâ-

rește cu noi fapte și le dezvoltă, făcând în ele corectivele impuse de lărgirea bazei documentare. Dintre lucrările istoricilor sovietici, Cikvaizde remarcă pe bună dreptate importanța deosebită a cărților acad. I. M. Maiski³, fostul ambasador sovietic la Londra, și ale lui V. G. Truhanovski⁴, membru corespondent al Academiei de științe a U. R. S. S. (p. 22—24). O atenție aparte acordă el lucrării lui G. N. Reutov „*Adevăr și minciună despre al doilea război mondial*”⁵, închinată analizei istoriografiei burheze engleze despre problemele pregătirii și desfășurării celui de-al doilea război mondial. Subliniind valoarea acestei lucrări care demască încercările istoriografiei burheze engleze de a prezenta denaturat politica externă a Angliei, Cikvaizde respinge în același timp, în mod justificat, tendința lui Reutov de a minimaliza sau chiar de a nega valoarea culegerilor de documente engleze pentru știința istorică (p. 27). Snt citate de asemenea lucrările lui V. I. Popov⁶, F. D. Volkov⁷, V. I. Sipols⁸, V. A. Rljikov⁹, etc.

Deși afirmă că „o mare importanță pentru reconstituirea tabloului real și obiectiv al anilor antebelici au de asemenea lucrările învățaților din țările socialiste, aliații noștri cei mai apropiați în lupta științifică-ideologică dusă cu istoriografia burheza” (p. 28), Cikvaizde citează în bibliografie și, deci, folosește numai cîteva lucrări ale unor istorici din Cehoslovacia, ignorînd, se pare, cu totul, lucrările istoricilor din celelalte țări socialiste¹⁰.

³ Maiski I. M., *Kto pomogal Ghitleru?*, M., 1962; Idem, *Vospominaniia sovetskogo posla*, kn. 1—2, M., 1964.

⁴ Truhanovski V. G., *Novișiaia istoria Anglii*, M., 1958; Idem, *Vneșniaia politika Anglii na pervom etape obșcego krizisa kapitalizma (1918—1939 gg)*, M., 1962; Idem, *Uinston Cercill. Politiceskaia biografia*, M., 1968; Idem, *Antoni Iden*, M., 1974.

⁵ Reutov G. N., *Pravda i vimișel o vtoroi mirovoi voine*, M., 1970.

⁶ Popov V. I., *Diplomaticeskie otnoșeniia mejdu S.S.S.R. i Angliie (1929—1939 gg)*, M., 1965.

⁷ Volkov F. D., *S.S.S.R. — Angliia*, M., 1964.

⁸ Sipols V. I., *Sovetskii Soiuz v borbe za mir i bezopasnost (1933—1939)*, M., 1974. Acesta a fost primul dintre istoricii sovietici care face referiri la unele documente ale cabinetului britanic publicate în 1970.

⁹ Rljikov V. A., *Zigzaghi diplomatii Londona*, M., 1973.

¹⁰ Această lipsă s-ar putea datora și necunoașterii limbilor respective, fiind, în acest caz, într-o oarecare măsură, scuzabilă.

¹ Public Record Office: The Cabinet Minutes and Memoranda, 1937—1939; Minutes of the Foreign Policy Committee of the Cabinet and Memoranda, 1937—1939; Foreign Office Archives, 1937—1939; Papers of the Prime Minister's Office, 1937—1939.

² Breach of Security. The German Secret Intelligence File on Events Leading to the Second World War. Ed. by David Irving with an introduction by D.C. Watt, L., 1968.

Trecînd la lucrările istoricilor burghezi englezi, istoricul gruzin arată că scopul lor principal este acela de a justifica politica externă a Londrei din anii antebelici, dînd în acest sens, printre alte exemple, și operele lui A. J. P. Taylor¹¹. Dintre lucrările istoricilor englezi închinată politicii de conciliere, Cikvaidez amintește în primul rînd cartea lui I. Colvin „*Cabinetul Chamberlain*”¹², bazată în întregime pe documentele cabinetului englez publicate în 1970, și aceea a lui S. Aster¹³. Credem că aci ar fi meritat să fie citată și cartea „*Conciliatorii*” a lui Martin Gilbert și Richard Gott¹⁴, căci, deși a apărut mai demult, este și ea bazată pe documente de primă mînă și conține o serie de date și fapte pe care le regăsim și în cartea pe care o recenzăm.

Din literatura memorialistică utilizată, autorul evidențiază în mod deosebit memoriile lui Churchill.

În fine, Cikvaidez subliniază rolul important pe care l-au jucat istoricii apăsni progresiști și în primul rînd istoricii marxști în cercetarea obiectivă a diferitelor probleme ale istoriei antebelice. Dintre aceștia, el amintește pe W. și Z. Coates¹⁵, pe K. Ingram¹⁶, pe D. Pritt¹⁷, pe R. Goodman¹⁸ și îndeosebi pe E. Rothstein¹⁹, căruia îi mulțumește pentru neprețuitul ajutor și sfaturile pe care i le-a dat în perioada stringerii materialului și scrierii cărții (p. 53—55).

Primul capitol al cărții este consacrat Munchenului și cotropirii Cehoslovaciei. Redînd diferite păreri emise despre N. Chamberlain de istorici și politicieni, autorul exprimă rezerve în legătură cu aprecierea premierului englez ca un om politic lipsit de calitățile

necesare unui conducător, subliniind că, în orice caz, în ultimă analiză, pentru popoarele Europei a fost importantă nu personalitatea, poate și destul de lipsită de strălucire, a lui N. Chamberlain, ci politica lui de conciliere, dusă în interesul anumitor cercuri ale Marii Britanii, care, prin „clica de la Cliveden”, au dictat condițiile lor și au orientat activitatea guvernului (p. 57—60). Acordul de la Munchen, îndreptat spre izolarea și apoi distrugerea Uniunii Sovietice, a fost o consecință a acestei politici de conciliere, născută odată cu venirea lui Hitler la putere (p. 64).

Oprindu-se pe scurt asupra activității guvernului englez de la începutul lunii octombrie 1938 pînă la mijlocul lunii martie 1939, Cikvaidez arată, pe baza unor documente ale ședințelor acestui guvern, că tendința lui spre înțelegere cu puterile fasciste, de „conciliere” a lor, de tergiversare a reînmarmării și de prezentare a situației create în Europa după Munchen ca o stare de desîndere s-a manifestat clar în această perioadă. Așa, de pildă, cabinetul, englez în ședința sa din 18 ianuarie 1939, în care au fost dezbătute rezultatele vizitei lui Chamberlain și Halifax la Roma, a salutat „succesul” acestei vizite ca pe una din manifestările „destinderii”, care a fost proclamată țelul politicii engleze (p. 83). În aceste condiții, cabinetul englez și-a pierdut orice interes pentru Cehoslovacia: pînă la 12 martie 1939, despre ea nu se vorbește aproape deloc în documentele guvernamentale (p. 92).

Cikvaidez emite teza, în bună măsură originală (această teză, din cite știm, n-a fost susținută pînă acum de alți istorici) că prin cotropirea Cehoslovaciei în martie 1939 Hitler n-a încălcat acordul de la Munchen, ci, din contra, a acționat în deplină concordanță cu spiritul și cu litera acestui acord, căci el a jucat comedia exprimării „libere” a voinței popoarelor ceh și slovac (p. 96—97). Părerea ni se pare interesantă, dar credem că nu poate fi acceptată fără rezerve, căci dacă lichidînd statul cehoslovac Hitler a acționat în aparență potrivit spiritului și literii acordului de la Munchen, de fapt el a încălcat dacă nu spiritul, atunci cel puțin litera acestui acord. Pentru a arăta reacția guvernanților britanici la cotropirea Cehoslovaciei de către Germania fascistă, Cikvaidez prezintă pe baza materialelor documentare desfășurarea lucrărilor ședinței din 15 martie 1939 a cabinetului englez. Luînd cuvîntul cîjă ce Halifax a prezentat raportul despre situația creată în Cehoslovacia ca urmare a agresiunii hitleriste, ministrul de finanțe John Simon a încercat să absolve Germania de răspundere pentru distrugerea statului cehoslovac, declarînd că „acțiunile Germaniei nu pot fi privite ca agresiune neprovocată, ceea ce nu se poate

¹¹ Taylor A. J. P., *The Origins of the Second World War*, L., 1961; Idem, *English History 1914—1945*, Oxford, 1965; Idem, *The Troublemakers. Dissent over Foreign Policy 1892—1939*, L., 1957.

¹² Colvin I., *The Chamberlain Cabinet*, L., 1971.

¹³ Aster S., *1939. The Making of the Second World War*, L., 1973

¹⁴ Gilbert M., Gott R., *The Appeasers*, L., 1963.

¹⁵ Coates W. P., Z. K., *A History of Anglo-Soviet Relations*, L., 1943

¹⁶ Ingram K., *Years of Crisis. An Outline of International History 1919—1945*, L., 1946.

¹⁷ Pritt D., *Must the War Spread?*, N. V., 1940.

¹⁸ Goodman R., *Britain's Best Ally*, L., 1939.

¹⁹ Rothstein E., *The Munich Conspiracy*, L., 1959.

spune despre acțiunile Ungariei". Hoare Belisha, ministrul de război, subliniind în declarația sa că noul act de agresiune al Germaniei dezvăluie intenția ei de a-și instaura dominația în Europa, a cerut ca Anglia să stringă relațiile cu Turcia, România și Ungaria.

Spre deosebire de Simon și Hoare, Chamberlain s-a străduit să camufleze pe cât posibil intențiile Angliei. Astfel, el nu numai că nu și-a exprimat indignarea pentru actul agresiunii germane, dar a căutat chiar să justifice acțiunile lui Hitler prin înțelegerea cu președintele Hacha și să învinuiască jertfa agresiunii că s-a predat „de bună voie” agresorului. În cele din urmă cabinetul a hotărât să și demonstreze dezaprobarea față de acțiunile Germaniei prin amnarea vizitei ministrului comerțului Stanley și a ministrului comerțului exterior Hudson la Berlin. În schimb însă Henderson, ambasadorul englez la Berlin, n-a fost deocamdată rechemat la Londra (p. 97-106). Referindu-se apoi la cuvântarea de la Birmingham din 17 martie a lui Chamberlain, în care premierul britanic a condamnat cucerirea Cehoslovaciei de către naziști, Cikvaidez subliniază că aceasta n-a fost un punct de cotitură în politica externă a Angliei, începutul unei „revoluții diplomatice” constând în renunțarea la „conciliere”, așa cum susțin istoricii apuseni²⁰, ci un tribut plătit opiniei publice engleze indignate, o încercare disperată de a salva guvernul, de a-l menține la putere. Unele schimbări formale ce s-au produs totuși în politica externă a Angliei după cucerirea Cehoslovaciei de către naziști au fost legate în primul rând de creșterea indoielilor în legătură cu acțiunile viitoare ale lui Hitler. Și Londra a trecut la un joc dublu: pe de o parte, ea a căutat să-și păstreze libertatea de acțiune pentru cazul agresiunii germane împotriva Uniunii Sovietice, iar pe de altă, s-a străduit să-și asigure sprijinul unui număr cât mai mare de state (inclusiv al U.R.S.S.), dacă lovitura va fi îndreptată spre vest (p. 110-116).

Cikvaidez apreciază că intervalul de timp ce s-a scurs de la cucerirea Cehoslovaciei până la începerea tratatelor anglo-franco-sovietice a fost pentru guvernul englez „o lună a confuziei și temerilor”. Trebuie relevat faptul că analiza noilor documente publicate ale cabinetului englez îl face pe Cikvaidez să acorde mai multă (deși încă nu suficientă,

după părerea noastră) atenție decât alți istorici sovietici ce s-au ocupat de această problemă, locului ocupat de România în politica externă a Angliei în această lună în care, după cum se știe, au fost preconizate, elaborate și acordate garanțiile anglo-franceze. Din materialele ședinței cabinetului englez din 18 martie 1939, în care problema română a fost supusă unei dezbateri destul de amănunțite pe fondul situației generale create în Europa după cucerirea Cehoslovaciei, reiese, după cum arată autorul, că ministrului englez, inclusiv N. Chamberlain, erau perfect conștienți de primejdia pe care ar fi creat-o pentru Anglia, îndeosebi pentru pozițiile deținute de ea nu numai în Europa sud-estică, dar chiar și în bazinul Mării Mediterane și în Orientul Apropiat, subjugarea României de către Germania nazistă, având în vedere poziția geografică, resursele de materii prime (petrol și produse agricole) și, într-o anumită măsură, și industria țării noastre. În consecință, cabinetul englez a adoptat hotărârea de a aproba „noua linie politică” propusă de Chamberlain și constând în intenția de „a merge la o apropiere cu Rusia, Polonia, Iugoslavia, Turcia, Grecia și România”, cu scopul de a preîntâmpina agresiunea germană în Europa sud-estică (nu în Asia sud-estică, cum apare, din greșeală, în lucrare) (p. 131-133, 136). După cum se știe, problema română a ajuns în discuția cabinetului englez ca urmare a „indiscreției” lui Tilea, ministrul român la Londra, care la 17 martie 1939 a comunicat lui Halifax informația referitoare la ultimatumul economic german dat României. Aducând și el în discuție problema ultimatumului german dat României, Cikvaidez recunoaște că demersul lui Tilea a determinat guvernul englez să acționeze rapid pe cale diplomatică, întrebând guvernele URSS, Poloniei, Greciei, Turciei și Iugoslaviei care va fi atitudinea lor față de o eventuală agresiune germană contra României, dar adaugă imediat că această acțiune ar fi fost întreruptă de comunicarea lui R. Hoare, ministrul (nu ambasadorul, cum se scrie greșit în carte) englez la București, că n-a existat nici un ultimatum. De fapt, guvernul englez a vrut într-adevăr să întrerupă acțiunea sa, dar, după cum reiese din documentele diplomatice engleze, n-a reușit, căci reprezentanții lui diplomați în capitalele respective acționaseră deja când au primit noile instrucțiuni. Că acțiunea guvernului englez a continuat și după dezmințirea ultimatumului rezultă de altfel și din cartea pe care o prezentăm, căci și în ea se vorbește de propunerea engleză privind declarația celor patru puteri și de noua procedură privind garanțiile pentru România stabilită la 22 martie în întâlnirea dintre Cham-

²⁰ Trebuie totuși observat că nu toți istoricii apuseni susțin această teză. Sînt printre ei unii, ca de pildă M. Gilbert și R. Gott și chiar și A. Taylor, care arată că guvernul Chamberlain a continuat de fapt și după 17 martie 1939 politica sa de conciliere.

berlain, Halifax și Bonnet, procedură în cadrul căreia însă, ce-i drept, U.R.S.S. i se atribuia un rol secundar, cel principal revenindu-i Poloniei (p. 141—144, 151). Trebuie însă să arătăm că dacă soarta declarației celor 4 puteri îl preocupă îndeaproape pe autor, care revine de mai multe ori asupra ei, în schimb el nu acordă atenția pe care o merită, tratează prea sumar problema garanțiilor anglo-franceze pentru România, având în vedere faptul că ea și nu declarația cvadripartită s-a aflat în această perioadă în centrul politicii externe a Angliei și Franței. Astfel, el se mărginește să expună pe scurt conținutul propunerii anglo-franceze privind garanțiile, adoptată în ședința cabinetului din 22 martie, să facă o referire în treacăt la telegramele din 27 martie trimise reprezentanților diplomației englezi în România și în Polonia și să arate că România, la fel ca și Polonia, ar fi obiectat categoric împotriva ajutorului din partea U.R.S.S., trăgând din acesta concluzia falsă că ea ar fi stimulat agresiunea fascistă (p. 142, 144—146, 151). Cikvaizde nu spune însă nimic despre demersurile repetate și insistente făcute de guvernul român pe lângă guvernul englez pentru a obține modificarea propunerii anglo-franceze într-un sens care ar fi sporit eficacitatea garanțiilor. Nu trebuie, desigur, supraestimată valoarea practică a garanțiilor anglo-franceze, mai ales că ele nu s-au referit la integritatea teritorială a României, Poloniei și Greciei, după cum nu se poate, firește, susține că ele ar fi însemnat o schimbare a esenței politicii externe a guvernului Chamberlain, dar, cu toate acestea, nu putem fi de acord cu părerea lui Cikvaizde că garanțiile Angliei n-ar fi schimbat nimic în situația creată (p. 154) și, mai ales, cu afirmația lui că „de fapt acordarea de garanții de către guvernul Chamberlain n-a fost altceva decât continuarea directă, deși mai ascunsă, a liniei politice de bază —, ațlțarea Germaniei contra Uniunii Sovietice, de astă dată împreună cu Polonia și România, care deja erau legate de Germania printr-o alianță militară” (p. 157). Această afirmație conține cel puțin două greșeli flagrante: 1) că România, acceptând garanțiile anglo-franceze, ar fi ațlțat Germania contra U.R.S.S. și 2) că România ar fi fost legată în aprilie 1939 printr-o alianță militară cu Germania. Dacă putem trece cu vederea o anumită lipsă de sistematizare a materialului, unele reveniri și repetiții supărătoare, vizibile nu numai în acest capitol, dar și în capitolul următor, ca și unele greșeli de datare²¹,

²¹ De pildă, Cikvaizde scrie că pactul de neagresiune polono-german a fost încheiat în mai 1935, cînd, de fapt, el a fost încheiat în ianuarie 1934.

în schimb credem că asemenea aprecieri eronate ca cele de mai sus nu pot fi nici trecute sub tăcere, nici acceptate.

Tratatativele anglo-franco-sovietice au fost studiate multilateral de către istoricii sovietici, așa încît Cikvaizde, după cum arată el însuși, s-a limitat, în capitolul al II-lea al cărții sale, intitulat „Cabinetul englez în perioada tratativelor cu Uniunea Sovietică”, să aducă numai unele completări și să arunce o lumină mai puternică asupra lor, pe baza noilor documente ale cabinetului englez. Cum evoluția și etapele principale ale acestor tratative sînt, în general, cunoscute, ne mărginim și noi aici să facem doar cîteva observații în legătură cu unele aprecieri și concluzii ale autorului. Mai întîi trebuie să observăm că Cikvaizde nu are o părere suficient de clară și precisă despre data începerii tratativelor dintre Anglia, Franța și U.R.S.S. Astfel, într-un loc el spune că tratativele anglo-franco-sovietice au început imediat după vizita lui Seeds, ambasadorul englez la Moscova, la M.M. Litvinov, la 18 martie 1939 (p. 130), în altul că inițiatorul tratativelor a fost guvernul englez, care la 14 aprilie 1939 a propus guvernului sovietic să facă o declarație unilaterală de garanții pentru Polonia și România în caz de agresiune a Germaniei împotriva lor (p. 166), pentru ca, în cele din urmă, să spună că baza pentru începerea tratativelor a fost creată de contrapropunerea sovietică din 18 aprilie (ibidem). Că autorul nu are o idee clară despre data începutului tratativelor anglo-sovietice reiese și din concluziile de la sfîrșitul lucrării, în care printre etapele acestor tratative sînt enumerate și propunerea Londrei cu privire la declarația cvadripartită și, de asemenea, refuzarea conferinței propuse de U.R.S.S. (p. 257). În al doilea rînd, concluzia lui Cikvaizde că guvernul României ar fi adoptat în tot timpul tratativelor anglo-franco-sovietice o poziție antisovietică (p. 170, 184) nu corespunde adevărului, căci, dacă într-adevăr a început acest guvern a ridicat obiecții împotriva asocierii fățișe a U.R.S.S. la garanțiile anglo-franceze, temîndu-se că aceasta ar fi grăbit atacul hitlerist împotriva României, ulterior el a renunțat la aceste obiecții și, în afară de aceasta, nu s-a opus încheierii unui pact de asistență mutuală anglo-franco-sovietic. În ce privește afirmația lui Cikvaizde că Gafencu n-a exprimat în convorbirea pe care a avut-o în mai 1939 cu V. Potemkin, locțiitorul comisarului sovietic al afacerilor externe, nici măcar dorința de a întreține relații bune cu U.R.S.S. și a refuzat să primească orice garanții (p. 181), observăm că ea este bazată nu pe documente de arhivă, ci pe o lucrare memorialistică a fostului ministru de externe român. Credem, de asemenea, că este exagerată și afirmația lui

Cikvaidze că poziția Franței de-a lungul întregii perioade a tratativilor cu U.R.S.S. nu s-a dovedit de fapt de aceea a Angliei. Dealtfel, Cikvaidze însuși recunoaște că Franța, spre deosebire de Anglia, a fost de acord cu propunerea U.R.S.S. de a pune principiul reciprocității la baza tratativilor (p. 181) și a acceptat definiția sovietică a agresiunii indirecte, deși apoi, sub presiunea Londrei, și-a schimbat părerea (p. 203). Observăm, în sfârșit, că istoricul gruzin nu-l citează nici măcar o dată în acest capitol pe istoricul sovietic V.I. Popov, deși acesta a dat până acum cea mai completă analiză a tratativilor anglo-franco-sovietice.

În ultimul capitol al cărții, intitulat „Ajunul războiului”, autorul se ocupă de tratativele secrete pe care le-au purtat cercurile conducătoare engleze cu Germania, paralel cu tratativele cu U.R.S.S. și, apoi, în ultima săptămână antebelică, cu scopul de a încheia cu ea un acord pentru izolarea Uniunii Sovietice și pentru îndreptarea agresiunii Germaniei fascistice spre răsărit. Cikvaidze susține că în lucrările celei mai mari părți a istoricilor burghezi lipsește chiar amintirea acestor tratative și că numai câțiva istorici se referă în treacăt la ele, minimalizându-le însă importanța. Afirmația este numai în parte adevărată, căci cel puțin doi istorici burghezi englezi, și anume M. Gilbert și R. Gott, se referă pe larg în cartea lor „Conciliatorii” la aceste tratative. Întrucât autorul expune acest aspect al politicii externe a Angliei în cea mai mare parte pe baza unor documente de arhivă pu-

blicate mai demult, folosind numai în mică măsură materialele guvernului englez, el nu aduce decât puține fapte și date noi, necunoscute până acum, iar concluziile pe care le trage nu diferă de acelea ale celorlalți istorici sovietici care s-au ocupat de această problemă. De aceea, nu considerăm că este cazul să ne oprim mai pe larg asupra acestui capitol. Vrem doar să ne exprimăm regretul că Cikvaidze a omis din analiza sa tratativele pe care le-a purtat în primăvara și vara anului 1939 guvernul englez cu guvernul turc pentru încheierea unui tratat de asistență mutuală, tratative care credem că ar fi meritat și ele să li se rezerve un capitol separat în lucrare, deoarece constituie un alt aspect important al politicii externe a Angliei din ajunul celui de-al doilea război mondial.

Notăm, în sfârșit, că lucrarea lui Cikvaidze se termină cu un cuvânt de încheiere, în care sînt adunate la un loc concluziile emise de autor pe parcurs și la care, în parte, ne-am referit și noi în recenzia noastră, și cu o impresionantă bibliografie, întinsă pe 15 pagini.

În concluzie, apreciem că, în ciuda unor lipsuri atît de formă, cît și de conținut, lucrarea istoricului gruzin A. D. Cikvaidze se înscrie, îndeosebi prin aducerea în circuitul științific a unui nou material documentar important, ca încă o contribuție meritorie a istoriografiei sovietice la studierea politicii externe a Marii Britanii în ajunul celui de-al doilea război mondial.

Gh. Pașcalău

ISTORIA ROMÂNIEI

* * *George Bariț și contemporanii săi*, vol. III, Ediție îngrijită de Ștefan Pascu, Iosif Pervain (coordonatori), Ioan Chindriș, Dumitru Suciu, Gelu Neamțu și Mircea Popa, București, Edit. Minerva, 1976, 498 p. + 14 pl.

Definirea unei probleme cum este aceea a romantismului românesc a constituit și constituie o preocupare de larg interes în lumea literaților și istoricilor contemporani și aceasta pentru că fiecare lucrare, fiecare bibliografie, orientată în acest sens aduce cu ea ceva nou, aduce ineditul, obligând astfel la aprofundarea și redarea unei cît mai corecte interpretări.

Valorile culturale deosebite ale secolului luminilor dau Europei și întregii lumi la începutul veacului următor un impuls ce în multe țări a desemnat acea regenerare a națiunilor, acea redeşptare din „amortire” cum spune Bariț și care se impunea ca necesară pentru însăși existența unei națiuni de sine stătătoare.

Din „fundul meditativei și studioasei Transilvanii”, cum a definit acest teritoriu românesc Papiu Ilarian, se ridicaseră Micu, Șincai, Maior, Budai Deleanu, care prin operele lor, prin activitatea lor, au arătat trecutul, dar în același timp însuflaseră și viitorul măreț, reușind să unească românii într-același cuget național, fapt pentru care Bălcescu, vorbind și scriind despre ei nu poate folosi decât fericita expresie, încetățenită la noi, aceea de „apostoli ai romnismului”.

Continuitorii Școlii ardelene, generația anilor 1830—1848, deci reprezentanții noului curent, romantic, au preluat de la „vrednicii înaintași” în primul rînd necesitatea luptei pentru emancipare socială și națională, dar aceasta nu a însemnat că romanticii transilvani să fi fost lipsiți de inițiative, să nu fi avut teme noi și modalități concrete de creație istorică și literară. Din unele lucrări de istorie și literatură reiese că se mai crede despre această generație că „ar fi alunecat pe panta unei pedanterii lipsite de substanța începuturilor”.

Ideea și elaborarea unor asemenea volume de corespondență constituie un lucru deosebit de important, oferind dovezi incontestabile prin scrisorile, studiile și notele lor, despre evoluția romantismului în Transilvania.

Reprezentanții culturii ardelenice ce acti-vau în Blajul deceniilor IV și V ai secolului al XIX-lea, deschid drumul literaturii romantice, grupîndu-se unii, în jurul celor mai sigure mijloace de influență a opiniei publice, periodicele „Foaie pentru minte, inimă și literatură” și „Gazeta de Transilvania” redactate de Bariț la Brașov, ca dealtfel și-n jurul revistei lui Cipariu „Organul luminării”.

Apariția celui de al III-lea volum *George Bariț și contemporanii săi* constituie o notabilă realizare a istoriografiei și literaturii, sub coordonarea celor două prestigioase personalități al scrisului istoric și literar contemporan Ștefan Pascu și Iosif Pervain. Volumul constituie un „aport important la clarificarea problemei eredității Școlii ardelenice, situația urmașilor din secolul al XIX-lea ai marilor corifei”. El cuprinde corespondența primită de marele mentor al spiritualității românești transilvănene, de la cîteva din personalitățile vieții culturale și ideologice blăjene de la jumătatea secolului trecut Nicolae Maniu, Grigore Mihali, Ioan Fekete Negruțiu, Ioan Antoneli, Iosif Many și Ioan Rusu.

Informația asupra culturii românești și evoluția sa în Transilvania anilor la care ne referim a sporit considerabil prin aducerea la lumină a activității unor destoinici „dascăli” sau „renumiți oameni ai bisericii”, care au făcut să „strălucască” Blajul și Ardealul anilor 1830—1850.

În mișcarea pentru redeşptarea națională a românilor transilvăneni „acțiunea blăjeană de la 1842—1846” se înscrie ca semnificativă într-un moment istoric foarte zbuciumat. Riposta românilor în fața hotărîrilor dietei clujene, ce făcea o amplă propagandă teoriei baronului Wesselenyi Miklos, de creare a unei „mari Ungarii” a fost condusă de reputatul Simion Bărnuțiu, sub influența căruiua au acționat discipolii săi și toți intelectualii români din principat.

Prin expunerea mai întîi a contextului în care s-au dezvoltat marile idei prepașoptiste,

lucrarea scoate în evidență pe rând, activitatea citorva personalități culturale blăjene contemporane cu Bariț.

Prima parte a volumului prezintă corespondența cu Nicolae Maniu, unul dintre aceia care a vehiculat cu mult entuziasm ideile bărnățiene. Epistolele lui Maniu se recomandă atenției cercetătorilor prin prețiosul conținut; unele dintre ele privesc situația constituțională a națiunii române. „Scrisorile” semnate de Maniu arată și o timpurie preocupare pentru neologismul în limba română, recomandând redactorului foilor brașovene folosirea acestuia numai atunci când vocabularul limbii noastre nu cuprinde un termen corespunzător. E de preferat, sublinia Maniu într-o scrisoare datată cu 10 februarie 1838, a se folosi „vorbe limpede românești”, care sînt pe înțelesul întregului popor.

Multe alte scrisori ale lui Maniu îl definesc pe acesta ca fiind unul din principalii exponenți ai partidei naționale din Transilvania, care în deceniul al V-lea al secolului trecut era în curs de formare. Merituosul protopop al Sibului trebuie privit ca un fruntaș al anilor 1842—1846, ca un entuziast tribun al revoluției de la 1848—1849.

Partea a doua a volumului cuprinde biografia, interpretarea literaturii epistolare și epistolele propriu-zise expediate de Grigore Mihali către George Bariț. Grigore Mihali a fost una din personalitățile culturale și ecleziastice ale Blajului de la mijlocul și din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Pentru reconstituirea panoramei spirituale românești transilvănene din preajma revoluției de la 1848, în fața cercetătorului se impune necesitatea cunoașterii și deci a referințelor cu privire la activitatea acestui cărturar.

Perspectivile cuprinderii orizontului intelectual și ale felului „de a gândi al omului”, constituie „elementul cel mai valoros al întregii corespondențe barițiene”.

Publicînd scrisorile canonicului care pînă acum era aproape complet necunoscut, valoarea corespondenței sporește cu atît mai mult cu cît aceasta constituie și principala sursă de informații biografice. Activitatea lui Mihali se încadrează în orientarea ideologică pașoptistă, pe plan spiritual tendințele sale manifestîndu-se spre răspîndirea pe o arie întinsă a culturii naționale.

Lucrarea continuă în același ton de originalitate, dezvăluind contribuția unui alt personaj de frunte „din galeria capitularilor blăjeni”, Ioan Fekete Negruțiu. Cele 24 de scrisori ale acestuia, publicate în volum, aduc la lumină un reprezentant al spiritului național ce a activat în orașul de la confluența

Tîrnavelor. A fost unul dintre sprijinitorii învățămîntului în limba română, motiv pentru care a luptat împotriva învechitelor idei ale unor capitulari. Într-o scrisoare către Bariț arăta că „bine ar fi cînd aleșii noștri mireni s-ar și ridica deasupra iezeitismului popesc și de-o parte și de alta, adică și la noi greco-catolicii și la greco-orientali, pentru că, preste tot numai așa vază a se putea salva școalele noastre române”. Ceea ce-l deosebește de mulți alții, este faptul că I. Fekete Negruțiu, trece peste deosebiri religioase, dorînd și pledînd pentru învățămîntul național. Din corespondența sa cu Bariț se desprinde și interesul crescînd pentru problemele naționale în dauna celor strict ecleziastice, scrisul său exprimînd ideile ce încurajau literatura poporului român.

Deceniul al VII-lea și începutul deceniului VIII al secolului redeșteptării naționale, cuprind momente de grea încercare pentru poporul român de pe meleagurile ardelen, o perioadă în care se afirmă alt luptător în slujba intereselor majore ale nației, Ioan Antonelli. Încercînd să stabilească metode și tactici de luptă, care să se împotrivescă tendințelor de desființare a autonomiei transilvănene, Antonelli se înscrie între cărturarii români fideli țelurilor ce i-au condus în anii 1848—1849. Adept „al marelui nostru bărbat Bărnățiu” Antonelli a servit cu devotament națiunea consacrindu-și întreaga sa activitate în acest sens, lucru pe care și corespondența cu Bariț o dovedește cu prisosință.

Între dascălii școlilor din Blaj se afla și Iosif Many, reprezentant al culturii românești — „unul dintre cei nedreptățiți, fund aproape dat uitării în literatura română” căreia i-a adus totuși servicii neprețuite.

Corespondența cu mentorul brașoven, a acestui colaborator al periodicelor barițiene, reliefează ineditul în ceea ce privește interesanta activitate a lui I. Many pînă acum cunoscut doar sub pseudonimul Aurel Ardeleanu.

Ioan Rusu, dascăl blăjean, una dintre figurile de seamă ale culturii moderne românești devine cunoscut prin intermediul valoroasei corespondențe cu Bariț „sursă de reconstituire a personalității scriitorului”. Prin corespondența aceasta cunoaștem mare parte din activitatea de literat și geograf a unuia dintre cei ce au contribuit la edificarea romantismului transilvănean.

Depășînd nivelul de cunoaștere de pînă acum scrisorile lui I. Rusu publicate în acest volum au o forță remarcabilă în relevarea valorii unui alt reprezentant al clerului ce cu bună știință a lucrat în anonim.

Ampla informație pe care o conține acest volum prin aducerea la lumină și îmbogățirea cu note și interpretări a unei întregi rețele de corespondențe, care s-a desfășurat între căr-

turării vremii, se va concretiza, sperăm, în viitoarele studii asupra istoriografiei de tip romantic din Transilvania, fapt ce se impune spre a corija unele inexactități rezultate până acum din lipsa de documente.

Întocmită după rigorile științifice lucrarea se recomandă a fi o importantă sursă de cunoaștere asupra unei perioade în care marile contradicții între națiunile ce luptă pentru eliberare și progres și vechile imperii absolutiste multinaționale, ies tot mai pregnante în evidență.

Victor A. Neumann

I. M. ȘTEFAN, *De la Podul Mogoșoaiei la Calca Victoriei. Din cronica anilor 1877—1878*, București, Editura Facla, 1977, 248 p. + 28 il.

După cum indică însuși subtitlul, cartea lui I. M. Ștefan este o cronică, foarte bogată în informații, îmbrățișând știri din cele mai diverse domenii, de la cele meteorologice până la manifestări culturale și artistice, atât din țară cât și din străinătate, privind cei doi ani ai războiului pentru cucerirea independenței de stat a României.

Un merit incontestabil al lucrării constă în faptul că autorul a acordat aceeași importanță tuturor teritoriilor locuite de români, indiferent că era vorba de România sau de teritoriile vremelnice aflate sub stăpânire străină: Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina.

Se obține astfel, la terminarea lecturii, care se face cu plăcere și interes, datorită stilului îngrijit și numeroaselor informații cu caracter inedit, o imagine destul de amplă și de conturată a stării de spirit și a atitudinii tuturor românilor față de acest eveniment de importanță capitală pentru istoria patriei noastre. Și tocmai încercarea de a reda starea de spirit a vremii, care ajută la o înțelegere mai adâncă și mai completă a evenimentelor și care, în general, a cam fost neglijată de istoriografia românească până în prezent, preocupată mai mult de studierea și prezentarea aspectelor politice, militare, diplomatice, sociale și economice ale războiului, constituie principalul merit și justificarea muncii depusă de autor. I. M. Ștefan încearcă să ne sugereze că lucrarea sa urmărește să redea tocmai această stare de spirit alegând un titlu mai larg, „De la Podul Mogoșoaiei la Calca Victoriei”, care i-a permis să păstreze toate informațiile culese cu multă trudă. Considerăm însă că titlul exprimă o idee prea largă, putând fi pus în fruntea a numeroase lucrări cu conținut destul de diferit unele de altele, și, totodată

prea limitată, pentru că ar fi mult mai potrivit unei monografii închinată istoricului acestei străzi. Singura legătură dintre titlu și conținutul cărții o constituie subtitlul care ar putea constitui mult mai bine titlul lucrării, având ca subtitlu „Starea de spirit a românilor față de războiul de independență”.

Am impresia că autorul s-a ferit cu bună știință de acest subtitlu care i-ar fi impus o triere mai atentă a materialului, oprind numai știrile legate direct de această stare de spirit, și o anumită arhitectură, un plan întocmit pe probleme. Pentru a evita asemenea complicații s-a recurs la soluția cea mai simplă, mai comodă, de prezentare sub formă de cronică, pe ani, luni și zile, care permițea păstrarea a absolut tuturor informațiilor culese.

Pentru a păstra oarecum caracterul de sistematizare, autorul și-a împărțit cartea în două părți: partea I-a, anul 1877, și partea a II-a, anul 1878, dând fiecareia câte un titlu, pentru 1877 „Un an ca o sută”, iar pentru 1878, „Arcuri de triumf”, titluri care sînt într-adevăr mai sugestive și mai conforme cu conținutul decît cel de pe copertă. Fiecare parte cuprinde cîte 12 capitole, pentru fiecare lună cîte un capitol și un titlu care, în general, corespunde cuprinsului din capitol. Se observă lesne că, cu cît restrînge în timp aria prezențării sale, I. M. Ștefan reușește să surprindă mai ușor și mai exact sensul și esențialul perioadei respective.

Un alt merit incontestabil al lucrării este folosirea cu pricepere a numeroase citate, pe care autorul le selectează cu mult discernămint dintr-o bogată bibliografie, formată din lucrări de specialitate și beletristică, presa vremii, corespondență particulară, materiale de arhivă și microfilme, la care face trimiteri și pe care o publică la sfîrșitul fiecărui capitol. Se pun astfel sau se readuc în circulație numeroase știri sau puncte de vedere care ajută la lărgirea orizontului și la aprofundarea înțelegerii acestor evenimente, în general destul de bine cunoscute chiar de masa largă a cititorilor. Un simplu exemplu este edificator: de mare interes este corespondența locotenentului bănațean, avansat maior în timpul războiului, Moise Groza, către soția sa, sau aceea a sublocotenentului Jean Dumitrescu către P. Gorovei, corespondență care redă admirabil starea de spirit a soldaților de pe cîmpul de luptă.

Lucrarea se prezintă în condiții grafice ireproșabile, care fac cinste Editurii Facla, atît în ceea ce privește textul cît și cele 28 de fotoplănșe de la sfîrșit, cuprinzînd reproduceri de pe opere de artă, caricaturi, fotocopii din presa vremii sau din scrisori particulare, toate legate de război și menite să ilustreze textul.

Aceeași grijă s-ar fi cerut însă și din partea autorului, care, la corectură, a lăsat să se

strecoare unele gręșeli. Astfel, la p. 70 r. 10 de jos, trebuie scris deocamdată și nu decamdată; la p. 166, se vorbește despre instrucțiunile date de M. Kogălniceanu colonelului Arion, „cum s-a arătat într-o culegere de documente publicate în 1971”, fără a preciza despre ce lucrare este vorba; la p. 167, r. 3 de jos, este o frază lipsită de predicat; la p. 230, r. 4 de sus, menționează printre românele ce au făcut colectă în Transilvania pe I. Măcelariu, cînd este vorba de Iudith, al cărei nume, fiind femeie, trebuia scris complet, pentru a se evita confuzia cu Ilie Măcelariu.

S-ar fi impus, de asemenea, renunțarea la o serie de știri, care nu au nici o legătură cu subiectul și care încarcă inutil textul, cum ar fi de exemplu: la p. 155, „Mare fierbere în Liban”; la p. 180, „Noul papă, Leon XIII”; la p. 198, „Un nou atentat împotriva împăratului Germaniei”; la p. 215, „Inima lui Napoleon”; la p. 236, „Din Afganistan”; la p. 239, „Știri diverse”, un ziar cu doi redactori de limbi diferite, și multe altele. Este drept că unele dintre știri, ca aceea privind un transplant de laringe la Londra, pe la 1877, fiind o premieră mondială, stîrnesc interes, dar ce legătură are aceasta cu Podul Mogoșoaiei, care a devenit Calea Victoriei la 8 octombrie 1878 (vezi p. 229, unde se află singura mențiune care justifică, în text, titlul cărții).

Desigur că observațiile de mai sus nu anulează meritele și valoarea lucrării care cuprinde numeroase materiale pe baza cărora s-ar putea întocmi studii privind: 1. Contribuția Transilvaniei la războiul pentru independența României; 2. Starea de spirit din armata română în timpul operațiilor de pe front; 3. Contribuțiile populației din România la susținerea materială a războiului; 4. Opinia publică din România și războiul din 1877; 5. Atitudinea scriitorilor și artiștilor din România față de război și multe altele. Desigur că, pe baza materialelor de care dispune, I. M. Ștefan ar fi primul îndreptățit ca să încerce să abordeze aceste subiecte. Dar pentru ca și alți interesați să poată folosi eficient roadele muncii sale, s-ar fi convenit ca autorul să întocmească niște indici de nume de persoane și de locuri, precum și pe probleme, fără aceste auxiliare cartea prezentîndu-se ca un labirint de fapte și de știri în care te rătăcești, în lipsa unui instrument de orientare.

Dincolo de critica formulată, cartea lui I. M. Ștefan, prin încercarea făcută și mai ales prin informațiile pe care le pune la dispoziția cititorilor, reprezintă o contribuție reală.

Traian Ionescu

VASILE CĂRĂBIȘ, *Sale de moșneni din Valea Jaleșului*, Craiova, Edit. Scrisul românesc, 1976, 184 p.

Încununare a unui șir de contribuții privind trecutul văii Jaleșului, cartea lui Vasile Cărăbiș se înscrie în curentul — ce se afirmă tot mai viguros — de cercetări consacrate istoricilor locale. Restrîngerea arii de investigație conferă studiilor de acest fel o adîncime sporită, astfel că literatura istoriei locale se numără printre principalii factori ai progresului istoriografic. Datele noi oferite de cartea lui V. Cărăbiș confirmă pe de-antregul, constatările de mai sus. Pentru demografia istorică, pentru istoria vieții moșnențești, a raporturilor sociale, a desfășurărilor politice, a economiei locale, a manifestărilor culturale, informațiile furnizate de autor aruncă lumini noi sau întregesc realitățile cunoscute din alte surse sau din alte zone.

Autorul a folosit un abundent material documentar în cea mai mare parte inedit, păstrat fie în depozitele publice, fie în colecția sa particulară.

După o introducere geografică care fixează cadrul natural în care s-a desfășurat viața satelor cercetate de el, autorul urmărește istoricul satelor Dăbăcștii, Runcu, Sănătești, Arcani, Cîmpul Fomii (Cîmpofeni), Stolojani și Stroești. Satele amintite au alcătuit nu numai o unitate geografică, ci și una istorică, relevată de faptul subliniat cu dreptate de autor, că satele Runcu și Sănătești intrate sub stăpînire boierească (ele însăși redvenite mai tîrziu moșnene), au întreținut în permanență relații strînse cu satele de țărani liberi de pe valea Jaleșului.

În paginile cărții, cititorul întîlnește o varietate de informații care îmbrățișează toate aspectele vieții celor câteva sate de moșneni olteni.

Pentru a exemplifica abundența și diversitatea datelor semnalăm la împlinire câteva:

Într-o hotărnicie din 20 iunie 1776 pentru satul Arcani se întîlnește pentru prima dată mențiunea despre „jurămîntul cu pămîntul în poală”. În același sat, era folosit ca unitate de măsură „stînjenu lui Dușe” (egal 1,93 m), necunoscut pînă acum în metrologia noastră medievală. La o hotărnicie a satului Stroești „patru moși n-au pofit a-și cureli moșia, arătînd că dacă li se vor cureli, se strămută, di prin cramuraile cu viile și di prin pometurii și di prin livezii cît și di prin săliștele caslor” (p. 81).

Alte capitole sînt consacrate satelor dispărute (Spiucni, Slătioara, Bogdănești, Gov-

Teștii), mișcărilor demografice, viilor și vinăriciului, morilor și pivelor, meșteșugului olăriei din Arcani și Stroești, evenimentelor politice care au afectat viața acestor sate, mai ales primul război mondial, monumentelor de arhitectură (biserici), cărților de cult și însemnărilor de pe ele, învățămîntului mișcărilor cooperatiste și culturale.

Un ultim capitol prezintă viața de astăzi a satelor de pe valea Jaleșului.

Aceeași bogăție de informații felurite se întilnește și în aceste capitole, o valoare deosebită au însemnările de pe cărți, adevărată „istorie prin cei mici” pentru a relua cunoscuta expresie a lui N. Iorga. Dintre ele semnalăm pe cea privitoare la revoluția de la 1848: „luna iunie 11, au venit veasta că boierii s-au certat cu guvernul, în București cînd s-a ivit constituția (sic) și noi românii am

gîndit că vin turcii și am fugit să dăm peste cap, pentru că era frică de turci oamenii, ci n-au fost turcii, ci boierii cu guvernul se ceartă, pentru că guvernul zicea că va slobozi moșiile și țiganii boierești iar nu s-au putut, n-a vrut împărații”. (p. 139).

În anexele lucrării se dau în rezumat documente privind satele Arcani (1664—1849), Clmpu-Fomii (1671—1849), Stolojani (1648—1840), Stroești (1639—1816), tabele cu mutațiile de proprietate între anii 1469—1850 și a procesivității în același interval.

Volumul lui Vasile Cărăbiș aduce o contribuție de valoare la cunoașterea istoriei țărânimii libere (moșneni), direcție de studiu, ilustrată atît de strălucit de H. H. Stahl, și în cadrul căreia istoriografia noastră așteaptă încă numeroase contribuții.

Petre Ardeiu

ISTORIA UNIVERSALĂ

RAYMOND AUBERT, *Journal d'un bourgeois de Paris sous la Révolution*, Paris, Editions France-Empire, 1974, 632 p.

În ale sale *Cărți reprezentative în istoria omenirii*, N. Iorga a prezentat și *Revoluția franceză prin martori oculari*¹, aceștia fiind doamna de Genlis, baroana de Oberkirch, doamna de Campan, doamna de Roche-Jacquelin, studentul Edmond Gérard, americanii Franklin și Morris, poetul Alfieri, care surprind „pe viu” zilele tumultuoase ale Revoluției franceze. Tot marelui nostru istoric îi se datorează relevarea însemnătății „istoriei prin cei mici” — fixarea în scris a evenimentelor istorice de către oameni de rînd, al căror statut social și cultural, deci, nu-i ridică peste marea majoritate a semenilor lor.

Autorul însemnărilor zilnice din anii 1791—1796, editate de Raymond Aubert este un burghez obișnuit, în deplinul înțeles al cuvîntului. Născut în 1724, într-un sat în apropierea de Neufchatel, Nicolas Célestin Guittard încearcă să dea o rezonanță nobiliară numelui său, adăugîndu-i un „de Floriban” care se asociază perfect, am zice — ordinului „L'Éperon d'or” (pîntenul de aur), a cărui cruce avea să o vîndă la 21 octombrie 1791, cîteva zile după promulgarea constituției, care abolea ordinea în Franța (p. 101). Lăsînd la o parte aceste nevinovate „mofturi” aristocratice, Guittard e din punct de vedere social un burghez din starea a treia, iar din punct de vedere economic un rentier. Stabilît

în 1769 la Paris, rămas în 1783 văduv, autorul jurnalului e vădit interesat de lumea care îl înconjoară. Notațiile sale zilnice, care merg de la 26 ianuarie 1791 la 15 mai 1796, consemnează trei categorii de observații: buletinul meteorologic, datele, extrem de amănunțite, putînd servi ca izvor pentru o istorie a climei — a cărei însemnătate e relevantă, mai ales, de E. Le Roy-Ladurie —, date personale, burghezul nostru fiind preocupat în cel mai înalt grad de starea sănătății sale și descriînd pe larg, alături de problemele de familie, toate bolile și indispozițiile abătute asupra-i și, însfirșit, evenimentele cărora le este martor.

Care e valoarea de izvor a acestui jurnal? Firește, prin modestia poziției sale, însemnările lui Guittard nu pot cuprinde nici revelații senzaționale — care nici nu erau de așteptat — dar nici măcar date care să modifice în vreun fel imaginea despre principalele episoade ale Revoluției. El însemnează conștiințios ceea ce a văzut sau auzit, dă liste — cu datele personale de rigoare ale celor ghilotinați la Paris, notează prețurile care cresc rapid. Valoarea jurnalului său stă în primul rînd în reacțiile autorului față de evenimentele înregistrate, măcar că, și aici, expresia sentimentelor sale pare a fi drămuțată de prudența autocenzurii, explicabilă într-o vreme atît de agitată. Guittard este un martor pasiv al Revoluției; septuagenar el nu se integrează acelei mulțimi — studiată strălucit de G. Rudé² — care e protagonistă diverselor *Journées* ale Revoluției.

¹ „Revista istorică” din 1930—1931.

² G. Rudé, *The Crowd in the French Revolution*, Londra—Oxford—New York, 1967.

Jurnalul lui — altcît permite investi-garea universului mental al autorului său — consemnează traiectoria unei deziluzii, explicabilă dacă se observă reacțiile sale față de desfășurările revoluționare. Prezentarea constituției e pentru el sfîrșitul revoluției: „14 septembrie 1791 este una dintre cele mai frumoase zile ale Franței și regelui; e mormîntul tuturor aristocraților, gata cu nobilimea, gata cu parlamentul, gata cu călugării și călugărițele, cu arendașii generali. Consummatum est (săvirșitu-s-a), totul s-a terminat, de data asta, în sfîrșit, după o luptă care durează de la 14 iulie 1789, ziua Revoluției” (p. 91).

Evenimentele care s-au succedat aveau să-i dea cea mai cruntă dezmințire: departe de a se încheia, revoluția nici nu ajunsese încă la apogeul ei. Declarația de război lansată de Adunarea Națională la 20 aprilie 1792 i se pare a încheia în sine primejdiile: „...Decretul Adunării nu îngăduie nici un fel de aranjament (accommodement) pentru că orice propunere care s-ar putea face va șoca întotdeauna constituția noastră. În acest caz va trebui să învingem sau să murim. Cred că asta înseamnă a risca mult: se va vedea ce se va întîmpla” (p. 138).

Dacă proclamarea „Patriei în primejdie” nu-i declanșează simțăminte deosebite — notează totuși: „Toată lumea vrea să meargă împotriva dușmanului. Moartea nu mai e temută. Toți tinerii se angajează cu o bucurie fără exemplu” (p. 163) — massacrele din septembrie i se par într-un total îndreptățite: „Necesitatea a impus să se ajungă la această execuție: o parte a Parisului va pleca mîine și mai tîrziu în armată: Parisul va fi lipsit de oameni înarmați, toți acești nenorociți ar fi putut să ne sugrume în absența cetățenilor. Ce trist este să fii obligat să ajungi la asemenea extreme, dar se spune că e mai bine să l ucizi pe diavol, decît să neucidă el...” (p. 175). Totuși, la 15 noiembrie 1793, tot el avea să consemneze execuția „sceleratului” Manuel „care, împreună cu Petion, a făcut să fie masacrată toată lumea din închisori la 2 septembrie 1792 la Paris și deținuții din Orléans la Versailles” (p. 296).

Guittard are momente de emotivitate și el nu-și poate opri lacrimile, în timpul funeraliilor deputatului Pelletier, asasinat, la vederea rînilor acestuia. Mai tîrziu însă, — în zilele dictaturii iacobine și a reacției thermidoriene, notează rece lungi liste de executați. Nu e un curajos: în timpul manifestațiilor de la 31 mai 1793 „mă dusei de trei ori în șifonieră, nenaiputînd să mă țin pe picioare, care tremurau” (p. 252).

Lipsa de înțelegere a sensului politic al evenimentelor e adesea descumpănitoare. Astfel, la căderea lui Robespierre, el notează:

„Se spune că voia să se facă recunoscut rege la Lyon și în alte departamente și să se căsătorească cu fiica lui Capet (Ludovic al XVI-lea — n.n.), pentru a comenta cu o naivitate ce se învecinează cu stupiditatea: „Cum poate un simplu particular să-și bagă în cap asemenea plan!” (p. 438). Mai tîrziu, în plină reacțiune thermidoriană, Robespierre e „scelerat” și „monstru” (p. 473).

Noul regim fiscal, inflația, creșterea prețurilor fac tot mai precară situația materială a lui Guittard, care vede în Revoluție principala cauză a ruinei sale economice. La 6 decembrie 1795 el e pe culmea disperării „...se pare că a venit clipa cînd trebuie să mori de foame și de frig și să-ți lipsească totul. Ce Republică, Dumnezeuule mare!” (p. 575).

La lungul șir al mărturiilor despre Revoluția franceză, jurnalul lui Guittard adaugă o piesă de cel mai mare interes pentru studiul climatului mental în care s-a desfășurat epocalul eveniment.

Fl. Constantiniu

DAVID ROBIN WATSON, *Georges Clemenceau. A Political Biography*, London Eyre Methuen, 1974, 463 p.

Fără nici o îndoială că Georges Clemenceau se înscrie în galeria marilor personalități ale Franței, dar nu numai ea prim-ministru în ultimul an al primului război mondial și reprezentant al țării sale la Conferința de pace de la Paris din 1919, ci prin întreaga sa activitate, politică în primul rînd. Adesea se trece ușor cu vederea faptul că de la Comuna din Paris, ca punct de plecare de primă importanță și pînă la 1 ianuarie 1920, Clemenceau a parcurs o cale mereu ascendentă, fiind mai bine de trei decenii foarte aproape de cercurile de luare a deciziilor politice pentru ca în finalul acestei strălucite cariere să ajungă la o autoritate mai rar întîlnită pînă la el cît și după 1920. De asemenea, se uită că, dincolo de activitatea sa politică, Clemenceau a avut o bogată activitate de ziarist și editor, fiind îndeaproape interesat de medicină, științe și arte. Toate aceste preocupări s-au cristalizat în numeroase lucrări cu caracter politic și filozofic, după cum a scris și o piesă de teatru și o nuvelă. Pentru a întregi oarecum această sumară prezentare biografică, amintim că a fost un bun prieten al pictorului impresionist Claude Monet.

Cu toate că, de la prima biografie scrisă în 1883 de C. Pelletton, numeroase alte lucrări

i-au fost consacrate lui Georges Clemenceau¹, ultima apariție pe această temă, purtând semnătura lui David Robin Watson aduce o serie de elemente de noutate. Mai mult chiar, dat fiind rolul deosebit de important jucat de Clemenceau în viața politică a țării, foarte clar evidențiat în volum, istoricul britanic reconstituie într-o viziune unitară, prin prisma evoluției discutatei personaj supranumit, la sfârșitul carierei sale, „tatăl victoriei”, sau „tigrul”, întreaga istorie a Franței din perioada 1871—1920. Astfel, Comuna din Paris, boulangismul, scandalul Panama, „afacerea Dreyfus” și primul război mondial sînt prezentate dintr-un nou punct de vedere.

D. R. Watson, insistînd cu precădere asupra evoluției politice a lui Clemenceau, dar menționînd și aspecte din celelalte preocupări, așa încît în final volumul ne oferă o imagine completă a personajului, a reușit să ajungă la acest remarcabil rezultat grație docu mentării extrem de minuțioase. Istoricul britanic a utilizat multe materiale nepublicate care nu mai fuseseră utilizate pînă la el, și mai ales hîrțile lui Clemenceau sau ale altor personalități ale perioadei (Poincaré, Pichon, Painlevé, Lloyd George, Joseph Chamberlain, Balfour, Lothian ș.a.), documente ale Camerei Deputaților sau Senatului, alte documente din arhivele franceze sau britanice, precum și numeroase lucrări referitoare la personaj sau la perioadă (bibliografie, p. 438—454).

Istoricul britanic distinge șapte mari perioade din viața lui Georges Clemenceau. Astfel, prima dintre acestea ar corespunde după cum este firesc, copilăriei, tinereții și angajării în viața politică franceză, care, nu întîmplător, este legată de Comuna din Paris. Născut la 28 septembrie 1841, în satul Mouilleron-en-Pareds din Vendée, Clemenceau își petrece copilăria și tinerețea la Nantes unde, începînd cu 1858 urmează școala pregătitoare de medicină și farmacie. După trei ani sosea la Paris unde este admis la Facultatea de medicină pe care o va absolvi în vara lui 1865. Angajat, încă din timpul studiilor în activitatea specific studentescă, Clemenceau va debuta în viața politică pe fundalul războiului franco-prusac, și mai ales la evenimentele din timpul Comunei din Paris, în legătură cu care a și lăsat biografului său, J. Martet, o lucrare în manuscris de peste 200 de pagini. Dawson apreciază că rolul jucat în timpul Comunei a avut o influență decisivă pentru cel puțin următorii 20 de ani din viața lui Clemenceau (p. 15—55).

Cariera politică a lui Georges Clemenceau, apreciază istoricul britanic, a cunoscut două mari faze, despărțite de o perioadă de 5 ani în care s-a ocupat de literatură și gazetărie. Prima fază are ca limite cronologice anii 1871—1893 în cadrul cărora Clemenceau a fost implicat, într-o măsură mai mare sau mai mică în două mari evenimente: boulangismul și afacerea Panama (p. 59—137).

Anul 1893 a însemnat un faliment pentru Clemenceau din punct de vedere politic, prin înfrîngerea în alegeri, cit și prin falimentul radicalismului în rîndurile căruia a evoluat. Evident că în acest eșec un rol de seamă l-a jucat și personalitatea, caracterul său, nu degeaba fiind numit „Tigru” (p. 134—138). De asemenea, momentul s-a suprapus cu dificultăți în familie și de natură financiară.

Dar, după numai cinci ani, marcată fiind de „afacerea Dreyfus”, începea a doua fază din cariera politică a lui Clemenceau, în cursul căreia va ajunge pentru prima dată prim-ministru, menținîndu-se, fapt neobișnuit, timp de trei ani în acest post (octombrie 1906 — iulie 1909) (p. 167—235). După nu mai puțin de opt ani în care răsîmpa a fost în opoziție (1909—1917, p. 237—272), Clemenceau ajunge în culmea carierei sale politice în timpul celei de-a doua perioade de premier, noiembrie 1917 — ianuarie 1920 (p. 275—388).

A fost o adevărată epocă de triumf în care Clemenceau a jucat un rol hotărîtor în politica franceză din ultimul an al primului război mondial ca și în reglementarea păcii care a urmat conflagrației. Deși în vîrstă de 76 de ani, la începutul celei de-a doua perioade de șef al guvernului, prin contribuția adusă la obținerea victoriei, încarnînd dorința de a lupta pînă la sfîrșit pentru supraviețuirea națională, supranumit „tatăl victoriei”, Clemenceau a intrat în panteonul eroilor Franței.

S-a scris foarte mult, chiar de la terminarea negocierilor de pace, despre rolul Franței și al lui Clemenceau în negocierea păcii din 1919—1920. Marele merit al lui Watson, în această direcție, este sintetizarea întregii probleme, axarea negocierii păcii în jurul figurii lui Clemenceau care, afirmă istoricul britanic, a urmărit să consacre obiectivele franceze față de Germania și să mențină unitatea Aliatilor. Referitor la rolul personal al lui Clemenceau, D. R. Watson apreciază: „Clemenceau a fost întrutotul corect din punct de vedere constituțional în a insista asupra responsabilității unice a guvernului în negocierea tratatului. Dar acuzațiile aduse în legătură cu utilizarea metodelor dictatoriale aveau o oarecare bază în aceea că el nu a făcut încercarea de a antrena în negociere și pe alți politicieni de frunte” (p. 339). Într-adevăr, Clemenceau a jucat un rol proemi-

¹ Cei mai cunoscuți biografi sînt: J. Martet (3 vol., 1929—1930); general J.J.H. Mordacq (7 vol., 1929—1939); G. Suarez (2 vol., 1932, 1968) și G. Wormser (1961).

ment în negocierea păcii, neconsultând decît arareori cabinetul, pe Poincaré, sau Foch (p. 340).

După demisia din funcția de prim-ministru, în ianuarie 1920, Clemenceau a întreprins mai multe călătorii în Africa și Asia și a scris foarte mult, între care celebra lucrare „Grandeurs et misères d'une Victoire”. În noaptea de 23—24 noiembrie 1929, la vârsta de 88 de ani, marele om politic francez decedază la Paris, fiind înmormîntat, conform ultimei dorințe, fără fast, la Le Colombier, proprietate a familiei Clemenceau încă de la începutul secolului al XVIII-lea.

În ultimul capitol al volumului, al 20-lea, (*Conclusions*, p. 397—407), David Robin Watson face portretul moral-politic al lui Clemenceau, scoțînd în evidență diversitatea preocupărilor acestuia, deși în permanență politica a stat pe primul plan și reliefind caracterul care nu degeaba i-a adus supranumele de „Tigrul”. În mod deliberat, apreciază autorul, (p. 398—399), Clemenceau a adoptat o poziție autoitară apreciind că lipsa de fermitate a fost cauza principală a instabilității guvernamentale în Franța.

Clemenceau a fost un caracter complex, afirmă Watson dar, dincolo de modificările intervenite în poziția sa în cei 70 de ani de carieră politică, de la studentul republican la bătrînul om de stat care a făcut pacea de la Versailles, se pot distinge unele trăsături permanente: claritatea gîndirii, accentuarea onestității și francheții, sensul instinctiv al demnității persoanei umane și ceea ce se numește amour-propre referitor la el dar și la ceilalți (p. 400). Caracterul și semnificația rolului istoric al lui Clemenceau pot fi just înțelese și prin descifrarea corectă a relației dintre individ și național în filozofia vieții marelui om politic (p. 404—407).

Biografia politică a lui Georges Clemenceau scrisă de istoricul britanic D. R. Watson care a reconsiderat unele aprecieri mai vechi, a pus în circulație noi surse documentare și a adus idei originale privind caracterul și rolul marelui politician francez, poate fi considerată ca o remarcabilă contribuție, alături prin conținut și prin formă, la mai buna și mai corecta apreciere a locului pe care l-a ocupat în istorie. Fără îndoială că lucrarea este obiectivă, reușind și în acest fel să se detașeze de mai vechile biografii ale personajului care, așa cum adesea se întîmplă, se situau la cele două extreme, admirația și ura.

O altă calitate a lucrării, menționată deja în trecere, este aceea că departe de a fi o simplă biografie a unei mari personalități politice, dar poate tocmai datorită rolului proeminent jucat de personaj, volumul lui D. R. Watson este o adevărată sinteză a istoriei Franței în perioada 1870—1920.

Participarea, desigur în proporții diferite, la marile evenimente din cele cinci decenii menționate, a lui Clemenceau a permis biografului să reconstituie cadrul general, introducîndu-l pe cititor în miezul unor probleme, ca: Comuna din Paris, instaurarea Republicii a III-a, boulangismul (1888—1889), afacerea Panama (1892—1893), afacerea Dreyfus (1898—1902), prima criză marocană (1906), primul război mondial și Conferința de pace care i-a urmat.

Toate acestea contribuie la valoarea lucrării care, în opinia noastră, poate fi considerată ca cea mai bună biografie existentă a aceluia care a fost unul dintre marii oameni politici și de stat ai Franței și care și a cîștigat o reputație internațională prin rolul jucat în ultimul an al primului război mondial cît și la negocierea păcii de la Versailles, anume Georges Clemenceau.

Nicolae Dascăl

VALERIAN BYSTRICKÝ, LADISLAV DEÁK, *Europa na prelome*, Bratislava, Nakladatelstvo pravda, 1974, 436 p.

Lucrarea cunoscuților cercetători ai realităților europene interbelice — V. Bystrický și L. Deák se referă la evoluția relațiilor internaționale ale statelor acestui continent între anii 1932 și 1934, ani în care s-au hotărît principiile și căile desfășurării lor ulterioare. În acest interval scurt, caracterizat de un lux de evenimente de importanță internațională, au fost fixate, cum remarcă autorii, coordonatele unei noi etape în dinamica relațiilor interstatuale, încheindu-se astfel perioada care întreținea acea atmosferă de pacifism, survenită după primul război mondial, cînd statele victorioase au încercat și au sperat să integreze și forțele care declanșasera conflictul mondial încheiat în 1918. La începutul celui de-al treilea deceniu al secolului nostru și mai ales după instaurarea nazismului în Germania, circumstanțele aceluia calm înșelător au fost treptat modificate, vechiul echilibru de forțe a fost rupt, iar tendințele revanșarde și revizioniste, care se conturau ca „principii” ale unei adevărate închiziții ideologice, afișate cu tot mai multă insistență de unele state, învederau viitoarele direcții de orientare ale relațiilor internaționale ale țărilor europene. Dealtfel, nu întîmplător, autorii s-au oprit asupra acestei perioade, supunînd unei analize pertinente principalele probleme ce le incumbă conținutul titlului volumului: *Europa la cotitură*. Structurată în patru capitole, lucrarea ia în cîșcuție următoarele aspecte: I. *Problemele Europei* și

după război; Încecări de restructurare economică a Bazinului Dunărean în anul 1932; Reparațiile; Dezarmarea. II. Schimbări în relațiile dintre marile puteri pe continent; Influența victoriei fascismului în Germania asupra evoluției vieții politice în Europa; Politică statelor mici în anii 1932-1933. III. Geneva Pactului cvadripartit; Sovieta ulterioară a ideii directoratului. Atitudinea U.R.S.S.; Reacția statelor din Europa centrală și balcanică față de Pactul cvadripartit. IV. Noi concepții de apropiere a statelor dunărene. Securitatea și dezarmarea; Eșuarea conferinței de dezarmare.

Așa cum lesne se poate observa, lucrarea la care ne referim constituie o amplă dezbatere a celor mai complexe chestiuni internaționale dintr-un interval care a marcat o cotitură în orientarea politică de ansamblu a continentului european. După trecerea în revistă a principalelor evenimente intervenite în anii ce au urmat primului război mondial și o prezentare succintă a problemelor cu care se confruntau la acea dată Europa, autorii procedează la investigarea principalelor momente care au determinat abdicarea liniei politice interstatale preconizată pînă în deceniul al treilea. Prezentînd apoi mutațiile survenite în raporturile dintre marile puteri europene, în urma încheierii unor tratate bilaterale sau colective în cursul anilor 1932-1933, precum și consecințele ascensiunii fascismului, autorii insistă asupra împrejurărilor în care s-au găseau statele mici și eforturile acestora de a se opune tendințelor revizioniste, transformate într-un adevărat lait-motiv al adeptilor expansionismului și a reimpărțirii zonelor de influență. În acest context, sînt discutate și o serie de aspecte ale politicii externe românești, relevîndu-se atît atitudinea țării noastre față de unele convenții internaționale cît și activitatea sa în cadrul Micii Înțelegeri. Totodată, se fac referiri la poziția diplomației românești față de problema dezarmării, precum și față de prelungirea tratatului româno-italian și a consecințelor acestuia etc. Discuțîndu-se, în continuare, evoluția raporturilor internaționale, geneza și preliminariile definitive ale pactului cvadripartit, cei doi cercetători slo-

vaci fac, și de această dată, referiri la atitudinea României față de instrumentul abia ratificat, remarcînd, în același timp, direcțiile orientative ale politicii externe promovată de Mica Înțelegere. V. Bystrický și L. Deák consideră, pe bună dreptate, că bazele Antantei Balcanice au început a se contura în această perioadă, ca o reacție împotriva intențiilor semnatarilor pactului de înțelegere și colaterale din iulie 1933, care preconiza instituirea unui directorat al marilor puteri în viața internațională, reluînd astfel tendințele locariene ale concesiilor în fața forțelor revanșarde-agresive. Autorii conchid că Înțelegerea Balcanică a prins viață nu numai ca o replica provocată de teama față de doințele expansioniste ale Germaniei și Italiei, ci și ca o măsură de prevedere opusă circumstanței în care marile puteri occidentale ar fi încercat să rezolve interesele lor în detrimentul statelor mici.

Noile planuri de organizare a țărilor din bazinul dunărean, formulate în a doua jumătate a anului 1933, pe baza apropierii franco-italiene, precum și evoluția problemelor securității și dezarmării europene, indisolubil legate între ele, constituie obiectul ultimei părți a monografiei de față, devenită deja, la această oră, o lucrare de referință.

Autorii profesează o cercetare de profunzime și amplitudine, scrutînd evenimentele și fenomenele unui întreg continent, dintr-o perioadă critică pentru viitorul acestuia, descifrînd cauzele și resorturile intime ale unei cotituri care aducea în fața țărilor europene spectrul unei noi conflagrații mondiale. Utilizînd o multitudine de surse documentare, în care predomină, însă, informația provenită din arhivele cehoslovace, iugoslave, ungare, bulgare, poloneze și germane, cei doi istorici au realizat o monografie a cărei utilitate nu mai necesită discuții. Chiar dacă, uneori, în legătură cu unele probleme pot fi formulate și alte puncte de vedere, *Europa na prelome* rămîne o lucrare remarcabilă, care interesează direct și istoriografia noastră, atîta timp cît în paginile sale istoria României este adesea prezentă.

Gh. I. Florescu

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri în trei exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc., se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul. Aviatorilor nr. 1, București.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST-EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL” – IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU–MUZICĂ–CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE–MUSIQUE–CINÉMA

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- * * * **Inscripțiile Daciei Romane**, vol. I, 1975, 285 p., 2 pl., 31 lei.
MITREA BUCUR ș.a. (sub redacția), **Studii și cercetări de numismatică**, vol. VI, 1975, 308 p., 1 hartă, 40 lei.
- * * * **Studii și materiale de istorie medie**, vol. VIII, 1975, 259 p., 2 pl., 28 lei.
MIOC DAMASCHIN (sub redacția), **Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească**, vol. XI, 1593—1600. Domnia lui Mihai Viteazul, 1975, 747 p., 1 pl., 51 lei.
- MIOC DAMASCHIN (sub redacția), **Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească**, vol. III (1526—1535), 1975, 452 p., 40 lei.
- * * * **Mihai Viteazul. Culegere de studii**, 1975, 280 p., 1 pl., 24 lei.
- * * * **Nouvelles études d'histoire**, vol. 5, 1975, 275 p., 26 lei.
- NEAMȚU VASILE, **La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle**, 1975, 271 p., 12 lei.
- NICOLĂESCU-PLOȘOR DARDU și WOLSKI WANDA, **Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România**, 1975, 292 p., 1 pl., 23 lei.
- OLTEANU ȘTEFAN, **Les Pays roumains à l'époque de Michel le Brave (L'Union de 1600)**, 1975, 159 p., 13,50 lei.
- PIPPIDI D.M., **Seythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la mer Noire**, 1975, 314 p., XXXIV p., 38 lei.
- POTRA GEORGE, **Documente privitoare la istoria orașului București 1821—1848**, 1975, 527 p., 43 lei.
- ȘANDRU D., **Reforma agrară din 1921 în România**, 1975, 360 p., 24,50 lei.
- CIHODARU C., CAPROȘU I. și ȘIMANSCHI I. (sub redacția), **Documenta Romaniae Historica A. Moldova (1384—1448)**, vol. I, 1976, 607 p., 46 lei.
- ION POPESCU-PUȚURI, acad. ANDREI OȚETEA (sub redacția), **Documente privind marea răscoală a țăranilor din 1907**, 1977, 573 p., 38 lei.
- * * * **Independența Românelor**, 1977, 526 p., 39 lei.
- * * * **Arta și literatura în slujba independenței naționale**, 1977, 238 p., 28 lei.
- IONEL GAL (coordonator), **Independența Românelor, Documente**, vol. I, 1977, 420 p., 33 lei.
- ȘTEFAN PASCU ș.a. **Documenta Romaniae Historica D. Relații între Țările Române**, vol. I (1222—1456), 1977, 527 p., 39 lei.
- PETRE DIACONU, SILVIA BARASCHI, **Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală (secolele XIII—XV)**, vol. II, 1977, 201 p. + XXVIII planșe, 36 lei.

RM ISSN CI — 3878

